

Наукові перспективи
Видавнича група

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

*v rámci publikační skupiny
Scientific Publishing Group*

***Svazek XLIII mezinárodní
kolektivní monografie***

Česká republika
2024

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika)
Středoevropský vzdělávací institut (Bratislava, Slovensko)
Národní institut pro ekonomický výzkum (Batumi, Gruzie)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazachstán)
Institut filozofie a sociologie Ázerbájdžánu Národní akademie věd
(Baku, Ázerbájdžán)
Institut vzdělávání Ázerbájdžánské republiky (Baku, Ázerbájdžán)
Batumi School of Navigation (Batumi, Gruzie)
Regionální akademie managementu (Kazachstán)
Veřejná vědecká organizace „Celokrajinské shromáždění lékařů ve veřejné správě“
(Kyjev, Ukrajina)
Nevládní organizace „Sdružení vědců Ukrajiny“ (Kyjev, Ukrajina)
Univerzita nových technologií (Kyjev, Ukrajina)

v rámci publikační skupiny Publishing Group „ Vědecká perspektiva “

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika
2024

International Economic Institute s.r.o. (Czech Republic)
Central European Education Institute (Bratislava, Slovakia)
National Institute for Economic Research (Batumi, Georgia)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)
Institute of Philosophy and Sociology of Azerbaijan National Academy of Sciences
(Baku, Azerbaijan)
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan (Baku, Azerbaijan)
Batumi Navigation Teaching University (Batumi, Georgia)
Regional Academy of Management (Kazakhstan)
Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public
Administration" (Kyiv, Ukraine)
Public Organization Organization "Association of Scientists of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)
University of New Technologies (Kyiv, Ukraine)

within the Publishing Group "Scientific Perspectives"

MODERN ASPECTS OF SCIENCE

43- th volume of the international collective monograph

Czech Republic
2024

<https://doi.org/10.52058/43-2024>

UDC 001.32: 1/3] (477) (02)

C91

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika
Zveřejněno rozhodnutím akademické rady

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Zápis č. 116/2024 ze dne 8. Smět 2024)

Monografie jsou indexovány v mezinárodním vyhledávači Google Scholar

Recenzenti:

- Karel Nedbálek** - doktor práv, profesor v oboru právo (Zlín, Česká republika)
Markéta Pavlova - ředitel, Mezinárodní Ekonomický Institut (Praha, České republika)
Iryna Zhukova - kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)
Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Humeir Huseyn Akhmedov - doctor of pedagogical sciences, professor (Baku, Azerbaijan);
Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)
Jurij Kijkov - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplice, Česká republika)
Vladimír Bačíšín - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)
Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)
Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen Vysoké školy stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Dina Dashevskya - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jeruzalém, Izrael)

Tým autorů

C91 Moderní aspekty vědy: XLIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. str. 521

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie obsahuje publikace o: utváření a rozvoji teorie a historie veřejné správy; formování regionální správy a místní samosprávy; provádění ústavního a mezinárodního práva; finance, bankovníctví a pojišťovnictví; duševní rozvoj osobnosti; rysy lexikálních výrazových prostředků imperativní sémantiky atd.

Materiály jsou předkládány v autorském vydání. Autoři odpovídají za obsah a pravopis materiálů.

© Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024
© Publishing Group „Vědecká perspektiva“, 2024
© autoři článků, 2024

OBSAH

PŘEDMLUVA

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA

§1.1 КОГЕНЕРАЦІЯ – ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИЙ ШЛЯХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СЕКТОРУ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ АЛЬЯНСІ (Романенко Є.О., Збройні Сили України).....11

§1.2 СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ: ВИКЛИКИ, ОЧІКУВАННЯ ТА ЗАГАЛЬНІ ОЦІНКИ СИТУАЦІЇ У 2024 РОЦІ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ (Романенко Є.О., Збройні Сили України, Гурковський В.І., Збройні Сили України).....20

§1.3 ЧЕРЕЗ СТАНДАРТИ ДО НАТО (Романенко Є.О., Збройні Сили України, Малахов Р.В., ГУР МО).....39

§1.4 ПСИХОЛОГІЧНІ, ПОЛІТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ З ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (Заблоцький В.В., Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Птахіна О.М., Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Сасенко О.О., Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Терент'єва О.Л., Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»).....51

§1.5 РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА КРИТЕРІЇВ ПРИВАБЛИВОСТІ КРАЇН (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ (Романчук Л.А., ФОП «Дмитро Щитов», Щитов Д.М., Університет митної справи та фінансів, Мормуль М.Ф., Університет митної справи та фінансів).....68

§1.6 ВИКОНАННЯ ТРЕТЬОЇ МІСІЇ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ЗВО УКРАЇНИ УВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОДИ (Сич Т.В., ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»).....98

ODDÍL 2. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

- §2.1 СТАН ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ (Романенко Є.О., Збройні Сили України, Федосова В.Е., Національна академія внутрішніх справ).....112
- §2.2 ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК БАЗИС СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ (Верхоглядова Н.І., Український державний університет науки та технологій, Кононова І.В., Український державний університет науки та технологій, Баранов А.І., Український державний університет науки та технологій).....129
- §2.3 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА (Соболева Г.Г., Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова).....155

ODDÍL 3. TECHNICKÉ VĚDY

- §3.1 ORGANIZATION OF THE TECHNOLOGICAL PROCESS OF PRODUCTION OF LACTOSE-FREE MOUSSE "SECRET DESIRE" OF REDUCED ENERGY VALUE (Antonyuk I., State University of Trade and Economics, Medvedieva A., State University of Trade and Economics).....164

ODDÍL 4. HISTORICKÉ VĚDY

- §4.1 ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ У ПЕРІОД 2014-2019 рр. (Кришній П.І., Національний університет оборони України).....176
- §4.2 СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР (Левін О., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ).....188

ODDÍL 5. ÚČETNICTVÍ, ANALÝZY A AUDIT

- §5.1 ОБЛІКОВО - АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ У ВИЯВЛЕННІ КОМПЕНСАТОРНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ДИСФУНКЦІЇ (Ткаченко А.А., Черкаський державний бізнес-коледж).....201

ODDÍL 6. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

§6.1 *ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ВИНИКНЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ КРИЗ (Назаренко Я.Я., Національний Транспортний Університет)*.....262

ODDÍL 7. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE, FILOLOGIE

§7.1 *STRUCTURAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL AND ACADEMIC TEXTS IN THE ENGLISH LANGUAGE (Kolomiets O.M., Vinnytsia Humanitarian and Pedagogical College)*.....275

§7.2 *CRITICAL THINKING AS A FORM OF RESISTANCE TO MANIPULATION OF SPIRITUAL COMPONENTS OF SOCIAL AND HUMANITARIAN KNOWLEDGE (Kravtsov Yu.S., Dniprovsk State Technical University, Yakynina A., Dniprovsk State Technical University)*.....286

§7.3 *GAME TECHNOLOGY IN TEACHING THE SCHOOL GEOGRAPHY COURSE (Nepsha O., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University)*.....297

§7.4 *SPORTS TRAINING AS A LONG-TERM PROCESS AND ITS STAGES (Protsenko A., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Kotova O., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Tsybulska V., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Oliinyk M., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Sukhanova H., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Kyriienko O., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Nepsha O., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University)*.....310

§7.5 *АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: РОЗВИТОК ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ (Липчанко-Ковачик О.В., Мукачівський державний університет, Бедевельська М.В., Мукачівський державний університет, Білак М.В., Мукачівський державний університет)*.....322

§7.6 *ОСОБЛИВОСТІ ДУАЛЬНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Павлюк О.М., Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)*.....333

- §7.7 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ РОМАНУ "КЕНТАВР" ДЖОНА АПДАЙКА (Пойкан Т.Є. Херсонський національний технічний університет, Стеценко Н.М., Херсонський національний технічний університет, Байша К.М., Херсонський національний технічний університет).....343*
- §7.8 СЕРЕДОВИЩНА МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ШОСТОГО РОКУ ЖИТТЯ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ФОРМУВАННЯ ЇХ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ (Пономаренко Т.О., Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Кузіна О.Т., Київський столичний університет імені Бориса Грінченка).....353*
- §7.9 СИСТЕМА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС (Птахіна О.М., Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Іванов Є.В., кандидат педагогічних наук, доцент, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»).....367*
- §7.10 СУЧАСНІ МЕТОДИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Трифаніна Л.С., Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького).....377*
- §7.11 СТАН ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ПОВНО-МАСШТАБНОЇ ВІЙНИ (Філоненко В.М., Київський університет імені Бориса Грінченка, Неведомська Є.О., Київський університет імені Бориса Грінченка).....389*

ODDÍL 8. MARKETING

- §8.1 РОЛЬ ІНТЕРНЕТ - МАРКЕТИНГУ В ПРОСУВАННІ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ (Онопрієнко В.П., Сумський національний аграрний університет, Онопрієнко І.М., Сумський національний аграрний університет).....400*

ODDÍL 9. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

- §9.1 FOREIGN POTENTIAL AS A COMPONENT OF THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE NATIONAL ECONOMY: CONTENT, MODERN MULTIFORMISM, CAPABILITIES AND RESULTS (Zhmurenko V., Ukrainian State University of Science and Technology).....411*

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

§9.2 ВІДНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ВЕКТОР ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ: ДОСВІД ТУРЕЧЧИНИ (Хаустова В.Є., Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, Жукова І.В., Видавнича група «Наукові перспективи», Трушкіна Н.В., Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України).....428

ODDÍL 10. NÁRODNÍ BEZPEČNOST

§10.1 НАПРЯМИ ДВОСТОРОННЬОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА В УМОВАХ ТРИВАЮЧОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (Каракуркчі Г.В., Національний університет оборони України, Козинець І.П., Національний університет оборони України).....440

ODDÍL 11. PRÁVNÍ VĚDY

§11.1 ЯВИЩЕ ПРАВОВОЇ БАЙДУЖОСТІ У СУСПІЛЬНОМУ ПРОСТОРІ: СПЕЦИФІЧНІ СФЕРИ ПРОЯВУ З ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ (Карпінський Б.А., Львівський національний університет імені Івана Франка, Карпінська О.Б., кандидат юридичних наук, адвокат, Львівський національний університет імені Івана Франка).....452

ODDÍL 12. SOCIÁLNÍ FILOZOFIE

§12.1 ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ В СИСТЕМІ РЕГУЛЯТОРІВ СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (Лаврівський В.В., Запорізький національний університет).....483

ODDÍL 13. KULTURA A UMĚNÍ

§13.1 CREATIVE ACTIVITY OF VIKTOR SHPORTKO IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN POPULAR MUSIC (Shportko O., Kyiv University of Culture).....494

ODDÍL 14. LÉKAŘSKÉ VĚDY

§14.1 ДЗЕРКАЛЬНА ТЕРАПІЯ У ФІЗИЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ПІСЛЯ АМПУТАЦІЇ КІНЦІВКИ (Усенко С.М., Київський університет імені Бориса Грінченка, Неведомська Є.О., Київський університет імені Бориса Грінченка).....511

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Ви тримаєте у руках XLIII-ий том міжнародної колективної монографії міждисциплінарного напрямку "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY" ("Сучасні аспекти науки").

За майже чотири роки, на сторінках міжнародного видання всебічно висвітлюються новітні досягнення науки і техніки в різних галузях науки.

Відрадно, що сьогодні видання міждисциплінарного профілю користується широким визнанням та авторитетом у вчених і спеціалістів.

Бажаю редколегії, колективу редакції і всім авторам, читачам подальших творчих успіхів, цікавих публікацій та удачі у професійних творчих починаннях!

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим**

Ірина Жукова

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Шановні колеги!

Слава Україні! Героям Слава!

Вашій увазі представлений XLIII-ий том міжнародної колективної монографії міждисциплінарного напрямку "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY" ("Сучасні аспекти науки"), який виходить у часи героїчної оборони нашої держави від російської агресії.

На сторінках кожного тому монографії вдало поєднуються теоретичні розробки та надається інформація про винаходи вчених країни.

Слід відзначити широту наукових досліджень, що об'єднує вчених практично всіх міст України та дальнього зарубіжжя.

Також, змістовність, стислість, насиченість інформацією – визначальні риси міжнародної монографії, що стала для багатьох улюбленим науковим виданням.

За цим – велика праця, творчість, цілеспрямованість, почуття відповідальності, уміння донести до читача те, що хотів, але, можливо, не завжди зумів конкретний автор.

Здоров'я, миру, всіляких гараздів, творчого натхнення, подальших успіхів.

З повагою,
доктор наук з державного управління,
професор, Заслужений юрист України,
полковник генерального штабу ЗСУ

Євген Романенко

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA

§1.1 КОГЕНЕРАЦІЯ – ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИЙ ШЛЯХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СЕКТОРУ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ АЛЬЯНСІ (Романенко Є.О., Збройні Сили України)

Вступ. Країна-агресор РФ розв'язала війну проти України 2014 року, коли окупувала Крим і частини Донецької та Луганської областей. 24 лютого 2024 року виповнилося два роки з дня початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України з північного, східного й південного напрямків. Тоді Володимир Путін оголосив про початок т.зв. "спеціальної військової операції", фактично оголосивши нашій країні війну. Москва, попри численні докази, також заперечує свої атаки на цивільних та обстріли критичної інфраструктури.[1]

Опалювальний сезон 2022 – 2023 років справедливо можна назвати найскладнішим для України. Побудована в радянські часи енергосистема на основі великих джерел генерації виявилася вразливою під час війни. Через цілеспрямовані обстріли руйнувань зазнали ТЕЦ і ТЕС великої потужності. Багато об'єктів електрогенерації були пошкоджені або повністю зруйновані, розбиті трансформаторні підстанції великої потужності, і в Україні були колосальні перебої з електропостачанням та як наслідок – теплопостачанням практично в усіх містах України.[2]

Після відносно спокійної зими російські військові в ніч на 22 березня 2024 року здійснили чи не наймасовішу атаку на українську енергосистему з часу осені 2022. Усього ворог застосував 151 засіб повітряного нападу. Удари з 22 березня відбуваються по енергетичній системі щодня, вони наймасштабніші, навіть якщо порівнювати з 2022-2023 роками. Втрачено значний обсяг

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

тепловой та гідрогенерації. Також відбуваються удари по об'єктах передачі електроенергії. Ворог спланував усі удари, щоб знищити маневрову генерацію в країні. Внаслідок дій російських терористів зафіксовані пошкодження об'єктів у Вінницькій, Івано-Франківській, Львівській, Хмельницькій, Запорізькій, Одеській, Дніпропетровській, Харківській областях. Внаслідок атаки у цих областях сталися аварійні відключення електроенергії. Найважча ситуація в Харківській, Одеській, Кіровоградській, Дніпропетровській областях. Також були пошкоджені об'єкти Групи "Нафтогаз" та та ТЕС "Центренерго".

Президент Володимир Зеленський заявив, виступаючи в квітні на спеціальному засіданні Європейської ради: "Росія вже знищила майже всю нашу теплову електрогенерацію. Під ударами терористів – дамби та обладнання гідроелектростанцій, а також газова інфраструктура. Ми бачимо також, що росія не відмовляється від радіаційного шантажу і, зокрема, продовжує по-дикунськи гратися з безпекою Запорізької атомної станції. Ми не виключаємо, що під загрозою від російського терору також інфраструктура інших наших атомних станцій та мереж розподілу".[3]

Виклад основного матеріалу. В ЄС пріоритетною для виробництва тепла є когенерація, яка станом на сьогодні забезпечує 15% всього попиту на тепlopостачання. В планах ЄС до 2030 року цей показник збільшити до 25%, а до 2050 року подвоїти свої когенераційні потужності та забезпечити і закріпити пріоритетність цієї технології у виробництві тепла. Світовий ринок комбінованої генерації щорічно зростатиме на 4,8% та сягне 20,85 млрд. дол. США у 2030 році, а загальна встановлена потужність комбінованого виробництва до цього часу досягне 19,55 ГВт (для порівняння, у 2020 році цей показник становив 12,37 ГВт).[4]

Когенерація - це комбіноване виробництво двох видів енергії одночасно: електричної та теплової. І саме когенерації малої та середньої

потужності підвищать стійкість та надійність енергозабезпечення критичної інфраструктури міст та населених пунктів України.

Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) через Проєкт енергетичної безпеки (ПЕБ) надає технічну підтримку Уряду України щодо підвищення стійкості енергетичної системи України та забезпечення енергопостачання критичної інфраструктури, насамперед тепло-, водопостачання та водовідведення на місцевому рівні, зокрема в умовах воєнного стану, а також щодо підвищення енергоефективності та декарбонізації систем централізованого тепlopостачання. На початку 2023 року ПЕБ підготував Аналіз потенціалу застосування когенерації (КГУ) малої та середньої потужності (вихідна електрична потужність до 20 МВт) в системах централізованого тепlopостачання України як елементу розподіленої генерації електричної енергії. Аналіз показав, що розвиток КГУ є ефективним інструментом для розв'язання проблем з енергопостачанням, що виникли внаслідок повномасштабної війни, і дозволить виробляти теплову та електричну енергії як для власних потреб ТКЕ, так і для живлення іншої місцевої критичної інфраструктури, і внаслідок цього можливо скоротити відключення після російських атак. Тож, питання розвитку місцевої розподіленої генерації набуло особливої ваги та актуальності.

Проведений аналіз показав, що в умовах воєнного стану застосування КГУ як спосіб одночасного виробництва електричної та теплової енергії в межах одного технологічного процесу має ряд переваг.

По-перше, КГУ, особливо якщо вони встановлені на базі об'єктів централізованого тепlopостачання, забезпечують тепlopостачальне підприємство власною енергією, підвищуючи його стійкість до перебоїв у електропостачанні у разі надзвичайної ситуації, і забезпечуючи можливість для живлення місцевої критичної інфраструктури, наприклад систем водопостачання та водовідведення, лікарень тощо.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

По-друге, користуючись з КГУ можна збільшувати потужності для балансування енергетичної системи України, розвивати ефективні системи централізованого теплопостачання для досягнення відповідних показників енергоефективності відповідно до Директиви 2012/27/ЄС та Закону України «Про енергоефективність», і забезпечити важливу роль по балансуванню енергетичної системи при зеленому переході.

По-третє, КГУ мають набір технічних рішень, що дозволяє у випадку надзвичайної ситуації використовувати резервні види палива та місцеві енергетичні ресурси. При цьому, собівартість виробленої електроенергії є нижчою від виробленої дизель-генератором, а термін експлуатації КГУ є значно довшим.

Тож, застосування когенерації може допомогти не тільки забезпечити теплом українські міста, але й сприяти декарбонізації та енергоефективності. Деякі міста України вже мають досвід використання КГУ під час відключень електропостачання на місцевому рівні.

Також важливо передбачити застосування когенерації для підвищення стійкості систем централізованого теплопостачання та як джерела резервного енергозабезпечення об'єктів критичної інфраструктури у Методиці розробки схем теплопостачання населених пунктів, а також при розробці Методики розроблення місцевих енергетичних планів та Регіональних програм енергетичної ефективності.

Великі енергогенерувальні об'єкти стали мішенями для ворожих ракетних атак. Тому малі та середні когенераційні установки, встановлені на об'єктах теплопостачання, які є розпорощеними по всій території України, можуть забезпечити стійкість систем теплопостачання та інших об'єктів критичної інфраструктури на місцевому рівні до можливих перебоїв з енергозабезпеченням.

Говорячи про перевагу когенерації щодо простої газової генерації, варто зазначити, що когенерація як спосіб одночасного виробництва

електричної та теплової енергії в межах одного технологічного процесу, передбачає використання одного енергоресурсу для отримання двох енергетичних продуктів.

При цьому КГУ дозволяють використовувати різні види палива, в залежності від технічного рішення і враховуючи місцеві можливості, а також забезпечують економію палива до 30% на противагу звичайній газовій генерації при тій же кількості виробленої енергії.

В Україні найбільш поширені газові паротурбіні та газопоршневі КГУ, які мають відносно високу енергетичну ефективність та помірні питомі капітальні витрати, хоча такі КГУ чутливі до вартості газу: чим вища ціна на виробництво електроенергії такою КГУ, тим довший термін окупності інвестицій у їх встановлення.

Перспективним напрямком є використання біопаливних газопоршневих КГУ з застосуванням технологій газифікації біопалива. В країнах ЄС та світі все більш поширюються комерційно доступні технології на різних видах біопалива.

Під час попереднього опалювального сезону це допомогло їм утримувати в робочому стані об'єкти критичної інфраструктури. Вже в наступному опалювальному сезоні практика використання КГУ може бути поширена в багатьох містах України, де існує система централізованого теплопостачання.

Технічно існує щонайменше два способи передачі електричної енергії від КГУ до об'єктів критичної інфраструктури: пряме живлення через прокладання окремого силового кабелю та шляхом створення локального «острівного режиму» з використанням мереж Оператора системи розподілу (ОСР).

Реалізація одного з цих варіантів або поєднання обох створює можливості для енергозабезпечення об'єктів теплопостачання від КГУ і забезпечує стійкість системи централізованого теплопостачання при перебоях з електрикою, а також дозволяє зменшити використання паливних ресурсів на виробництво тепла та електроенергії для власних потреб ТКЕ.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Наразі КГУ майже не використовуються для енергопостачання іншим об'єктам критичної інфраструктури, хоча це й необхідно. Використання КГУ підвищить стійкість таких критичних об'єктів у містах, наприклад системи водопостачання, лікарні тощо, і забезпечить безперебійне постачання послуг цих критичних інфраструктур.

Поширення практики використання КГУ потребує вдосконалення регуляторної бази: потрібно спростити процедуру прямого підключення КГУ до власних об'єктів ТКЕ, врегулювати питання передачі енергії до інших об'єктів місцевої критичної інфраструктури, запровадити єдину систему ліцензування та встановлення тарифів на теплову енергію.

Різна вартість газу для виробництва теплової та електричної енергії на КГУ, залежність ціни на газ від політичних рішень в короткостроковій перспективі – це фактори, які не роблять когенерацію привабливою для інвестицій.

Також важливо визначити принципи співпраці ОСР, ТКЕ та місцевих органів влади для створення «острівного режиму» по забезпеченню енергопостачання критичної інфраструктури від КГУ у разі блекауту. Зараз, наприклад, пряме живлення інших об'єктів критичної інфраструктури від КГУ на випадок кризових ситуацій не передбачено.

Водночас в чинному законодавстві все ж закладені деякі принципи стимулювального державного регулювання когенерації в Україні.

Зокрема кваліфіковані КГУ мають менше фіскальне навантаження порівняно з іншими виробниками електроенергії, а в перспективі сертифікація походження електричної енергії від КГУ зробить більш конкурентною на ринках ЄС продукцію українських виробників, які використовують електроенергію від когенерації.[5]

USAID-Ukraine через Проєкт енергетичної безпеки у співпраці з командою Мінвідновлення, Комітетом ВРУ з енергетики та ЖКП, НКРЕКП розгортає мережу малої та середньої когенерації. Наразі вже 80 когенераційних установок (КГУ) розподілені для підприємств в 21 області України. Про це повідомляє пресслужба Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури.[6]

Наразі КГУ вже отримали теплопостачальні підприємства в Чернігівській, Чернівецькій, Донецькій, Хмельницькій, Черкаській, Полтавській, Миколаївській, Кіровоградській, Рівненській, Вінницькій, Запорізькій, Житомирській, Харківській, Волинській, Херсонській, Львівській, Київській, Дніпропетровській, Тернопільській, Одеській, Сумській областях.

«Теплопостачальне підприємство в Харківській області отримало 6 КГУ у березні. Після обстрілів енергетичної інфраструктури області 22 березня всі установки продовжили генерувати теплову та електроенергію для живлення об'єктів критичної інфраструктури та потреб споживачів багатоквартирних будинків. Таким чином, розподілена генерація – це потужний інструмент для підвищення стійкості систем централізованого теплопостачання, для підтримки об'єднаної енергосистеми України», — зазначив віцепрем'єр-міністр з відновлення України Олександр Кубраков.

Загалом у межах співпраці Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури та USAID «Проєкт з енергетичної безпеки» закуплено 91 когенераційну установку для 32 міст України та двох університетів. Запуск в роботу всіх установок потужністю від 50 кВт до 1500 кВт забезпечить стабільне теплопостачання для понад 1млн. мешканців багатоквартирних будинків та близько 1000 соціальних об'єктів незалежно від планових чи аварійних відключень електроенергії.[6]

Висновки. Когенераційні установки, встановлені на базі муніципальних об'єктів централізованого тепlopостачання, маючи високу ефективність забезпечують комунальне підприємство власною енергією, підвищують стійкість всього комунального підприємства до перебоїв у електропостачанні, забезпечують можливості для живлення місцевої критичної інфраструктури, зменшують вразливість до відключень живлення. При цьому підприємство постачає надлишки електроенергії в мережу. Також, розосередження їх розміщення по місту, зменшує ймовірність пошкоджень під час ракетних обстрілів.

Когенерації малої та середньої потужності (розподіленої генерації) суттєво підвищують стійкість та надійність енергозабезпечення критичної інфраструктури міст та населених пунктів України і саме вони повинні розглядатися, як невід'ємна частина концепції розподіленої генерації у національній системі виробництва енергії.

Це не тільки комплексне рішення для забезпечення стійкості енергосистеми в аварійних режимах, а в першу чергу - це надійний фундамент трансформованого сектору тепlopостачання українських міст. Важливо ще й те, що застосування когенерації малої та середньої потужності (вихідна потужність 5 МВт – 20 МВт), яка є диверсифікованим джерелом енергії, зміцнить об'єднану енергетичну систему України, яка збудована, як централізована система, має великі переваги в мирний час, але виявилась дуже вразливою в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Романенко Є.О., Жукова І.В., Підсумки російсько-української війни у 2023 році //Moderní aspekty vědy: XXXIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. - str. 11-23

2. Когенерація малої та середньої потужності в системах централізованого теплопостачання в Україні: потенціал та ефективність [tps://mtu.gov.ua/news/35535.html](https://mtu.gov.ua/news/35535.html)

3. Атаки росії на інфраструктуру АЕС: Зеленський зробив важливу заяву <https://flot2017.com/ataky-rosii-na-infrastrukturu-aes-zelenskyj-zrobyv-vazhlyvu-zaiavu/>

4. Когенерація – енергоефективний шлях трансформації сектору теплопостачання https://censor.net/ru/blogs/3413175/kogeneratsiya_energoefektivniyi_shlyah_transformats_sektoru_teplopostachannya

5. Когенерація малої та середньої потужності в системах централізованого теплопостачання в Україні: потенціал та ефективність <https://news.online.ua/kogeneratsiya-maloyi-ta-serednoyi-potuzhnosti-v-sistemah-tsentralizovanogo-teplopostachannya-v-ukrayini-potentsial-ta-efektivnist-858866/>

6. 32 міста в Україні отримують когенераційні установки від USAID <https://thepage.ua/ua/news/usaid-peredalo-ukrayini-vzhe-80-kogeneracijnih-ustanovok>

§1.2 СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ: ВИКЛИКИ, ОЧІКУВАННЯ ТА ЗАГАЛЬНІ ОЦІНКИ СИТУАЦІЇ У 2024 РОЦІ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ (Романенко Є.О., Збройні Сили України, Гурковський В.І., Збройні Сили України)

Вступ. В Україні третій рік йде війна в якій українська нація веде небачену у 21-му сторіччі битву за своє існування. Російське вторгнення в Україну 2022 року - відкритий воєнний напад Росії на Україну, розпочатий 24 лютого 2022 року. Частина російсько-української війни, розв'язаної Росією 2014 року, участь у якій РФ намагалася заперечувати. Росія заперечує, що веде проти України загарбницьку війну на її території та називає це «спеціальною операцією». Москва, попри численні докази, також заперечує свої атаки на цивільних в Україні. Для обстрілів України росія використовує увесь наявний спектр ракетного озброєння — балістичні, крилаті, авіаційні керовані та навіть зенітні ракети.[1]

Соціологічне дослідження - система логічних і послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур для отримання наукових знань про соціальне явище, процес. Вибіркове дослідження являє собою спосіб систематичного відбору даних про поведінку та установки людей через опитування спеціальної підбірки респондентів. Ця група за своїми характеристиками повинна відображати специфіку генеральної сукупності.

Виклад основного матеріалу. В статті наведено результати соціологічних досліджень проведених в перші місяці 2024 року, які висвітлюють моніторинг громадської думки, вимірювання рейтингу політичних діячів та партій, різноманітних організацій, викликів і проблем, очікувань і загальних оцінок ситуації.

Підтримка України серед європейських громадян зберігається на високому рівні. Але все менше європейців вірять у перемогу України в цій війні. Так, за результатами опитування, що проводилося майже через два роки після повномасштабного вторгнення, лише 10% вважають, що Україна здатна перемогти росію.[2]

Як свідчать результати останнього опитування YouGov для більш широкого дослідження "Війни і вибори: Як європейські лідери можуть зберегти громадську підтримку України", яке включало 12 країн-членів ЄС, серед яких Франція, Німеччина, Угорщина, Італія, Нідерланди, Польща, Іспанія та Швеція, збільшення числа сумнівів у здатності України перемогти у війні спричинилося зупинкою її контрнаступу, зростанням побоювань щодо зміни політики США та можливості другого президентського терміну Дональда Трампа. Ці фактори поглибили песимістичні настрої щодо результатів війни, повідомляє The Guardian.[3]

Опитування показало, що лише 1 з 10 європейців у 12 країнах вважає, що Україна зможе перемогти на полі бою, в той час як 20% прогнозують перемогу росії. Навіть у країнах-членах ЄС з найбільш оптимістичними настроями, таких як Польща, Швеція та Португалія, менше ніж кожен п'ятий вірить у перемогу Києва.

Найпоширенішою думкою серед респондентів у всіх країнах було те, що війна завершиться компромісним врегулюванням. Проте деякі країни були більш схильні до цього результату, ніж інші. У всіх країнах опитування найчастіше думали, що війна завершиться компромісним вирішенням (у середньому 37% респондентів), хоча деякі країни виявили більшу схильність до цього результату, ніж інші.

У Швеції (50%), Португалії (48%) та Польщі (47%) респонденти більш схильні вважати, що Європа повинна допомогти Україні дати відсіч, тоді як в

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Угорщині (64%), Греції (59%), Італії (52%) та Австрії (49%) вони більше підтримують тиск на Київ для укладення компромісу. У Франції, Німеччині, Нідерландах та Іспанії думки розділилися більш рівномірно.

Опитування також вказало на те, що багато європейців все частіше вважають, що війна росії проти України безпосередньо стосується їх самих. 33% вважають, що вона має більший вплив на їхню країну – і на Європу (29%) – ніж війна на Близькому Сході (порівняно з 5%, які сказали протилежне).[3]

Оглядач The Telegraph Андрій Лілько зазначає, що сили рф та ЄС неспівставні. Через проблеми з військовою допомогою, він про російська економіка складає близько 85 % від італійської, населення становить близько 140 мільйонів що менше, ніж населення Німеччини та Франції. Сценарій, розглянутий експертом передбачає, що росія мобілізує 200 тисяч вояків і розпочинає новий наступ в Україні навесні 2024 рокуходить принаймні частково успішно для рф.

При цьому більше половини українців станом на початок війни (56%) вважали, що Україна переможе у війні з росією у найближчі тижні, але цього не сталося. Також, за даними видання Nikkei, російсько-українська війна могла закінчитися до осені 2023 року і за результатами перевага мала б бути на боці рф - саме так показали результати стимуляції бойових дій, яку провела Академія військових наук Китаю на замовлення Комуністичної партії.

Наразі ж, через затримки у поставках військової допомоги ситуація на фронті зайшла у глухий кут. Президент Зеленський вкотре наголосив, що країна воює з терористами, у яких найбільша армія у світі. І для того, щоб їй протистояти, треба сучасна зброя та техніка. [4]

Більшість українців вважають, що війна з Росією закінчиться протягом найближчих двох років.[5] Таку думку висловлюють громадяни усіх вікових

категорій та з усіх регіонів. Ще менше людей вважають, що на завершення війни потрібно менше року, а інші називають більш тривалі терміни.

Про це свідчать результати всеукраїнського опитування, проведеного 17–21 лютого 2024 року українською соціологічною групою Рейтинг від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту (IRI). У ньому взяли участь близько 2 тисяч українців.

У те, що війна закінчиться протягом найближчих 1-2 років, вірять 37% громадян. Серед них 36% – віком 18-35 років, 40% – 36-60 років і 36% – 51+ років. Із західних регіонів таку думку мають 38% громадян, центральних – 36%, Південь – 39% і Схід – 36%.

Ще 26% вважають, що війна з Росією може закінчитися менше, ніж за рік. А 14% громадян кажуть, що це станеться лише за 3-4 роки.

У те, що війна триватиме ще щонайменше 5 років, вірять 8% опитаних українців. І лише 3% людей вважають, що вона не закінчиться ніколи. 11% не мали відповіді на це питання.[5]

Більшість українців вірять у перемогу над росією, однак бачать її по-різному, - опитування. Також більшість громадян вважають, що Україна перемаже впродовж 1-2 років.[6]

Переважна більшість українців продовжує вірити, що Україна здобуде перемогу у війні проти росії. Водночас суспільство розділилось у поглядах на те, що саме вважати перемогою. Для деяких це повне відновлення територіальної цілності, для інших - знищення армії рф та сприяння розпаду всередині росії.

П'ята частина громадян вірять, що перемога настане вже цього року. Однак 40% опитаних впевнені, що це станеться не раніше, ніж через 1-2 роки. Про це свідчать результати опитування, проведеного Центром Разумкова з 19 до 25 січня.

Що українці вважають перемогою у війні:

- Вигнання російських військ з усієї території України та відновлення кордонів станом на січень 2014 року - 38,1% опитаних;
- Знищення армії рф та сприяння повстанню або розпаду всередині росії - 27,3%;
- Відновлення статус-кво станом на 23 лютого 2022 року - 13%;
- Вигнання російських військ з усієї території України, окрім Криму - 7,4%;
- Припинення війни, навіть якщо армія рф залишиться на захоплених нею під час повномасштабного вторгнення територіях - 3,6%.

Загалом у перемогу України у війні проти росії вірять 85% респондентів (варіанти "так" та "скоріше так" обрали 62,3% та 22,5% відповідно). Серед них, наприклад, 78% мешканців Сходу та 88,5% мешканців Заходу. Не вірять у перемогу 8,5% опитаних (варіанти "скоріше ні" та "ні" обрали 5% та 3,5% опитаних). Таких людей 13% на Сході та 5,5% на Заході. Водночас бачення термінів перемоги, серед тих, хто у неї вірить, знову ж таки сильно різняться:

- Перемога настане через 1-2 роки - 39,8% (у лютому–березні 2023 року так вважали 26%)
- Важко відповісти - 21,8%;
- Перемога настане до кінця 2024 року - так вважають 19,7% опитаних (у лютому-березні 2023 року 50% вважали, що перемога буде до кінця 2023);
- Перемога настане через 3-5 років - 14%;
- Не раніше, ніж за 5 років - 3,2%.

Варіант "навіть чи за мого життя" в контексті термінів перемоги обрали 1,1% респондентів. Важко відповісти на це питання було 21,8% опитаних.

Опитування проводилося з 19 до 25 січня 2024 року методом face-to-face у 22 областях та Києві (в Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях - тільки на тих територіях, які контролює уряд України і на яких не ведуться бойові дії). Всього було опитано 2 000 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. [6]

Половина українців вважає, що корупція є надзагрозою для розвитку країни. [7]

Найбільшою загрозою для розвитку України громадяни вважають, не війну, а корупцію в державних органах. Військова агресія Росії опинилася в переліку на другому місці. На третьому місці у рейтингу загроз знаходиться економічна криза та її наслідки, а на четвертому — нестача кваліфікованих менеджерів у владних інституціях.

Про це свідчать результати опитування, проведеного Соціологічною групою "Рейтинг". Згідно з ними, 51% громадян вважають корупцію головною загрозою для розвитку країни.

Воєнну агресію Росії вважають загрозою 46% опитаних. На третьому місці у рейтингу загроз знаходиться економічна криза та її наслідки, включаючи інфляцію, підвищення цін і зниження рівня життя. 11% вважають її фактором, що заважає розвитку країни. На четвертому місці — відсутність кваліфікованих менеджерів у владних установах (10%), а на п'ятому — безвідповідальність влади (4%).

Опитування проведено за допомогою Computer Assisted Telephone Interviews (CATI) від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту. Соціологи проводили дослідження на всій території України (крім тимчасово окупованих Криму та Донбасу) з 17 по 21 лютого 2024 року. Учасниками стали 2000 жителів України віком 18 років і старше, які зараз перебувають в країні.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Українці, за даними соціологів, дуже негативно ставляться до Верховної Ради. Абсолютна більшість опитаних вважають цей орган тотально корумпованим та винним у корупції, яка пронизує усю країну. Негативне ставлення також спрямоване на ТЦК (військкомати), місцеву владу, антикорупційну вертикаль тощо.

Проте, основна увага та питання щодо корупції спрямовані саме до парламенту та його депутатів. Зокрема, 82% опитаних вважають, що парламент є корумпованим органом, при цьому 65% відповіли, що корупція в Раді є дуже поширеною, а 27% вважають її "скоріше поширеною". Такі ж самі цифри (59% і 27%) отримали у відношенні до військкоматів.[7]

Володимир Зеленський раніше говорив, що під час війни корупцію можуть прирівняти до державної зради. Прирівняння корупції до держзради - це дуже серйозний інструмент. Адже, за словами Зеленського, завдяки цьому люди навіть думати перестануть про це. Відповідний законопроект був зареєстрований у Верховній Раді.[8]

Українці з усіх органів влади найменше довіряють саме Верховній Раді. Водночас діяльністю українського лідера Володимира Зеленського задоволена теж не надто велика кількість українців - всього 22%. А от Збройні Сили України очолюють рейтинг довіри - діяльність ЗСУ схвалюють 77% громадян України.[9]

Про це свідчать результати опитування соціологічної групи "Рейтинг", яке проводили 17-21 лютого 2024 року. Українців попросили назвати орган влади, діяльність якого вони схвалюють найбільше.

І перше місце в рейтингу посіли Збройні Сили. 77% респондентів заявили, що "цілком схвалюють" діяльність військових, ще 19% - сказали, що "скоріше схвалюють".

Друге місце в рейтингу довіри зайняв міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба, який отримав 24% підтримки та обігнав президента

України. Так, 22% опитаних українців повністю схвалюють діяльність президента Зеленського. Водночас 15% зовсім не схвалюють дії глави держави. Ще 41% респондентів відповіли, що "скоріше схвалює" діяльність очільника держави.

Приблизно однаковий відсоток довіри українців має Кабмін на чолі з прем'єр-міністром Денисом Шмигалем та міністр оборони України Русланом Умеров. 6% та 7% відповідно.

І абсолютним антилідером у рейтингу довіри стала Верховна Рада. Діяльність нардепів схвалюють усього 3% українців. Водночас 40% узагалі не схвалюють, ще 37% - скоріше не схвалюють.

Що цікаво, за час великої війни Верховній Раді найбільше довіряли у квітні 2022 року (23%). З того часу до лютого цього року цей орган влади втратив 20% довіри українців.

Щодо президента України, то за час повномасштабного вторгнення довіра українців до нього теж різко впала. Ще у квітні 2022 року його діяльність підтримували 74%, а у лютому 2024 року - всього 22%.

Більшість українців (69%) вважають, що Володимир Зеленський має залишатися на посаді президента до кінця воєнного стану. При цьому, за зиму зросла кількість тих, хто не хоче, щоб теперішній очільник держави балотувався в президенти під час майбутніх виборів. Також невелика кількість громадян України (10%) не проти, щоб повноваження президента після травня 2024 року передали виконувати голові Верховної Ради Руслану Стефанчуку.

Таке опитування у лютому провів Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). Зазначалося, що тільки 15% респондентів вважають, що все ж треба провести вибори (з них 4% говорять, що треба призупинити воєнний стан і 11% - внести зміни до відповідних законів й провести вибори під час воєнного стану).[9]

Громадяни України розповіли, як соціальні чи економічні проблеми найбільше впливають на їхнє життя. Так, у 2024 році війна далеко не на першому місці. Головною своєю проблемою українці називають високі ціни на продукти харчування та високі тарифи на комунальні послуги.[10]

Про це свідчать результати опитування, яке провела Соціологічною групою “Рейтинг” від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту 17-21 лютого. У ньому взяли участь близько 2 тисяч українців.

Високі ціни на продукти харчування є проблемою для 30% українців. Такий варіант відповіді обрали 32% опитаних у віці 18-35 років, 28% – 36-50 років та 24% – 50 та більше. Серед мешканців Заходу таку головну проблему у 2024-му обрали 34% опитаних, Центру – 29%, Півдня – 30% і Сходу – 29%.

Крім того, українці називали основними проблемами високі ціни на комуналку (23%), безробіття (19%), маленькі пенсії або низьку вартість соціальних виплат (17%), зниження заробітної плати (14%), мобілізацію родичів до ЗСУ (5%) і відсутність доступу до якісних ліків (5%). Водночас війну найголовнішою проблемою назвали лише 4% опитаних громадян.

Також люди розповіли, що на їхнє життя впливають погіршення самопочуття і психологічного стану (4%), втрата житла (2%) та високі ціни на ліки, одяг і оренду житла (2%). Ще на 2% опитаних впливає вимушене переселення, а для 16% нічого не змінилося. 20% українців обрали інші варіанти.[]

Під час опитування також стало відомо, що українці значно менше довіряють діючому міністру оборони України Рустему Умерову, аніж його попереднику Олексію Резнікову. У лютому 2024 року його діяльність повністю схвалювали 7% громадян, тоді як у лютому 2023-го довіра була на рівні 26%.

Крім того, стало відомо, що в умовах повномасштабної війни українці надають перевагу не забігати зі своїми планами вперед. Так, більшість громадян України планують своє життя всього максимум на місяць вперед. Є й ті, хто взагалі не буде жодних планів - таких 15%.

Нагадаємо, що українці показали суперечливе ставлення до мобілізації в результаті проведеного опитування. 43% опитаних українців відчувають сором за ухилянтів. Але більшість з респондентів розуміють страх ухилянтів перед війною.[10]

Українці визначили, на які дії готові піти для вступу країни в ЄС. Конкретні кроки українців визначила соціологічна група "Рейтинг" шляхом проведення опитування серед громадян України. Зокрема, більшість з опитаних (45%) готові економити на комунальних послугах. Цікаво, що на ті ж саме жертви українці ладні піти і задля перемоги над Путіним.[11]

Ось головний перелік поневірянь, які українці готові добровільно прийняти задля досягнення повноправного членства України в Європейському Союзі:

1. Економічні зміни. За результатами опитування, 45% респондентів виразили готовність до економічних змін, таких як економія та скорочення використання комунальних послуг, включаючи електрику, газ, гарячу воду та інтернет.
2. Податки. 31% учасників опитування вказали, що готові сплатити більше податків із своїх зарплат.
3. Мобілізація до ЗСУ. Лише 12% опитаних заявили про готовність особисто мобілізуватися до Збройних сил України або мобілізувати своїх близьких.
4. Продовження воєнного стану. Тільки 6% респондентів підтримали б продовження воєнного стану.

5. Фінансова підтримка ЗСУ. Всього 2% громадян виразили готовність надати пожертви чи фінансову підтримку Збройним силам України.
6. Нічого. 15% респондентів відзначили, що не були б готові піти на жодні дії чи жертви.
7. Інше. 4% вказали на інші можливі дії чи жертви, які були б готові зробити.
8. Важко відповісти/Немає відповіді. 9% опитаних зазначили, що важко визначити або вони не мають відповіді на запитання.

Ці результати свідчать про різноманітність поглядів українського суспільства на шляху до європейської інтеграції. Та одночасно з цим - готовність до різних видів жертв та зусиль для досягнення цієї мети.

Українці визначилися з можливими діями, які б могли зробити, аби пришвидшити перемогу над диктатором РФ Володимиром Путіним, який розв'язав загарбницьку війну проти України. Більшість респондентів ладні економити на комунальних послугах (41% опитуваних). Також українці ладні платити більше податків із зарплати (35%).

Про це свідчать результати всеукраїнського опитування, проведеного 17–21 лютого 2024 року українською соціологічною групою Рейтинг від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту (IRI). У ньому взяли участь близько 2 тисяч українців.[11]

Станом на лютий-2024 рівень схвалення українцями діяльності президента Володимира Зеленського значно знизився. Свіже соціопитування показало, що, за останніми даними, тим чи іншим чином схвалюють кроки глави держави 63% респондентів. У вересні-2023 цей показник становив 82%.[12]

Водночас кількість незадоволених Зеленським українців зростає до 33%. У вересні таких було майже вдвічі менше - 16%. Про це свідчать результати опитування Соціологічної групи "Рейтинг" від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту, проведеного 17-21 лютого 2024 року.

Так, станом на лютий повністю схвалювали діяльність Зеленського лише 22% опитаних. Скоріше схвалюють - 41%. У вересні ці показники становили 42% та 40% відповідно.

Зовсім не схвалюють діяльність президента 15%. Скоріше не схвалюють - 18% респондентів. За п'ять місяців до цього показники становили 7% та 9% відповідно.

Опитування проводилось з 17 по 21 лютого 2024 року методом телефонних інтерв'ю з використанням комп'ютера. Всього було опитано 2000 респондентів, що мешкають у всіх регіонах України, крім окупованих територій, у віці 18 років і старше. Вибірка не включає українців, які зараз не перебувають в Україні. Помилка репрезентативності дослідження не перевищує 2.2%. Дослідження фінансувалося Агентством США з міжнародного розвитку (USAID).

Рейтинг Зеленського знижується на тлі війни. Нагадаємо, 5-10 лютого КМІС проводив опитування українців щодо довіри до державних діячів. Згідно з результатами дослідження, на той момент рейтинг Зеленського був менший, ніж у тодішнього головнокомандувача Валерія Залужного та керівника ГУР Кирила Буданова. Показник президента становив 64%.

Радник керівника Офісу президента Михайло Подоляк зазначив, що зниження рейтингу Зеленського пов'язане з ситуацією на фронті, яка, за його словами, перебуває у стагнації. Політехнолог підкреслив, що під час цього

періоду громадяни відчувають розчарування, оскільки незрозуміло, що буде далі.[12]

Українці значно менше довіряють діючому міністру оборони України Рустему Умерову, аніж його попереднику Олексію Резнікову. У лютому 2024 року його діяльність повністю схвалювали 7% громадян, тоді як у лютому 2023-го довіра була на рівні 26%.[13]

Про це свідчать результати опитування, яке було проведено Соціологічною групою “Рейтинг” від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту. Всього опитали близько 2 тисяч українців віком від 18 років по всій країні.

Так, відомо, що повністю схвалюють діяльність Умерова на посту оборонного відомства 7% громадян. Ще 27% відповіли, що “скоріше схвалюють”, а 16% – “скоріше не схвалюють”. Зовсім не схвалюють його 12% людей, а 39% опитаним було важко відповісти на запитання.

Відомо, що на цю посаду Умеров прийшов у вересні 2023 року. А у лютому того ж року міністру оборону, яким був Олексій Резніков, повністю довіряли 26% та 36% – частково. У червні 2022-го довіра до нього була на рівні 37% (“цілком схвалюю”) та 38% (“скоріше схвалюю”).

У квітні 2022 року діяльність міністра оборони повністю схвалювали 49% громадян, ще 30% казали, що скоріше схвалюють, ніж навпаки. 30% обирали варіант “скоріше схвалюю”, а 4% – “скоріше не схвалюю”. Лише 2% опитаних повністю не довіряли міністру.[13]

Більшість українців хотіла б побачити на майбутніх виборах в Україні нові політичні партії. За це виступають 51% респондентів, свідчить свіже опитування "Рейтингу". У зв'язку з цим виникає питання, чи дійсно суспільство не забезпечить підтримку політсилам Володимира Зеленського чи Петра Порошенка під час майбутнього голосування.[14]

З одного боку, результати дослідження явно демонструють попит на "свіжу кров", тож за ідеєю старі політичні фігури мають бути відкинуті. Однак насправді все не так просто. Про це 4 квітня у коментарі Інформатору розповів політолог Володимир Фесенко.

17-21 лютого соцгрупа "Рейтинг" від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту провела опитування щодо настроїв українців. Серед питань було таке: "Чи хотіли б Ви бачити нові політичні партії на майбутніх виборах, чи достатньо існуючих політичних партій?". 51% українців обрали варіант "Хотіли б бачити нові політичні партії". Ще 42% підтримали варіант "Достатньо існуючих політичних партій".

На тлі низького рейтингу Верховної Ради (згідно з опитуванням, її діяльність тим чи іншим чином схвалюють лише 19% громадян) очевидно, що суспільство вимагає нових опцій, які б вони підтримали під час майбутніх виборів. Однак політолог Володимир Фесенко вважає, що це не зовсім так. На його думку, бажання отримати більше політичних проєктів у бюлетені "ні на що не вказує".

Володимир Фесенко "Це питання, воно абстрактне. Голосують українці не за партію, а за партію на чолі з конкретним лідером. Наприклад, минулого року в українців питали, яку партію вони хочуть. Відповіли "Партію військових". Але завтра можуть створити десять "Партій військових". І найбільшу підтримку отримає та, де будуть найбільш популярні лідери", - сказав експерт.

Фесенко також розповів, що наразі в Україні станом на січень 2022 року було зареєстровано 370 політичних партій. Тож зважати треба не на запит на нові політичні сили, а на те, які лідери у них будуть. Політолог додав, що без фігури Зеленського партія "Слуга народу" не має ваги у

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

суспільстві, однак якщо президент перейде до іншої політичної сили, у неї будуть шанси пройти до Верховної Ради після виборів. "Українці голосують персоніфіковано. Коли є популярність лідера, його партія перемагає на виборах. Таких прикладів багато", - додав Фесенко.

Опитування було проведено соціальною "Рейтинг" від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту. Дослідження проводилося по всій території України (крім окупованих територій) з 17 по 21 лютого 2024 року. Метод опитування – телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера на основі випадкової вибірки мобільних номерів. Всього було опитано 2,000 жителів України віком від 18 років. Вибірка не включає українців, які зараз не перебувають в Україні. Помилка репрезентативності дослідження не перевищує 2.2%. Дослідження фінансувалося Агентством США з міжнародного розвитку (USAID).[14]

Значна частина українців вірить у антинаукові концепції та практики. Зокрема, в астрологію, таро або екстрасенсів (як мінімум в щось одне) вірять 43% громадян. При цьому 56% в подібні речі все ж не вірять.[15] Про це йдеться у новому соціопитуванні, проведеному Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС). Його дані розміщені на офіційному сайті.

Українців питали про три речі: як вони ставляться до астрології, екстрасенсорики та тарології. Перше - це про нібито вплив небесних тіл на землю і людей, друге - ясновидіння, третє - "читання майбутнього" по спеціальних картах.

"35% українців вірять в астрологію, 25% – в екстрасенсорні здібності, 15% – у тарологію. Щонайменше в одне з цього переліку вірять 43% українців", – зазначають соціологи.

Цікаво, що віра в астрологію та вплив планет на життя людини поширений серед усіх категорій населення. Однак все ж більше в астрологію вірять жінки, аніж чоловіки: 49% проти 36% відповідно.

Схожа ситуація з таро та екстрасенсами. Частіше в них вірять люди віком від 40 років. Найчастіше вони мешкають в селах або невеликих містах, і найчастіше вони є бідними.

"Кризові та психологічно складні періоди (як на суспільному, так і на особистісному рівнях) є "сприятливим" середовищем для зростання інтересу до таких речей, як астрологія, екстрасенсорні здібності, тарологія. Вибуховий розвиток цифрових технологій та їх міцне проникнення у повсякденне життя людей значно "спрощують" дотик українців до астрологів, віщунів тощо", – пояснив дані директор КМІС Антон Грушецький.

Насправді, пояснити це доволі просто, хоча однозначної та конкретної відповіді все ж немає. Серед причин, через які люди починають вірити в щось містичне, потаємне або ненаукове - криза освіти, криза традиційних релігій, а також складні для психіки кризові часи в країні. Пояснити навколишній світ дуже складно, а ще складніше - зрозуміти його. Значно легше "зіпхнути" всі погані події на "ретроградний Меркурій", аніж довго та нудно розбиратися в хитросплетіннях політики, економіки та війни.

Ситуація в освіті також сильно впливає на те, що люди починають захоплюватися подібними явищами. Адже наука не має жодних доказів того, що планети в космосі бодай якось відчутно впливають на життя людей. Але багато з тих, хто прогулював школу або купував собі дипломи, просто про це не знають.

Нарешті, наразі в усьому світі (окрім, мабуть, ісламського) помічається криза традиційних релігій. Люди вже не є настільки "воцерковленими" та набожними, як раніше. Однак людська душа потребує

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

якихось пошуків та відповідей на питання, це неодмінна умова будь-якого особистісного розвитку. В результаті українці звертаються, наприклад, не до священника чи Біблії, як колись, а до тарологів, астрологів чи екстрасенсів.

Саме по собі, "у вакуумі", такі захоплення не є чимось однозначно поганим. Скоріше, це розвиток не в той бік. Однак коли в подібне вірить майже половина громадян, це вже сигналізує про певні проблеми. Адже таким чином формується "магічне мислення" замість мислення критичного, раціонального та об'єктивного. Що впливає як на окремо взяте життя, так і на життя всього суспільства.[15]

Висновки. Результати соціологічного дослідження показують, що населення в 2024 році стикається з різноманітними викликами і проблеми, висуває різні очікування і надає різні загальні оцінки ситуації, що вимагає уважного аналізу та подальших досліджень для ефективного вирішення цих питань.

Основними проблемами українці вважають корупцію та війн. у Страхи війни та руйнувань стали дещо меншими, тоді як корупційні ризики зараз турбують українців навпаки.

Корупція є однією з основних проблем, які турбують населення у 2024 році і потребує негайних заходів для боротьби з нею. Результати дослідження можуть вказувати на те, що ефективні заходи протидії корупції можуть значно покращити загальну ситуацію у суспільстві та збільшити довіру до владних структур.

Також слід зазначити, що опитані значною мірою почали перейматися проблемами економіки, такі як інфляція, низькі рівні доходів та висока вартість життя, що створюють значні виклики для населення у 2024 році. Недостатній рівень доходів породжує економічну нестабільність та знижує якість життя громадян. Висока інфляція може поглибити ці проблеми,

ускладнюючи ситуацію для населення та підірвавши їхню довіру до економічних інституцій.

Список використаних джерел:

1. Романенко Є.О., Жукова І.В., Підсумки російсько-української війни у 2023 році //Moderní aspekty vědy: XXXIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. - str. 11-23

2. Це екзистенційна сутичка, боротьба на виживання: генерал США Міллі пояснив, чи зможе Україна цього року перемогти росію <https://informer.ua/uk/ce-ekzistenciyna-sutichka-borotba-na-vizhivannya-general-ssha-milli-poyasniv-chi-zmozhe-ukrajina-cogo-roku-peremogti-rosiyu>

3. Trump thought Ukraine ‘must be part of Russia’ during presidency, book says <https://www.theguardian.com/us-news/2024/apr/12/trump-russia-ukraine-book-comments>

4. Лише 10% європейців вірять у перемогу України у війні з росією, - опитування <https://informer.ua/uk/lishe-10-yevropeyciv-viryat-u-peremogu-ukrajini-u-viyni-z-rosiyeyu-opituvannya>

5.Більшість українців вважають, що війна закінчиться через два роки – опитування <https://informer.ua/uk/bilshist-ukrajinciv-vvazhayut-shcho-viyna-zakinchitsya-cherez-dva-roki-opituvannya>

6. Більшість українців вірять у перемогу над росією, однак бачать її по-різному, - опитування <https://informer.ua/uk/bilshist-ukrajinciv-viryat-u-peremogu-nad-rosiyeyu-odnak-bachat-jiji-po-riznomu-opituvannya>

7. Головною бідой України названо корупцію, а не агресію путіна – опитування <https://informer.ua/uk/golovnoyu-bidoyu-ukrajini-nazvano-korupciyu-a-ne-agresiyu-putina-opituvannya>

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

8. Під час війни корупцію можуть порівняти до державної зради – Зеленський <https://informer.ua/uk/pid-chas-viyni-korupciyu-mozhut-pririvnyati-do-derzhavnoji-zradi-zelenskiy>

9. Українці назвали орган влади, якому довіряють найменше – опитування <https://informer.ua/uk/ukrajinci-nazvali-organ-vladi-yakomu-doviryayut-naumenshe-opituvannya>

10. Українці назвали свою головну проблему у 2024 році – і це не війна: опитування <https://informer.ua/uk/ukrajinci-nazvali-svoyu-golovnu-problemu-u-2024-roci-i-ce-ne-viyna-opituvannya>

11. Українці не готові воювати заради повноправного членства у ЄС – опитування <https://informer.ua/uk/ukrajinci-ne-gotovi-voyuвати-zaradi-povnopravnogo-chlenstva-u-yes-opituvannya>

12. Кількість українців, які схвалюють дії Зеленського, значно зменшилася: що показало опитування <https://informer.ua/uk/kilkist-ukrajinciv-yaki-shvalyuyut-diji-zelenskogo-znachno-zmenshilasya-shcho-pokazalo-opituvannya>

13. Умерову на посаді міністра оборони довіряють набагато менше, ніж Резнікову – опитування <https://informer.ua/uk/umyеровu-na-posadi-ministra-oboroni-doviryayut-nabagato-menshe-nizh-reznikovu-opituvannya>

14. Більшість українців хочуть нових партій: політолог пояснив, чи значить це, що за Зеленського чи Порошенка не голосуватимуть <https://informer.ua/uk/bilshist-ukrajinciv-hochut-novih-partiy-politolog-poyasniv-chi-znachit-ce-shcho-za-zelenskogo-chi-poroshenka-ne-golosuvatimut>

15. Майже половина українців вірять в астрологію, екстрасенсів і таро – соціопитування <https://informer.ua/uk/u-finlyandiji-12-richniy-pidlitok-vlashtuvav-strilyaninu-u-shkoli-ye-zhertvi-sered-ditey>

§1.3 ЧЕРЕЗ СТАНДАРТИ ДО НАТО (Романенко Є.О., Збройні Сили України, Малахов Р.В., ГУР МО)

Вступ. 4 квітня 1949 року 12 країн (Бельгія, Канада, Данія, Франція, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучене Королівство та США) підписали Північноатлантичний договір, який став наріжним каменем для утворення НАТО. Головною метою була колективна оборона від можливої агресії СРСР та інших комуністичних країн. Коли Федеративна Республіка Німеччина приєдналася до НАТО, тоді СРСР у відповідь створив у 1955 році Організацію Варшавського Договору. Ця подія остаточно закріпила біполярність світу на подальші 36 років до моменту, поки СРСР не розпався, а до НАТО приєдналися ряд колишніх соціалістичних республік.[1]

4 квітня 2024 року НАТО відзначило ювілей – 75 років з дня заснування цієї військово-політичної організації, головною метою створення і діяльності якої є забезпечення безпеки країн-членів. Безумовно, останні два роки НАТО як безпекова організація не стояла і не може триматись осторонь від російської агресії і від війни, котра на нашій землі ведеться вже понад два роки. Урочисті заходи, які саме в цей день відбувалися в штаб-квартирі в Брюсселі, є початком дій, що будуть тривати аж до ювілейного саміту НАТО у Вашингтоні.

Виклад основного матеріалу. Як і кожна велика структура, Альянс потребує напрацювання спільних документів, які уможливають його роботу та дозволяють арміям країн-членів діяти злагоджено. Для цього і були розроблені стандарти НАТО. За майже 75 років історії, в Альянсі напродукували майже 1,2 тис. різних стандартів, що включають технічні характеристики, процедури тренувань, комунікаційні стандарти, навіть

екологію та багато іншого. Та головна їхня мета – сумісність між військами різних країн-членів НАТО, щоб забезпечити спільність та ефективність сил Альянсу реагувати на будь-які загрози для країн-членів НАТО.

Стандарт НАТО, він же «Угода зі стандартизації» (англ. Standardization Agreement; STANAG) — міжнародний договір, який регламентує загальні правила, визначає спільний порядок дій, закріплює єдину термінологію і встановлює умови уніфікації технічних процесів, а також озброєння та військової техніки, іншої матеріальної частини збройних сил Альянсу та країн-партнерів. Стандарти НАТО об'єднані в складну і взаємопов'язану ієрархію керівних документів Альянсу,^[1] що мають утворювати систему систем стандартів.[2]

Стандарт НАТО покликаний забезпечити взаємодію між різними видами збройних сил, збройними силами різних країн для досягнення взаємосумісності, ухвалюється консенсусом і може бути реалізований повністю або частково, із зауваженнями або без.

Стандарти НАТО умовно можна розділити на адміністративні, оперативні та матеріально-технічні:

- Адміністративні стандарти визначають процеси управління та обміну інформацією, порядок роботи з документацією.
- Оперативні стандарти спрямовані на оперативне планування застосування військ.
- Матеріально-технічні стандарти визначають єдині вимоги до озброєння і військової техніки союзників, управління життєвим циклом, а також кодифікації предметів забезпечення.

Головні стандарти Альянсу включають в себе:

- Стандартизацію військового обладнання: Встановлення однакових технічних характеристик та вимог до озброєння та військової техніки для полегшення сумісності та взаємозамінності.

- Процедури та тренування: Розробка спільних стандартів для тренувань та військових вправ для забезпечення єднання та координації в діяльності сил НАТО.
- Комунікації та інформаційна взаємодія: Стандарти для забезпечення ефективного обміну інформацією та комунікації між різними компонентами військ.
- Стандарти управління військами: Розробка загальних принципів та процедур для ефективного керівництва та управління військами в умовах колективної оборони.

Стандарти НАТО регулярно оновлюються та пристосовуються до змін у військовій технології та стратегії. Треба розуміти, що вся ця стандартизація є не самоціллю, а одним із ключових факторів підвищення спроможностей Збройних сил країн-учасниць. Тому їх не просто приймають задля прийняття, а впроваджують у свої війська для посилення армії.

Загалом у НАТО визначають три важливі рівні стандартизації: сумісність, взаємозамінність та уніфікацію.

Сумісність (compatibility) є здатністю двох та більше підрозділів чи предметів постачання (частин обладнання, матеріалів) до функціонування в одній системі або середовищі без взаємного втручання.

Взаємозамінність (interchangeability) – здатність двох та більше підрозділів чи предметів постачання, які мають однакові функції чи характеристики, бути замінені одне одним без переозброєння або перенавчання (стосовно підрозділів) чи перероблення або дороблення (стосовно предметів постачання).

Уніфікованість (commonality) – є вищим рівнем стандартизації, коли реалізована здатність груп або окремих осіб, організацій або країн використовувати загальні доктрини, процедури або обладнання одне одних.

Окрім Угод про стандартизацію (STANAG) останнім часом в НАТО набуває поширення практика розробки стандартизованих рекомендацій (STANREC), перевагою яких є відсутність потреби у ратифікації.

Вищим органом НАТО, який визначає політику в галузі озброєння, у тому числі в питаннях стандартизації, є Конференція національних директорів з озброєння (англ. Conference of National Armaments Directors — CNAD). Під її егідою розгорнута широка структура робочих груп і підгруп, різних комітетів, на постійній основі, з урахуванням отриманого Альянсом досвіду, що аналізують, уточнюють і розробляють стандарти НАТО.[2]

Безпосередньо узгодженням стандартів, обігом документів займалася Агенція стандартизації НАТО, яка була трансформована в Офіс стандартизації НАТО (англ. NSO).

Агентство стандартизації НАТО (англ. NATO Standardization Agency, NSA) - агенція НАТО, створена в 2001 році для обробки діяльності в галузі стандартизації^[1], що була сформована шляхом злиття Військового агентства стандартизації та Управління стандартизації НАТО. Зазначена Агенція була виконавчою гілкою в організації НАТО для стандартизації, яку очолював директор Агентства НАТО зі стандартизації (англ. DNSA). Агенція надавала стандартизацію Збройним силам членів НАТО з метою взаємодії між державами-членами НАТО. Також Агенція ініціювала, керувала і оприлюднювала угоди про стандартизацію «Станаг» (англ. STANAG).

Офіс стандартизації НАТО (англ. NATO Standardization Office, NSO) — організація- правонаступник Агентства стандартизації НАТО, що була утворена 1 липня 2014 р. Штаб-квартира Офісу розташована в головному штабі НАТО Брюссель (Бельгія). Головним документом, що регламентує поточну діяльність Офісу у сфері стандартизації є директива AAP-03 Ed.K "Directive for the production, maintenance and management of NATO

standardization documents", в якій детально описано процес розробки стандартів та їх супроводження.

Завдання Офісу полягає у формуванні взаємоузгодженої, ієрархічної, багатовимірної та багатофункціональної системи стандартів НАТО^{[2][3]}, що забезпечить організаційну та технічну взаємосумісність в операціях та місіях НАТО. З цією метою Офіс тісно співпрацює з Конференцією національних директорів озброєнь (CNAD), Міжнародним військовим штабом НАТО, Організацією НАТО з науки і технологій та іншими структурами НАТО.[2]

Україна, а точніше УРСР, вперше подала заявку на вступ до НАТО ще у 1954 році. 31 березня 1954 року СРСР направив західним країнам прохання про вступ до НАТО. Одночасно з СРСР, але окремо від нього, заявки подали формальні країни-засновниці ООН – Білоруська і Українська РСР. Та 7 травня 1954 року США, Франція і Велика Британія відповіли відмовою.

Тож, відносини між вільною Україною й НАТО почалися практично від початку незалежності нашої країни. У 1992 році Київ приєднався до Ради євроатлантичного партнерства. У 1994 році Україна першою серед пострадянських держав уклала рамковий договір з НАТО в рамках ініціативи "Партнерство заради миру".[3] У 1997 році було підписано важливий документ – Хартію про особливе партнерство НАТО та України. Однак за президенства Віктора Ющенка Україна подала заявку на отримання Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) у 2008 році. Але на той час лідери НАТО не бачили Україну в Альянсі, підігруючи політиці Кремля.

Та все змінилося, коли РФ незаконно анексувала Крим і почала війну на Сході України. Це витверезило значну частину українського суспільства та змінило думку багатьох політиків вільного світу. Конфлікт України з Росією, трагічні події на Сході України, показали той факт що Збройні сили

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

України не відповідають потребам щодо ведення сучасної війни. Тому першим пунктом коаліційної угоди підписаної 21 листопада 2014 року, значиться «Реформа системи національної безпеки та оборони». Під час її проведення була поставлена мета набуття членства в Північноатлантичному альянсі. Задля цього планувався поступовий перехід на стандарти НАТО до 2019 року.

23 грудня 2014 року Верховна Рада, проголосувала за відмову від позаблокового статусу України. Більшість депутатів підтримали законопроект за поданням тодішнього президента Петра Порошенка, в якому фіксувалось що головне прагнення України - євроінтеграція. Міністр закордонних справ представляючи документ, додав також, що держава поглибить співпрацю з НАТО, аби з часом відповідати критеріям альянсу. У НАТО з цього приводу було заявлено, що поважають рішення Верховної Ради, Україна може бути членом альянсу, якщо висловить таке бажання, відповідатиме стандартам і дотримуватись принципів військової організації.

Рішення щодо членства в НАТО є в першу чергу політичне. В альянсі вказують на те ,що для прийняття країни потрібно відповідати не лише військовим, а і політичним та економічним стандартам. Країни НАТО крім могутнього військового потенціалу чітко зорієнтовані на ринкову економіку з контролем з боку держави соціальної сфери і дотриманням прав людини. Країни НАТО відзначаються низьким рівнем корупції, здатністю швидко реагувати на світові негаразди. Також військові підрозділи альянсу блискуче показали себе виконуючи завдання у боротьбі з міжнародним тероризмом і проявами військових злочинів під час локальних конфліктів.

Тому з 2014 року співпраця України та НАТО вийшла на якісно новий рівень. Інструктори НАТО почали навчати українських військових у навчальному центрі Міжнародний центр миротворчості та безпеки у Яворові, а українські офіцери мали можливість вчитися в країнах Альянсу.

У 2015 році було оприлюднено нову редакцію Військової доктрини України, де було сказано, що наша держава вважає пріоритетним завданням поглиблення співпраці з НАТО та досягнення до 2020 року повної сумісності ЗСУ з арміями країн членів НАТО.[4] З того часу у ЗСУ почали поступово впроваджувати славнозвісні стандарти Альянсу. Бо до цього в українській армії навіть не було єдиного стандарту щодо одягу військовослужбовців, тому шлях виявився довгим.

Як зазначають у Міноборони України, запровадження стандартів НАТО в складові сектору безпеки та оборони країни "є одним із пріоритетних завдань для нашої держави на шляху до Альянсу". Справді, на початку 2019-го були внесені зміни до Конституції України, які закріпили євроатлантичний і європейський курс України.[5]

На початок 2016 року у Збройних силах України було впроваджено 65 стандартів НАТО. Програмою Міноборони з військової стандартизації на 2016-2018 роки було передбачено розроблення ще понад 70 стандартів, серед яких найважливішими є бойові статuti Сухопутних військ та настанови з підготовки та застосування військ, спрямовані на підвищення рівня взаємосумісності Збройних Сил України з країнами-членами НАТО.[6]

Протягом 2016-2017 років були проведені реорганізаційні заходи управлінської вертикалі Головного управління персоналу (J1), Головного управління оборонного та мобілізаційного планування Генерального штабу (J5), створені Головне управління логістики (J4) та Головне управління підготовки (J7). Набуло спроможностей Командування Сил спеціальних операцій. До кінця 2018 року було завершено створення Командування сил Логістики.

А вже до кінця 2019 року відбулося реформування Генерального штабу Збройних сил України, в ході якого в діяльність головного та інших органів

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

військового управління були впроваджені принципи, прийняті в державах — членах НАТО. Міноборони має відповідати за формування державної політики у сфері оборони, а ЗСУ – за її реалізацію, делегування міністром оборони повноважень щодо керівництва Збройними Силами головнокомандувачу. За таких умов Міністерство оборони не може бути органом військового управління, яким воно було раніше.

Закон України «Про оборонні закупівлі» було прийнято Верховною Радою України 16 липня 2020 року. Набув чинності 1 січня 2021 року. Закон «Про оборонні закупівлі» докорінно змінює законодавство у сфері оборонних закупівель з радянського на європейське. Перехід на нові процедури суттєво наближає Україну до стандартів країн-членів НАТО.[7]

Відтепер оборонні закупівлі будуть більш відкритими — без зайвого засекречування. План закупівель, який замінює Державне оборонне замовлення України, буде розроблятися на три роки, а вітчизняна продукція, як державного, так і приватного сектору матиме перевагу перед іноземною.

В січні 2021 року наказом Міністерства оборони України у Збройних силах України впроваджено Перелік кодів військових рангів НАТО за стандартом STANAG 2116. Зазначений Перелік встановлює відповідність кодифікації військових звань військовослужбовців ЗС України військовим рангам НАТО і є ще одним кроком, що забезпечує взаємосумісність зі збройними силами держав-членів Альянсу. Докладаються зусилля для розвитку сержантського корпусу, впровадження алгоритмів кар'єрного зростання сержантів. Введено звання – головний сержант, штаб-сержант, майстер-сержант, старший майстер-сержант. Серед вищого командного складу - бригадний генерал, коммодор. Кожна військова структура має бути спроможна виконувати те саме, що роблять аналогічні структури армій країн НАТО. Штаби і підрозділи ЗСУ мають бути сумісним з партнерами по альянсу на всіх рівнях.

З початком повномасштабної війни, Україна неодноразово наголошувала, що вступ у НАТО є пріоритетним завданням. Зокрема у вересні 2022 року Україна подала заявку на пришвидшений вступ до НАТО. А суспільна думка серед українців виросла до майже 90%, що ми повинні бути в Альянсі (результати соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у середині 2023 року).

Напередодні III зустрічі міністрів оборони у Рамштайні (15 червня 2022 року, Брюссель) генеральний секретар альянсу Йенс Столтенберг повідомив, що НАТО готує план переходу Збройних Сил України з радянських-пострадянських озброєнь на техніку стандартів НАТО.[8]

Однак на Вільнюському саміті НАТО (11-12 липня 2023 року), на який покладав великі надії президент Володимир Зеленський, що очікував запрошення України в Альянс, так і не сталося цієї довгоочікуваної події. Генсекретар НАТО Єнс Столтенберг повідомив тоді, що Україну запросять, коли "погодяться усі союзники й будуть виконані умови", хоча не зміг пояснити, про які саме умови йдеться.[9]

Станом на лютий 2024 чисельність жінок у Силах оборони України (понад 60 тисяч жінок, у секторі безпеки і оборони їх набагато більше) — одна з найвищих, навіть якщо порівняти з арміями країн-членів НАТО. Підтримуючи гендерну рівність у секторі безпеки і оборони, наша країна впроваджує стандарти НАТО.[10]

1 березня 2024 Президент України Володимир Зеленський підписав закон про організацію належного рівня медичного забезпечення Збройних Сил України.[11] У пояснювальній записці законопроекту зазначається, що закон надасть Міністерству оборони повноваження затверджувати для Сил безпеки і оборони протоколи та стандарти надання домедичної та медичної допомоги на основі стандартів НАТО, а також здійснювати нагляд за їхнім дотриманням.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Також Міноборони зможе затверджувати перелік, стандарти якості та мінімальні вимоги до спеціалізованих медичних виробів, що застосовуються Силами безпеки і оборони під час ведення бойових дій.[12]

На ювілейному 75-му саміті лідерів країн НАТО, що відбудеться в липні у Вашингтоні, Україна не почує бажаного офіційного запрошення приєднатися до Альянсу. Про це пише New York Times. За даними видання, У НАТО немає бажання приймати нового члена, який через угоду про колективну безпеку «втягне Альянс у найбільшу сухопутну війну в Європі з 1945 року». Тому в НАТО шукатимуть «якусь золоту середину, щось ближче до членства, але достатньо м'ясисте, щоб показати, що Альянс підтримує Україну на довгострокову перспективу». [13]

Висновки. Мета досягнення Україною стандартів НАТО не лише продиктована Національною стратегією безпеки та Воєнною доктриною України, а, насамперед, відповідає глобальним національним інтересам держави у будь-якій сфері. Так, дійсно, першочергова мета оборонних можливостей держави шляхом впровадження найкращого досвіду союзників запровадження натовських стандартів – це досягнення кращої взаємосумісності з силами НАТО та посилення по Альянсу. Зберігаються внутрішні особливості, однак у загальних рисах помітні одні стандарти. Тобто ніхто і ніяким чином не може зобов'язати державу-члена НАТО запроваджувати абсолютно всі стандарти Альянсу. Тож, справа не в тому, щоб прийняти їх усі і ти вже автоматично член НАТО, ні, багато з них рекомендаційні і можуть обговорюватися. Але не треба забувати й про те, що стандарти НАТО поширюються не лише на якісь суто армійські або військово-технічні аспекти чи вимоги. В загальному розумінні, перехід України до натовських стандартів буде означати досягнення нашою державою стандартів демократії, верховенства права, фундаментальних

свобод та прав людини, ефективне функціонування економіки. Все це в комплексі забезпечить не лише дієвий демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони, а й суттєво посприє якнайшвидшому вступу України до Організації Північноатлантичного договору.

Список використаних джерел:

1. Стандарти НАТО <https://uk.wikipedia.org/wiki>
2. Сергей Мукосий: «О внедрении стандартов НАТО» <https://defence-ua.com/index.php/statti/296-sergej-mukosij-segodnya-ministerstvo-oborony-yavlyaetsya-lokomotivom-sredi-vsekh-organov-vlasti-po-vnedreniyu-standartov-nato>
3. Партнерство заради миру <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/partnerstvo-zaradi-miru>
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України" Указ Президента України №555/2015 ds1 24 вересня 2015 року
5. Рада закріпила в Конституції курс на ЄС і НАТО <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2635688-rada-zakripila-v-konstitucii-kurs-na-es-i-nato.html>
6. «У Збройних Силах України впроваджено стандарт НАТО щодо медичної евакуації», – заступник Міністра оборони Юрій Гусев <https://www.kmu.gov.ua/news/248762298>
7. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17 липня 2020 року № 808-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>
8. У НАТО анонсували переведення ЗСУ на зброю Альянсу <https://mil.in.ua/uk/news/u-nato-anonsuvaly-perevedennya-zsu-na-zbroyu-alyansu/>
9. Вільнюський саміт НАТО. Чого Україна досягла, а чого ні? <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-samit-nato-viyna/32504980.html>

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

10. У ЗСУ служать понад 60 тисяч жінок, це перевищує показники країн-членів НАТО <https://armyinform.com.ua/2024/02/08/u-zsu-sluzhat-ponad-60-tysyach-zhinok-cze-perevyshhuye-pokaznyky-krayin-chleniv-nato/>

11. Про організацію належного рівня медичного забезпечення Збройних Сил України: проект Закону від 14.12.2023 №10343 <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43371>

12. Романенко Є.О., Кириленко В.А., Бакай А.Є. Медичне забезпечення ЗСУ за стандартами НАТО//Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XLIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м.Пештера (Болгарія): ВАДНД, 07 квітня 2024 р. - с.17-21

13. Україна не отримає запрошення в НАТО на липневому саміті – NYT <https://www.ostro.org/news/ukrayina-ne-otrymae-zaproshehnyya-v-nato-na-lypnevomu-samiti-nyt-i468073>

*§1.4 ПСИХОЛОГІЧНІ, ПОЛІТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ
ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ З ІНСТИТУТАМИ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (Заблоцький В.В., Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Птахіна О.М.,
Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса
Шевченка», Сасенко О.О., Державний заклад «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка», Терент'єва О.Л., Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)*

Вступ. Взаємодія органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства є необхідною умовою якісного та своєчасного виконання їх функцій. У складні, переломні етапи суспільного розвитку завжди підвищується роль психологічного чинника в діяльності суб'єктів політики. Поряд з економічними, політичними, соціальними, він здатен суттєво впливати на зміст, характер, спрямованість і навіть темпи суспільних перетворень. Зростання ролі психологічного чинника в сфері політичної, управлінської діяльності в сучасній Україні обумовлено, перш за все, збільшенням, порівняно із стабільним станом суспільства, кількості як організованих, так і неорганізованих учасників політичного процесу, а також, високим рівнем емоційного забарвлення різних форм політичної діяльності всіх без винятку суб'єктів у суспільстві, їх апеляцією до почуттів, емоцій, настроїв населення. Кожна із зазначених характеристик притаманна сучасному українському суспільству. Реальна практика суспільного життя переконливо доводить, що психологічний фактор завжди передує або супроводжує політичні процеси: розчарування, незадоволення, відчай, зростання популярності одних політичних сил і зниження впливу інших. Отже, психологічні фактори не тільки супроводжують політичні та

управлінські рішення та процеси, а й активно впливають на них. У той же час, політичні процеси впливають на формування настанов, потреб, бажань, поведінку людей. Все це зумовлює важливість врахування політико-психологічних факторів при визначенні орієнтирів суспільного розвитку і розробці шляхів їх реалізації в конкретних управлінських рішеннях. Саме тому, успішна діяльність у сфері управління та адміністрування значною мірою визначатиметься тим, наскільки публічні службовці в своїй роботі будуть враховувати потреби, інтереси, орієнтації, настанови, стереотипи суспільної свідомості, володітимуть практичними навичками політичного спілкування, методами і засобами встановлення психологічного контакту, здійснення політико-психологічного впливу, тобто всім тім, що можна назвати мистецтвом ефективної роботи з людьми.

Характерною рисою та невід'ємною складовою всіх демократичних держав світу є розвинуте громадянське суспільство, яке активно відстоює права і свободи людини, захищає приватні та суспільні інтереси громадянина. Ці умови розвитку суспільства можуть бути забезпечені тільки при умові, якщо є зворотній зв'язок державних інститутів з громадськістю. Тому, особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами публічної влади в Україні.

Мета: розкрити особливості та форми взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. За останні тридцять років у багатьох країнах Європи та світу у сфері публічного управління відбувається зміна ролі владних структур у суспільстві та їх взаємозв'язку з громадянами, що пов'язано із зростанням ролі місцевого самоврядування і довіри громадян до органів представницької влади, яка забезпечує максимальну участь громадян у процесі обговорення, прийняття, реалізації управлінських рішень та

контролю за їх виконанням на місцевому, а іноді й центральному рівні. Ці процеси не оминули і Україну.

Інформаційна політика нашої держави, з моменту набуття нею незалежності, розвивалася за радянськими принципами. Співкування державного органу влади чи місцевого самоврядування, як правило, відбувалося в форматі інформування населення про прийняті рішення. Інтеграція у європейське співтовариство та задекларований українською владою курс орієнтації на європейські стандарти публічної служби, що передбачало побудову, так званої, маркетингової моделі публічного управління в державі, сутністю якої було встановлення партнерських відносин між публічною владою на всіх рівнях і громадськістю, що тісно пов'язано з встановленням нового рівня комунікації, який передбачає партнерські відносини інституцій публічної влади і інститутів громадянського суспільства.

Під визначенням «громадянське суспільство» сьогодні розуміють об'єднання громадян з високим рівнем економічного, соціального, політичного і культурного розвитку, яке підтримує з державою розвинуті правові відносини, суспільство рівноправних громадян, що не залежить від держави, а взаємодіє з нею для суспільного блага. Це суспільство, яке породжує компетентну й ефективну владу, а також контролює її [9].

Треба зазначити, що сьогодні пересічних громадян вже не задовольняє отримання дозованої інформації від органів публічної влади. Найбільш активна частина суспільства прагне бути не тільки пасивними отримувачами інформації, а брати участь в обговоренні актуальних проблем, впливати на управлінські рішення, визначати пріоритетні напрями розвитку територій, на яких вони мешкають, і які знаходяться в межах компетенції місцевих органів публічної влади. Саме на цьому рівні найбільш активно відбувається

налагодження контактів з цільовими аудиторіями населення, узгодження надання публічних послуг та здійснюється контроль за якістю послуг і ефективністю діяльності місцевих органів публічної влади, зокрема місцевого самоврядування.

Сьогодні ми розуміємо, що без розвинутого громадянського суспільства неможливо удосконалити державне управління, яке вимагає реальної участі громадськості в обговоренні та прийнятті управлінських рішень. Налагодження взаємовідносин між владою та громадськими інститутами держави є визначальною умовою забезпечення демократичного розвитку України, чому в значній мірі повинно сприяти місцеве самоврядування. Саме тому, в українському суспільстві сьогодні дуже актуальними стало вирішення двох завдань:

- удосконалення державного управління, приведення його у відповідність із тенденціями світового розвитку управлінської діяльності, а також з передовим досвідом ЄС.
- формування громадського суспільства, (недостатній рівень розвитку якого в сучасній Україні стримує динаміку демократичних змін), досягнення, відповідного європейським країнам, рівня життя громадян.

В Україні за час незалежності зроблені певні кроки щодо формування державної політики розвитку громадянського суспільства, забезпечення відкритості та прозорості функціонування органів публічної влади, особлива увага приділяється питанню взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. Базовими нормативно-правовими актами, відповідно до яких реалізується взаємодія органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства, є: Закон України «Про громадські об'єднання» від 23 березня 2012 р.; Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від

1 січня 2007 р.; Указ Президента України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», Розпорядження Кабінету міністрів України від 15 травня 2013р. «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» та інші.

Треба зазначити, що у структурі будь-якого демократичного суспільства громадянські та державні інститути є базовими елементами. Співвідношення між ними визначає ступінь розвитку демократії. Якщо в суспільстві не формується система впливу на державне управління громадянського суспільства, то політична система деформується у бік тоталітаризму, а державне управління втрачає публічність, як основну складову демократичної моделі управління. У громадянському суспільстві місцеве самоврядування – це форма самоорганізації локальних співтовариств, право й реальна спроможність органів, сформованих територіальними громадами, регулювати суспільні відносини з метою вирішення питань місцевого значення, правова форма реалізації народного суверенітету. Місцеве самоврядування, як інститут громадянського суспільства, має певні ознаки, основні риси та місце в структурі громадянського суспільства [2].

Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, її порушення, як правило, веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості та політичного безсилля громадян. Але разом з тим, громадянське суспільство залежить від держави і не може набути розвинених форм в умовах тоталітаризму і тиранії. Визнаючи громадянське суспільство, держава має реагувати на запити і потреби своїх громадян, відповідати на потреби та слідкувати за виконанням своїх рішень.

У Білій книзі «Європейське врядування» зазначено, що демократичні інститути європейського і національного рівня повинні докласти всіх зусиль, аби «відновити зв'язок» зі своїми громадянами і тим самим підвищити

ефективність державного управління, саме тому європейські країни системно залучають громадян та їх об'єднання до формування та реалізації державної політики в усіх сферах. Це дозволяє звільнити державу від реалізації окремих надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань із збереженням високих соціальних стандартів для населення, підвищувати якість політичних і публічно-правових рішень через урахування потреб населення, альтернатив і можливих наслідків цих рішень. Країни Європейського Союзу мають значний досвід щодо взаємодії органів державної влади з громадськістю на засадах побудови взаємної довіри з метою досягнення соціальної інтеграції, покращення умов життя і сталого розвитку суспільства. В європейських країнах процес розвитку взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства був протягом 1996–2005 рр. , коли урядами країн було ухвалено низку документів, у положеннях яких окреслено ідею важливості інституціоналізації взаємовідносин між державним і громадянським секторами, створено умови для розвитку механізмів та інструментів реалізації взаємодії, закладаючи підвалини для конструктивного діалогу. Так, наприклад, в Естонській концепції розвитку громадянського суспільства (2002 р.) визначено – взаємодоповнювальну роль органів державної влади та громадських організацій; принципи їхньої співпраці; механізми та пріоритети співробітництва. відповідальним за реалізацію Концепції, призначено Міністерство внутрішніх справ [4]. Сьогодні в країнах ЄС моніторинг державної політики щодо розвитку громадянського суспільства здійснюють об'єднані комітети (ради), парламент, урядові бюро, а також бюро відповідального міністерства. Для європейських країн характерною ознакою взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства є те, що активні громадяни відіграють важливу роль у сучасному політичному процесі, а громадянське суспільство виступає

ефективним та конструктивним партнером, який вносить конструктивні й добре збалансовані зауваження та пропозиції.

З метою оптимізації управлінської діяльності органам державної влади України необхідна підтримка громадськості, що передбачає створення ефективного механізму зворотного зв'язку та контролю, запровадження системного моніторингу громадської думки, суспільно-політичної ситуації та ефективності влади. Така комунікативна взаємодія дозволяє забезпечити баланс державно-управлінських, державно-громадських, державно-приватних інтересів в суспільстві [6]. Треба зазначити, що зв'язки з громадськістю є одним з механізмів впровадження демократії. Ключова роль зв'язків із громадськістю під час функціонування органів публічної влади полягає у створенні та формуванні позитивного іміджу влади, що безпосередньо впливає на створення сприятливого середовища для ефективної взаємодії обох сторін. Відкритість політичного процесу для боротьби за владу та протесту завжди розглядалося як ознаки демократичного суспільства. Вимоги демократичних рухів, передусім, були пов'язані із забезпеченням доступу мас до виборів, їх прозорість та відкритість, а також із забезпеченням права протестувати проти влади, яка не задовольняє громадян.

Насамперед, основою демократії, її ядром, що не викликає, як правило, заперечень практично ні у кого, є участь громадськості у прийнятті рішень, що може бути забезпечено лише на основі повної і достовірної інформації, до якої вона має доступ. Беручи до уваги те, що базовими принципами, які лежать в основі демократії та належного управління є: відкритість, участь, підзвітність, ефективність та послідовність - зв'язки з громадськістю саме і реалізують необхідність забезпечення відкритості політичного процесу для включення в нього широкого кола громадян.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Тільки володіючи необхідною інформацією, громадськість може давати об'єктивну оцінку діяльності влади та її інститутів. Треба зазначити, що засоби зв'язку з громадськістю здатні викликати довіру до влади та дати їй можливість отримати підтримку рішень, які вона приймає, тобто - легітимність. Відсутність інформації породжує зворотній процес, який може викликати дуже негативні наслідки для влади, наприклад, втрата довіри, скритий чи відкритий протест та ін.

Треба завжди враховувати, що маси легко піддаються навіюванню, будь яку інформацію можуть сприймати без критичного осмислення, на віру, їм невідомі прагнення істини, яку часто замінюють ілюзією. Вони вірять в ілюзії і прагнуть їх. Як наслідок, маси не потребують і не визнають доказів і аргументів. Вони не піддають сумніву свої дії і прагнення, тому нетерпимі і недовірливі до аргументів і доказів інших. Тому забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної, регіональної політики шляхом створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, проведення консультацій із громадськістю з найважливіших питань життя суспільства і держави, запровадження громадського контролю за діяльністю органів публічної влади, посилення впливу інститутів громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень та їх реалізації – це завдання сьогодення [7].

Давньоукраїнські джерела, пам'ятки історії і літератури свідчать про високі принципи громадсько-політичного спілкування наших предків, його етичний і культурний зміст. І це не дивує, адже майже 15 віків наші предки правила через віче, демонструючи вміння узгодити свої інтереси, потреби, прагнення, а також такі високі морально-етичні принципи як хоробрість, чесність, повага до старших, готовність до взаємодопомоги.

Взаємодія органів публічної влади з інститутами громадського суспільства через інформаційні ресурси є важливим інструментом налагодження партнерських стосунків між ними, оскільки забезпечення відкритості, публічності та прозорості державної діяльності вважається одним із пріоритетних завдань. Так до основних інформаційних каналів залучення громадськості до управління суспільним розвитком належать:

- соціологічні дослідження суспільної думки відносно різних аспектів соціокультурного, економічного і політичного життя на національному, регіональному або місцевому рівнях;
- інформаційні запити і звернення громадян до органів влади і представників виборчих органів (письмові, усні звернення, особисті зустрічі з представниками влади);
- громадські ради при регіональних і місцевих органах влади.
- неурядові аналітичні центри, які здійснюють комунікацію між владою і громадянським суспільством, моніторинг дій влади, критичний аналіз та оцінка її рішень і формування альтернативних політичних пропозицій;
- веб-сайти регіональних і місцевих органів влади, які надають інформацію про власну діяльність, а також певні управлінські послуги.
- друковані засоби масової інформації, телебачення та радіо;
- громадські слухання, референдуми, органи самоорганізації населення, періодичні публічні звіти всіх рівнів влади на відповідне виконання програм їх діяльності.

Але сьогодні існує ще одна проблема взаємодії влади і громадянського суспільства, органів влади і громадськості - це різне бачення участі громадськості у формуванні і реалізації політики, з другого боку - ідеалізація діяльності органів влади та окремих її представників.

Виходячи з того, що політика - це специфічна сфера людської діяльності, до якої індивід залучається переважно шляхом встановлення формальних і неформальних соціально-психологічних зав'язків з іншими індивідами і їх спільнотам, кожен індивід виступає як особистість. Але в масових, колективних формах політичної дії він здебільшого підпадає під вплив притаманних їм психологічних феноменів, де активно діюча спільнота – це не механічна сукупність індивідів, а особливе самостійне утворення, якому притаманні певні психологічні властивості, що здатні впливати на психологію індивіда. До якої відносять: наявність спільних колективних поглядів, думок; колективні, групові настрої; психологічне наслідування та співпереживання, яке формується в процесі спільних колективних дій і впливає на почуття та настрої людей. Ці психологічні феномени і зумовлюють особливості політичної поведінки індивіда під час його участі в колективних формах діяльності.

Враховуючи вище зазначене, можна виділити три основні напрями взаємодії держави та громадськості:

1. Залучення інститутів громадянського суспільства до консультацій та прийняття рішень.
2. Громадський контроль влади та її інформаційна відкритість.
3. Спільне здійснення соціально важливих програм.

Але сьогодні існують проблеми, які ускладнюють взаємодію влади та громадськості. На наш погляд, найважливіші з них це:

- органи державної влади та громадськість не мають достатнього досвіду і навичок застосування процедур публічної політики і консультацій;
- надмірна заполітизованість процесу взаємовідносин органів публічної влади та громадськості, що формує недовіру до влади та її рішень;

- недостатній рівень професійної підготовки представників громадськості, що визиває недовіру рішень влади щодо громадських рад та висновків громадських експертиз;

- переважна більшість громадян не має бажання та можливості реалізувати свої права на участь у процесі вирішення питань місцевого значення через форми прямої демократії тому що недооцінюють свої можливості у цьому процесі.

Слід також зазначити, що участь неурядових організацій та громадян у процесі прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування передбачається у двох основних напрямках: консультування та активну участь. Консультування передбачає встановлення зворотного зв'язку з громадськістю та проведення активних консультацій між органами влади та громадськістю. Існують два види зворотного зв'язку: добровільний і за запитом. Добровільний зв'язок може бути реалізовано як: «поштові скриньки», електронні звернення. До методів отримання зворотного зв'язку за запитом можна віднести: електронні списки розсилок, фокус-групи, вивчення громадської думки, соціологічні дослідження, дорадчі опитування. Дуже доречно, при цьому, використовувати такі методи як: публічні зустрічі, громадські слухання, конференції, семінари, круглі столи, творчі майстерні. До методів проведення консультацій на постійній основі відносяться: громадські приймальні, інтернет - чати, громадські комітети. Враховуючи те, що активна участь громадськості в управлінні є, поки що, не дуже поширеним явищем у практиці державного управління, у деяких випадках це розглядається як спроба нав'язати владі рішення, яке може бути упередженим. Тому треба розуміти, що остаточно управлінське рішення приймає влада. Отже, мова йде про узгоджене з громадськістю рішення, яке буде відповідати інтересам громади [1].

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Враховуючи рівень розвитку демократії та форми її реалізації у європейських країнах, ми усвідомлюємо, що ці процеси тісно пов'язані зі ступенем зрілості громадянського суспільства. Сфера економіки традиційно вважається основою сильної держави, запорукою виконання нею своїх сервісних і соціальних функцій. Сучасна сфера української економіки представлена доволі різними суб'єктами господарювання. Серед них — монополісти і суб'єкти великого бізнесу, які поряд із виконанням важливої економічної ролі мають певні важелі впливу на соціально-політичну ситуацію в країні, розвиток законодавства, прийняття органами влади тих чи інших рішень. Натомість представники середнього та малого бізнесу намагаються донести до влади свої проблеми та запити шляхом об'єднання. Тобто на сьогодні всі ці суб'єкти прагнуть будувати комунікацію (взаємодію) з владою і знаходити інструменти впливу на рішення, що приймаються органами публічної влади на різних рівнях. Самостійне важливе значення для регулювання відносин влади з бізнесом має Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», яким закріплені права громадян, суб'єктів господарювання, їх об'єднань, наукових установ та консультативно-дорадчих органів у здійсненні державної регуляторної політики (ст. 6), передбачено проведення підготовки аналізу регуляторного впливу акта його розробником (ст. 8), оприлюднення проєктів регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних і юридичних осіб, їх об'єднань (ст. 9) та інші способи взаємодії при реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності. Також потрібно згадати антикорупційне законодавство та нещодавно прийнятий Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)», положення якого, зокрема, стосуються

відносин влади з бізнесом і громадськістю, оскільки закріплюють правові та організаційні засади функціонування системи запобігання надмірному впливу осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів), зміст і порядок застосування заходів впливу на цих осіб. Чинне законодавство передбачає такі напрями взаємодії та співпраці органів влади різних рівнів з бізнесом і громадськістю, як: можливість підготовки пропозицій до законодавства; публічного оприлюднення позицій щодо певних рішень органів влади, висвітлення та обґрунтування його недоліків, потенційних ризиків або переваг; делегування представників до громадських рад, консультаційних рад, робочих груп при органах влади; проведення експертних досліджень та оприлюднення їх результатів; проведення публічних обговорень певних проблем за участю представників Уряду, міністерств, профільних відомств з метою донесення власного бачення шляхів їх розв'язання [6]. Саме тому, сьогодні варто повернутися до проблеми становлення середнього класу, який міг би стати тією консолідуючою силою, яка сприятиме утвердженню реальної демократії. Оскільки середній клас є стабілізуючою та базовою силою суспільства, він є основним платником податків, головним замовником податків і за рахунок цього він, потенційно, може стати визначальною політичною силою суспільства [5].

Сьогодні фінансова стабільність нашої держави значною мірою забезпечується за рахунок зарубіжних і міжнародних донорів, оскільки видатки державного бюджету передусім спрямовані на потреби оборони та відсічі збройної агресії російської федерації. Водночас Україна розробляє плани повоєнного відновлення, реалізація яких також неможлива без міжнародної економічної (фінансової) підтримки і створення сприятливих правових та економічних умов для розвитку певних видів господарської

діяльності (будівельна діяльність, енергопостачання, агробізнес, військова промисловість та ін.) і певних суспільних відносин (земельних, інвестиційних тощо). Але дуже суперечливим є вплив на громадські організації як вітчизняних, так і зарубіжних донорів. Гранти забезпечують громадянським організаціям незалежність від української влади, стимулюючи іншу залежність – від свого спонсора, що іноді створює умови опосередкованого впливу на формування негативного уявлення про владу. За умови відсутності у громадських організацій імунітету проти політичних маніпуляцій та достатніх можливостей конструктивного діалогу з владою, вони, іноді, стають інструментом у боротьбі за неї. У той же час, сама влада в опозиційних організаціях вбачає лише деструктивну, руйнівну силу. Таким чином, створюється коло, у якому відсутнє взаєморозуміння сторін. Також ситуація ускладнюється надмірною політизацією суспільства, що є результатом економічних, соціальних, політичних проблем. У той же час, вплив громадянського суспільства на владу може призвести до того, що державна влада не стільки виражатиме інтереси суспільства, скільки представлятиме групові інтереси певних соціальних груп або об'єднань. Сьогодні ситуація значно погіршується збройною агресією РФ, в ході якої значна кількість політично активного та патріотично налаштованого населення приймає участь у складі ЗСУ, територіальній обороні, волонтерському русі, гуманітарних акціях на території України. До цього треба додати обмеження, що застосовує держава при введенні воєнного стану. Все це, тим чи іншим чином, впливає на розбудову інститутів громадянського суспільства та їх взаємовідносини з інститутами державної влади.

У той же час, враховуючи дуже складну внутрішньополітичну та зовнішньополітичну ситуацію, процес розбудови громадянського суспільства

не припиняється, тому що, на наш погляд, цей процес допомагає консолідувати націю на вирішення складних питань сьогодення. Саме тому, зараз доречно застосовувати напрям взаємодії, який отримав назву GR (Government Relations Service - послуги у сфері взаємодії з урядом) та сприяє забезпеченню відносини з органами державної влади та/або місцевого самоврядування з метою просування і захисту власних інтересів. Отже, наразі склалася ситуація, коли фактично відносини з надання GR-послуг виокремилися, набули характерних рис, активно розвиваються, можуть здійснювати значний вплив на економічну та соціально-політичну ситуацію, а тому потребують самостійної законодавчої регламентації, законодавчо визначених правил надання цих послуг в Україні. Під час війни та в період післявоєнного відновлення України GR-послуги можуть допомогти інститутам громадянського суспільства взаємодіяти з різними рівнями органів публічної влади. Також GR-послуги можуть сприяти в отриманні міжнародної допомоги та підтримки через співпрацю з відповідними міжнародними організаціями й урядами іноземних країн. Форми здійснення GR-послуг можуть бути такими: консультування та підтримка інститутів громадянського суспільства у співпраці з органами влади, підготовка законодавчих ініціатив та/або опрацювання й аналіз законопроектів, лобіювання і сприяння розв'язанню різноманітних питань у взаємодії з органами влади на різних рівнях.

Висновок. Розглянуті підходи, форми, методи участі громадськості у процесі обговорення та прийняття управлінського рішення набувають поширення в усьому світі. Європейська та національна практика співпраці органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства характеризується тим, що у сучасному публічному управлінні громадянське суспільство виступає ефективним та конструктивним партнером, який

вносить конструктивні й добре збалансовані зауваження та пропозиції. Протягом останніх років роль інститутів громадського суспільства в Україні поступово зростає. Вони беруть активну участь у виробленні, моніторингу та формулюванні суспільної думки про механізми та напрями реалізації державної політики у різних сферах: економічній, соціальній, духовній, культурній, молодіжній, екологічній, освітній, охорони здоров'я, організації дозвілля тощо. Взаємодія влади з громадськістю через інформаційні ресурси є важливим інструментом налагодження партнерських стосунків між ними, наслідком чого є поліпшення діяльності самої влади. Громадські об'єднання мають впливати на державу, органи публічної влади, посадових осіб, а кожен громадянин повинен усвідомити свою причетність у формуванні та здійсненні узгодженої державної комунікативної політики. Важливо й те, що така взаємодія підвищує довіру громадян до влади, це закріплює її легітимність та зміцнює громадянське суспільство. Сучасні умови та перспективи післявоєнної відбудови України передбачають більш тісну співпрацю органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства, що також виступає вагомим аргументом для запровадження GR-послуг, їх законодавчої регламентації для забезпечення ефективної взаємодії з органами публічної влади.

Список використаних джерел:

1. Архипова Є.О., Дмитренко Н.О. Ефективна комунікація між органами державної влади та громадськістю як умова розвитку демократичного суспільства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №1. с.92-96.
2. Колодій А.Ф. На шляху до громадського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія. Львів: Червона Калина, 2002. с.206-207.

3. Кравцова З.С. Окремі аспекти взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 46-49. URL:http://www.lsej.org.ua/2_2021/11.pdf (дата звернення 01.05. 2024)

4. Лізаковська С.В. Взаємодія органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в країнах центрально-східної Європи. *Державне управління: вдосконалення та розвиток*. URL:http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/26.pdf (дата звернення 01.05. 2024)

5. Мороз Н. Середній клас як необхідна умова розвитку громадянського суспільства в Україні. *Сіверський літопис* 2010, с. 116. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/Moroz>. (дата звернення 30.04. 2024)

6. Навальнєв О. GR: Виклики в умовах війни. *Юридична газета*, 2024. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo/gr-vikliki-v-umovah-viyni.html>. (дата звернення 01.05. 2024)

7. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/212/2012>. (дата звернення 30.04. 2024)

8. Романенко С.О. Комунікативна взаємодія органів державної влади та громадськості: сутність та особливості налагодження. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 37. С.235 – 241.

9. Сергєєва О. Місцеве самоврядування України у процесах становлення громадянського суспільства. *Економічний нобелівський вісник*. 2014. № 1 (7). С. 400-406. URL: <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f288ace9-4022-4cf0-8c10-9a9592899ec5/content> (дата звернення 30.04. 2024)

*§1.5 РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА КРИТЕРІЇВ ПРИВАБЛИВОСТІ КРАЇН
(НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
(Романчук Л.А., ФОП «Дмитро Щитов», Щитов Д.М., Університет митної
справи та фінансів, Мормуль М.Ф., Університет митної справи та фінансів)*

Вступ. До 2022 року українці стикалися лише з умоглядними системами критеріїв, за якими визначалася ступінь привабливості тієї чи іншої країни. Різноманітні рейтинги доводили, що життя у країнах ЄС порівняно з іншими країнами і, зокрема, Україною, набагато ліпше, комфортніше та вільніше. Але з 2022 року понад 8 мільйонів українців через агресію Росії виїхали до Європи. За місяці та роки проживання там більшість з них виявили, що показники привабливості, зазначені в усіх офіційно визнаних рейтингах, багато в чому не відповідають дійсності. Більш того, маса показників, важливих для визначення ступеня комфортності життя, взагалі в них не враховуються. А ті, що враховуються, навпаки, ніякого суттєвого впливу на життя не мають.

У цій статті, спираючись на розробки вчених і власний досвід проживання у країнах Європи, ми складемо і обґрунтуємо рейтинг привабливості країн, де враховуватимуться критерії, що здійснюють найбільш суттєвий вплив на якість життя. Після чого складемо інтегральний критерій якості, в якому кожному локальному критерію надамо відповідну «вагу» (значущість). Його значення дасть змогу визначити ступінь привабливості країн. Змінюючи «ваги» критеріїв для різних прошарків населення, отримаємо кілька варіантів величин інтегрального критерія, які дозволять зробити більш обґрунтований та повний висновок.

Робіт, присвячених вивченню та аналізу критеріїв привабливості країн, не дуже багато. До того ж, майже всі розглядають цю проблему у контексті

інвестицій. Так, у роботі Н. Шевченка [1] розглядаються механізми з оцінки інвестиційної привабливості регіонів на основі врахування факторів, що підлягають формалізації, та прогнозування (екстраполяції) факторів, що формалізації не підлягають. Автори роботи [2] виділяють зовнішні фактори, що впливають на інвестиційну привабливість країн в умовах глобалізації. С. Гуткевич і О. Пулій у статті [3] також виокремлюють систему чинників, що формують інвестиційну привабливість. Автори роботи [4], спираючись на результати міжнародних рейтингових оцінок, доводять необхідність дослідження та визначення інвестиційної привабливості України в умовах еколого-економічних імперативів. У статті [5] запропоновано зведений рейтинговий показник оцінки сприятливості інвестиційного клімату країн ЄС та України. Тощо.

Інші розглядають рейтинги країн за аутсорсинговою привабливістю [6].

Більшість же вітчизняних дослідників звертають увагу на рейтинг України у контексті міжнародних рейтингів. Так, Б. Данилишин визначає місце України у міжнародних рейтингах стійкого розвитку [7], а *О. І. Іващук аналізує позиціонування країн у світових рейтингах за основними ознаками рівня відкритості економіки [8], у тому числі України. У статті [9] розглянуто проблеми визначення рейтингових характеристик глобального іміджу України і запропоновано для визначення міжнародного іміджу держави використовувати різні інструментальні складники, зокрема, економічні, політичні і соціальні характеристики. Статтю [10] присвячено аналізу міжнародних рейтингів та індексів, що розробляються провідними міжнародними установами й організаціями з метою дослідження різних напрямків діяльності країни. В ній викладено ключові положення методик рейтингових оцінок, ідентифіковано перелік релевантних факторів, які виступають складовими інтегрального показника рейтингової оцінки. У*

роботі [11] розглянуто міжнародний імідж України, сформований на підставі аналізу відкритих даних міжнародних рейтингових вимірів. На думку автора, уявлення про унікальність держави міжнародна спільнота отримує через призму різноманітних інформаційних ресурсів, одними з яких є багатопрофільні міжнародні рейтинги. М. О. Шмагельська досліджує *процес створення системи рейтингів і встановлює, що це рейтинговий процес, як бізнес, має не тільки методичну складову, але й певну моральну компоненту. Авторка визначає набір (систему) національних рейтингових шкал, що забезпечує найбільш повну та об'єктивну оцінку кредитоспроможності емітента [12].*

Варто зазначити, що більшість дослідників при аналізі рейтингових систем наполягають на негативному впливі низького рейтингу України, який зазначено у міжнародних рейтингових системах, на її економіку, процеси трансформації економічних та політичних процесів [13], [14], тощо. Ми у своїй статті доведемо, що низький рейтинг нашої держави не відповідає дійсності.

Нарешті робіт, в яких привабливість країн оцінювалася би не за розвитком бізнесу чи станом інвестиційного клімату, а відносно пересічних громадян, степені комфорту, свободи (фінансової, правової, інформаційної), цікавості та зручності їх проживання у тій чи іншій країні, ми не знайшли.

Мета статті полягає у вирішенні кількох питань.

1. Скласти та обґрунтувати рейтингову систему критеріїв, які визначатимуть ступінь привабливості країн для життя та бізнесу.
2. Проаналізувати запропоновані показники і надати їм оцінки на прикладі двох країн: Німеччини та України.
3. За допомогою експертів та методики експертних оцінок нормалізувати якісні критерії, надавши їм кількісні оцінки.

4. Застосовуючи інтегральний критерій якості і надаючи за допомогою експертів показникам різні «ваги» (величини значущості), обчислити його значення для двох країн.

5. На основі отриманих значень інтегральних критеріїв якості зробити висновки щодо ступеня привабливості Німеччини та України.

Виклад основного матеріалу. Існує багато різних методик розрахунку рейтингів країн. За розробкою ООН під назвою «Індекс людського розвитку» (цей інтегральний критерій у 1990 році запропонував економіст Махбуб ель Хак, а з 1993 року він використовується у звітах ООН), зрілість суспільства відображають чотири показники:

- 1) реальний дохід на душу населення;
- 2) тривалість життя (довголіття);
- 3) грамотність населення;
- 4) показник стану зовнішнього середовища.

На нашу думку, цього замало. Тривалість життя може бути закладена в генах жителів країни, а не залежати від медичного стану; показник стану зовнішнього середовища, різний для окремих міст та селищ, в середньому по країні помітно не відрізняється від показника стану інших країн, і теж нічого не доводить. Крім того, він мало впливає на життя та комфорт пересічних громадян. А грамотність населення нині всюди майже однакова, за винятком країн Азії та Африки.

У 2012 році була сформована методологія рейтингу «за рівнем щастя», яка враховувала 33 показники благополуччя, згрупованих у такі групи [15].

1. Валовий внутрішній продукт на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності в доларах США.
2. Очікувана тривалість здорового життя (healthy life expectancy).
3. Соціальна підтримка (social support).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

4. Свобода вибору в житті (freedom to make life choices) – визначається на основі опитування на запитання «Чи задоволені ви або не задоволені своєю свободою, щоб вибрати те, що ви робите з вашим життям?»

5. Щедрість (generosity) – показник змін/регресу в середньому по країні, який визначається через опитування на запитання «Чи витрачали Ви гроші на благодійність в минулому місяці?», приведений до ВВП на душу населення.

6. Сприйняття корупції (perceptions of corruption) – визначається шляхом опитування на запитання: «Чи є корупція широко поширена в державній владі чи ні?» і «Чи є корупція широко поширеною в межах бізнесу чи ні?».

7. Індекс щастя – визначається шляхом опитування на запитання: «наскільки щасливими пересічні жителі себе почувають?».

Зазначимо, що пункти 4), 5), 6), 7) є необ'єктивними, оскільки спираються лише на думку громадян, яка може бути помилковою (через незнання, відсутність прикладу для порівняння, тощо), або навмисно неправдивою.

Інша методологія, заснована у 2013 році компанією Economist Intelligence Unit, враховувала 9 показників якості життя для визначення оцінки привабливості країни.

1. Здоров'я: очікувана тривалість життя (у роках).
2. Сімейне життя: рівень розлучень (на 1 тис. чол.), оцінка від 1 (мало розлучень) до 5 (багато розлучень).
3. Громадське життя: змінна набуває значення 1, якщо у країні високий рівень відвідуваності церкви чи профспілкового членства.
4. Матеріальне благополуччя: ВВП на душу населення, Паритет купівельної спроможності.

5. Політична стабільність та безпека: рейтинги політичної стабільності та безпеки.
6. Клімат та географія.
7. Гарантія роботи: рівень безробіття (у відсотках).
8. Політична свобода: середній індекс політичної та громадянської свободи. Шкала від 1 (повністю вільна) до 7 (невільна).
9. Гендерна рівність: вимірюється шляхом поділу середньої зарплати жінок на зарплату чоловіків [16].

У цьому рейтингу показники 3), 5), 8) та якоюсь мірою 9) є несуттєвими або мало суттєвими для відчуття комфортності життя, до того ж, є досить розпливчастими за своєю дефініцією та суттю. Існують й інші рейтинги, з більш-менш схожими складовими.

Виходячи з власного досвіду проживання у країнах Західної Європи, ми хочемо запропонувати більш наближену до людських потреб та уявлень систему критеріїв для визначення рівня якості, зручності та комфорту життя як громадян, так і гостей країни чи мігрантів, які деякий час були змушені жити на її території. Більшість цих показників чомусь не враховувалася іншими методологіями розрахунку ступеня привабливості країн.

Запропонована нами рейтингова система критеріїв для визначення рівня якості, зручності та комфорту життя має наступний вигляд.

1. Інфраструктура.
2. Медичні послуги.
3. Власне житло (відсоток власників житла). Вартість оренди житла.
4. Частка малого та середнього бізнесу.
5. Клімат.
6. Споживчий кошик порівняно зі середньою зарплатнею (це більш зрозуміло, ніж ВВП на душу населення).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

7. Податки, розмір штрафів.
8. Екологія
9. Ступінь свободи громадянина.
10. Ландшафт (естетичний та економіко-господарчий фактор).
11. Наявність теплого моря (оздоровчий та естетичний фактор).
12. Термін догляду за немовлям.
13. Розмір соціальної допомоги: по безробіттю, за дитиною, тощо.
14. Право на інформацію.

Зазначимо, що всі наведені чинники є більш об'єктивними та незалежними від ступеня правдивості відповідей опитуваних людей, і в своїй більшості можуть бути напряду описані якісно та виміряні (деякі) кількісно.

Проаналізуємо складену нами рейтингову систему, спочатку якісно, а потім кількісно, стосовно двох країн: Німеччини та України.

1. Інфраструктура. В Україні жоден проєкт нової будівлі або комплексу не може бути прийнятий без закладеної в нього інфраструктури, тобто у кроковій доступності від проєктованої будівлі мають розміщуватися необхідні для життєдіяльності заклади: магазин, поліклініка або її філіал, аптека, дитячий садок, школа. У Німеччині така практика відсутня, інфраструктура ніяк до житлових будинків не прив'язана, і тому всі необхідні установи у великих містах розташовуються врозкид на великих відстанях одна від одної, що завдає мешканцям багато незручностей та займає багато часу на їх відвідування. У невеликих містечках такої проблеми немає через малі відстані.

2. Медичні послуги. Швидкість надання медичних послуг у Німеччині властива лише приватній медицині (200 євро за прийом лікаря), на соціальну же медичну допомогу (за страховкою) необхідно чекати від півроку до року, тому німці кажуть, що «хворіти неможна». В Україні медичні послуги за

страховкою при зверненні доступні через кілька днів максимум. До того ж, в німецьких аптеках, на відміну від українських, не продаються жодні ліки.

3. Власне житло. За даними Eurostat за 2023 рік, відсоток власників житла у Німеччині складає 49,1 [17]. Гірший показник в Європі – лише у Швейцарії (42,2 %). Україна же являється лідером серед європейських країн по кількості власників житла. Згідно з доповіддю Національного інституту стратегічних досліджень, 95 % домогосподарств має власне (приватне) житло. А за даними президента Конфедерації будівників України Лева Парцхаладзе, 86,3% українців мають власне житло будь-якої форми [18]. Стосовно оренди: вартість двокімнатного житла у великих містах Німеччини становить 1,5 – 2 тис. євро при середньому заробітку 2665 євро (56,28 % по мінімуму). В Україні вартість оренди квартири у великих містах коливається у межах 10-20 тис. грн. (295-590 євро) при середній заробітній платі 16836 грн. або 402 євро (59 % по мінімуму). Тобто це приблизно рівновагові показники.

4. Частка малого та середнього бізнесу. Малий і середній *бізнес в Україні* приносить приблизно 50-70 % валового внутрішнього продукту в економіку країни, зокрема частка *малого бізнесу* – 16% ВВП [19]. Частка *малого та середнього бізнесу* у сукупному ВВП Німеччини складає 46,7 % [20]. Але частка малого бізнесу в Німеччині значно нижча, що відчувається у відсутності (практично) дрібного ремонту речей, телефонів, ноутбуків, одягу, взуття, практичній відсутності дрібної торгівлі, тощо.

5. Клімат. Німеччина розташована у помірно-континентальному кліматичному поясі, тому в ній переважає помірний клімат. Але на погоду північних районів значно впливає Балтійське (або Східне) та Північне моря, тому там постійно дощить [21]. Україна лежить у помірному тепловому поясі, тому клімат її в цілому помірно-континентальний, тобто без повальних дощів. Більше сонця, більше тепла весною, влітку та восени [22].

6. Споживчий кошик. В Україні у 2023 році мінімальний продуктовий кошик містив 297 товарів та послуг і коштував 2587 грн. [23]. Середній споживчий кошик Німеччини складається із 475 найменувань і, в залежності від запитів та місця проживання в країні, становить від 1300 до 3200 євро на місяць [24]. Проте це не говорить про те, що кожному він доступний.

7. Податки бізнесу. У Німеччині вони залежать від розміру бізнесу і його оборотів і умовно складаються з таких частин: корпоративний податок – 15%, податок на приріст капіталу (дивіденди) – 25%, ПДВ – 19% [25]; усього: 59 %. В Україні податки на бізнес містять єдиний податок – 302,80 грн. в місяць (не більше 10% прожиткового мінімуму для працездатних осіб). Різниця колосальна. Щодо штрафів, то у Німеччині вони коливаються від 30 до 800 євро за перевищення машинами швидкості, від 55 до 500 євро за паркування в недозволеному місці [26]. В Україні – від 10 до 100 євро за такі самі порушення [27].

8. Екологія. Оскільки німецькі підприємства винесені в південні країни, змогу там ніде немає. Звертає на себе увагу і задовільний стан будинків практично в усіх містах. Як зазначає з власного досвіду прозаїк Михайл Веллер в есеї «Системоутворюючий інстинкт», «Вы пересекаете Германию – на поезде, на машине, – и видите заботливо организованное пространство. Кривого, разломанного, грязного, облезлого, дисгармонирующего с соседним – нет» [28, с. 242]. Це трохи перебільшення, але суть вірна. Гарний стан німецьких будівель пояснюється системою їх самообслуговування: мешканці не сплачують кошти за утримання житла до якихось контор (ЖЕО, ЖЕК), а мають утримувати свій дім у належному стані, інакше на них накладаються штрафи. Цей досвід Україні, на нашу думку, варто перейняти.

Проте стан річок, за німецькими джерелами, незадовільний, а альтернативні джерела енергії: вітряки та сонячні батареї, які через відмову

уряду від атомних електростанцій набули великого поширення, займають купу площі і приносять більш шкоди зовнішньому середовищі, ніж електростанції.

Щодо ступеня озеленіння. Площа німецьких лісів становить 11,3 млн. га, це 31,7 % її території, а парків – 10 478 км² (0,6 % наземної території). В Україні ліси займають 10,5 млн. квадратних кілометрів або 17,2 % її території, а парків – 11 116 квадратних кілометрів або 1,84 % її території (див. https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_площею_лісів). Як бачимо, Німеччина більш лісиста. Проте степ в Україні займає майже 300 000 км² (40 %) суцільної етнічної території і 460 000 км² (48 %) всіх українських земель. Даних же про площу низин та полів Німеччини немає. То ж приймемо показники ступеня озеленіння приблизно рівними.

9. Ступінь свободи громадянина. До неї ми віднесемо наявність права на організацію комфортного дозвілля та проживання (у тому числі, установку супутникових антен, побудову дачних будинків довільного розміру та ночівлю в них, скління балконів та лоджій, право на вільне розпорядження своїм подвір'ям, тощо), а також якість та швидкість обслуговування (як явного, так і електронного). У цьому пункті Німеччина значно поступається Україні, оскільки:

- а) є норма на розмір (досить малий) дачних будинків;
- б) в них заборонено залишатися на ночівлю, в противному разі – штраф (в Україні цих заборон немає);
- в) в будівлях, розташованих вздовж вулиць, неможна встановлювати супутникові тарілки та склити балкони (це дозволяється робити лише в будинках, що стоять у лісі);
- г) біля приватних будиночків, на відміну від українських, ми не побачимо ані фруктових дерев, ані городів, бо у Німеччині заборонено їх

саджати (це справа лише фермерів), – подвір'я же міських будинків вкривають лише декоративні рослини та газони;

д) погана культура надання послуг (доставка товарів робиться з небажанням та наговорами; Інтернет-доставка може тривати кілька тижнів; доставка їжі взагалі не розвинута; банківські послуги не такі зручні, як в Україні, і їх набагато менше: приміром, у популярному банку Sparkasse платежі можуть йти кілька днів, навіть перекази на власну картку, а простої прив'язки картки до Apple Pay слід чекати до півроку, тому німці віддають перевагу розрахункам готівкою, та й не всі магазини приймають картки);

е) пошта працює набагато повільніше, ніж українська, Німеччина навіть не є членом EMS – міжнародного сервісу експрес-доставки поштової кореспонденції;

і) гірший за Україну мобільний зв'язок та Інтернет, малий розвиток онлайн-культури, у тому числі електронних документів, електронних державних додатків на кшталт української «Дії» тощо [29].

10. Ландшафт. З півночі на південь Німеччина розбита на п'ять ландшафтних зон: Північнонімецька низовина, середньогірський поріг, південно-західно-німецьке середньогір'я складчастого фундаменту, південно-німецьке передальпійське плоскогір'я і Баварські Альпи. Тобто маємо досить різноманітні ландшафти від низовини до гір. Рельєф України теж дуже різноманітний: 70 % її сучасної поверхні займають низовини, 25 % – височини і 5 % – гори. Складовими частинами ландшафту є місцевості, урочища і фації. Серед рівнинних ландшафтів (які бувають широколистолисові, мішанолісові, лісостепові і степові) розрізняють підкласи низовинних та височинних ландшафтів, а серед гірських – передгірних, низькогірних, середньогірних, високогірних та міжгірно-улоговинних [30, с. 23-275]. Тобто розмаїття рослинності та ландшафтів в Україні трохи

вище, але не будемо дріб'язуватися. Тим паче, що автобани в Німеччині (теж частина ландшафту) набагато кращі.

11. Наявність теплого моря. На півдні Україну омиває Чорне та Азовське моря, а північні береги Німеччини – холодні Балтійське (або Східне) та Північне моря. Тобто по цьому критерію привабливість України значно вища.

12. Термін догляду за дитиною. У Німеччині жінкам за доглядом за немовлям дається відпустка терміном на 1 рік (в Україні – 3 роки).

13. Допомога по безробіттю у Німеччині складає 502 євро в місяць (біженці отримують 563 євро) [31], в Україні – лише 1500-2500 грн. (32,9-59,83 євро) для окремих категорій [32]. У цьому пункті Німеччина набагато випереджає Україну, але це стосується лише безробітних.

14. Право на інформацію. У Німеччині неможна: висвітлювати погані події у країні (пожежі, вбивства, ДТП, страйки тощо), заборонено також знімати на телефон транспортні аварії, а на порушника заборони накладається штраф. В Україні подібних заборон немає.

Таким чином, ми отримали багатокритеріальну модель для визначення ступеня привабливості країни, що складається з 14 показників, які найбільш впливають на якість життя. Розроблено різні методи формалізації такої моделі [33]. Але спочатку опишемо методіку, яку застосуємо для визначення інтегрального критерія якості.

Важливим етапом є проведення процесу експертного оцінювання та вибір шкали виміру. Можна виділити наступні види шкал.

1) Шкала порядку або рангова шкала (упорядкована або ранжована послідовність об'єктів відповідно до зменшення їх значущості з визначенням рангу об'єкта).

2) Бальна шкала відмінностей (визначає, наскільки показник одного об'єкту відрізняється від іншого).

3) Бальна шкала відносин (показує, у скільки разів показник по одному об'єкту відрізняється від іншого).

4) Шкала попарного порівняння (визначає перевагу одного об'єкта над іншим у кожній парі).

5) Вербально-числові шкали (шкала відповідностей словесних оцінок числовим). Поширеною є шкала Харінгтона (див. табл. 1).

Таблиця 1

Шкала Харінгтона

№ з/п	Змістовний опис градацій	Числові інтервали
1	Надвисока	0,8 – 1,0
2	Висока	0,63 – 0,8
3	Середня	0,37 – 0,63
4	Низька	0,2 – 0,37
5	Надзвичайно низька	0 – 0,2

При оцінці показників по критеріям, що допускають лише суб'єктивну оцінку експертів та ОПР (особи, що приймає рішення), важливі розробка та використання спеціальних шкал, що виражають специфіку критеріїв, груп об'єктів, мети при прийнятті управлінського рішення. Формування вербально-числової шкали можна розбити на два етапи: вибір градацій (поділ) шкали, визначення числових значень градацій шкали.

При цьому виникають три основні проблеми.

Перша проблема пов'язана з вибором принципу оптимальності, який дає відповідь на запитання: в якому сенсі та чи інша допустима альтернатива краща за інші. Сукупність показників якості системи доводиться порівнювати на основі деякої схеми компромісу, що відповідає методам розв'язку багатокритеріальних задач.

Друга проблема пов'язана з нормалізацією векторного критерія $\bar{f}(\bar{X}) = \{f_1(\bar{X}), \dots, f_n(\bar{X})\}$. Оскільки дуже часто локальні критерії якості системи мають різні масштаби виміру і їх порівняння стає важким або навіть неможливим, доводиться зводити критерії до одного масштабу виміру, тобто нормалізувати їх (зазвичай зводити до безрозмірних величин).

Третя проблема пов'язана з урахуванням пріоритету (ступеня важливості) частинних критеріїв, для чого вводиться вектор розподілу важливості (пріоритету) критеріїв $\bar{\alpha} = (\alpha_1, \dots, \alpha_n)$, за допомогою якого корегується принцип оптимальності і підсилюється або ослаблюється роль відповідного критерію ($\sum_{i=1}^n \alpha_i = 1$). Усі ці труднощі мають не обчислювальний, а концептуальний характер, тому при розв'язку цих проблем повинна брати участь ОПР.

Для урахування пріоритету (ступеня важливості) частинних критеріїв вводиться вектор розподілу важливості (пріоритету) критеріїв $\bar{\alpha} = (\alpha_1, \dots, \alpha_n)$, за допомогою якого корегується принцип оптимальності і підсилюється або ослаблюється роль відповідного критерію ($\sum_{i=1}^n \alpha_i = 1$). Усі ці труднощі мають не обчислювальний, а концептуальний характер, тому при розв'язку цих проблем повинна брати участь ОПР.

Припустимо, експерти для наших критеріїв можуть проставити бали (використати бальну шкалу відмінностей).

Групову оцінку експертів обчислюватимемо за формулою: $f_{ij} = \sum_{k=1}^p q_k f_{ijk}$, де f_{ijk} – оцінка (бал) k -го експерта для оцінки j -го критерію f_j для i -ої альтернативи A_i , $i = \overline{1, m}$; $j = \overline{1, n}$; $k = \overline{1, p}$; q_k – ваговий коефіцієнт компетентності для k -го експерта. Ступінь вірогідності оцінок виражаються за допомогою вагових коефіцієнтів, що характеризують компетентність кожного експерта з аналізованої проблеми. Вагові

коефіцієнти залежать від ступені знайомства кожного експерта з аналізованою проблемою k_z і ступені впливу різних джерел в аргументації на формування думки кожного експерта k_a : $q_k = \varphi(k_{zk}, k_{ak})$. Коефіцієнт знайомства може визначатися в результаті прямої самооцінки, коли кожен експерт, наприклад, по десятибальній шкалі оцінює ступінь свого знайомства з обговореною проблемою (інтегральна самооцінка). Використовуються наступні діапазони: 0 – незнайомий; (0, 3] – погано знайомий; (3, 6] – задовільно знайомий але практично не вивчав; (6, 9) – добре знайомий і практично зустрічався; [9, 10] – прекрасно знайомий (вузький фахівець з проблеми). Коефіцієнт аргументованості k_a може бути отриманий за формулою: $k_a = \frac{k_d + k_c}{2}$, де k_d – коефіцієнт довіри, що установлює відповідність між галуззю спеціалізації експерта, рівнем його спеціалізації і рівнем обговорюваної проблеми; k_c – коефіцієнт відповідності експерта пропонованим до нього вимогам, що характеризує його творчі та науково-організаційні можливості. Для визначення коефіцієнта k_c кожен експерт заповнює спеціальну таблицю, по якій нараховуються бали [34].

Бал компетентності кожного експерта визначається за формулою:

$$c_k = \frac{k_{zk} + k_{ak}}{2} = \frac{k_{zk} + \frac{k_{dk} + k_{ck}}{2}}{2} = \frac{2k_{zk} + k_{dk} + k_{ck}}{4}. \quad (1)$$

А результуючий коефіцієнт компетентності обчислюється так:

$$q_k = \frac{c_k}{\sum_{k=1}^p c_k}, \quad k = \overline{1, p}. \quad (2)$$

Для спрощення припустимо, що коефіцієнти компетентності кожного експерта однакові: $q_k = \frac{1}{p}$, ($k = \overline{1, p}$). Тоді групова оцінка експертів обчислюється за формулою:

$$f_{ij} = \frac{1}{p} \sum_{k=1}^p f_{ijk}. \quad (3)$$

Розглянемо нормалізацію критеріїв ефективності, оскільки вони мають різні одиниці виміру, з метою їх зведення до єдиного безрозмірного масштабу виміру (якщо критерії є однорідними – мають однакові одиниці виміру, то їх необов'язково нормалізувати). Припускається, що перші l критеріїв f_j , ($j = \overline{1, l}$) максимізуються, а решта ($n - l$) критеріїв f_j , ($j = \overline{l+1, n}$) мінімізуються. Найчастіше використовують наступні види нормалізації: абсолютну, відносну і природну. Відповідно до принципу максимальної ефективності (критеріальні оцінки альтернатив мають позитивний інгредієнт) нормалізовані критерії визначаються таким чином.

Абсолютна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = f_{ij} - f_j^{\min_{1, l, i, j} \overline{0} \max_{i, j} \overline{l+1, n}} \quad (4)$$

Відносна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = \frac{f_{ij}}{f_j^{\max_{1, l, i, j} \overline{0} \max_{i, j} \overline{l+1, n}}} \quad (5)$$

Природна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = \frac{f_{ij} - f_j^{\min}}{f_j^{\max} - f_j^{\min}}, \quad j = \overline{1, l}; \quad f_{ij}^0 = \frac{f_j^{\max} - f_{ij}}{f_j^{\max} - f_j^{\min}}, \quad j = \overline{l+1, n}. \quad (6)$$

f_{ij} – значення j -го критерію для i -ї альтернативи, $f_{ij} = f_j(A_i)$; $f_j^{\max_{1, l, i, j} \overline{0} \max_{i, j} \overline{l+1, n}}$ – максимальні та мінімальні значення критеріїв для всіх альтернатив:

$$f_j^{\max_{1, l, i, j} \overline{0} \max_{i, j} \overline{l+1, n}} = \max_i \max_j f_{ij}, \quad f_j^{\min_{1, l, i, j} \overline{0} \max_{i, j} \overline{l+1, n}} = \min_i \min_j f_{ij} \quad (7)$$

Відповідно до принципу мінімальної втрати (критеріальні оцінки альтернатив мають негативний інгредієнт) нормалізовані критерії визначаються наступним чином.

Абсолютна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = f_j^{\max_{ij} \overline{1, l}, \min_{ij} \overline{l+1, n}} \quad (8)$$

Відносна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = 1 - \frac{f_{ij}}{f_j^{\max_{ij} \overline{1, l}, \min_{ij} \overline{l+1, n}}} \quad (9)$$

Природна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = \frac{f_j^{\max_{ij}}}{f_j^{\max_j^{\min}}, j = \overline{1, l}; f_{ij}^0 = \frac{f_{ij} - f_j^{\min}}{f_j^{\max_j^{\min}}, j = \overline{l+1, n}} \quad (10)$$

Нормалізація за формулами (10) є нормалізацією Севіджа. Абсолютна нормалізація зберігає одиниці вимірювання у критеріях. Відносна нормалізація має недолік у тому, що суттєво залежить від максимально можливого рівня критеріїв, що визначаються умовами задачі.

Якщо ОПР визначає (суб'єктивно) рівні «ідеальної» якості альтернатив, задаючи фіксовані величини f_j^Φ , ($j = \overline{1, n}$), то у формулах (5), (9) покладають замість f_j^{\max} значення f_j^Φ , ($j = \overline{1, n}$). Суттєвим недоліком цього методу нормалізації є складність і суб'єктивність щодо визначення величин f_j^Φ , ($j = \overline{1, n}$). Це призводить до суб'єктивних нормалізованих оцінок якостей стратегій. Нормалізовані згідно з природною нормалізацією елементи f_{ij}^0 приймають свої значення з проміжку $[0; 1]$ і є безрозмірними, що й зумовлює широке використання їх на практиці.

Наш наступний крок – реалізувати на практиці методику експертних оцінок і надати отриманим якісним критеріям із запропонованої нами рейтингової системи кількісні значення та нормалізувати їх. Для цього застосуємо до рейтингової моделі вербально-числову шкалу (шкалу відповідностей словесних оцінок числовим). Для оцінювання критеріїв у відповідності зі шкалою Харінгтона ми залучили трьох експертів:

1) український біженець, що повернувся на Україну (соціальна допомога йому вже не потрібна, і пріоритет критеріїв у нього найбільш незалежний та об'єктивний); 2) український біженець, що поки залишається жити у Німеччині (для нього найбільш важливим є критерій соціальної допомоги); 3) німець українського походження, які проживає у Німеччині понад 20 років і знає всі її нюанси (він теж зазначив критерій соціальної допомоги на першому місці, але через повагу до українців, що знижує ступінь його об'єктивності). Ця кількість експертів вважалася нам цілком достатньою. Брати за експерта німця немає сенсу, оскільки він не мешкав в Україні і через це не може порівнювати показники проживання в ній з німецькими.

Для оцінювання ми обрали десятибальну шкалу як найбільш зручну. Використовувалась наступна відповідність між вербальними характеристиками та балами: [0, 2) – надзвичайно низька якість; [2, 4) – низька якість; [4, 6) – середня якість; [6, 8) – висока якість; [8, 10] – надзвичайно висока якість. Групові оцінки експертів, розраховані згідно з формулою (3) при $p = 3$ і округлені до десятих, представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Групові оцінки експертів

Критерії \ Країна	Інфра-структура	Медпослуги	Власне житло	Частка дрібного бізнесу	Клімат	Споживчий кошик	Податки	Екологія
Німеччина	2,5	4,5	5,1	5,2	2,2	10,0	2,0	10,0
Україна	10,0	9,0	10,0	9,0	10,0	5,8	9,0	8,0

Продовження таблиці 2

Критерії \ Країна	Ступінь свободи	Ландшафт	Наявність теплового моря	Догляд за дитиною	Соціальна допомога	Право на інформацію
Німеччина	2,1	10,0	3,0	1,9	10,0	2,0
Україна	10,0	10,0	10,0	10,0	1,0	8,0

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Побудовані за отриманими оцінками діаграми (див. рис. 1, 2) показують розподіл значень критеріїв: більш рівноважний щодо України і більш розкиданий щодо Німеччини.

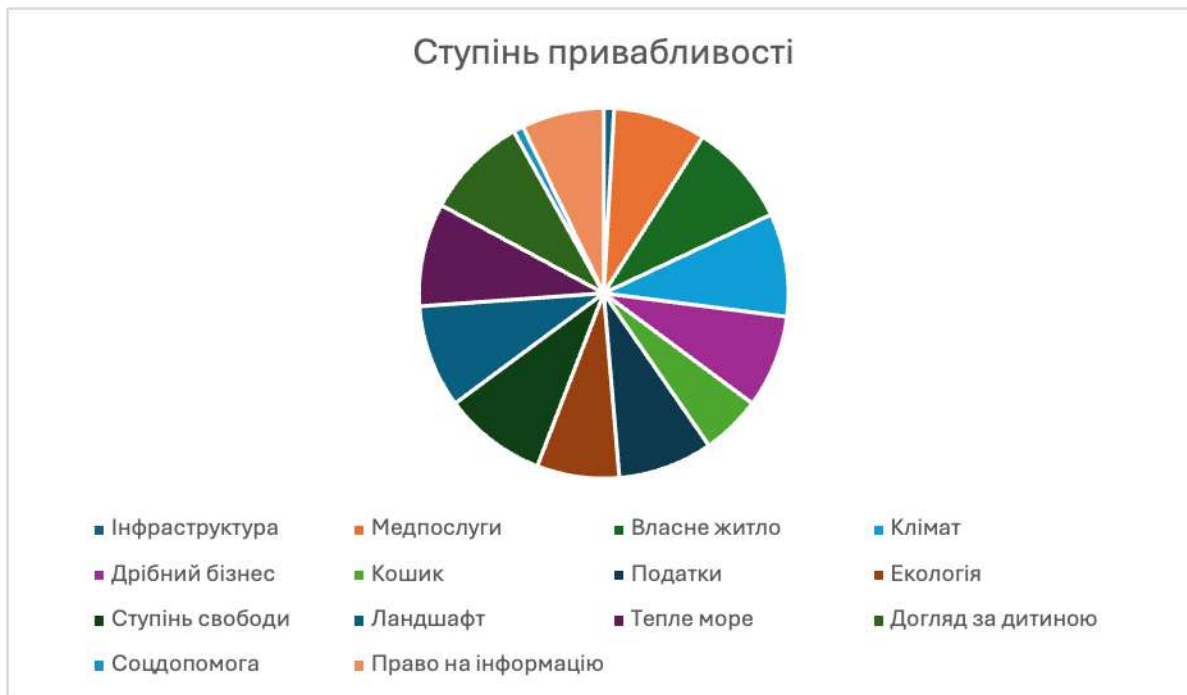

Рис. 1. Привабливість України по критеріях

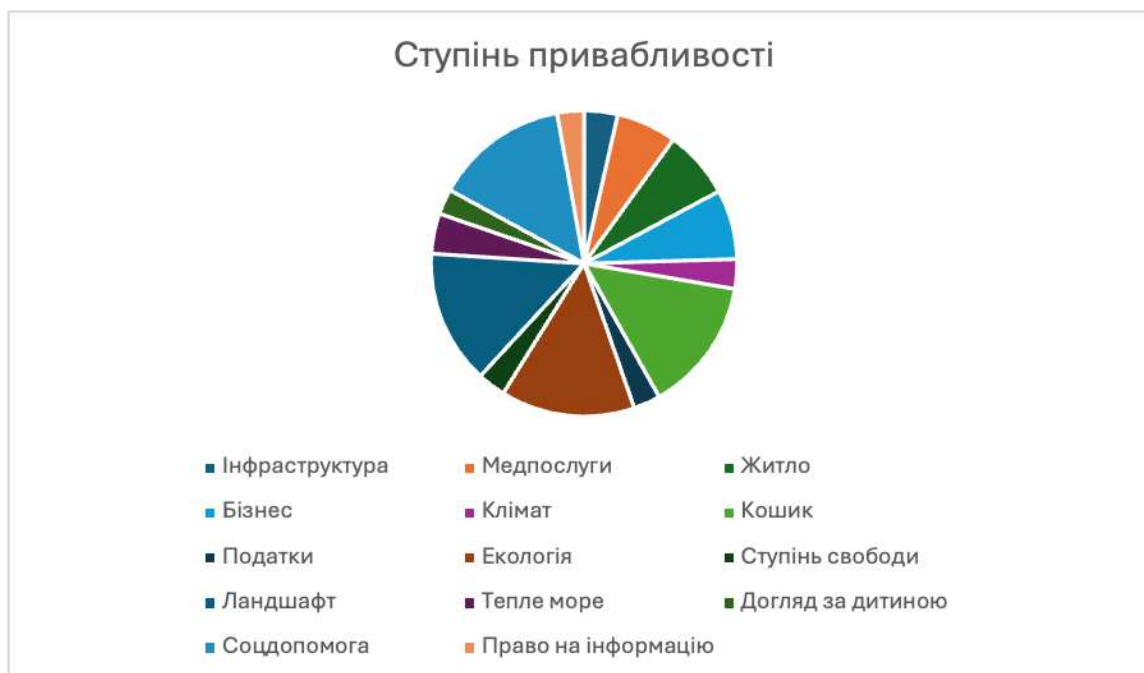

Рис. 2. Привабливість Німеччини по критеріях
Джерело: авторська розробка.

Тепер слід привести отримані оцінки згідно з формулою природної нормалізації (10) до єдиних безрозмірних величин.

$$\hat{f}_i = \frac{f_i - f_i^{\min}}{f_i^+ + f_i^-}$$

У нашому випадку $f_i^+ = 10$, $f_i^- = 0$. Це інтервал оцінювання від 0 до 10.

Тоді формула (10) набуде вигляду: $\hat{f}_i = \frac{f_i}{10}$.

Після підрахунків отримаємо такі безрозмірні оцінки (табл. 3):

Таблиця 3

Безрозмірні оцінки

Критерії Країна	Інфра-структура	Медпослуги	Власне житло	Частка дрібного бізнесу	Клімат	Споживчий кошик	Податки	Екологія
Німеччина	0,25	0,45	0,51	0,52	0,22	1,00	0,20	1,00
Україна	1,00	0,90	1,00	0,90	1,00	0,58	0,90	0,80

Продовження таблиці 3

Критерії Країна	Ступінь свободи	Ландшафт	Наявність теплового моря	Догляд за дитиною	Соціальна допомога	Право на інформацію
Німеччина	0,21	1,00	0,30	0,19	1,00	0,20
Україна	1,00	1,00	1,00	1,00	0,10	0,80

Слід враховувати, що всі ці критерії мають різну відносну «вагу» (значення, важливість, значущість), яка для кожної людини може бути різною.

Тому необхідно звести отримані оцінки критеріїв для кожної країни до двох інтегральних критеріїв якості, де враховувалися б «ваги» локальних критеріїв, після чого знайти величини інтегральних критеріїв (для різних

комбінацій «ваг»). Вони і виражатимуть ступінь привабливості країни. Але перед тим наведемо розглянемо основні методи згортки критеріїв, вибір яких визначається вибором відповідного принципу оптимальності [34].

1. Метод рівномірної оптимальності:

$$F(A^*) = \max_i \sum_{j=1}^n f_{ij}^0, \text{ або } F(A^*) = \max_i F_i(A_i), i = \overline{1, m}; F_i = \sum_{j=1}^n f_{ij}^0,$$

де A^* – найкраща альтернатива.

2. Метод справедливого компромісу:

$$F(A^*) = \max_i \prod_{j=1}^n f_{ij}^0 \text{ або } F(A^*) = \max_i F_i(A_i), i = \overline{1, m}; F_i = \prod_{j=1}^n f_{ij}^0.$$

3. Метод вагової згортки критеріїв:

$$F(A^*) = \max_i \sum_{j=1}^n \alpha_j f_{ij}^0 \text{ або } F(A^*) = \max_i F_i(A_i); F_i = \sum_{j=1}^n \alpha_j f_{ij}^0,$$

де α_j – вагові коефіцієнти критеріїв ($\sum_{j=1}^n \alpha_j = 1$).

4. Метод ідеальної точки (гарантованого результату або рівномірного стиснення): $F(A^*) = \min_i \max_j [\max_i f_{ij}^0 - f_{ij}^0]$ або $F(A^*) = \min_i \max_j [f_j^{0\max} - f_j^{0\max}]$ де

$$f_j^{0\max} = \max_i f_{ij}^0$$

5. Метод досягання недосяжного результату:

$$F(A^*) = \min_i \sqrt{\sum_{j=1}^n [\max_i f_{ij}^0 - f_{ij}^0]^2} \text{ або}$$

$$F(A^*) = \min_i \sqrt{\sum_{j=1}^n [f_j^{0\max} - f_{ij}^0]^2} \text{ де } f_j^{0\max} = \max_i f_{ij}^0$$

Надалі для складання та визначення значення інтегрального критерія якості (критерія привабливості країн) застосуваємо метод вагової згортки критеріїв.

А тепер знов повернемося до нашого рейтингового списку, залучивши обраних експертів вже до визначення ступеня значущості («балів»), представлених у списку критеріїв привабливості. Власно кажучи, «бали»

відповідають номеру показника (рангу) у створеному експертом переліку критеріїв по мірі свого спадання від 14 (найбільший бал) до 1 (найменший бал).

Експерти проставили такі «бали» критеріям (табл. 4).

Таблиця 4

«Бали» критеріїв

№ з/п	Критерії (f_i)	I експерт	II експерт	III експерт
1	Власне житло (f_1)	14	13	12
2	Наявність інфраструктури (f_2)	13	12	11
3	Медичні послуги (f_3)	12	11	10
4	Клімат (f_4)	11	10	9
5	Споживчий кошик (f_5)	10	9	13
6	Податки (f_6)	9	8	8
7	Ступень свободи (f_7)	8	7	7
8	Частка дрібного бізнесу (f_8)	7	6	6
9	Екологія (f_9)	6	5	5
10	Наявність теплого моря (f_{10})	5	4	4
11	Ландшафт (f_{11})	4	3	3
12	Догляд за дитиною (f_{12})	3	2	2
13	Соціальні допомоги (f_{13})	2	14	14
14	Право на інформацію (f_{14})	1	1	1

Обчислимо середні групові значення балів: $f_i = \frac{1}{p} \sum_{k=1}^p f_{ik} = \frac{1}{3} \sum_{k=1}^3 f_{ik}$.

Тобто, отримуємо 14 середньоекспертних балів критеріїв (табл. 5):

Таблиця 5

Середні бали критеріїв

№ з/п	Критерії (f_i)	Середні бали (α_i^0)
1	Соціальні допомоги	10,00
2	Споживчий кошик	11,70
3	Власне житло	13,00
4	Наявність інфраструктури	12,00
5	Медичні послуги	11,00
6	Клімат	10,00
7	Податки	8,33
8	Ступень свободи	7,33
9	Частка дрібного бізнесу	6,33
10	Екологія	5,33
11	Наявність теплого моря	4,33
12	Ландшафт	3,33
13	Догляд за дитиною	2,33
14	Право на інформацію	1,00

Оскільки експерти задають ненормовані бали критеріїв, то, нормуючи ці бали, отримуємо вагові коефіцієнти:

$$\alpha_i = \frac{\alpha_i^0}{\sum_{i=1}^n \alpha_i^0}, \quad i = \overline{1, n}, \quad (\sum_{i=1}^n \alpha_i = 1). \quad (11)$$

У нашому випадку $n = 14$.

Після підрахунків отримуємо такі ваги критеріїв (табл. 6).

Таблиця 6

Ваги критеріїв

№ з/п	Критерії (f_i)	Ваги критеріїв (α_i)
1	Соціальні допомоги	0,0940
2	Споживчий кошик	0,1100
3	Власне житло	0,1220
4	Наявність інфраструктури	0,1130
5	Медичні послуги	0,1030
6	Клімат	0,0940
7	Податки	0,0780
8	Ступень свободи	0,0690
9	Частка дрібного бізнесу	0,0600
10	Екологія	0,0500
11	Наявність теплого моря	0,0400
12	Ландшафт	0,0310
13	Догляд за дитиною	0,0220
14	Право на інформацію	0,0094

Інтегральний критерій якості має вигляд:

$$F = \sum_{k=1}^n \hat{f}_k \cdot \alpha_k.$$

У нашому випадку $n = 14$, α_k – ваги критеріїв (табл. 6), а \hat{f}_k – нормалізовані експертні оцінки (табл. 3).

Тоді для Німеччини його значенням буде:

$$F_1 = 1 \cdot 0,094 + 1 \cdot 0,11 + 0,51 \cdot 0,122 + 0,25 \cdot 0,113 + 0,45 \cdot 0,103 + \\ + 0,22 \cdot 0,094 + 0,2 \cdot 0,078 + 0,21 \cdot 0,069 + 0,52 \cdot 0,06 + 1 \cdot 0,05 +$$

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

$$+ 0,3 \cdot 0,04 + 1 \cdot 0,031 + 0,19 \cdot 0,022 + 0,2 \cdot 0,0094 = 0,5268.$$

А для України:

$$F_2 = 0,1 \cdot 0,094 + 0,58 \cdot 0,11 + 1 \cdot 0,122 + 1 \cdot 0,133 + 0,9 \cdot 0,103 + 1 \cdot 0,094 + \\ + 0,9 \cdot 0,078 + 0,8 \cdot 0,069 + 0,9 \cdot 0,06 + 0,8 \cdot 0,05 + 1 \cdot 0,04 + 1 \cdot 0,031 + \\ + 1 \cdot 0,022 + 0,8 \cdot 0,0094 = 0,7596.$$

Таким чином, ми отримали більше значення інтегрального критерія привабливості (або якості) життя для України у порівнянні з Німеччиною, незважаючи на те, що два експерта з трьох найбільший «бал» (значущість) надали соціальним допомагам, які насправді стосуються лише біженців та безробітних, та споживчому кошику. За цими показниками Україна найбільше відстає від Німеччини. Але і це не допомогло зрівняти показники. В іншому ж випадку експертних оцінювань різниця між ступенями привабливості країн була б ще більшою.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що загальноприйнятні низькі рейтинги стосовно України та високі рейтинги Німеччини – 55-й і 6-й відповідно у 2022 році, 59-й і 8-й відповідно у 2024 році [35] – не відповідають дійсності. Або рейтинги складені за показниками, які не впливають або впливають досить слабо на комфорт та рівень життя, або складені навмисно, щоб закласти «почуття неповноцінності» у свідомість, зокрема, українців, які насправді по більшості суттєвих критеріїв живуть краще та вільніше від німців. В чому ми переконалися не лише теоретично, шляхом порівняння різних критеріїв двох країн та розрахунку степені їх привабливості, а і на власному досвіді. Тож помилку виключено.

Висновки. Надано розгорнуту й обґрунтовану рейтингову систему критеріїв, за якими, надаючи їм за допомогою експертів оцінки і відповідні, за їх думкою, бали (величини значущості), після чого застосовуючи

інтегральний критерій якості, можна обчислити ступінь привабливості країни. У нашому випадку це зроблено на прикладі Німеччини та України. Доведено, що надто низький рейтинг України у рейтингових списках країн світу (номер 59 у 2024 році) не відповідає дійсності і деякою мірою становить міф, викликаний недосконалою, неповною системою рейтингових показників, абстрагованою від реальних показників степені благополуччя і комфортності життя. Проведений аналіз показує також більшу привабливість ведення електронної торгівлі на території України, навіть за воєнних умов: через нижчі податки, більшу ступінь свободи, кращі якість мобільного зв'язку та Інтернет-доставок, швидкість та розмаїття електронних платежів, тощо.

Надалі було б цікаво провести аналогічне порівняння за наведеною у статті рейтинговою системою степені привабливості проживання в інших країнах Західної Європи, однак обов'язково за наявності безпосереднього спостереження (тобто практичного досвіду, набутого протягом тривалого проживання в обраних країнах).

Список використаних джерел:

1. Шевченко Н. І. Фактори, що визначають інвестиційну привабливість держави // Державне управління: удосконалення та розвиток. № 4 2009.
2. Андросова Т. В., Чернишова Л. О., Козуб В. О. Оцінка інвестиційної привабливості країн світу в умовах глобалізації // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. пр. / відпов. ред. О. І. Черевко. Харків: ХДУХТ, Вип. 2(26) 2017, с. 205-216.
3. Гуткевич С. О., Пулій О. В. Інвестиційна привабливість: сутність, показники і чинники впливу // Інтелект XXI. № 2 2019, с. 88-93.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

4. Костирко Л., Серебряк К., Серета О., Зайцева Л. Інвестиційна привабливість України як домінанта залучення прямих іноземних інвестицій з європейського простору: аналіз, оцінка // *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. № 2(43) 2022, с. 95–106. <https://doi.org/10.55643/fcартр.2.43.2022.3700>

5. Пишмінцева М. Д., Брензович К. С. Інвестиційний клімат країн ЄС: загальна характеристика та риси коронавірусного періоду // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 33 2020. Част. 3, с. 29-34.

6. Щитов Д. М., Романчук Л. А., Мормуль М. Ф., Щитов О. А., Чупілко Т. А. Аутсорсинг ІТ-послуг в Україні // *Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія*. Том 55, № 3 2022, с. 85-89. <https://itce.vntu.edu.ua/index.php/itce/article/view/909>.

7. Данилишин Б. Украина в международных рейтингах устойчивого развития / Б. Данилишин, О. Веклич // *Экономика Украины*. №7 2008, с. 13-23.

8. Іващук О. І. Позиціонування країн у світових рейтингах за основними ознаками рівня відкритості економіки // *Вісник Хмельницького університету*. №1 2009, с. 69-75.

9. Тихомирова Є. Б. Імідж України в контексті міжнародних рейтингів. *Проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр.* Київ: КиМУ, 2010. Вип. 1, с. 90-107.

10. Кириченко К. І. Міжнародні рейтинги й індекси в системі оцінювання рівня соціальних, економічних і політичних трансформацій в Україні // *Управління розвитком*. № 1-2 2017, с. 18-25.

11. Котляр К.І., Нагорняк Т. Л. Імідж України у контексті міжнародних рейтингів // *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. Том 1, № 11 2019, с. 14-19.

12. Шмагельська М. О. Світові рейтинги: особливості формування та впливу на економічне зростання країни // Міжнародні економічні відносини. № 2 (77) 2021, с. 14-19.

13. Гребініченко О. Ю. Міжнародні рейтинги держави як фактор зовнішніх інформаційних впливів // Нова парадигма. № 76 2008, с. 151-163.

14. Гребініченко О. Ю. Міжнародні рейтинги України як фактор впливу на національну безпеку держави: автореф. дис. ... канд. політ. наук за спец. 21.01.01 / О. Ю. Гребініченко. Київ, 2008, 16 с.

15. Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J., Aknin, J. D., De Neve, L. B., & Wang, J.-E. World Happiness Report 2023. New York: Sustainable Development Solutions Network. 2023. <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2023/WHR+23.pdf>.

16. The Economist Intelligence Unit's Quality-of-Life Index. The Economist. 2012. https://www.webcitation.org/69MVHhwNd?url=http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf.

17. В каких странах больше всего собственников домов. <https://internationalinvestment.biz/real-estate/3447-v-kakih-stranah-bolshe-vsego-sobstvennikov-domov.html>.

18. Собственное жилье: большинство украинцев живут на своих квадратных метрах (инфографика). <https://news.finance.ua/ru/news/-/480368/sobstvennoe-zhile-bolshinstvo-ukraintsev-zhivut-na-svoih-kvadratnyh-metrah-infografika>.

19. Васюта В., Путря А., Пивоваров В. Стан розвитку малого підприємства в Україні // Вісник Хмельницького національного університету: економічні науки. № 6, том 1 2022, с. 160-163.

20. Форми ведення бізнесу в Німеччині у 2024 році. <https://europortal.biz.ua/evropa/nimechchyna/biznes/formy-oformleniya-fyrm-u-hermanyu.html>.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

21. Короткий статистичний збірник «Україна та Німеччина». Київ: Державний комітет статистики України; Федеральне статистичне управління Німеччини. 2000. 40 с.
22. Клімат України / За ред. В. М. Липінського, В. А. Дячука, В. М. Бабіченко. Київ: Вид-во Раєвського. 2003. 343 с.
23. Состав потребительской корзины в Украине в 2024 году. <https://maanimmo.ua/ru/helpful/sostav-potrebitelskoj-korziny>.
24. Стоимость жизни в Германии у 2023 році. <https://www.profee.com/ru/articles/stoimost-zhizni-v-germanii-v-2023>.
25. Приходько А. Консультація по податках в Німеччині. 2023. <https://prihodko.com.ua/poslugy/migracziya-do-yevropy/nimechchyna/konsultacziya-po-podatkah-v-nimechchyni/>.
26. Штрафи у Німеччині: як можуть покарати за перевищення швидкості // РБК-Україна. 12 березня 2024. <https://www.rbc.ua/rus/travel/shtrafi-nimechchini-k-mozhut-pokarati-perevishchennya-1710184694.html>.
27. Таблица штрафов за нарушения ПДД. Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП). 2021. <https://vodiy.ua/dai/penalty/>.
28. Веллер М. Ум обреченных. Москва: Астрель, 2012. 320 с.
29. Лицкевич О. У немцев все на бумаге. Что за границей вместо Дии и школьных Viber-чатов – опыт украинок // Ліга-net. 29 мая 2023. <https://tech.liga.net/technology/article/vse-na-bumage-chem-za-granitsey-zamenyayut-diyu-i-shkolnye-viber-chaty-opyt-ukraintsev>.
30. Исаченко А. Г., Шляпников А. А. Ландшафты. Москва: Мысль. 1989. 504 с.
31. Arbeitslosengeld 2 – основна підтримка безробітних у Німеччині. <https://europortal.biz.ua/evropa/nimechchyna/roboata/arbeitslosengeld-2.html>.

32. Допомога безробітним у 2024 році: яка мінімальна сума виплат // РБК-Україна. 2 березня 2024. <https://www.rbc.ua/rus/news/dopomoga-bezrobitnim-2024-rotsi-ka-minimalna-1707919674.html>.

33. Мормуль М. Ф., Щитов Д. М., Щитов О. М., Рудянова Т. М. Аспекти багатокритеріального вибору управлінських рішень // SWorld Journal. № 19 2023. Part 1, с. 64-76.

34. Мормуль М. Ф., Щитов О. М., Буланова Н. С. Багатокритеріальний вибір управлінських рішень // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Випуск 254: В 6 т. Т. IV. Дніпропетровськ: ДНУ, 2009, с. 958–970.

35. Кузнецова А. Рейтинг стран мира по уровню жизни. 2024. <https://migrantumir.com/rejting-stran-mira-po-urovnyu-zhizni/>.

*§1.6 ВИКОНАННЯ ТРЕТЬОЇ МІСІЇ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИМИ
ЗВО УКРАЇНИ УВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОДИ (Сич Т.В.,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)*

Вступ. В умовах євроінтеграції для України стає особливо важливим розвиток дослідницьких інфраструктур та реалізація університетами третьої місії та лідерських функцій. Проте особливі умови життя, у яких опинилося українське суспільство після початку воєнного конфлікту, ставлять перед українськими університетами нові задачі. Боротьбу за виживання ведуть університети, які змушені змінити своє місце розташування у зв'язку з тимчасовою окупацією українських територій Росією. З початком повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року відбулася друга хвиля переміщення українських університетів. За даними МОН України тимчасово переміщено 31 заклад вищої освіти з тимчасово окупованих та особливо небезпечних територій [6]. З них 25 закладів вищої освіти Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей. Університети розмістилися в 16 містах чотирнадцяти областей України. 9 університетів стали двічі переміщеними. Серед регіонів, у яких знайшли нове місце розташування переміщені ЗВО, лідирують Дніпропетровська, Запорізька й Хмельницька області, усі університети Запорізької області переміщено до обласного центру [4]. У більшості випадків переміщені університети розташовуються не на територіях власних відокремлених підрозділів, як було у першу хвилю переміщення, а на території галузево споріднених ЗВО чи інших закладів освіти.

На липень 2022 року у переміщених закладах вищої освіти навчаються понад 54000 студентів і працює майже 7000 викладачів [5]. Друге

переміщення має більш масовий характер та характеризується такими ж втратами, як і перше переміщення, тільки у більшому об'ємі. Перемістившись з окупації, втративши майже всю матеріально-технічну базу, частину інформаційних та людських ресурсів, ЗВО вже не знаходиться у небезпеці. Регулярні обстріли по всі території України є серйозною загрозою безпеці життя працівників та студентів. Руйнування приміщень відбувається по всій Україні. Близько 27% (91) із 334 науково-дослідних та ЗВО України зазнали руйнувань від війни; повністю зруйновано 4 інститути [23]. Психологічне виснаження, загроза для життя, нестабільна економічна ситуація змушують науковців та студентів виїжджати з країни. За даними Міністерства освіти і науки України, у 2021 році налічувалося 60 000 науковців і 35 000 допоміжного персоналу (*mon.gov.ua*). За два тижні війни близько 4000–6000 учених уже втекли з країни [19]. Одна десята всіх дослідників у країні — виїхали за кордон [15].

Для продовження освітньої діяльності в цих складних умовах, університети впроваджують антикризові заходи менеджменту, спираючись на цифрові сервіси, додають титанічних зусиль для налагодження роботи, повернення контингенту студентів, викладачів. Проте все це не могло не сказатися на втрачанні лідерських позицій університетів. У зоні ризику без сумніву знаходяться переміщені ЗВО, які опинилися в інших регіонах країни, де необхідно налагоджувати нові зв'язки з громадами, шукати нових стейкхолдерів, джерела додаткового фінансування, створювати нову матеріально-технічну базу, формувати контингент абітурієнтів та навіть конкурувати із ЗВО, які надали їм притулок у своїх приміщеннях. Проте навіть у таких складних умовах переміщені ЗВО продовжують освітню діяльність та виконання третьої місії.

Вже зараз уряд впроваджує об'єднання ЗВО, яке почалося до 2022 р. та триває зараз. Для обґрунтування рекомендацій вдосконалення мережі ЗВО

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

серед інших чинників аналізуються міжнародні рейтингові позиції українських ЗВО. Реорганізація мережи планується насамперед шляхом регіонального укрупнення закладів заради поліпшення їх конкурентоспроможності і рейтингових позицій [1]. Проте необхідно відзначити, навіть якщо заклад не входить до числа кращих університетів країни чи світу за певним рейтингом, він може бути лідером у своїй галузі у певному регіоні. Ми погоджуємося з думкою дослідників Frondizi R, Fantauzzi C, Colasanti N, Fiorani G. [14], які вказують на обмеження міжнародних рейтингів і проектів стосовно оцінки та порівняння діяльності університетів щодо виконання третьої місії.

МОН України розробило законопроект «Про модернізацію мережи закладів вищої освіти». Він передбачає, що скорочення кількості вишів відбуватиметься шляхом розмежування закладів фахової передвищої та закладів вищої освіти, а також шляхом укрупнення, тобто об'єднання окремих ЗВО [3]. І хоча урядовці зазначають, що передусім зміни торкнуться філій університетів, які створювались, щоб наблизити освітні послуги до місця проживання здобувачів освіти, на практиці об'єднуються університети. Обґрунтуванням скорочення є демографічна ситуація в країні, що погіршується, прагнення уряду покращити якість освіти, модернізувати заклади освіти, зробити їх конкурентоздатними з європейськими університетами. Так міністр освіти і наук України О. Лісовий серед рішень уряду виділяє модернізацію мережи ЗВО, інвестиції в навчально-наукове й лабораторне обладнання в укрупнених закладах, яких стане менше, але які будуть конкурентоспроможними і забезпечуватимуть якісну освіту [2]. Фінансове питання теж стоїть не на останньому місці. Як зазначає у інтерв'ю голова комітету Верховної Ради України з питань освіти С. Бабак, «враховуючи те, що всі видатки ідуть на оборону. А соціальна сфера і сфера

бюджетників – це гроші партнерів. Будемо відверті, як би це прикро не звучало, але ми живемо за рахунок інших країн» [8]. Наміри уряду у 2024 р. змінити систему держзамовлення на запровадження державних грантів [2] сприятиме загостренню конкуренції у нерівних умовах, може залишити переміщені ЗВО по суті без підтримки уряду та приведе до їхнього зникнення. Розуміння обсягів скорочення запланованої реформи надає цитата з того ж інтерв'ю С. Бабака: «Якщо ми скоротимо кількість університетів у два рази, то зробимо тільки краще» [8]. МОН вже надало інформацію про скорочення ЗВО у 2024 р., за якою до липня 2024 р. буде оптимізовано 20 ЗВО та ще 18 восени [7]. За цими скороченнями зникне ще один двічі переміщений ЗВО – Донецький національний технічний університет, який завжди показував високі результати й посів 30 місце в рейтингу «Топ-200 Україна» за 2023 рік. Отже, наші побоювання щодо поступового зникнення переміщених ЗВО не марні.

Мета статті – розглянути, як реалізується діяльність з виконання третьої місії тимчасово переміщених ЗВО в умовах війни, визначити їхні функції щодо післявоєнної відбудови України.

Виклад основного матеріалу. Результати світових та вітчизняних досліджень підтверджують наші висновки щодо важливості збереження мережи ЗВО для відновлення та відбудови українських територій. Наявність потужних ЗВО в регіоні сприятиме розвитку територій як у мирні часи, так тим більш у повоєнні. Науковці свідчать, що райони, які знаходяться в безпосередній географічній близькості до ефективних університетів, зазнають економічного розвитку. Тобто мова йде саме про потужні ефективні університети, які демонструють свої лідерські позиції у регіоні та сприяють зростанню місцевої економіки [10, 11].

Важливими є результати досліджень, де підкреслюється роль університетів під час військових конфліктів: виконання соціальної ролі у

захисті прав людей, встановлення миру та впровадження демократичних цінностей [9], подолання наслідків неналежного використання природних ресурсів, руйнування ландшафтів та подолання екологічних проблем [13]. Дослідження засвідчують той факт, що після Другої світової війни університети взяли на себе кілька нових соціальних функцій, спрямовують свою діяльність як на навчання та відновлення професійних кадрів, так і на відбудову та розвиток промисловості. Нагальні проблеми суспільства, в якому функціонує університет, стають для них більш актуальними, оскільки від цього залежить подальший розвиток університету [28].

Дійсно у перші місяці війни університети України бачили своє призначення у відновленні освітньої діяльності, що має прояв у поширенні таких гасл як «Наш фронт – якісна освіта», «Тримаємо освітній фронт!» Характерним є девіз Сумського державного університету, який розташований за 37 км від кордону з росією, «Озброєні освітою – ми наближаємося до перемоги» [21]. Як зазначають науковці переміщеного Бердянського державного педагогічного університету [17], заклад продовжив свою третю місію соціального співробітництва, надаючи гуманітарну та психологічну допомогу та документуючи свідчення про людей, які постраждали від окупації. В університетах організують волонтерські рухи, заходи для підтримки військових, активно ведеться патріотично-виховна діяльність. Науковці Полтавського університету економіки і торгівлі зазначають про зміни у діяльності ЗВО під час повномасштабного вторгнення, необхідності подолання негативних впливів агресивного зовнішнього середовища на освітній процес, підкреслюють важливість залученням молоді до волонтерської діяльності [20]. Дослідники з двічі переміщеного Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля свідчать, що в умовах воєнного стану набув нових якостей,

розвинув здатність до стійкості та розробляє сильні стратегії, орієнтовані на відновлення та розвиток [22]. Сучикова Ю., Ковачов С. підкреслюють, що тенденції в мистецтві, культурі та науці дуже швидко змінюються в критичних умовах війни, набувають військової та визвольної тематики, тоді як митці та науковці під час війни є воїнами на культурному та науковому фронтах [25]. Українські вчені засвідчують, що розуміння значення та цінності власних наукових досягнень для перемоги та повоєнного відновлення України, підтримка світової наукової спільноти надихає вітчизняних науковців на творчість навіть у хвилини важких випробувань та допомагають вижити [26].

Петрушенко Ю., Воронцова А., Дорчак Р. і Васильєва Т. на основі аналізу фактичної практики українських ЗВО під час війни (аналіз реальних випадків діяльності, представлених на сайтах вищої освіти) відзначають, що українські університети відіграють ролі, не властиві їм у мирний час. Найбільшою мірою це стосується третьої місії університету – служіння суспільству та реагування на його нагальні потреби [21]. Також науковці переміщених університетів відмічають, що налагодження функціонування в он-лайн форматі було складним випробуванням, потребувало значних цифрових ресурсів та адаптації як викладачів, так і студентів.

Наведені думки науковців підкреслюють наші висновки стосовно того, що в умовах війни ЗВО трансформують свою діяльність, спрямовують її на вирішення не тільки власних проблем, але й суспільних проблем, набувають складного досвіду виживання та подолання кризи, якій може бути цінним для інших ЗВО. Багатьох науковців хвилює проблема збереження людського капіталу у країні. У зв'язку з цим важливим є розуміння значущої ролі університетів у збереженні та відтворенні людського капіталу. Людський та соціальний капітал є важливими ресурсами, які дозволяють не лише

протидіяти викликам воєнного стану, а й забезпечують відновлення системи та її подальший розвиток [22]. Проте працівники ЗВО є теж частиною людського капіталу країни, цінним науковим ресурсом, який потребує збереження та відтворення.

Цибуляк Н., Сучикова Ю., Шевченко Л. та ін. у своєму дослідженні виявили тривожну динаміку рівня вигорання серед українських викладачів, що потребує реагування держави на інституційному рівні та вживання невідкладних заходів для покращення психічного здоров'я задля збереження не лише якості вищої освіти, а й людського капіталу у воєнні часи та післявоєнного періоду [27]. До подібних висновків приходять й інша група вчених [16], які підтверджують негативні наслідки війни на психічне здоров'я викладачів та студентів, пов'язані зі страхом, вживанням психоактивних речовин, стресом, самотністю, виснаженням.

Сучикова Я., Цибуляк Н., Лопатіна Г., Шевченко Л. та Попов А. [24] у своєму дослідженні прийшли до висновків, що найбільше зниження активності та ефективності наукової діяльності демонструють науковці, які виїхали закордон. Серед значущих причин, що перешкоджають науковій діяльності, є фінансова нестабільність, брак доступу до обладнання, втрата актуальності раніше розпочатих досліджень, нездатність зосередитися на проблемі. Інша група науковців [18] роблять висновки, що відновлення потенціалу викладачів ЗВО у післявоєнний період дозволить удосконалити навчальний процес у ЗВО, значно підвищить рівень професійної підготовки студентів та забезпечить сталий розвиток суспільства.

Без сумніву, для українських переміщених ЗВО важливим є збереження співпраці з органами влади своїх регіонів та налагодження взаємодії з органами державного управління та місцевого самоврядування, підприємствами та громадами територій їхнього нового розташування. Богданов І. та ін. [12] підкреслюють, що органи місцевого самоврядування та університети

відіграють важливу роль у відновленні та розвитку деокупованих територій України, поверненні та утриманні молоді в цих регіонах. Дійсно, у кожному переміщений університет має відігравати важливу роль у відродженні постраждалих територій України у повоєнний період, у кожного закладу це може бути свій план реалізації третьої місії та своє бачення відродження у залежності від специфіки діяльності. Вже зараз ЗВО долучаються до проєктів та грантів, спрямованих на відновлення України, які проводяться за підтримки уряду та міжнародних організацій. Наприклад, на базі нашого двічі переміщеного університету ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» реалізується декілька міжнародних екологічних, правових, освітніх проєктів та грантів: Разом за екологічну демократію, справедливість та верховенство права в Україні; Оцінка екологічних наслідків війни для громад у межах грантової програми: «War and Environmental Damage – Guidelines for Communities»; Інтенсифікація впливу вчителів Луганської області на процеси примирення і встановлення миру; Innovative education as a driver of sustainable development of destinations: Ukraine – Slovakia; Integration of new Cybersecurity course into the Curriculum of the State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University»; Promotion of the Cyber Hygiene E-Learning course at the State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University» та інші. Крім цього заклад організує волонтерську діяльність, підтримку армії, активно співпрацює з місцевою владою, приймає участь у житті громад нових регіонів переміщення, веде активну профорієнтаційну та патріотично-виховну роботу, співпрацює з підприємствами та бізнес-структурами нових територій і головне – робить свій внесок у відтворення людського капіталу.

Ми розділяємо погляди Петрушенко Ю., Воронцова А. та ін. учених [21], які виділяють такі напрямки реалізації третьої ролі університетів в умовах

війни та повоєнної відбудови: освіта впродовж життя; соціальна роль ЗВО; підприємницька роль університету; інноваційна роль університету; політична роль університету. Вчені навіть зазначають, що на основі виконання університетами функції післявоєнної відбудови, буде сформовано нову (четверту) місію університетів.

Висновки. Університети є важливим інструментом відбудови України, оскільки вони не лише забезпечують країну професійними кадрами та зміцнюють людський капітал, але й виховують гідних громадян, розвиваючи в суспільстві повагу до прав людини, доброчесність та відповідальність.

Важливою з нашої точки зору є функція університету, пов'язана з можливою воєнною та післявоєнною відбудовою. За результатами проведеного аналізу, ця функція розглядається нами як третя місія університетів, спрямована на служіння суспільству, підвищення національної та регіональної безпеки, впровадження інновацій та відбудови підприємств, розбудові миру, впровадження демократичних цінностей, зменшення негативних впливів та наслідків війни та прискорення повоєнного відновлення.

Феномен переміщених університетів є елементом збереження політичного україноцентризму тимчасово невідконтрольних уряду України територій, а також одним із факторів майбутньої реінтеграції деокупованих районів Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей. Вищі-переселенці в складних, несприятливих, порівняно з довоєнними, умовах формують новий досвід провадження освітньої та наукової діяльності; впровадження цифровізації у всі види діяльності з подальшою адаптацією методів навчання, викладачів та студентів до онлайн-освіти; креативне ведення вступних кампаній; переосмислення власної діяльності, ролі та реалізації соціальної місії. Переміщені ЗВО можуть розглядатися як магніт

для молоді, що є важливою умовою повернення молоді на свої рідні території та відтворення людського капіталу деокупованих територій. Тому діяльність цих ЗВО щодо виконання третьої місії є важливою для відновлення та розвитку повернутих територій.

З метою відновлення та відродження країни переміщені університети мають переглянути свої місії, приділяючи особливу увагу третій місії та визначити пріоритети з урахуванням того, як вони можуть сприяти ефективному відтворенню людського капіталу та повоєнному відродженню своїх регіонів. Вважаємо, що розробка критеріїв оцінки реалізації українськими університетами соціальної місії є перспективним напрямком для подальших досліджень. Розробка та впровадження таких критеріїв на державному рівні забезпечить визначальні вектори відновлення та розвитку переміщених університетів як опорних установ своїх регіонів.

Список використаних джерел:

1. Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю., Таланова Ж. В. Мережа державних закладів вищої освіти України: аналітичний огляд конкурентоспроможності. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1). 2022. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4122> (дата звернення 03.03.2024).

2. Лісовий О. Гроші за студентом, індивідуальні освітні траєкторії та модернізація мережі: якою буде трансформація вищої освіти. *Життя*. 19 січня 2024 р. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2024/01/19/258908/?fbclid=IwAR3qtEbR845EWa2GE3uVu4NHiLXIqncfw6m8yMZJDy88YnvDMOVaoEsSdBI> (дата звернення 03.03.2024).

3. МОН планує скоротити кількість університетів: що відомо. *Education.ua – Освіта в Україні*. 5 грудня 2023. URL: <https://www.education.ua/news/2023/12/05/mon-planue-skorotyty-kilkist-universytetiv-shcho-vidomo/> (дата звернення 03.03.2024).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

4. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник / заг. ред. Сергій Шкарлет. Київ, 2022. 358 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf (дата звернення 03.03.2024).

5. У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети. *Вокс Україна*. 2022, 20 липня. URL: <https://speka.media/spilnota/u-cuzix-stinax-yak-dolayut-problemi-peremishheni-universiteti-py1kjp> (дата звернення 03.02.2024).

6. Фахова передвища і вища освіта в умовах воєнного стану: офіційний сайт МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/fahova-peredvisha-i-visha-osvita-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення 03.02.2024).

7. Які університети об'єднують у 2024 році. Education.ua – Освіта в Україні. 15 лютого 2024. URL: <https://www.education.ua/news/2024/02/15/yaki-universytety-obednaiut-u-2024-rotsi/> (дата звернення 03.03.2024).

8. Ящук М. Голова освітнього комітету ВРУ Сергій Бабак: ми хочемо підвищити зарплати вчителям і викладачам, але це важко пояснити західним партнерам. Українські новини. 15 вересня 2023. URL: <https://ukranews.com/ua/interview/3027-sergij-babak-my-hochemo-pidvyshhyty-zarplaty-vchytely> (дата звернення 03.03.2024).

9. Abanto, S. E. S., Vergara, J. A. M., Espinoza, J. O. A., & Benites, O. C. G. Ethics in the exercise of university teaching work. *Revista De Filosofia (Venezuela)*, 2022, v. 39, 312- 324. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7302017>

10. Agasisti, T., & Bertolotti, A. Higher education and economic growth: A longitudinal study of European regions 2000–2017. *Socio-Economic Planning Sciences*. V.81, June 2022, <https://doi.org/10.1016/j.seps.2020.100940>. (дата звернення 03.03.2024).

11. Agasisti, T., Barra, C., & Zotti, R. Research, Knowledge Transfer, and Innovation: The Effect of Italian Universities' Efficiency on Local Economic Development 2006–2012. *AperTO – Archivio Istituzionale Open Access dell'Università di Torino*. (2019). ERN: https://iris.unito.it/bitstream/2318/1691829/8/Post_print%20Zotti.pdf, (дата звернення 03.03.2024).

12. Bohdanov I., Suchikova Y., Kovachov S., Hurenko O. and Aleksandrova H. Youth views on the role of local government and universities in the development of deoccupied territories. *Knowledge and Performance Management*, 2023. 7(1), 29-46. doi:10.21511/kpm.07(1).2023.03 (дата звернення 03.03.2024).

13. Fallanca C. Teaching, research and third mission for the sustainable development of cities, communities and territory. *ArcHistoR*, 12(6), 2019. 426-437. <https://doi.org/10.14633/AHR171> (дата звернення 03.03.2024).

14. Frondizi R, Fantauzzi C, Colasanti N, Fiorani G. The Evaluation of Universities' Third Mission and Intellectual Capital: Theoretical Analysis and Application to Italy. *Sustainability*. 2019. 11(12):3455. URL: <https://doi.org/10.3390/su11123455>. (дата звернення 03.03.2024).

15. Irwin A. The fight to keep Ukrainian science alive through a year of war *Nature* 614, 2023. 608-612. URL: <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00508-0>. (дата звернення 03.03.2024).

16. Kurapov A., Pavlenko V., Drozdov A., Bezliudna V., Reznik A., Isralowitz R. Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel. *Journal of Loss and Trauma*, 2023. 28:2, 167-174, DOI: 10.1080/15325024.2022.2084838 (дата звернення 03.03.2024).

17. Lopatina H., Tsybuliak N., Popova A., Bohdanov I., Suchikova Y. University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 2023. 21(2-si), 4-14. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.02 (дата звернення 03.03.2024).

18. Ma X., Gryshova I., Koshkalda I., Suska A., Gryshova R., Riasnianska A., Tupchii O. Necessity of Post-War Renewal of University Teachers' Potential in Terms of Sustainable Development in Ukraine. *Sustainability* 2022, 14, 12598. URL: <https://doi.org/10.3390/su141912598> (дата звернення 03.03.2024).

19. Maryl M., Ivashchenko O.V., Reinfelds M. *et al.* Addressing the needs of Ukrainian scholars at risk. *Nat Hum Behav* 6, 2022. 746–747/ URL: <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01387-7> (дата звернення 03.03.2024).

20. Nestulya O., Pedchenko N., Karpenko N., Nestulya S., Ivannikova M. Policy of managing the educational activities of the university in the context of the russian-Ukrainian war. *Problems and Perspectives in Management*, 2023. 21(2-si), 61-66. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.08 (дата звернення 03.03.2024).

21. Petrushenko Y., Vorontsova A., Dorczak R. and Vasylieva T. The third mission of the university in the context of war and post-war recovery. *Problems and Perspectives in Management*, 2023. 21(2-si), 67-79. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.09 (дата звернення 03.03.2024).

22. Porkuian O., Tselishchev O., Halhash R., Ivchenko Y., Khandii O. Twice displaced, but unconquered: The experience of reviving a Ukrainian university during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 2023. 21(2-si), 98-105. doi:10.21511/ppm.21(2-si).2023.12 (дата звернення 03.03.2024).

23. Rebuilding Ukrainian science can't wait — here's how to start. *Nature* 614, 2023. 593-594. doi: <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00505-3> (дата звернення 03.03.2024).

24. Suchikova Y., Tsybuliak N., Lopatina H., Shevchenko L., Popov A. Science in times of crisis: How does the war affect the efficiency of Ukrainian scientists?. *Problems and Perspectives in Management*, 2023. 21(1), 408-424. doi:10.21511/ppm.21(1).2023.35 (дата звернення 03.03.2024).

25. Suchikova, Y., Kovachov, S. Rethinking the Goals and Values of Nanoart During the War: an Artists' Statement. *Nanoethics* 17, 12 2023. <https://doi.org/10.1007/s11569-023-00447-0> (дата звернення 03.03.2024).

26. Suchikova, Y., Tsybuliak, N., Lopatina, H., Popova, A., Kovachov, S., Hurenko, O., & Bogdanov, I. Is science possible under occupation? Reflection and

coping strategy [Special issue]. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 2023. 7(2), 314–324. <https://doi.org/10.22495/cgobrv7i2sip10> (дата звернення 03.03.2024).

27. Tsybuliak, N., Suchikova, Y., Shevchenko, L. *et al.* Burnout dynamic among Ukrainian academic staff during the war. *Sci Rep* 13, 1797. 2023. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-45229-6> (дата звернення 03.03.2024).

28. Tuunainen J., Knuuttila T. Determining the norms of science: From epistemological criteria to local struggle on organizational rules? *Cultural perspectives on higher education*, 2008. 143-158. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6604-7_10 (дата звернення 03.03.2024).

ODDÍL 2. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§2.1 СТАН ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ (Романенко Є.О.,
Збройні Сили України, Федосова В.Е., Національна академія внутрішніх
справ)

Вступ. Країна-агресор РФ розв'язала війну проти України 2014 року, коли окупувала Крим і частини Донецької та Луганської областей. 24 лютого 2024 року виповнилося два роки з дня початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України з північного, східного й південного напрямків. Тоді Володимир Путін оголосив про початок т.зв. "спеціальної військової операції", фактично оголосивши нашій країні війну. Зафіксовано масштабні руйнування житлових будинків та об'єктів критичної інфраструктури по всій країні, а також величезні економічні збитки. Росіяни за понад 2 роки війни нанесли величезні збитки нашій державі.[1]

З початку війни влада України рішуче вживала заходів щодо реагування на потрясіння в міру їх виникнення, ретельно балансує необхідність швидкого та ефективного реагування з матеріальними соціальними міркуваннями. Вони включали безліч заходів, включаючи оптимізацію капітальних витрат та інших менш пріоритетних статей витрат, визначення додаткового фінансування та реалізацію рішучих заходів для підтримки фінансової стабільності та захисту валютних резервів, у тому числі за допомогою валютного контролю.

Стрімке зростання української економіки на 7% та реальне ВВП на одну особу в 15,5 тис. доларів. Саме такі зміни чекають українську економіку після вступу до ЄС, за умови, що будуть проведені всі необхідні реформи.

У Нацбанку пояснюють, що українська економіка поступово відновлюється та демонструє зростання й стійкість, попри втрати, спричинені російською агресією. Однак цього недостатнього для стійкого економічного зростання, яке потребує проведення цілого ряду реформ та змін.

Втім, лише перспектива членства в ЄС та відповідні умови стимулюватимуть економічне зростання країни ще до безпосереднього вступу. Процес інтеграції також стимулює зовнішню торгівлю та залучення інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний валютний фонд в березні 2024 оновив базовий та негативний сценарій для України. Негативний сценарій припускає, що через інтенсифікацію війни шок для економіки розпочнеться вже у другому кварталі 2024 року.[2] Про це йдеться у меморандумі МВФ, який опублікували на офіційному сайті організації.

"Відповідно до політики МВФ щодо кредитування в умовах виключно високої невизначеності персонал оновив сценарій погіршення ситуації, ґрунтуючись на припущенні, що у 2025 році війна буде більш інтенсивною", - йдеться у повідомленні.

Негативний сценарій передбачає, що війна завершиться до кінця 2025 року порівняно з кінцем 2024 року у базовому сценарії. При цьому "шок розпочнеться у другому кварталі 2024 року" через інтенсифікацію війни. "Це призведе до різкого зниження реального ВВП на 4% у 2024 році (порівняно зі зростанням на 3-4% у базовому сценарії) та нульового зростання у 2025 році", - йдеться в документі.

При цьому очікування МВФ падіння економіки за негативного сценарію покращилися порівняно з прогнозом у грудні 2023 року, коли фонд очікував на падіння ВВП на 5%. Водночас базовий сценарій МВФ суттєво не змінився і передбачає нижчу інфляцію.

Згідно з негативним сценарієм МВФ, посилення війни вплине на настрої домогосподарств, темпи повернення мігрантів і призведе до шкоди інфраструктурі внаслідок ударів.

Враховуючи високі потреби в обороні, що зберігаються, і зниження економічної активності, бюджетний дефіцит продовжуватиме збільшуватися у 2024-2025 роках, а потім поліпшуватися лише поступово.

"Дисбаланси на валютному ринку знову вийдуть на поверхню і, як очікується, зберігатимуться довше, враховуючи погіршення показників експорту, що призведе до вищого номінального знецінення найближчими роками, перш ніж воно наблизиться до базової тенденції", - прогнозує МВФ.

Подальше відновлення буде більш стриманим, ніж у базовому сценарії, враховуючи ще більшу шкоду основному капіталу та послаблення балансів, внаслідок чого обсяг виробництва залишиться значно нижчим за довоєнний рівень.

Оновлений сукупний дефіцит фінансування в негативному сценарії оцінюється приблизно в \$140,6 млрд., що приблизно на \$19 млрд. більше, ніж базовий прогноз на 2023-2027 роки (\$121,8 млрд.), що вимагає додаткових кроків для забезпечення стійкості боргу.[2]

У березні 2024 року споживча інфляція в річному вимірі (р/р) сповільнилася до 3,2% із 4,3% у лютому. У місячному вимірі ціни зросли на 0,5%.[3] Про це свідчать дані, опубліковані Державною службою статистики України.

Фактичні темпи зростання цін були нижчими за прогноз Національного банку, опублікований в Інфляційному звіті за січень 2024 року (5,0% р/р). Відхилення від прогнозу забезпечила динаміка компонентів, що мають мало передбачуваний характер, насамперед цін на сирі продукти харчування. Стрімкіше здешевлення сирих продуктів пов'язане передусім з

тимчасовими чинниками, вплив яких, вірогідно, вичерпається в другому півріччі 2024 року. До них належать: ефекти значних минулорічних врожаїв та м'якої зими цього року, а також наслідки транспортної блокади західних кордонів. Зокрема, обмеження експорту позначилося на збільшенні пропозиції окремих продуктів харчування на внутрішньому ринку. Крім того, повільніше, ніж очікувалося, дорожчало пальне як через стриманіше збільшення світових цін на нафту, так і внаслідок теплої зими, що зумовила меншу потребу в енергоносіях.

Натомість фундаментальний інфляційний тиск, на який має найбільший вплив монетарна політика Національного банку, послаблювався помірно і був близьким до прогнозу НБУ. Так, базова інфляція в березні сповільнилася до 4,2% р/р, відображаючи ефекти перенесення від здешевлення сирих продовольчих товарів, поліпшення інфляційних очікувань на тлі відносної стійкості валютного ринку та збереження привабливості гривневих інструментів. Водночас стрімкіше уповільнення базової інфляції стримували наслідки блокади західних кордонів, передусім через здорожчання імпорту, а також подальше зростання витрат бізнесу на оплату праці.

Ціни на алкогольні напої і надалі зростали повільніше через конкуренцію тіньової пропозиції та зниження тиску з боку витрат на сировину та енергію. Стимував адміністративну інфляцію також мораторій на підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги для населення. Натомість зростання цін на фармацевтичну продукцію, медичні товари та обладнання пришвидшилося.

Ціни на пальне прискорили зростання до 11,2% р/р. Подорожчання пального насамперед пов'язано з логістичними труднощами, що позначилися передусім на вартості автомобільного газу, а також зі зростанням світових цін на нафту.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Подорожчання оброблених продовольчих товарів сповільнилося до 5,3%. Вторинні ефекти від минулорічних врожаїв стримували зростання цін на хліб, борошняні та кондитерські вироби. Залишалася дешевшою, ніж торік, соняшникова олія, а зростання вартості окремих олійних продуктів сповільнилося. Натомість ціни на кисломолочні продукти та масло зростали швидше, ніж у лютому. Це може пояснюватися зниженням пропозиції дешевшої імпоротної продукції та збільшенням окремих виробничих витрат бізнесу. Прискорилося й зростання цін на окремі товари тривалого зберігання, зокрема чай, шоколад, на тлі вищих витрат бізнесу на логістику через блокаду кордонів.

Непродовольчі товари надалі дешевшали (на 0,9%), переважно завдяки зниженню цін на одяг та взуття. Подорожчання інших непродовольчих товарів сповільнилося. Зростання вартості послуг дещо пригальмувало (до 9,7%). Насамперед це пов'язано зі зменшенням тиску на витрати бізнесу на харчову сировину та енергію. Зокрема, повільніше дорожчали послуги закладів громадського харчування та готелів. Водночас швидше зростала вартість амбулаторних, транспортних послуг, експлуатації власних транспортних засобів і послуг салонів краси.

Отже, споживча інфляція надалі сповільнювалася завдяки як послабленню фундаментального інфляційного тиску, так і здешевленню окремих продуктів харчування через дію тимчасових чинників на боці пропозиції.[3]

Станом на 1 квітня 2024 року міжнародні резерви України, за попередніми даними, становили 43 762,7 млн. дол. США. У березні вони зросли на 18%.[4]

Така динаміка зумовлена значними (понад 9 млрд. дол. США) обсягами надходжень від міжнародних партнерів, що перевищили чистий

продаж валюти Національним банком та боргові виплати країни в іноземній валюті.

Загалом упродовж березня 2024 року динаміку міжнародних резервів визначала низка чинників.

По-перше, надходження на користь уряду та виплати за обслуговування й погашення державного боргу

На валютні рахунки уряду в Національному банку надійшло 9 316,1 млн. дол. США. З цієї суми:

- 4 901,0 млн дол. США – від ЄС перший транш у межах перехідного фінансування за інструментом Ukraine Facility;
- 1 626,1 млн дол. США – від Світового банку під гарантії Японії та Великої Британії;
- 1 471,5 млн дол. США – від Канади;
- 880,7 млн дол. США – від МВФ;
- 286,2 млн дол. США – від розміщення валютних облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП);
- 118,2 млн. дол. США – грантові кошти від Японії, що надійшли через Світовий банк;
- 32,4 млн дол. США – грантові кошти від Сербії.

За обслуговування та погашення державного боргу в іноземній валюті виплачено 363,5 млн дол. США, з яких:

- 275,4 млн. дол. США – обслуговування та погашення валютних ОВДП;
- 52,7 млн. дол. США – обслуговування та погашення боргу перед Світовим банком;
- 35,4 млн. дол. США – сплата боргу перед іншими міжнародними кредиторами.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Крім того, Україна сплатила Міжнародному валютному фонду 728,5 млн. дол. США.

По-друге, операції Національного банку на валютному ринку України
Національний банк відповідно до балансових даних продав на валютному ринку 1 813,6 млн дол. США та викупив до резервів 25,9 млн. дол. США. Отже, чистий продаж валюти НБУ в березні становив 1 787,7 млн. дол. США.

По-третє, переоцінка фінансових інструментів (унаслідок зміни ринкової вартості та курсів валют)

У березні завдяки переоцінці вартість фінансових інструментів збільшилася на 266,3 млн. дол. США.

Поточний обсяг міжнародних резервів забезпечує фінансування 5,8 місяця майбутнього імпорту.

За обслуговування та погашення боргу по єврооблігаціям Україна зобов'язана виплатити \$4,5 млрд., і це тільки у 2024 році (починаючи з серпня). [4]

Із цієї суми боргу:

\$0,91 млрд. — погашення (випуск XS1303921214 із погашенням 1 вересня 2024 року);

\$3,61 млрд — прогнозована виплата відсотків.

Ця сума є невід'ємною для бюджету в умовах продовження повномасштабної агресії з боку росії. Аби відстрочити ці та інші відповідні виплати зовнішнім комерційним кредиторам, Україна починає офіційні консультації про реструктуризацію (відстрочку) таких виплат протягом дії програми МВФ, неформально такі консультації активізувались з осені минулого року.

Звідси очікуване зниження кредитного рейтингу України і перші витоки у ЗМІ про офіційні контакти з кредиторами, які мають тепер

сформувавши комітет аби виступати зі спільною позицією. За умовами випусків, Україна має отримати згоду від власників, яким належить не менше 2/3 від основної суми боргу всіх випусків єврооблігацій і не менше 50% від кожного випуску окремо, що увійдуть у периметр реструктуризації (це близько \$20 млрд). У 2022 році Україна отримала згоду від 75% тримачів єврооблігацій за їх номіналом. Окремі консультації пройдуть із власниками ВВП-варантів. І за необхідності із власниками єврооблігацій державних компаній, гарантованих державою.

Переговори — під «парасолькою» програми EFF — мають завершитись до серпня 2024 року. Коментувати хід подібних перемовин і умови реструктуризації (умови відстрочки, продовження старих чи нові випуски, гарантії кредиторам) — це виключна компетенція Міністерства фінансів. Більшу ясність з питань довгострокового поведіння, зокрема, перспектив конфіскації і подальшого використання заморожених суверенних активів банку росії, матимемо після ювілейного 50-го саміту країн G7 у червні 2024 року.[4]

Станом на квітень загальна сума державного боргу України досягла 5,5 трильйонів гривень, або 145 мільярдів доларів, що еквівалентно приблизно 160 тисячам гривень, або 4000 долларам заборгованості на кожного громадянина країни.[5] Більшу частину цього боргу, а саме близько 101 мільярд доларів, становить зовнішній борг, розподілений між усіма українцями, виходить сума близько 2800 доларів на особу. Втім, це не означає, що ці кошти потрібно віддавати відразу.

Згідно з державним бюджетом на 2024 рік, на обслуговування державного боргу планується спрямувати 606,5 мільярда гривень. Відповідно, частка виплат на кожного громадянина складе близько 16,7 тисячі гривень або 410 доларів, виходячи з курсу 40,7 гривні за доллар.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Цього року заплановано виплатити 421,6 мільярда гривень за внутрішнім боргом та 184,9 мільярда гривень (або 4,5 мільярда доларів) за зовнішнім. Так, враховуючи лише зовнішній борг та виходячи з того, що внутрішній держборг є боргом перед самим собою, на кожного українця припадатиме близько 5000 гривень або 125 доларів.

На сьогодні, загальна сума виплат за зовнішнім боргом складає 4,5 мільярда доларів, що є заборгованістю перед приватними інвесторами за євробондами, за якими можливе оголошення дефолту. Проте існує ймовірність, що уряд може домовитися про відстрочку цих платежів, що зменшить негайний фінансовий тягар для держави в цьому році.

Нагадаємо, українська влада та місія Міжнародного валютного фонду (МВФ) досягли угоди щодо третього перегляду кредитної програми «Механізм розширеного фінансування» (The Extended Fund Facility, EFF). Зокрема, МВФ розгляне питання щодо надання Україні нового траншу в розмірі близько \$880 млн. Для цього Україна виконала всі структурні маяки та кількісні критерії ефективності, крім одного: незначне недотримання нижньої межі податкових надходжень через блокування кордонів.[5]

Україна не поповнювала свій золотий запас на світовому ринку протягом трьох років. Цей показник лишається на рівні 27,1 тонни, але Нацбанк звітує про збільшення частки золота в міжнародних резервах країни – це відбувається через зростання вартості самого металу.[6]

Як повідомляє "Мінфін", цього вдалося досягти шляхом викупу золотого брухту – держава купує золото та вироби з цього металу в ломбардах та переплавляє їх на зливки.

З 2021 року фізичний обсяг золота в резервах Нацбанку лишається незмінним – запаси металу становлять 0,87 млн тройських унцій (27,1 тонни). З них 25 тонн тримають у готівковій формі, а 2,1 тонни – у безготівковій.

Зокрема Україна має близько 2 тисяч зливків афінованого золота, що відповідають міжнародному стандарту LGD (London Good Delivery). Такі зливки важать 400 тройських унцій (12,5 кг) і їх неможливо купити у комерційних банках.

У 2023 році Україна посіла 58 місце серед усіх країн за об'ємом золотого резерву. До лідерів списку нам дуже далеко:

1. США мають 8133 тонни;
2. Німеччина – 3355 тонни;
3. Італія – 2452 тонни.

В НБУ назвали основним джерелом поповнення монетарного золота в міжнародних резервах переробку золотого брухту. Не викуплені метал та вироби з нього купують в ломбардах і переплавляють, доводячи до 999,9 проби.

Втім грошова частка золота в міжнародних резервах України зростає з \$1,76 млрд у лютому до \$1,92 млрд у березні. Це сталося через подорожчання металу на світовому ринку. Варто зазначити, що від початку 2024 року курс золота встановив декілька історичних максимумів – нині ціновий рекорд тримається на рівні 2 350 доларів за унцію.[6]

Традиційно Національний банк України (НБУ) опублікував звіт про зміни, які відбулися на ринку фінансових послуг у березні.[7]

Кількість учасників небанківського фінансового сектору в березні зменшилася з 1060 до 1056, а кількість банків залишилася незмінною – 63.

Крім того, з реєстру примусово виключено 2 фінансові компанії та 2 ломбарди, а ще 2 кредитні спілки виключено за ініціативою заявника. Ще 2 страхових брокерів, навпаки, включено до реєстру.

Протягом березня шістьом установам анульовано всі ліцензії добровільно, серед них:

- 2 фінансові компанії;
- 2 ломбарди;
- 2 кредитні спілки.

Ще 8 фінкомпаніям НБУ погодив звуження обсягу ліцензії на вид діяльності з надання фінансових послуг.

Національний банк протягом березня переоформив ліцензії:

- 70 ломбардам;
- 469 фінансовим компаніям;
- 5 лізингодавцям;
- 96 кредитним спілкам.

Станом на 31 березня на небанківському ринку працювали:

- 589 фінансових компаній (було 586);
- 86 страховиків non-life (без змін);
- 12 life-страховиків (без змін);
- 1 страховик зі спеціальним статусом;
- 123 ломбарди (було 125);
- 127 кредитних спілок (було 129);
- 5 лізингодавців (було 10);
- 39 страхових брокерів (було 37);
- 74 колекторські компанії (без змін).

Також незмінною залишилася кількість надавачів фінансових платіжних послуг.

Так, на ринку діють:

- 20 платіжних установ;
- 12 фінансових установ, що мають право надавати платіжні послуги;
- 1 банк–емітент електронних грошей;
- 1 оператор по штового зв'язку.

До інших суб'єктів, що діють на платіжному ринку, входять 40 комерційних агентів (було 36) та 36 технологічних операторів платіжних послуг (було 35).[7]

За даними Депозитарію НБУ, упродовж трьох місяців 2024 року Уряд України залучив від розміщення ОВДП на аукціонах 69 024,6 млн. грн, 763,6 млн. дол. США та 514,2 млн. євро. На погашення за внутрішніми борговими державними цінними паперами за цей період спрямовано 26 122,9 млн. грн, 810,9 млн. дол. США та 555,5 млн. євро.[8]

Протягом січня – березня 2024 року запозичення Міністерства фінансів на внутрішньому борговому ринку на 39 250,9 млн грн в еквіваленті перевищували виплати за облігаціями внутрішньої державної позики, зокрема в березні – на 19 132,8 млн грн в еквіваленті. Роловер вкладень у ОВДП (співвідношення номіналу проданих на аукціонах та погашених відповідно до умов їх випуску цінних паперів) за січень – березень становить 129% у всіх валютах за поточним офіційним курсом.

Загалом з початку повномасштабної війни до 31 березня 2024 року урядом на первинних аукціонах було залучено 623 200,3 млн грн, 6 380,9 млн дол. США та 2 227,3 млн євро, а на погашення за ОВДП спрямовано 455 494,7 млн грн, 6 946,5 млн дол. США та 1 806,1 млн євро.

Активізувати внутрішній борговий ринок вдалося завдяки спільним зусиллям уряду та Національного банку України. Зокрема, Національний банк України надав можливість банкам покривати до 50% від загального обсягу обов'язкових резервів за рахунок бенчмарк-ОВДП з визначеного НБУ переліку та поступово розширював відповідний перелік. Крім того, НБУ дав змогу нерезидентам переказувати за кордон кошти, отримані від сплати відсотків за ОВДП після 1 квітня 2023 року, за умови дотримання ними мінімального безперервного строку володіння ОВДП до моменту отримання відсотків.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Зі свого боку уряд пропонує ставки за ОВДП на ринковому рівні. У березні 2024 року максимальна дохідність ОВДП, що розміщувались на аукціонах, становила у гривні 18,50% річних, у доларах США – 4,66% річних. Розміщення ОВДП, номінованих у євро, в березні не проводилося.

Активна робота внутрішнього боргового ринку є важливою для забезпечення макрофінансової стійкості. З одного боку, вона є запобіжником емісійного фінансування дефіциту бюджету, з іншого – важливим інструментом для поліпшення строковості коштів у банківській системі, мінімізації ризиків для валютного ринку та цінової стабільності.

Нижче наведено детальну статистику Депозитарію НБУ станом на 1 квітня 2024 року виключно стосовно військових ОВДП, що розміщувалися на аукціонах.

Найбільший обсяг цих цінних паперів, як і раніше, сконцентрований банками – первинними дилерами.

Другим за обсягом є портфель військових облигацій у власності громадян та бізнесу України. На 1 квітня 2024 року він становив:

- 50 920,6 млн грн, або 27,0 % від загального обсягу придбаних гривневих військових ОВДП (станом на 1 березня – 51 886,9 млн грн, або 29,2%);
- 1 340,6 млн дол. США, або 57,8 % від загального обсягу військових ОВДП, номінованих у дол. США (на 1 березня – 1 187,3 млн дол. США, або 51,6%);
- 109,9 млн євро, або 18,2 % від загального обсягу ОВДП, номінованих у євро (на 1 березня – 106,2 млн євро або 17,5%).

Загальний портфель військових облигацій у власності фізичних та юридичних осіб на 1 квітня 2024 року становив 107,8 млрд грн в еквіваленті порівняно з 48,0 млрд грн в еквіваленті на 1 квітня 2023 року – зростання більше ніж у 2,2 раза.

Обсяг військових облігацій внутрішньої державної позики у власності нерезидентів станом на 1 квітня 2024 року становив 14 607,4 млн грн, 23,6 млн дол. США та 0,1 млн євро, збільшившись за рік (порівняно з 01.04.2023) більше ніж удвічі.

Міністерство фінансів у березні 2024 року здійснило погашення військових ОВДП на суму 15 933,4 млн грн та 262,4 млн дол. США. [8]

Станом на 1 квітня 2024 року залишок коштів на спецрахунку, який Національний банк відкрив для підтримки сил оборони 24 лютого 2022 року, становить майже 1,5 млрд грн. За минулий місяць на спецрахунок надійшло понад 182 млн. грн.[9]

Усього з початку війни на спецрахунок надійшло майже 35,8 млрд. грн в еквіваленті.

Кошти перераховували як громадяни та підприємства України, так і міжнародна спільнота (зокрема зі США, Великобританії, Німеччини, Швеції, Фінляндії, Польщі, Швейцарії, Норвегії, Австралії, Франції, Канади, Болгарії, Гонконгу та ще багатьох країн світу).

З-за кордону в іноземній валюті (долари США, євро, фунти, канадські долари, китайські женьмінбї, єни, швейцарські франки, злоті, австралійські долари) надійшло майже 15,9 млрд грн в еквіваленті.

Загалом з початку війни зі спецрахунку на потреби оборони Національний банк перерахував майже 34,5 млрд грн, у березні 2024 року – понад 358,1 млн грн, зокрема:

- на потреби Національної гвардії України – понад 1 443 млн грн;
- на потреби Національної поліції України – всього 1 650 млн грн;
- на потреби Міністерства оборони України – понад 22 854 млн грн (21.03.2024 – 115 млн грн);

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

- на потреби Державної прикордонної служби України – понад 1 000 млн грн;
- на потреби Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України – понад 6 305 млн грн (14.03.2024 – 51,1 млн грн);
- на потреби Державної служби України з надзвичайних ситуацій – понад 156,2 млн грн;
- на потреби РНБО України – 40,5 млн грн;
- на потреби Державної спеціальної служби транспорту – понад 213 млн. грн;
- на потреби Служби безпеки України – понад 433,2 млн. грн (27.03.2024 – 115 млн грн);
- на потреби військових частин – понад 356,2 млн грн (04.03.2024 – 10 млн. грн; 07.03.2024 – 15,8 млн. грн; 11.03.2024 – 10 млн грн; 18.03.2024 – 19,9 млн. грн; 21.03.2024 – 1,18 млн. грн; 22.03.2024 – 9,9 млн. грн; 25.03.2024 – 9,9 млн. грн).[9]

Висновки. З початку війни влада України рішуче вживала заходів щодо реагування на потрясіння в міру їх виникнення, ретельно балансує необхідність швидкого та ефективного реагування, включаючи оптимізацію капітальних витрат та інших менш пріоритетних статей витрат, визначення додаткового фінансування та реалізацію рішучих заходів для підтримки фінансової стабільності та захисту валютних резервів, у тому числі за допомогою валютного контролю.

Міжнародний валютний фонд в березні 2024 оновив базовий та негативний сценарій для України. Негативний сценарій припускає, що через інтенсифікацію війни шок для економіки розпочнеться вже у другому кварталі 2024 року. Негативний сценарій передбачає, що війна завершиться до кінця 2025 року порівняно з кінцем 2024 року у базовому сценарії. При

цьому "шок розпочнеться у другому кварталі 2024 року" через інтенсифікацію війни. "Це призведе до різкого зниження реального ВВП на 4% у 2024 році (порівняно зі зростанням на 3-4% у базовому сценарії) та нульового зростання у 2025 році.

В статті наведені основні чинники фінансового ринку та їх аналіз, а саме: Меморандум Міжнародного валютного фонду, стан споживчої інфляції, міжнародні резерви України, державний борг України, стан золотого запасу, зміни на ринку фінансових послуг, розміщення ОВДП, залишок коштів на спецрахунку, який Національний банк відкрив для підтримки сил оборони.

Список використаних джерел:

1. Романенко Є.О., Жукова І.В., Підсумки російсько-української війни у 2023 році //Moderní aspekty vědy: XXXIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. - str. 11-23

2. МВФ оновив сценарій для економіки України у разі затягування війни https://gazeta.ua/articles/economics/_mvf-onoviv-scenarij-dlya-ekonomiki-ukrayini-u-razi-zatyaguvannya-vijni/1175750

3. Коментар Національного банку щодо рівня інфляції в березні 2024 року <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-v-berezni-2024-roku>

4. Міжнародні резерви зросли до 43,8 млрд дол. США за підсумками березня <https://bank.gov.ua/ua/news/all/mijnarodni-rezervi-zrosli-do-438-mlrd-dol-ssha-za-pidsumkami-bereznya-onovivshi-istorichniy-rekord-nezaleznoyi-ukrayini>

5. Названо суму, яку повинен віддати кожен українець для погашення держборгу <https://psm7.com/uk/money/nazvano-sumu-yaku-povynen-viddaty-kozhhen-ukrayinecz-dlya-pogashennya-derzhborgu.html>

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

6. Україна роками не купувала золото: скільки злитків маємо у запасі
<https://www.obozrevatel.com/ukr/ekonomika-glavnaya/economy/ukraina-rokami-ne-kupuvala-zoloto-skilki-zlitkiv-maemo-u-zapasi.htm>

7. НБУ оприлюднив звіт про стан фінансового сектору України <https://psm7.com/uk/company/nbu/nbu-oprylyudnyv-zvit-pro-stan-finansovogo-sektoru-ukrayiny.html>

8. З початку 2024 року уряд залучив від продажу ОВДП на аукціонах майже 120 млрд грн в еквіваленті, а загалом упродовж воєнного стану – майже 938 млрд грн в еквіваленті <https://bank.gov.ua/ua/news/all/z-pochatku-2024-roku-uryad-zaluchiv-vid-prodaju-ovdp-na-auktsionah-mayje-120-mlrd-grn-v-ekvivalenti-a-zagalom-uprodovj-voyennogo-stanu--mayje-938-mlrd-grn-v-ekvivalenti>

9. Зі спецрахунку, відкритого НБУ на потреби оборони, з початку повномасштабної війни перераховано майже 34,5 млрд грн, за березень рахунок поповнився на понад 182 млн грн. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zi-spetsrahunku-vidkritogo-nbu-na-potrebi-oboroni-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyni-pererahovano-mayje-345-mlrd-grn-za-berezen-rahunok-popovnivsya-na-ponad-182-mln-grn>

§2.2 ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК БАЗИС СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ (Верхоглядова Н.І., Український державний університет науки та технологій, Кононова І.В., Український державний університет науки та технологій, Баранов А.І., Український державний університет науки та технологій)

Вступ. Сьогодні в умовах нестабільної політико-економічної ситуації, воєнної агресії РФ проти нашої країни та швидкого розвитку цифровізації необхідними є системні зміни в підходах до формування стратегії розвитку економіки.

На сучасному етапі поширення глобалізаційних процесів економічних систем питання та проблеми, які пов'язані зі стратегією інноваційного розвитку економіки та суспільства є актуальними та важливими для економіки в цілому та для окремих соціально-економічних систем. Цифрова трансформація інноваційної діяльності бере початок у другій половині ХХ ст. із застосування автоматизації технологічних та бізнесових процесів. Цифрова трансформація являє собою інтеграцію цифрових технологій, усі сфери бізнесу, а також життєдіяльності, що призводить до принципових змін розвитку економіки та форм господарювання.

На теперішній час відбуваються процеси подальшої реалізації цифрової трансформації, яка полягає в суттєвому збільшенні застосування цифрових технологій та побудови єдиного цифрового простору. Ці процеси цифрової трансформації призвели до зміни стратегії інноваційного розвитку країн в цілому. Відповідно питання, які стосуються дослідження теоретичних засад формування стратегії інноваційного розвитку, що базується на цифровій трансформації мають наразі важливий характер та є дуже актуальними.

Вплив цифрових технологій на розвиток соціально-економічних систем є достатньо потужним, при цьому слід зазначити, що проблеми та питання інноваційного розвитку економіки в умовах цифрової трансформації необхідно розглядати та вирішувати шляхом розробки та реалізації інноваційних стратегій.

Враховуючи високий рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та їх значний вплив на процеси трансформації, питання поглиблення теоретичних положень щодо сутності цифрової трансформації», її особливості як базису розвитку соціально-економічних систем є актуальними та потребують проведення подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Основним імперативом сучасного суспільства є установка на інноваційний розвиток національної економіки. У науковій літературі технічним укладом прийнято вважати перехід суспільства з одного на новий більш високий рівень, що базується на інноваційних, технічних досягненнях промислових революцій.

Таблиця 1

Етапи інноваційного розвитку суспільства

Революція	Уклади	Рівень складності
Перша промислова революція (кінець 18 ст.)	Перший та другий технологічні уклади	Індустрія 1.0
Друга промислова революція (19-середина 20 ст.)	Третій та четвертий технологічні уклади	Індустрія 2.0
Третя промислова революція (1970-ті роки)	П'ятий та шостий технологічні уклади	Індустрія 3.0
Четверта промислова революція (наш час)		Індустрія 4.0

Складено авторами

Технологічні уклади формують відповідну виробничу структуру, що впливає на процес матеріального виробництва та сферу послуг.

Перша промислова революція характеризується інноваціями у виробництві чавуну, парових двигунів.

Другу промислову революцію можна охарактеризувати використанням виробництва, яке засноване на поділі праці.

Третя промислова революція характеризується використанням інноваційно-комунікаційних технологій з метою подальшої автоматизації виробництва.

Характеристика четвертої промислової революції передбачає освоєння та розвиток віртуального світу.

В теперішній час світ знаходиться на етапі третьої промислової революції, яка поступово трансформується у четверту промислову революцію в залежності від рівня інноваційного розвитку національних економік держав в сфері цифрових технологій. Але четверта промислова революція в науковій літературі більш відома як індустрія 4.0. Ця назва з'явилась у 2011 році за ініціативою німецьких вчених, які охарактеризували її як засіб підвищення конкурентоспроможності обробної промисловості Німеччини [1]. Для індустрії 4.0 є характерним злиття технологій, тобто ця індустрія будується на інформаційних засобах та технологіях в будь-якому їх прояві.

Однак, все це неможливо досягти без реалізації цифрової трансформації, яка і спрямована на формування базових елементів індустрії 4.0. Слід зазначити, що відносно сутності «цифрова трансформація», на думку авторів, мова йде в більшій мері про культуру та нову модель взаємодії, ніж про технології.

Дефініція «інноваційний» є похідною від «інновація», яка у перекладі з німецької означає втілення наукового відкриття, технічного винаходу в новій технології або нового виробу. Вперше термін «інновація» запропонував Й. Шумпетер [2].

П. Друкер розглядає інновацію як інструмент, що використовується підприємцем з метою здійснення змін для відкриття нового бізнесу або надання нової послуги [3].

Українське законодавство розглядає інновації як нові або вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, які спрямовані на покращення структури якості виробництва та соціальної сфери [4].

Аналізуючи вищенаведені визначення інновацій, зазначимо, що науковці при трактуванні змісту поняття «інновації» використовували різні підходи. Так, П. Друкер розглядає інновації з позиції інструментального підходу [3], Б. Твісс – функціонального підходу [5], а в українському законодавстві використовується результативний підхід [4]. З урахуванням цих визначень та наведених в інших джерелах, інновації можна виокремити у три групи:

1. в першій групі розглядаються як результат винахідництва;
2. друга група – це процес якісних змін;
3. третя група – інструмент створення нових можливостей.

Інноваційний це такий, що спрямований на отримання результату в процесі якісних змін та створення нових можливостей.

Дефініція «розвиток» походить від латинського «еволюція».

Вікіпедія наводить таке визначення розвитку, як зворотна спрямована закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів [6].

В. Занора розрізняє чотири рівні визначення розвитку підприємства:

- науково-технічний рівень – це сукупність послідовностей переходу підприємства з одного стану відносно стійкості в інший;

- методологічний рівень – це постійні зміни структури, функцій, елементів, що дозволяють ефективно функціонувати соціально-економічній системі за умов динамічного середовища;
- методичний рівень – процес поступової зміни кількісних і якісних характеристик, окремих бізнес-процесів і підприємницької діяльності в цілому;
- прикладний рівень – це постійні зміни ефективності використання основних засобів, оборотних коштів, персоналу тощо у короткотерміновій, середньотерміновій та довготерміновій перспективах [7].

В словнику української мови розвиток розглядається як процес, в результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого [8].

В. Ільїн, Ю. Кулагін визначають розвиток як зміну, рух [9].

Л. Забродська розглядає розвиток як просування від простого до складнішого та ефективного [10].

І. Богатирьов розглядає категорію «розвиток» як сукупність змін різної економічної природи, цілеспрямованості, інтенсивності, які перебігають в соціально-економічній системі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів [11].

В. Василенко вважає, що розвиток це не разові перетворення з метою досягнення найкращого стану системи, а процес, який не припиняється в часі та відбувається стрибкоподібно з подоланням різних за глибиною та охопленням [12].

Забродський В., Кизим М. вважають, що розвиток це процес переходу економіко-виробничої системи у новій більш якісний стан шляхом зміни

структури та складу, в результаті чого відбувається підвищення здатності економіко-виробничої системи чинити опір руйнівного впливу зовнішнього середовища [13].

I. Кононенко пропонує розглядати розвиток як безповоротну спрямовану зміну матеріальних і ідеальних об'єктів, що відбуваються протягом певного часу [14].

Л. Запасна трактує розвиток як процес сукупних змін соціально-економічної системи під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища [15].

Н. Касьянова під розвитком розуміє процес якісної зміни в часі структури та функції підприємства за рахунок взаємодії елементів внутрішнього та зовнішнього середовища [16].

Інший вчений Т. Швед визначає розвиток як закономірний та безперервний процес кількісно-якісних змін функціонування підприємства, результатом яких є підвищення рівня конкурентоспроможності [17].

Н. Васюткіна визначає розвиток як сукупність змін якісного стану системи, які відбуваються в результаті взаємодії функціональних елементів зовнішнього та внутрішнього походження [18].

Слід зауважити, що в теперішній час процесу розвитку притаманні такі риси як нелінійність, альтернативність, непередбачуваність, стохастичність. У визначенні категорії «розвиток» ключовим є поняття «зміна».

На основі аналізу запропонованих науковцями визначень поняття «розвиток» автори дійшли висновки, що можна виокремити кілька підходів до розуміння сутності поняття «розвиток» (табл.2).

Таблиця 2

Підходи до сутності поняття «розвиток»

Автор	Підхід
Словнику української мови Забродський В., Кизим М. Л. Забродська В. Занора	Перехід від одного стану до іншого
В. Занора В. Василенко І. Кононенко	Процес постійних змін
І. Богатирьов Л. Запасна В. Занора Н. Васюткіна	Як сукупність змін
В. Ільїн, Ю. Кулагін Вікіпедія Т. Швед Н. Касьянова	Як процес руху (зміни)

Складено авторами на основі [6-18]

В підсумку, можна зробити висновок, що:

- на сьогодні відсутнє єдина трактування дефініції «розвиток»;
- розвиток розглядається на різних рівнях: макро-, мезо- та мікрорівнях.

З метою уточнення сутності поняття «інноваційний розвиток» проаналізуємо наявні його дефініції.

Дефініції поняття «інноваційний розвиток» найчастіше розглядається в широкому та вузькому сенсі, а саме як складова науково-технічного прогресу, впровадження нововведень та механізм використання потенціалу підприємства. Це обумовлено неоднозначним розумінням інноваційного розвитку відношення його до екзогенного чи ендогенного фактору. Найчастіше під інноваційним розвитком розуміють прогрес, еволюцію, економічне зростання за рахунок покращення якісних показників.

Реалізація стратегії інноваційного розвитку є комплексом методів та дій, які спрямовані на створення значної цінності для споживачів.

Аналіз визначень сутності поняття «інноваційний розвиток» дозволив зробити висновок, що існують декілька підходів до розгляду цього поняття.

С. Ілляшенко визначає інноваційний розвиток підприємства, як процес господарювання, який спирається на пошуки та використання нових способів та сфер реалізації потенціалу підприємства у мінливих умовах зовнішнього середовища [19].

І. Підкамінний, В. Ципуринда вважають, що інноваційний розвиток – це шлях, який базується на поглибленні поєднання цілей, вдосконалення бізнес-процесів з метою досягнення загальних стратегічних цілей [20].

О. Адаменко пропонує визначати інноваційний розвиток як такий, що передбачає розширення меж інноваційної діяльності та впровадження інновацій в усі сфери діяльності [21].

Т. Пілявоз розглядає інноваційний розвиток як процес цілеспрямованого, послідовного руху підприємства до збалансованого інноваційного стану під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів [22].

О. Мороз надає наступне визначення інноваційного розвитку, а саме – це процес пошуку та створення нової продукції та процесів, що призведе до якісних змін підвищення конкурентоспроможності, збільшення стійкості, формування нових ринків збуту [23].

Що стосується терміну «стратегія», то, слід зазначити, що він походить від давньогрецького «мистецтво воювати».

Головною метою стратегії є визначення обґрунтування та формування механізмів інноваційного розвитку в усіх ланках національної економіки шляхом підвищення стійкості економіки до впливу зовнішнього середовища.

На думку М. Портера стратегія – це створення унікальної та вигідної позиції, що передбачає певний набір видів діяльності [24].

Н. Немцов, Л. Довгань визначають стратегію як довготерміновий, якісно визначений напрямок розвитку соціально-економічної системи, який спрямований на закріплення позицій, досягнення поставлених цілей [25].

Д. Карамішев надає наступне визначення стратегії, як узагальнена сукупність взаємозалежних рішень, які визначають пріоритетні напрями розвитку економіки, галузі, регіону [26].

В науковій літературі деякі автори ототожнюють поняття «інноваційна стратегія» та «стратегія інноваційного розвитку».

В сучасних умовах істотно зростає значущість формування та реалізації саме стратегії інноваційного розвитку як в цілому для економіки України, так і окремо для підприємств.

Ю. Самуляк пропонує визначати стратегію інноваційного розвитку як напрямок розвитку підприємства, який знаходить відображення в комплексному плані, формуванні довгострокових цілей та шляхів їх досягнення [27].

На думку Т. Янковець інноваційною стратегією є засіб досягнення стратегічної мети [28].

З. Варналій визначає стратегію розвитку регіону як головний орієнтир для населення, бізнесу та громадських інститутів регіону [29].

О. Бутнік-Сіверський розуміє стратегію інноваційного розвитку як досягнення якісно нового типу розвитку соціально-економічної системи, яка характеризується новаторськими цілями та інноваційними засобами їх досягнення [30].

В роботі О. Князевої стратегія інноваційного розвитку визначається як науково-обґрунтована система розвитку суб'єкта підприємницької діяльності, яка може забезпечити стабільний інноваційний розвиток в конкурентному середовищі [31].

Г. Кіндрацька під дами терміном пропонує розуміти проведення інноваційних дій, метою яких є реалізація корпоративних цілей [32].

Вчені Л. Шульгіна та В. Юхименко визначають стратегію інноваційного розвитку як застосування інноваційних методів в процесі втілення стратегії [33].

Аналогічної думки дотримуються такі вчені, як Т. Янковець, О. Генік, Н. Краснокуцька, які розглядають стратегію інноваційного розвитку як складову загальної стратегії [34-36].

Є. Шацька під стратегією має на увазі розробку системи планових дій, які спрямовані на реалізацію цілей інноваційного розвитку, створюючи сприятливе інноваційне середовище [37].

О. Кравченко дотримується аналогічної думки та теж визначає стратегію як систему планових та прогнозованих дій, які спрямовані на досягнення певних цілей [38].

А. Гриньов розуміє під стратегією систему концептуальних установок, які стосуються розподілу ресурсів у випадку зміни зовнішніх та внутрішніх умов функціонування [39].

Схоже визначення стратегії інноваційного розвитку пропонує О. Кудирка, розглядаючи інноваційну стратегію як систему дій суб'єкта економіки з метою підвищення конкурентоспроможності та з урахуванням ендогенних та екзогенних факторів [40].

А. Ганієва пропонує визначати інноваційну стратегію як спосіб для розробки та впровадження нових продуктів, технологій, які сприяють інноваційному розвитку [41].

В науковій літературі виокремлюють декілька видів інноваційних стратегій.

Класично інноваційну стратегію поділяють на активну, яка в свою чергу поділяється на наступальну та експансивну, та пасивну, яка поділяється на захисну та оборонну [42].

Існують чотири класичних варіанти інноваційних стратегій:

- проактивна;
- активна;
- реактивна;
- пасивна.

На думку Т. Янковець доцільно виділяти шість видів інноваційної стратегії:

- традиційна;
- опортуністська;
- імітаційна;
- захисна;
- залежна;
- наступальна [34].

Отже, автори поділяють стратегії в залежності від того, яких стратегічних цілей вони намагаються досягти.

В цілому, можна дійти висновку, що більшість класичних інноваційних стратегій є схожими, але різні автори використовують різні назви цих стратегій.

Такі науковці А. Томпсон та А. Стрікленд виокремлюють чотири види стратегій для диверсифікованих суб'єктів господарювання [43]:

- корпоративна;
- бізнес-стратегія;
- функціональна;
- операційна.

Та три види для однопрофільних компаній:

- бізнес-стратегія;
- функціональна;
- операційна.

Е. Чафі пропонує в залежності від рівня розподіляти стратегію на три види [44]:

- лінійну;
- адаптивну;
- інтерпретуючу.

Лінійна стратегія передбачає, що кожен суб'єкт господарювання має певні цілі, які повинні бути досягнуті впродовж певного періоду часу.

Адаптивна стратегія, відповідно, базується на тому, що суб'єкти господарювання мають адаптуватися до змін, які відбуваються внаслідок впливу зовнішнього та внутрішнього середовища.

Інтерпретуюча стратегія передбачає зміцнення позитивного іміджу компанії і являє собою символічне вираження культури, яка створюється в процесі внутрішніх та зовнішніх відносин.

Проаналізувавши праці сучасних авторів щодо стратегій інноваційного розвитку, які сформовані та впроваджуються розвиненими країнами, можна виокремити такі види:

- Стратегія переслідування або копіювання, яка передбачає придбання ліцензій на високоефективні технології з метою випуску продукції, яка вже виробляється в розвинутих країнах шляхом використання зарубіжного науково-технічного потенціалу. Така стратегія використовується в Японії;
- Країни Південно-Східної Азії використовують стратегію лідерних технологій, сутність якої полягає в застосуванні власного науково-технічного потенціалу з метою виробництва наукоємної продукції високорозвинених країн світу;

- Інноваційно-проривна стратегія застосовується в США та країнах Західної Європи. Ця стратегія теж базується на використанні власного науково-технічного потенціалу, на досягненнях інтеграціях фундаментальної та прикладної науки з метою створення нових видів продукції, що випереджають сучасні зразки на одне-два покоління.

Розглянемо сутність понять таких категорій як «трансформація» та «цифровізація». Слід відзначити, що серед науковців відсутній єдиний підхід до визначення сутності цих понять, що обумовлено їх складністю та багатоаспектністю.

Поняття «трансформація» є міждисциплінарним, тому розповсюджена та використовується практично в усіх галузях науки. З урахуванням того, що національна економіка є відкритою соціально-економічною системою, то як і всі системи вона змінюється в часі та є циклічною, що і відображає процес її постійної трансформації. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що трансформацію можна охарактеризувати як незворотний процес позитивних змін, але й негативні зміни у розвитку системи також є трансформацією.

Ю. Качкарда розглядає трансформацію як зміну виду, форми, істотних властивостей чого-небудь [45].

С. Кудлаєнко вважає, що трансформація є інтегрованим процесом, який складається зі значної кількості процесів різного рівня [46].

О. Барановський пропонує наступне визначення трансформації – це перетворення системи структури, форм і функцій, відносин, компонентів та параметрів, які спричиняють зміни цільової спрямованості дій суб'єктів господарювання та ролі того чи іншого сектору національної економіки [47].

Наукові підходи до розгляду сутності «цифровізація» наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Сутність поняття «цифровізація»

Автор	Визначення
Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки	насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможлиблює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір.
Маркевич К.	Одна із визначальних тенденцій розвитку людської цивілізації, яка формує більш ефективні механізми управління, розширює можливості отримання послуг охорони здоров'я та освіти, державних послуг
Руденко Н.	Засіб отримання очікуваного результату, який відповідає вимогам та потребам суспільства, та влаштовує виробників та власників бізнесу щодо отримання високих прибутків
Лазоренко Т, Шолом І.	Проведення цифрових технологій з метою оптимізації бізнес-процесів, покращення комунікаційних зв'язків із споживачами та підвищення ефективності господарської діяльності
Гусева О., Легомінова С.	Проникнення цифрових технологій з метою автоматизації бізнес-процесів, підвищення продуктивності
Диба Н., Гернего Ю.	Оцифрування значних обсягів знань і даних, що зумовлює якісні зміни в поведінці суб'єктів господарювання
Литвинов О.	Явище, що спричиняє послідовні зміни соціо-культурного коду, об'єднані загальним вектором розвитку
Дубина М., Козлянченко О.	Сучасний етап розвитку суспільства та економіки, який супроводжується значним рівнем дифузії інформаційних технологій, інформаційних ресурсів та суцільних процесів
Піжук О.	Зміна парадигми того, як ми думаємо, як ми діємо, як ми спілкуємось з зовнішнім середовищем та один з одним
Гриценко А., Бурлай Т.	Застосування в процесі виробництва, розподілу, обігу і споживання благ технологій, що базуються на дискретній кодовій системі, обробки та передачі інформації.
J. Scott Brennen	Спосіб, в якому багато доменів соціального життя перебудовано навколо інфраструктури цифрових комунікацій та медіа
Gartner, Inc.	Використання цифрових технологій для зміни бізнес-моделі та надання нових можливостей для отримання доходу та вартості

Складено авторами на основі [48-59]

Аналізуючи дані таблиці 3, можна дійти висновку, що цифровізація – це процес щодо створення та використання інформаційно-комунікаційних технологій, який призводить до трансформації економічних систем та зміни моделей їх функціонування.

Наступним кроком розглянемо визначення сутності категорії «цифрова трансформація» (табл.4).

Таблиця 4

Сутність поняття «цифрова трансформація»

Автор	Визначення
Марченко В.	Процес впливу держави на суспільство загалом, його інституції, економіку та бізнес з метою впровадження інформаційно-комунікаційних технологій
Круглов В.	Організаційні чи суспільні зміни на основі впровадження цифрових технологій в усі аспекти взаємодії з людиною
Новак І.	Зміна мислення та культури організації, коли відбувається перехід від традиційних процесів до цифрових технологій, що дозволяє адаптувати організацію до швидкого розвитку технологій
Любохимець Л., Шпуляр Є.	Процес світового рівня, який включає цифрову трансформацію галузей економіки, цифрову модернізацію механізмів управління та інтеграційних процесів, формування цифрового ринку та розвитку цифрової інфраструктури
Чмерук Г.	Перехід компанії до цифрового бізнесу шляхом зміни організаційної культури та впровадження сучасних інформаційних технологій
Бречко О.	Інструмент цифрової революції, за допомогою своєчасного та правильного використання якого вітчизняні підприємства мають можливість відтворювати втрачені лідерські позиції в новій цифровій економіці
Струтинська І.	Незворотний процес впровадження цифрових технологій в умовах розвитку ери цифрової економіки для вдосконалення життєдіяльності людини, бізнесу, суспільства та держави загалом
Воржакова Ю., Хлибінська О	Процес переходу на новий рівень ведення бізнесу, що пов'язаний зі зміною моделі функціонування, управління бізнес-процесів на основі використання сучасних цифрових технологій в усіх сферах діяльності
Назарова Г., Руденко В.	Якісні революційні зміни, які полягають у цифрових перетвореннях процесів, зміни структури економіки
Гонг К, Ріб'єр В.	Процес фундаментальних змін завдяки інноваційному використанню цифрових технологій, яке супроводжується раціональним використанням ключових ресурсів та можливостей, ціллю чого є радикальне покращення функціонування суб'єкту господарювання та переосмислення його ціннісної пропозиції для його зацікавлених сторін
Bloomberg J.	Цей ширший термін стосується стратегічної трансформації бізнесу, керованої споживачами, яка вимагає наскрізних організаційних змін, а також впровадження цифрових технологій
Лісова Р.	Глибокі та руйнівні зміни, зумовлені застосуванням проривних технологій, які, в свою чергу, змінюють способи створення та отримання вартості
Bowersox D.J., Closs D.J., Drayer R.W.	Процес перетворення бізнесу для оцифрування операцій та формулювання розширених зв'язків ланцюгів поставок
Mazzone D.M.	Цілеспрямована та тривала еволюція компанії, бізнес-моделі чи методології як стратегічно, так і тактично
Boue'е С., Schaible S.	Послідовна мережа всіх секторів економіки та адаптація всіх гравців до нових реалій цифрової економіки

Систематизовано авторами на основі [60-73]

Цифрова трансформація (digital transformation) – це трансформація бізнесу, шляхом перегляду бізнес-стратегії або цифрової стратегії, моделей, операцій, продуктів, маркетингового підходу, цілей тощо шляхом прийняття цифрових технологій [74].

Основна мета цифровізації полягає у досягненні цифрової трансформації, наявних та створення нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні, нові та сучасні. Це стає можливим при умові, коли ідеї та програми, що стосуються цифровізації, інтегруються в національні стратегії розвитку економіки.

Згідно з висновком Бостонської консалтингової групи, цифровізація представляє собою драйвер зростання ВВП.

Дефініція термінів «цифровізація» та «цифрова трансформація» трактується вченими та практиками по різному. Громадськість трактує ці поняття як нову парадигму розвитку процесів життєдіяльності. Бізнес розглядає цифровізацію як використання цифрових технологій з метою зміни бізнес-моделі та збільшення прибутку. Науковці трактують це визначення як зміну економічних, соціальних, виробничих відносин, які викликані реалізацією та розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Деякі науковці виокремлюють такі напрямки цифрової трансформації, як зміна бізнес-моделей, взаємодія з клієнтами, оптимізація операційних процесів [75].

Концепція цифрової трансформації, на думку авторів, базується на таких основних принципах:

1. Забезпечення рівних можливостей доступу до інформації та знань, а також послуг, що надаються з використанням інформаційно-комунікаційних технологій;
2. Створення переваг у різних сферах життя, а саме подолання бідності, розвиток підприємництва, створення нових робочих місць,

отримання доступу та підвищення якості сфери охорони здоров'я, захист навколишнього середовища;

3. Зміцнення інформаційної безпеки, кібербезпеки, захист конфіденційності персональної інформації.

Ефективність цифрової трансформації значною мірою визначається тим, технології якого рівня індустрії, а саме індустрії 3.0 та індустрії 4.0 будуть використовуватись соціально-економічними системами.

Слід зазначити, що в сучасних умовах функціонування достатньо велика кількість промислових підприємств України використовують класичну технологію індустрії 3.0, і лише незначна частина знайшла можливість використовувати нові технології індустрії 4.0. Тому головним завданням слід вважати виявлення причин зазначеної ситуації, визначення стану технологічної готовності до впровадження нових технологій індустрії 4.0 на промислових підприємствах України.

На основі проведеного дослідження слід відзначити, що при розкритті концепції цифрової трансформації, як базису стратегії інноваційного розвитку, використовується комплексне її бачення з позиції інтеграції процесного, системного, цільового та стратегічного підходів. Тобто, при визначення сутності цифрової трансформації, вважаємо за доцільне використовувати саме інтегрований підхід.

Виходячи з цього, під цифровою трансформацією пропонуємо розуміти інноваційний розвиток національної економіки, який передбачає впровадження передових цифрових технологій в систему управління, що потребує здійснення певних змін, забезпечення створення нових продуктів, нової якості, нової цінності та нових бізнес-моделей у визначеній стратегічній перспективі.

Висновки. Поширення цифрових технологій та активізація цифровізаційних процесів, формування стратегії інноваційного розвитку

економіки та її подальша реалізація набуває все більшого значення та стає одним із головних пріоритетів економічного зростання країни. У підсумку можемо констатувати, по-перше, на сьогодні не існує єдиного підходу трактування категорія «інновації». По-друге, також не існує єдиної точки зору науковців щодо визначення категорії «розвиток». Розвиток можна розглядати на мікро-, мезо- та макрорівнях. Термін «інноваційний» є похідним від «інновація».

Нами узагальнені підходи до визначення поняття «розвиток», обґрунтовано, що у сучасній економічній літературі ключовим в визначенні категорії «розвиток» є поняття «зміни». Авторами проведено уточнення дефініції «інноваційний розвиток».

В процесі розвитку економіки в Україні постає проблема вибору пріоритетних напрямів діяльності та найбільш ефективних методів досягнення цілей, що передбачає формування стратегії подальшого розвитку. Враховуючи наявність значної кількості тлумачень поняття «стратегії» авторами була зроблена систематизація та переосмислення сутності поняття «стратегія».

Гарантією успішного розвитку економіки в майбутньому є правильно обрана та обґрунтована інноваційна стратегія з урахуванням того, що в теперішній час дуже швидко з'являються нові технології, які потребують відповідної реакції.

З метою визначення сутності «цифрова трансформація» було проаналізовано сутність таких категорій як «трансформація» та «цифровізація». З'ясовано, що дефініція «трансформація» об'єднує всі зміни, які відбуваються в соціально-економічних системах різного рівня. Також, слід зазначити, що поняття «трансформація» є міждисциплінарним і використовується багатьма науками. Що стосується економічної сферою, то

трансформація є безперервним процесом зміни економічних систем. Категорія «цифровізація» у своїй сутності є процесом, який здійснюється саме на основі застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Цифровізація також має вплив на розвиток соціально-економічних систем та їх взаємодію між собою.

Результати дослідження щодо сутності категорій «трансформація» та «цифровізація» дозволяють констатувати, що цифровізація є процесом, який приводить до трансформації соціально-економічних систем.

Також нами було проаналізовано існуючі наукові підходи до сутності «цифрова трансформація». Проведене дослідження дає підстави стверджувати про складну природу цифрової трансформації. Також, в результаті поглибленого аналізу встановлено багатоваріантність трактування її змісту.

Врахування поглядів науковців на трактування цифрової трансформації було запропоновано використання інтегрованого підходу та авторське визначення її сутності.

Список використаних джерел:

1. Securing the future of German manufacturing industry. Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0. Final report // The Industrie 4.0 Working Group; National Academy of Science and Engineering; German Research Center for Artificial Intelligence, 2011, 80 p. — Режим доступу: <https://www.din.-de/blob/76902/e8cac883f42bf28536e7e8165993f1fd/recommendations-for-implementing-industry-4-0-data.pdf>.

2. J. Schumpeter The Theory of Economic Development. Transaction Publishers, 1983. 255 p.

3. Peter F. Drucker. Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. New York: Harper & Row, 1985. 293 p.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

4. Про інноваційну діяльність: Закон України від 26.12.2002 №380-IV, зі змінами та доповненнями (дата звернення 24.04.2024р.).
5. Brian C. Twiss. Managing Technological Innovation. Financial Times Prentice Hall. 1986. 264 p.
6. Розвиток. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Розвиток> (дата звернення: 16.04.2024).
7. Занора В. О. Розвиток підприємства: сутність, форми, види. *Галицький економічний вісник*. Т. : ТНТУ, 2019. Том 61. № 6. С. 69–78.
8. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 8 : Природа-Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник [та ін.]. 1977. 927 с.
9. Ільїн В., Кулагін Ю. Людини і світ. Навчальний посібник. К.: Київ: Київ.нац.торг.-екон.ун– т, 2003. 283 с.
10. Забродська Л.Д. Стратегічне управління: реалізація стратегії: Навч. посібник для студ. екон. спец. Харків: Консул, 2004. 208 с.
11. Богатирьов І. О. Управління розвитком підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / І. О. Богатирьов. – К. : КНЕУ, 2004. – 20 с.
12. Василенко В. Технологические уклады в контексте стремления экономических систем к идеальности. *Соціально-економічні проблеми і держава*, (1) 2013. С.65-72.
13. Забродский В.А., Кизим Н.А. Развитие крупномасштабных экономико- производственных систем. Харьков: Бизнес- Информ, 2000. 72 с.
14. Кононенко І. В. Управління розвитком підприємства : Навч. посібник. Х. : НТУ “ХП”, 2001. 134 с.

15. Запасна, Л. С. Економічна сутність розвитку підприємства. *Культура народів Причорномор'я*. 2006.
16. Касьянова, Н. В. (2013). Процесна модель управління розвитком підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. №4 (1). 2013. С. 7-11.
17. Швед, Т. В. До питання про сутність розвитку підприємства. *Сталий розвиток економіки*. №(4). 2013. С. 144-149.
18. Васюткіна, Н. В. (2014). Формування системи управління сталим розвитком підприємства. *Економіка розвитку*. (2). 2014. С. 93-98.
19. Ілляшенко С.М. Аналіз ринкових можливостей і потенціалу інноваційного розвитку організації на базі екологічних інновацій. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. №3. 2012. С. 229-241.
20. Підкамінний, І. М., Ціпуринда, В. С. Системні фактори впливу на інноваційний розвиток підприємства. *Ефективна економіка*. № (3). 2011.
21. Адаменко, О. А. Концептуальні засади інноваційного розвитку підприємств. *Наукові праці НУХТ*. 2010. № 35. С. 5-10.
22. Пілявоз Т. М., Глущенко Л. Д., Пілявоз, Т. Н. Організаційно-економічні аспекти системи управління інноваційним розвитком промислового підприємства. *Економіка та суспільство*. Вип. 18: 2018. С. 523–530.
23. Мороз О. С. Інноваційний розвиток підприємства: сутність та проблема визначення складових частин. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University, "Economics" Series*, (20). 2013.
24. Porter M. Competitive Advantages: Creating and Sustaining Superior Performance. URL: [https://www.albany.edu/~gs149266/Porter%20\(1985\)%20-%20chapter%201.Pdf](https://www.albany.edu/~gs149266/Porter%20(1985)%20-%20chapter%201.Pdf)
25. Довгань Л. Є. и др. Проблеми впровадження стратегічного підходу до управління на підприємствах в сучасних умовах. *ББК 65: 65.052*. Т 33. 2011. С. 38.

26. Карамішев Д. В. Управління системою охорони здоров'я у контексті стратегічного управління організацією. *Університетські наукові записки*. 2005. №. 3. С. 330-333.

27. Самуляк В. Ю., Фещур Р. В. Оцінювання рівня розвитку підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка*. 2008. №. 633. С. 627-636.

28. Янковець Т. М. Реалізація інноваційних стратегій для досягнення конкурентних переваг. *Проблеми науки*. 2012.

29. Варналій З. С., Буркальцева Д. Д. Стратегії інноваційного забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2013. №. 28 (1). С. 20-28.

30. Бутнік-Сіверський О. Б. Трансформація інтелектуальної власності в інноваційний продукт [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.ipdo.kiev.ua.

31. Князева О. А. Стратегічні вектори економічного розвитку країни у післявоєнний час. *Науковий вісник*. 2022. С. 94.

32. Кіндрацька Г. І., Білик М. С. Фінансова стратегія організації: напрями удосконалення методики розроблення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. №. 594. С. 244-253.

33. Шульгіна Л. М., Юхименко В. В. Сучасні концепції стратегічного управління інноваційним розвитком підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. №. 3 (2). С. 79-84.

34. Янковець Т. М. Реалізація інноваційних стратегій для досягнення конкурентних переваг. *Проблеми науки*. 2012.

35. Генік О. Система стратегічного планування інноваційного розвитку підприємств. *World economic crisis: causes, consequences and prospects for overcoming*. С. 97.

36. Краснокутська Ю. М. Необхідність формування стратегії інноваційного розвитку підприємств машинобудування. *Економічний часопис-XXI*. 2012.

37. Шацька Е. Ш. Стратегія інноваційного розвитку підприємств виноградарства і плодівництва Автономної республіки Крим : дис. – ступеня канд. екон. наук: 08.00. 04. Суми, 2010.

38. Кравченко О. І. Особливості стратегічного розвитку університетів України. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки.* 2016. №. 32. С. 7-17.

39. Гриньов А. В. Стратегія інноваційного розвитку підприємства //авт дис. на здобування вченої ступені доктора економічних наук. Донецьк. 2004.

40. Kudirka R., Juzelėnienė S., Lazauskaitė L. The Strategies and Problems in Film Title Translation. *Respectus Philologicus.* 2016. T. 30. №. 35. С. 111-120.

41. Ганієва А. Р. Конкурентні інноваційні стратегії і можливості їх застосування на підприємствах целюлозно-паперової промисловості України // Маркетинг: теорія і практика: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. 2001. С. 25-26.

42. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: монографія //К.: КНЕУ. – 2003. – Т. 394. – С. 2.

43. Arthur A. Thompson, A. J. Strickland. *Strategic Management.* McGraw-Hill Education, 2001.

44. Chaffee E. E. Three Models of Strategy. *The Academy of Management Review.* Vol. 10, No. 1 (Jan., 1985), pp. 89-98

45. Качкарда Ю. Цифрова трансформація – це організація бізнесу з точки зору цінності [Електронний ресурс].–Режим доступу: <https://biz.nv.ua/ukr/tech/tsifrova-transformatsija-tse-orhanizatsija-biznesu-z-tochki-zoru-tsinnosti-2497503.html>.

46. Кудлаєнко С. В. Трансформаційні процеси і державна соціальна політика: необхідність врахування особливостей [Електронний ресурс]. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. No 18. С.37-41. Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2018/9.pdf

47. Барановський О.І. Зміст трансформаційних процесів в економічних системах. *Вісник університету банківської справи*. 2017. No 1 (28). С. 3-14.

48. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-cifrovoyiekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-tazatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizatsiyi> (дата звернення: 16.04.2024).

49. Маркевич К. Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagu-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv>.

50. Руденко М. В. Цифровізація: категоріальні особливості та специфіка трактування [Електронний ресурс]. *Економічний форум*. 2021. No 4. С. 3-13. Режим доступу: https://lntu.edu.ua/sites/default/files/fls/ekonomichniy_forum_4_2021_0.pdf

51. Лазоренко Т., Шолом І. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнесу. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. 2020. No1. С.50-51.

52. Гусева О. Ю., Легомінова С. В. Діджиталізація – як інструмент удосконалення бізнес-процесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. No 1. С.33-39.

53. Диба М. І., Гернего Ю. О. Діджиталізація економіки: світовий досвід та можливості розвитку в Україні. *Фінанси України*. 2018. No 7. С. 50–63.

54. Литвинов О. М. Діджиталізація на порозі цифрового дахау. *Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну*. 2020. С. 170–172.

55. Дубина, М. В., Козлянченко О. М. Концептуальні аспекти дослідження сутності діджиталізації та її ролі у розвитку сучасного суспільства. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. No 3 (19). С. 21-32.

56. Піжук О. І. Цифровізація як зміна парадигми розвитку економічних систем. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2018. №. 2. С. 84-91.

57. Гриценко А., Бурлай Т. Вплив цифровізації на соціальний розвиток. *Економічна теорія*. 2020. №. 3. С. 24-51.

58. Brennen, J. Scott, and Daniel Kreiss. Digitalization. *The international encyclopedia of communication theory and philosophy*. 2016. P. 1-11.

59. Digitalization. Глосарій Gartner, Inc. Режим доступу: <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitalization>.

60. Марченко В. Б. Поняття та правове забезпечення цифрової трансформації в Україні [Електронний ресурс]. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 279-282. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/6_2019/68.pdf.

61. Круглов В. Державна політика трансформації ринку праці: виклики цифрової епохи. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021.№1(7). С.140-161.

62. Новак І. М. Трансформація менеджменту персоналу в цифровій екосистемі організації. Соціально-трудова сфера в координатах нової економіки та глобальної соціоекономічної реальності: виклики, шляхи розвитку: зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф.; 11–12 листопада 2020 р. К. : КНЕУ, 2021. –С.218-220.

63. Любохимець Л. С., Шпуляр Є.М. Цифрова трансформація національної економіки: сучасний стан та тренди майбутнього. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 4. С. 213-217.

64. Чмерук Г. Г. Цифровізація – тренд світового розвитку, який визначає розвиток економіки і суспільства. *Економічний простір*. 2020. № 153. С. 18-24. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/есpros_2020_153_5.

65. Бречко О. В. Детермінанти цифрової трансформації національної економіки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 4. С. 7–24.

66. Струтинська І. В. Дефініції поняття «цифрова трансформація». *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 48-2. С. 91-96.
67. Воржакова Ю. П., Хлебінська О.І. Сутність цифрової трансформації з різних позицій підприємців та науковців. *Економіка та держава*. 2021. № 9. С.107-111.
68. Назарова Г.В., Руденко В.О. Цифрова економіка: етимологія та інституційна структура. Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практици: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 19 листопада 2021 р. –Х.: ФОП Лібуркіна Л. М., 2021. С. 406-409.
69. Gong C.; Ribiere V. Developing a unified definition of digital transformation. *Technovation*. 2021, vol. 102, 102217. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2020.102217> (дата звернення: 19.04.2024).
70. Лісова Р. М. Вплив діджиталізації на бізнес-моделі: етапи та інструменти цифрової трансформації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. №. 24 (2). С. 114-118.
71. Bowersox D.J., Closs D.J., Drayer R.W. The digital transformation: technology and beyond. *Supply Chain Management Review*. 2005. vol. 9. №1. pp. 22–29.
72. Mazzone D.M. Digital or death: digital transformation: the only choice for business to survive smash and conquer. *Smashbox Consulting*, 2014. 166 p.
73. Boue´e C., Schaible S. Die Digitale Transformation der Industrie. Roland Berger Strategy Consultants und Bundesverband der Deutschen Industrie, 2015. 52 p.
74. Цифрова трансформація. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Цифрова_трансформація (дата звернення: 18.04.2024).
75. Digital Economy. URL: <https://www.bea.gov/data/special-topics/digital-economy> (accessed 18.04.2024).

§2.3 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА (Соболєва Г.Г., Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова)

Вступ. Діяльність підприємств в умовах динамічного зовнішнього середовища потребує від власників та менеджерів підприємств високого рівня професіоналізму та досвідченості задля досягнення високих результатів діяльності. Ефективність діяльності вважається універсальним показником, що відображає не тільки розмір отриманого результату, а результативність досягнутої мети у зіставленні із затраченими на її реалізацію ресурсами.

У розрізі сучасної проблематики фінансово-економічних дисциплін ефективність відіграє важливу роль і достатньо часто оцінюється та аналізується провідними вченими та науковцями.

Виклад основного матеріалу. Термін «ефективність» розуміють, як отриманий підсумок у матеріальній, грошовій або соціальній формі, а під економічним ефектом визначають підсумок виробництва або надання послуг, виробничу ціну, національний дохід, валову продукцію, ріст прибутку або ж зниження витрат [7].

Необхідно вказати, що категоріям «результативність» та «ефективність» притаманний певний ряд відмінностей. Відомий вчений-економіст П. Друкер дослідив, що першу категорію необхідно розглядати як «реалізувати вірні дії», а другу – «реалізувати дії вірно».

За власним змістом результативність відзначається цільовим характером і включається до галузі оцінювання одержаних підсумків у процесі здійснення господарських рішень чи функціонування протягом певного терміну часу. При цьому, ефективність застосовується задля відображення ознак використання виробничих ресурсних потенціалів для реалізації визначених цілей [9].

Ефективність застосування основних фондів визначають на базі розрахунку показника капіталовіддачі, а застосування оборотних активів – показника швидкості їх обігу.

Оцінюючи категорію ефективності загострюється питання, як поняття «ефективність» взаємодіє із поняттям «конкурентоздатність підприємства».

В першу чергу Білик М. Д. представляє наступне трактування економічної ефективності: «підсумок економічної роботи, економічних концепцій і заходів, що відображається відношенням одержаного економічного ефекту до ресурсних затрат, задіяних в одержанні даного підсумку, отримання максимального обсягу виробництва із мобілізацією мінімального ресурсного забезпечення» [2].

Базовими показниками ефективності економічної є: продуктивність і капіталомісткість праці; капіталовіддача і капіталомісткість продукції; матеріаловіддача і матеріаломісткість продукції; ефективність капітальних вкладень нової техніки; енергомісткість продукції та ін.

Великий економічний словник [1] надає таке трактування економічної ефективності – «результативність економічного господарювання економічних концепцій і заходів, що відзначаються відношенням одержаного економічного ефекту, підсумку до затрат факторів, ресурсів, які спричинили одержання даного підсумку; досягнення максимального масштабу виробництва із мобілізацією наявного ресурсного забезпечення або одержання встановленого випуску за мінімально можливих затрат».

Присутність комплексу концепцій у галузі трактування змісту ефективності роботи підприємства спричинена різними позиціями стосовно її оцінки. На нашу думку, оптимально врахувати думку П. Друкера, що запропонував досліджувати ефективність функціонування підприємства показниками прибутку і рентабельності, оскільки показником, що масштабно

дає змогу оцінити економічну ефективність і спрямовує підприємство на її ріст, вважається показник рентабельності. Він являється комплексним показником, що характеризує усі аспекти виробничо-господарської діяльності.

Економічна ефективність – це поняття ефективності, що відображає успішність функціонування економічних систем (підприємств, регіонів, економіки країни в цілому) [8]. Дана ефективність відображає виробництво певного масштабу продукції з мінімальними затратами ресурсного забезпечення. Об'єктивний аналіз ефективності функціонування підприємства характеризується великим значенням, адже відображає результативність менеджменту підприємства, створює його імідж, спричиняє доступ до джерел капіталу і досліджує оптимальність вкладень. У даних умовах здатність системи управління проаналізувати потенціал підприємства та обрати шляхи його спрямування забезпечуючи максимальну ефективність є базовим завданням.

Дослідження надходжень та витрат підприємства відзначається важливою роллю у системі узагальненого аналізу діяльності суб'єкта господарювання. Виходячи з того, що надходження та витрати відзначаються прямим впливом на узагальнений фінансовий підсумок роботи підприємства, що може відзначатися як сприятливим, так і несприятливим характером.

Роль дослідження надходжень та витрат підприємства базується на обґрунтуванні напрямів росту доходів та мінімізації затрат підприємства.

Надходження – це ріст економічних вигід у формі надходження активів або скорочення зобов'язань, що зумовлює приріст власного капіталу підприємства окрім приросту капіталу за рахунок додаткових вкладень засновників [6].

Дослідження складу та співвідношення складових витрат підприємства є достатньо інформативним задля аналізу ефективності функціонування

підприємства та формування перспективних програм її росту, адже уможливорює виявлення джерел скорочення собівартості і відповідно росту рентабельності компанії.

Відповідно до трактування О. В. Дейнеки [3] «витрати – це комплекс відображених у грошовій формі затрат підприємства, спричинених виробництвом продукції, наданням послуг, чи виконанням робіт і їх збутом».

В економічній літературі, що зосереджена на проблематиці виживання та стратегічної ефективності функціонування фірм за ймови високої динамічності середовища роботи, ключову увагу зосереджено на причинах ефективності функціонування підприємства, насамперед на фундаментальних чинникам успіху, базових компетенціях, конкурентних перевагах. На стратегічну ефективність вказують у разі, коли вона забезпечується протягом значного відрізка часу. До базових передумов ефективності включають комплекс чинників ринкового та ресурсного зосередження, що мають здатність повпливати на становлення довготермінової конкурентоздатності компанії і, в підсумку, на її стратегічну ефективність.

Досліджуючи фактори підвищення ефективності діяльності підприємства, необхідно звернути увагу на те, що на даний час дослідники виокремлюють комплекс факторів, які визначають зростання рівня ефективності підприємства, а саме [4]:

Мінімальна мобілізація ресурсів. Збереження масштабів виробництва та реалізації продукції при мінімізації трудових, матеріальних, фінансових чи інших ресурсів, що відображає зростання результатів господарської діяльності.

Підвищення ефективності роботи персоналу на основі оптимізації структури, підвищення рівня кваліфікації та освіти, набуття персоналу більш високої кваліфікації, удосконалення системи мотивації.

Розвиток впливу соціально-психологічних факторів. Використання інструментів децентралізації в системі управління може стати сприятливим важелем впливу на розвиток компанії.

Використання досягнень науково-технічного прогресу. Недостатня мобілізація сучасних технологій або відмова від їх використання через недостатню здатність до інвестування призводить до зниження рівня конкурентоспроможності та може в майбутньому призвести до ліквідації підприємства в цілому. Суб'єкти господарювання, які відмовляються від ризику несприятливої економічної ситуації в період запланованої діяльності, часто зупиняються самостійно і відмовляються від подальшого розвитку.

Застосування диверсифікації, кооперації та інших стратегій, що дозволяють використовувати наявну ресурсну базу в різноманітних проектах і програмах розвитку бізнесу.

Мобілізація інвестиційного капіталу та інші види механізмів зовнішньої фінансової підтримки. Крім того, приватизація дає змогу відкрити нові ресурси для підвищення рівня роботи підприємства.

Вищезазначені чинники визначають не тільки зростання економічної, а й управлінської ефективності компанії. Для постійного моніторингу успішності реалізованої діяльності необхідно визначити контрольні періоди та показники, які будуть показниками моніторингу.

Навіть якщо керівництво компанії усвідомлює зміст змін, які можуть сприяти зростанню ефективності компанії, успішних результатів може не бути. Зокрема, проблема в даному випадку впливає з психологічного сприйняття динаміки системи управління, а також правового забезпечення

Сукупність зовнішніх факторів включає:

державну і соціальну політику (особливості функціонування владних структур, чинне законодавство, інструменти фінансового типу, економічні нормативи);

інфраструктуру (інноваційно-інвестиційні фонди, банківські установи, фінансово-кредитні компанії, фондові біржі, консалтингові компанії, транспортні мережі, торгівельні інститути);

структурні динамічні процеси в суспільстві та економіці (у галузі технологій, наукових досліджень, у структурі кадрового забезпечення ступенемосвіченості та кваліфікованості).

Внутрішні чинники класифікують на [9]:

«тверді» – підлягають процесам вимірювання та розрахунків і відзначаються фізичними параметрами (технологія, обладнання, сировина та матеріали, енергія, комплектуючі);

«м'які» – організація і система менеджменту, кадрове забезпечення, методи функціонування, стиль менеджменту.

Кожен суб'єкт господарювання повинен постійно контролювати процес застосування внутрішніх факторів на основі розробки та оптимальної реалізації власної програми підвищення рівня економічної ефективності роботи, а також регулювання впливу на неї зовнішніх факторів.

Вивчаючи методологію розрахунку та аналізу ефективності бізнесу, необхідно враховувати різні моделі трактування цієї категорії. Необхідно чітко окреслити витрати, з якими буде порівнюватися отриманий результат ефективного виробничого процесу. Якщо врахувати те, що подібний результат можна отримати різними методами і з різним рівнем витрат, і навпаки, подібні витрати можуть призвести до отримання різних типів результатів - співвідношення ефекту і витрат на його отримання є основою економічної ефективності.

Основною проблемою діагностики та використання засобів підвищення економічної ефективності функціонування підприємства є отримання максимально можливих фінансових результатів при дотриманні

оптимального використання наявних ресурсів підприємства. На основі досліджень здійснюється пошук резервних засобів, методів і заходів підвищення ефективності, визначається доцільність перспектив удосконалення існуючого бізнесу або необхідність перенаправлення зусиль бізнесу.

Моніторинг ефективності може бути реалізований за допомогою системи показників діяльності компанії. Проблема розрахунку економічної ефективності підприємства базується на встановленні відповідного нормативу ефективності та створенні набору показників. Визначення загальної ефективності бізнесу вимагає врахування різних факторів.

Діагностика ефективності здійснюється з відповідною метою (оцінка рівня вдосконалення бізнесу, дослідження доцільності капіталовкладень) для чітко визначених споживачів цієї інформації (засновників підприємства, керівників, інших категорій працівників), на відповідному рівні в межах підприємства. (можна досліджувати ефективність діяльності підприємства в цілому, а можна – ефективність використання окремих видів його майна), для підприємств різного розміру та організаційно-правової форми, публічні (цінні папери яких торгуються на ринку) і непублічні.

Процес розрахунку та діагностики передбачуваного або досягнутого рівня ефективності функціонування підприємства методологічно пов'язаний, перш за все, з дослідженням відповідного параметра та створенням відповідного набору показників [9].

І. В. Ковальчук класифікує традиційні та багатофакторні підходи до аналізу ефективності функціонування підприємства [5].

Багатофакторний підхід зазвичай використовується на практиці досить рідко, але він відіграє певну роль у науковій економічній літературі. Він являє собою застосування агрегованих індексів ефективності, які є

складними та важкими для інтерпретації, а тому не мають широкого використання.

В умовах ринкових трансформацій необхідна комплексна аналітична модель функціонування компанії, складена таким чином, щоб вона враховувала всі важливі (стратегічні) аспекти роботи компанії з метою її ефективного вдосконалення в довгостроковій перспективі.

Актуальним підходом до визначення узагальненої ефективності підприємства є концепція стратегічного дослідження ефективності його роботи.

До базових методик даної концепції включають:

- модель економічного прибутку;
- збалансований комплекс показників Р. Каплана та Д. Нортон;
- модель піраміди результативності;
- модель ділової переваги;
- комплекс показників відповідальності.

Характерною особливістю моделей цього підходу є те, що вони є не лише інструментами оцінки, а й успішними інструментами тактичного та стратегічного управління бізнесом [4].

Висновки. Отже, дієвий вплив на результат здійснюють різноманітні зовнішні та внутрішні фактори, які залежать від виду діяльності підприємства та галузі, у якій воно її проваджує. В економічній ситуації, що склалася, багато підприємств часто спрямовують свої зусилля на скорочення витрат, не враховуючи ризику погіршення показників діяльності або зниження ефективності. Саме тому, необхідно застосувати структурний та комплексний підхід, націлений на скорочення витрат і підвищення ефективності, що дасть змогу суб'єктам господарювання мінімізувати такі ризики.

Список використаних джерел:

1. Богоявленська Ю. В. Проектний аналіз: навчальний посібник / Ю. В. Богоявленська – К.: «Кондор», 2014. – 336 с.
2. Бойчик І. М. Економіка підприємства: навч. посіб. / І. М. Бойчик. – К.: Атіка, 2017. – 528 с.
3. Говорушко Т. А. Управління ефективністю діяльності підприємств на основі вартісно-орієнтованого підходу: монографія / Т. А. Говорушко, Н.І.Клімаш. – К.: Логос, 2015.
4. Дейнека О. В. Сутність поняття «фінансовий результат» та особливості його формування / Дейнека О. В., Остапенко О. А. // Молодіжн. наук. вісн. УАБС НБУ. Економічні науки, 2013. – №4
5. Іщенко І. І. Оцінка економічної ефективності виробництва та затрат / І. І. Іщенко, С. П. Терещенко – К.: Вища школа, 2014. – 187 с.
6. Красник В. В. Управління електрогосподарством підприємств: виробничо-практичний посібник / В. В. Красник, – К.: Знання, 2018. –97 с.
7. Петрович Й. М. Економіка підприємства: підручник / Й. М. Петрович. – Львів: «Новий світ-2014», 2014. – 680 с.
8. Шацька З.Я., Григоренко Я.О. Напрями підвищення ефективності праці управлінського персоналу підприємства / З.Я. Шацька, Я.О. Григоренко. – Глобальні та національні проблеми економіки.Електронне фахове видання. – №14. – 2016. – 8 с.
9. Шацька З.Я., Горбач С.В. Шляхи підвищення прибутковості вітчизняних підприємств в умовах пандемії COVID-19. *Формування ринкових відносин в Україні*. 14 с. листопад 2021 р. Режим доступу: <http://dndiime.org.ua/page/pdf-journal-1>

ODDÍL 3. TECHNICKÉ VĚDY

§3.1 ORGANIZATION OF THE TECHNOLOGICAL PROCESS OF PRODUCTION OF LACTOSE-FREE MOUSSE "SECRET DESIRE" OF REDUCED ENERGY VALUE (Antonyuk I., State University of Trade and Economics, Medvedieva A., State University of Trade and Economics)

Introduction. Today, dessert products are one of the most popular food products. The constant increase in the number of the population and, accordingly, meeting the needs in the consumption of products require innovative approaches to the technology of manufacturing these products. The latest trends in improving the quality of food products with a reduction in caloric content and an increase in nutritional value lead to the creation of innovative types of functional dessert products. The development of new types of desserts is influenced by modern needs in healthy nutrition; consumers want to receive products with reduced sugar content, balanced in terms of the amount of nutrients [1].

The problem of diabetic and lactose-free nutrition arises when a person has diabetes and lactose intolerance at the same time. Both of these conditions require a special nutritional approach to ensure proper health and blood sugar control. Key aspects of this problem: [2]

1. Diabetic nutrition: the diet should be balanced and contain carbohydrates, proteins, and fats in the right proportions; you should limit the consumption of products containing a large amount of sugar, which can increase the level of glucose in the blood; it is important to control portion sizes and distribution of food into several meals daily to avoid uncontrollable changes in sugar levels; using the glycemic index can help you choose foods that have a lower impact on blood sugar.

2. Lactose-free diet: people with lactose intolerance cannot consume products that contain lactose, such as milk, cheese, yogurt, and many other dairy products; there are lactose-free alternatives, such as plant-based milk drinks (almond milk, soy milk, coconut milk) and lactose-free dairy products; hidden sources of lactose in foods should also be avoided.

One of the innovative ways to reduce the sugar content in dessert products is the use of natural sugar substitutes. They are used to replace sugar or sweet additives in food products in order to provide a sweet taste without a lot of calories. These substitutes are used as an alternative to traditional sugar to reduce the amount of sugar in foods, which can be beneficial for health. [3].

Sweeteners are chemical compounds that add sweetness to foods but have no calories because they are not metabolized in the body or are metabolized in very small amounts. They are useful for people who want to reduce their sugar intake or who cannot consume sugar due to medical reasons such as diabetes. The characteristics of several basic sugar substitutes are given below: [4]

➤ Saccharin has the form of a white powder and is known for its intense sweetness; used as an additive to drinks, chewing gums, sweets, medical preparations, and many other products; has no calories, and the body is unable to absorb saccharin.

➤ Acesulfame K (Acesulfame Potassium): is a white crystalline powder with intense sweetness; usually used in combination with other sweeteners to increase the sweetness of the product; it is also produced in the form of chewing gums, tablets, and powders.

➤ Sucralose: has a sweet taste quality similar to sugar; withstands high temperatures and is suitable for cooking hot dishes and drinks; widely used in low-sugar products and also available as sachets and liquid concentrate.

➤ Erythritol: is a natural sugar substitute that is found in certain fruits and vegetables and is also produced by fermentation of glucose; has about 70% the

sweetness of sugar, but has fewer calories; has little effect on blood sugar levels and may be safe for people with diabetes.

➤ **Steviosides (steviol glycosides):** produced from stevia; natural sugar substitute with a sweet taste; has a low number of calories and does not affect the level of sugar in the blood; used as an additive to drinks, confectionery, and other products.

It is important to consider that some people may experience a certain aftertaste or have an individual intolerance to some sweeteners, so it is best to consult a doctor or nutritionist before including them in your diet, especially if there are medical or dietary restrictions. [5]

The use of a vitamin supplement made from natural raw materials, namely apple fiber, in dessert products enriches the food product with dietary fibers, minerals, and vitamins, adds texture, saturates the taste, and is one of the main ways to increase the biological value of the product. [4]

Fiber is an extremely important component of a healthy diet and has numerous beneficial properties for the body. Fiber is necessary for:

➤ maintenance of the digestive system - soluble and insoluble fiber is used. Soluble fiber, found in foods like oats, barley, and fruit, can help lower cholesterol and control blood sugar. Insoluble fiber, which is found in many vegetables and grains, helps regulate the digestive system and maintain healthy bowel function.

➤ reducing the risk of heart diseases. Soluble fiber helps lower LDL cholesterol (the so-called "bad" cholesterol) in the blood, which can reduce the risk of heart disease.

➤ appetite regulation and weight control. Fiber adds volume to food without additional calories, which helps to feel full and control appetite. This can be helpful for those trying to maintain or lose weight.

- maintenance of healthy intestinal flora. Fiber serves as a food source for beneficial bacteria in the intestines, which helps maintain a healthy intestinal flora.
- prevention of constipation. Insoluble fiber helps maintain the normal structure and function of the intestines, which helps prevent constipation and facilitates the process of defecation.
- reducing the risk of some chronic diseases. Regular fiber intake may help reduce the risk of certain chronic diseases, such as type 2 diabetes, colon cancer, and some heart disease [6].

For optimal health, it is important to include fiber-rich foods in your daily diet, such as vegetables, fruits, grains (such as whole grain bread and oats), seeds, and nuts. This will help ensure the necessary amount of fiber and get all its beneficial benefits for the body [6].

Today, innovative methods and technologies for the production of mousse desserts are offered in order to improve the quality, taste characteristics, biological value or other aspects of the products. These technologies may include the use of new ingredients, product processing using specialized equipment, and the introduction of new methods of preparation, storage, and serving of desserts. The goal of such innovations is to create a product that meets consumer requirements and meets modern food quality and safety standards [7]. The technology of pumpkin-based mousse desserts using *Cystosira* seaweed was developed, which made it possible to significantly increase the content of organic iodine, selenium, and other minerals. The developed desserts can be recommended for the prevention of iodine deficiency diseases [8].

Mousse desserts are sweet dishes that have a light, fluffy, and airy texture similar to foam. They are often made with ingredients that give them lightness and tenderness. Mousse desserts can have different tastes and aromas. Their popularity lies in their delicacy and variety of variations [9].

They can be made from different products and ingredients, for example, chocolate mousse (made from melted chocolate or cocoa, sugar and gelatin or cream; usually has a rich chocolate flavor); fruit mousse (fruits, berries or citrus fruits are used to create fruit puree; it can be prepared with or without gelatin); lemon or lime mousse (lemon or lime juice, sugar and gelatin are used); milk or cream mousse (cream, sugar, and gelatin or other stabilizers are used); vegan mousse (uses plant-based ingredients such as coconut milk, agar-agar or chestnut paste to replace traditional animal products such as cream and gelatin); sugar-free mousse (use sugar alternatives, such as stevia, erythritol); caramel mousse (adding caramel or caramelized sugar can give the mousse a deep, caramel flavor).

Mousse can be served as an independent dessert or used as a filling for cakes, pastries and pies. They provide an opportunity for creative experimentation with different flavors and ingredients, making them popular among foodies and culinary enthusiasts [9].

Presentation of the main material. *The purpose of the research* is to develop the technology of lactose-free mousse dessert with reduced energy value.

The object of research is the technology of lactose-free mousse dessert with reduced energy value.

The subject of the research is "Secret Desire" mousse dessert, lactose-free yogurt (DSTU 4343:2004 "Yogurts. General technical conditions"), lactose-free ricotta (DSTU 4395:2005 "Soft cheeses. General technical conditions"), apple fiber (TOV "ELAN GLOBAL" TU U10.6-41737113-001:2017), erythritol (TOV "GREEN LEAF COMPANY"), mango mousse made according to traditional technology was selected as a control.

Research methods are organoleptic, computational, physicochemical, and mathematical processing methods.

Mango is a promising raw material for creating new sweet dishes of increased nutritional and biological value. Mango fruits contain antioxidants and pectin substances, which can make the consistency of the mousse viscous and gel-like, and vitamins D, C, A, group B, calcium, phosphorus, and copper are among the minerals. The calorie content of mango is 60 kcal, that is, this product can be considered low-calorie. Among its useful properties, it can be distinguished that it has an antipyretic effect, improves the work of the cardiovascular system [10].

Considering the above, it can be concluded that to improve the biological value of mousse desserts, it is advisable to use lactose-free products, the sweetener erythritol, and apple fiber enriched with a vitamin-mineral complex, which have a positive effect on the composition of the dessert, enriching it with dietary fibers, vitamins, and minerals.

Lactose-free dairy products can differ from traditional dairy products because lactose (milk sugar) is usually replaced with other ingredients, such as lactose-free milk sugar, plant-based products that mimic milk (such as soy or almond milk), etc. Lactose can be problematic for people with lactose intolerance, which is a condition in which the body cannot break down lactose effectively.

Lactose-free ricotta and lactose-free natural yogurt are products that are specially designed for people with lactose intolerance or for those who avoid dairy products. Lactose-free ricotta is an alternative to regular ricotta, which contains lactose; the main ingredient is blacksmith's cheese (blacksmith's cheese whey), which does not contain lactose; has a delicate, creamy taste and texture; used in cooking to prepare dishes such as relishes, salads, cheesecakes, and casseroles. Lactose-free natural yogurt is made from milk that has been processed to remove lactose or special cultures of bacteria that break down lactose are used; has a natural taste without the addition of sweet flavorings or sugar; rich in proteins, probiotics, and other useful nutrients that promote intestinal health; used as an

independent product or as an ingredient in various dishes and sauces, fresh fruit, honey or nuts can also be added to enhance the taste. Both of these products are available in lactose-free form for those with lactose intolerance. They can be part of a healthy diet and diet, as well as contribute to maintaining the balance of the intestinal flora and providing the body with useful nutrients. [11]

Erythritol is a natural sweetener used as a substitute for traditional sugar in food products. This substance is found in fruits and many other plants, and can also be made by fermenting glucose or sucrose. It has a sweet taste close to regular sugar, but has much fewer calories and does not affect the level of glucose in the blood. Since it has no effect on glucose and insulin, it is often used in products for people with diabetes or for those who want to reduce their intake of carbohydrates and calories. Erythritol has about 70% of the sweetness of sugar. This means that a larger amount is required compared to sugar to achieve a similar sweet taste, but it is possible to replace the sugar with erythritol in a 1:1 ratio, thereby reducing the sweetness of the finished dish. It is very low in calories (about 0.2 calories per gram), erythritol is excreted unchanged [12].

Apple fiber is an important source of soluble and insoluble dietary fiber, which helps improve gastrointestinal function, regulate digestion, promote satiety, and help maintain stable blood sugar levels. In addition, it contains vitamins C, K, group B and minerals: potassium, calcium, magnesium, phosphorus, some antioxidants, flavonoids, carotenoids, as well as other biologically active substances, organic acids, phytoncides.

Apple fiber is usually an important part of the diet, especially for those looking to improve their health by consuming more dietary fiber. The nutritional value of apple fiber per 10 grams is fat 0 g, saturated fat 0 g, trans fat 0 g, carbohydrates 9 g, including dietary fiber 5 g, sugar 0 g, proteins 0 g, glucose

11.2%, fructose 36.8%, calcium 8 mg, iron 0.2 mg, potassium 54 mg, calorie content 34 kilocalories [13].

In the mousse dessert - "Secret Desire" with mango, in order to create model food compositions, it is planned to replace part of the mango puree with apple fiber in the amount of 10 g, and 20 g; exclude honey, replacing it with erythritol, and also completely replace sugar with erythritol; dairy products are replaced by lactose-free (table 1).

Table 1

Model food compositions of lactose-free mousse dessert "Secret Desire" with apple fiber and erythritol sweetener

Raw	Control sample	Experimental sample 1	Experimental sample 2
Mango puree	65	55	45
Apple fiber	-	10	20
Lactose-free ricotta	35	35	35
Lactose-free yogurt	35	35	35
Sugar	9	-	-
Erythritol	-	12	12
Honey	3	-	-
Gelatin	2,5	2,5	2,5
Water	15	15	15
Mass of finished products	150	150	150

The organoleptic evaluation of the quality of the developed lactose-free mousse dessert "Secret Desire" with apple fiber and the sugar substitute erythritol is shown in Table 2.

Table 2

Organoleptic assessment of lactose-free mousse dessert «Secret Desire»

Indexes	Coefficient weights, units	Control sample	Experimental sample 1	Experimental sample 2
Appearance	0,25	4,9	4,9	4,8
Color	0,15	4,9	4,9	4,8
Taste	0,25	4,8	4,9	4,7
Scent	0,25	4,8	4,9	4,7
Consistence	0,10	4,9	4,9	4,7
General organoleptic assessment	1,00	4,86	4,92	4,75

According to the results of the organoleptic evaluation, it was determined that the best indicators were obtained by experiment 1, in which 55 grams of mango puree was taken and 10 grams of apple fiber were added, the introduction of a larger amount of apple fiber changes the light texture of the mousse, makes it thicker. Sugar and honey have been replaced with the sweetener erythritol.

The technology of a lactose-free mango mousse dessert with the addition of apple fiber and the sugar substitute erythritol has been developed, the production scheme of the "Secret Desire" mousse dessert with reduced energy value is shown in (Fig. 1). A photo of the finished dessert "Secret Desire" is shown in fig. 2.

The nutritional value, energy value, and vitamin-mineral composition of the control and experimental samples of the lactose-free mousse dessert "Secret Desire" were calculated (Table 3).

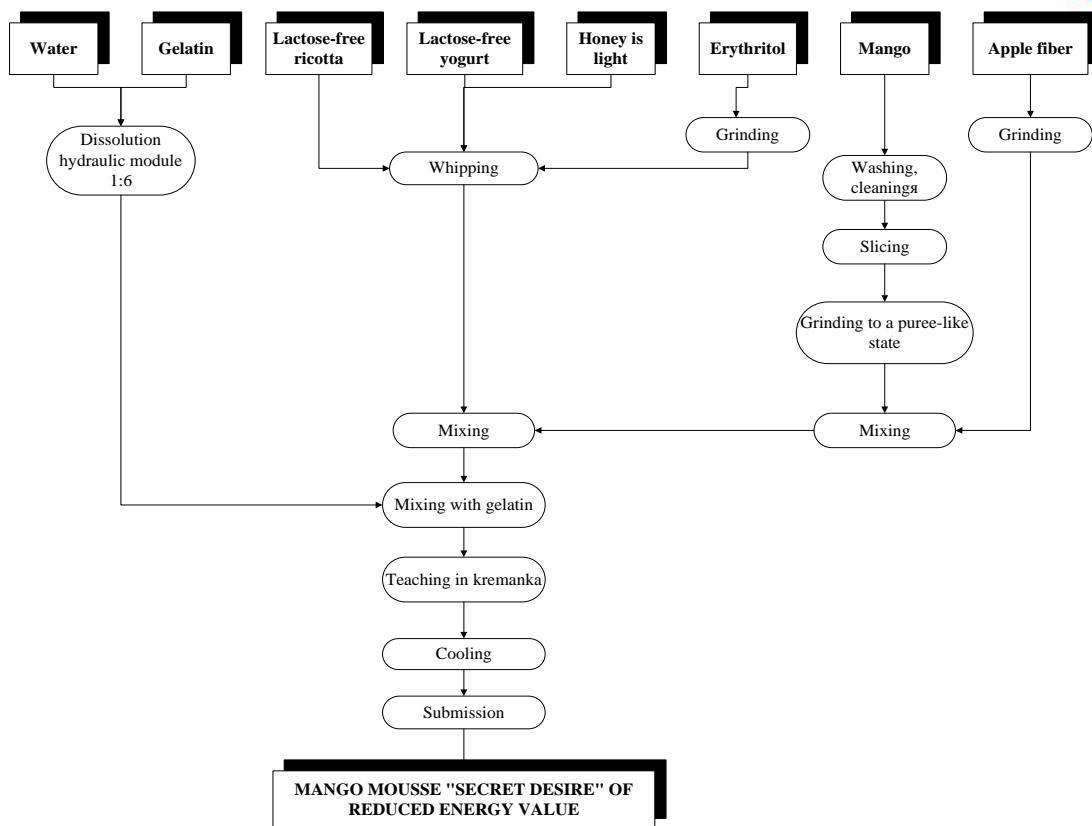

Fig. 1. Technological scheme for the production of "Secret Desire" mousse dessert with reduced energy value

Fig. 2. Lactose-free mousse dessert "Secret Desire" with reduced calories

Table 3

Chemical composition of control and experimental samples of lactose-free mousse dessert "Secret Desire" with the addition of apple fiber and erythritol (150 g)

Indexes	Control sample	Experimental sample	Difference, %	Daily need	Satisfying daily needs, %	
					Control sample	Experimental sample
Proteins, g	12.52	13.44	7.3	76	16.47	17.68
Fats, g	6.25	5.2	- 17.0	60	10.42	8.67
Carbohydrates, g	52.15	48.12	-7.7	400	13.04	12.03
including dietary fiber, g	1.51	8.18	5.4 tames	20	7.55	40.75
Energy value, kcal	315	269	-14.6	2200	14.32	12.23
Macroelements						
Potassium, mg	588	642	9.18	2500	23.52	25.68
Magnesium, mg	29	33	13.8	400	7.25	8.25
Calcium, mg	382	454	18.8	1200	31.83	37.83
Phosphorus, mg	198	203	2.52	800	24.75	25.38
Vitamins						
B ₁ , mg	0.111	0.121	9.0	1.5	7.4	8.1
B ₂ , mg	0.257	0.287	9.72	1.4	18.36	20.5
C, mg	30	44	14.7	70	42.86	62.86
PP, mg	2.48	2.68	8.10	20	12.4	13.4
K, mkg	5.3	7.9	y 1,5 tames	150	3.53	5.23

Conclusions. According to the data in Table 3, it was determined that when adding apple fiber, enriched with a vitamin-mineral complex, and erythritol to the composition of the lactose-free mousse dessert "Secret Desire", the protein content increases by 7.3% (due to the lactose-free components, which contain less fat, but more proteins), fiber content - 5.4 times, while a decrease in the content of total carbohydrates due to the use of erythritol is observed; the content of mineral substances increases: K – by 9.18%; calcium – by 18.8%; magnesium – by 13.3%; phosphorus – by 2.52%; vitamins: B1 – by 9.0%; B₂ – by 9.72%; PP – by 8.10%. With the addition of apple fiber, vitamin C increases by 14.7% and vitamin K by 1.5 times.

Nutrition is the main factor in ensuring optimal growth and development of the human body, its efficiency, adaptation to the harmful effects of environmental factors. Based on the above indicators, it can be concluded that the developed dessert with apple fiber and the sugar substitute erythritol is superior in quality to the dessert made by traditional technology.

Based on the properties of the studied raw materials, the developed products can be recommended for people with lactose intolerance, as well as for people with diabetes and for people who follow a proper diet and lead a healthy lifestyle.

References:

1. Neshchadym L.M. Innovative methods and technologies for the preparation of dessert products. Innovations and technologies in the field of services and food. October November. 2021. P.59-65.
2. Diet for Diabetes. Basic Principles URL:<https://greenleaf.com.ua/uk/diyeta-pri-diabeti-osnovni-printsipi-ta-priklad-tizhnevogo-menyu/>

- 3.. Sugar products and sugar substitutes in the food industry. Domestic and world experience [Electronic resource]: scientific and auxiliary bibliographic index in two languages 2000–2018 / [according to O. V. Olabodi] ; National University of Food of technologies, Science and technology b-ka – Kyiv, 2019. – 145 p.
4. Types of sugar substitutes. URL: <https://fitforma.ua/vydy-czukrozaminnykiv/>
5. Sugar and substitutes. What is more useful? URL:<https://www.bbc.com/ukrainian/features-44221671>
6. Fiber is the guardian of your health and longevity. URL: <https://zdorovoshop.com/polza-kletchatki-dlia-organizma>
7. Materials of the X All-Ukrainian scientific and practical conference, «Innovative technologies in the hotel and restaurant business», November 23, 2021 - Kyiv: NUHT, 2021. – 269 p.
8. Antonyuk I. Technology of whipped sweet dishes of increased biological value. – «Goods and Markets» magazine. – 2018,02 (26). – P. 143-157.
9. Cherevko O. I. Innovative technologies of functional food products. Kharkiv: KhDUHT. 2017. – 775 p.
10. The benefits and harms of mangoes. URL: <https://freshmart.com.ua/uk/blog/articles/korist-ta-skoda-mango.html>
11. Yudina T., Serenko A. Formation of the domestic market of lactose-free and low-calorie dairy products. «Goods and Markets» magazine. T.38. № 2. – 2021. – P.33-43.
12. Erythritol: the best sweetener or a newfangled trend? URL: <https://fitomarket.com.ua/ua/fitoblog/jeritrit-luchshij-podslastitel-ili-novomodnij-trend>
13. Fiber – what is it and which products contain it? URL: <https://fitomarket.com.ua/ua/fitoblog/kletchatka-cto-i-v-kakih-produktah-soderzhitsja>

ODDÍL 4. HISTORICKÉ VĚDY

§4.1 ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ У ПЕРІОД 2014-2019 рр. (Кришній П.І., Національний університет оборони України)

Вступ. Практично усі сучасні армії країн світу мають у своєму складі розвідувально-диверсійні формування, які традиційно називаються силами спеціальних операцій.

Унікальність сил спеціальних операцій полягає в їхньому призначенні, розв'язуваних завданнях, специфіці організаційної структури, бойових можливостях та особливостях підготовки й застосування. Формування спеціального призначення є невід'ємною складовою сил спеціальних операцій.

Анексія Криму росією і війна на Донбасі прискорили процес формування Сил спеціальних операцій як з боку України, так і росії.

У сучасних умовах сили спеціальних операцій росії є добірними частинами і підрозділами, спеціально підготовленими й оснащеними для виконання комплексу розвідувальних, диверсійних і спеціальних дій у глибокому тилу противника і на території іноземних держав в умовах як воєнного, так і мирного часу.

У статті на підставі наявної літератури і джерел розглянуто та узагальнено досвід застосування сил спеціальних операцій збройних сил російської федерації під час анексії Криму та під час проведення Збройними Силами України Антитерористичної операції, наведені приклади їх бойового застосування та висвітлені форми та способи виконання ними спеціальних завдань.

В умовах сьогодення вивчення досвіду бойового застосування формувань спеціального призначення сприяє розвитку нових тактичних форм і нових способів дій невеликих підрозділів. Цей історичний досвід може, перш за все, допомогти уникнути помилок і знайти правильний шлях для вирішення бойових завдань у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Сили спеціальних операцій (ССО) збройних сил російської федерації були засновані 2013 року на базі частин спеціального призначення та розвідки, раніше підпорядкованих Генеральному штабу. ССО є важливою складовою сил агресора в гібридній війні проти України, які відображають погляди російського Генштабу на роль і місце спецпризначенців у "війні нового покоління".

Дії спецназу у Криму. Дії спецпризначенців збройних сил російської федерації мали вирішальне значення для успіху операції з окупації Криму, а командування ССО рф брало безпосередню участь у її плануванні. Для нейтралізації українських силових структур на півострові, насамперед ЗСУ, та унеможливлення опору агресії було задіяно комплекс заходів, у яких провідну роль відіграли саме спецпризначенці. Ці підрозділи перекидалися до Криму першими [1].

26 лютого 2014 року транспортні літаки Повітряно-космічних сил (ПКС) рф доставили на аеродром у м. Гвардійське 500 спецпризначенців Головного розвідувального управління Генштабу рф (диверсійні підрозділи, навідники, провідники тощо). Решту сил, як-от підрозділи 45 окремого гвардійського розвідувального полку, 3 окремої бригади та 25 полку спецпризначення та ін., перекинули до Севастополя десантними кораблями [2].

З огляду на вирішальне значення для російської операції в Криму фактора часу, дії спецпризначенців здебільшого були зосереджені на акціях прямої дії: розвідці, блокаді та захопленні ключових державних об'єктів

АРК, а також військових частин і кораблів Військово-морських Сил України (ВМСУ). Акцент було зроблено на швидкості та раптовості, щоб поставити українську сторону перед фактом того, що вже сталося і ускладнити можливу військову відповідь. Сили ССО очолювали захоплення важливих об'єктів ЗСУ на півострові, використовуючи не тільки власні підрозділи, а й спецпризначенців Головного управління Генштабу рф і морську піхоту.

Першою акцією ССО на півострові стало збройне захоплення в ніч на 27 лютого 2014 року силами 45 окремого полку спецпризначення будівель ВР та уряду АР Крим у Сімферополі, над якими одразу підняли російські прапори [3].

Диверсанти забезпечили потрібний Кремлю результат “голосування” в парламенті АРК за відокремлення від України і запустили сценарій захоплення влади проросійськими силами. А Віктор Янукович, який тоді вже перебував на території рф, підписав указ про призначення Сергія Аксьонова прем'єр-міністром АРК. Відтоді почалася прискорена підготовка “референдуму” для легалізації окупації Криму.

“Зелені чоловічки” діяли без розпізнавальних знаків і шевронів, зазвичай під прикриттям цивільних, “самооборони” та/або завезених з Кубані “казаків”. Їх вирізняла наявність російського індивідуального бойового екіпірування “Ратник” і сучасних зразків озброєння (автомат “Вал”, снайперська гвинтівка “Вінторез” тощо), яких немає в загальновійськових частинах ЗС рф.

Захопленню українських військових частин передували блокада та акції психологічного впливу. 27-28 лютого в аеропорту Сімферополя загін спецпризначенців заблокував роботу українського ДП “Кримаерорух”, яке забезпечувало аеронавігацію в Криму, і так перервав повітряне сполучення АРК із зовнішнім світом. Інший загін висадився на розташовані в Чорному

морі газовидобувні платформи української компанії “Чорноморнафтогаз” і захопив їх. У ніч на 5 березня ССО провели операцію з нейтралізації основних українських частин протиповітряної оборони на півострові, 174-го і 50-го ракетних полків ППО, дислокованих у Севастополі та Феодосії (у яких на озброєнні були ЗРК С-300ПС). Захопленню передувало виведення з ладу систем управління. Того ж дня спецназ захопив 25-й і 85-й ракетні дивізіони Берегової оборони ВМСУ [2].

6 березня “зелені чоловічки” заблокували вузли зв’язку кримського “Укртелекому” в Сімферополі, а 10 березня в Ялті й у той самий час переключили український сигнал ТБ на російський. Водночас було відключено спеціальний зв’язок між частинами ЗСУ на півострові та Києвом, що змусило командирів перейти на відкриті канали, вразливі з погляду перехоплення та перешкод [2].

15 березня висадився перший російський десант на материкову частину України. З чотирьох вертольотів висадилися 80 спецпризначенців на косі Арабатська Стрілка з виходом у Херсонську область і зайняли газорозподільну станцію “Чорноморнафтогазу”.

Подальше просування десанту заблокували українські прикордонники, тому з часом росіяни відступили. 19 березня в Севастополі спецпризначенці захопили заблоковані раніше штаб ВМС України та корвет “Хмельницький”, а вночі 25 березня на озері Донузлав після переслідування катерами та гелікоптерами – тральщик “Черкаси”. Виконання спецпризначенцями зазначених завдань мало оперативне значення, оскільки позбавило українську сторону можливості організованого опору агресії. Водночас росія й далі нарощувала сили та повністю окупувала півострів. З моменту захоплення парламенту АРК до підписання угоди про “включення” Криму до складу рф минуло всього 19 днів.

Дії спецназу на Донбасі. Російський спецназ почав діяти на території материкової України задовго до початку боїв на Донбасі. Ще з березня 2014 року СБУ фіксувала підвищену активність спецслужб агресора в південних областях разом із початком інспірованих Москвою на півдні та сході акцій опору та мітингів.

Першочерговий розвідувальний інтерес для ССО становили частини ЗСУ, дислоковані поблизу Криму. Для цього вони здійснювали розвідку, яку проводили малими групами до чотирьох осіб з використанням відкритого мобільного зв'язку. У ніч на 12 березня одну з таких диверсійно-розвідувальних груп (ДРГ) на чолі з кадровим військовим розвідником підполковником Романом Філатовим опергрупа СБУ “Крим” захопила на Чонгарі. Група на автомобілі здійснювала розвідку бойових позицій 79-ї аеромобільної бригади, 208-ї зенітно-ракетної бригади та 3-го зенітно-ракетного дивізіону ЗСУ і встановлювала поблизу них спеціальні інфрачервоні маяки для точного наведення на ціль російської авіації та ракет [2].

У затриманих вилучили легальні українські паспорти з кримською реєстрацією. Зокрема Філатов мав справжній український паспорт на ім'я Євгена Арбузова і виявився важливою для Кремля персоною, для звільнення якої міністр оборони рф Сергій Шойгу особисто звертався до тодішнього в.о. президента України Олександра Турчинова. Після офіційного визнання Москвою своєї причетності до захоплення заручників у Криму шпигуна обміняли на 40 затриманих українських активістів і військових [2].

Як виявилось, група Філатова діяла не одна. У березні того ж року на Миколаївщині було пошкоджено пристрій дальньої проводки літаків поблизу одного з військових аеродромів, що може свідчити про діяльність ще однієї ДРГ, яка залишилася непоміченою.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Згідно з московським сценарієм, на початку квітня 2014 року проросійські сепаратисти на сході України оголосили про створення “ДНР” і “ЛНР”. Водночас Ігор Гіркін, який із групою спецпризначенців перебрався на Донбас, за московським наказом розпочав масштабну диверсійну операцію. 12 квітня його ДРГ захопила Слов’янськ і Краматорськ та обстріляла із засідки групу співробітників СБУ. 16 квітня 2014 року ДРГ Гіркіна за допомогою місцевих проросійських елементів заблокувала в Краматорську і селі Красноторка та роззброїла дві колони 25-ї аеромобільної бригади ЗСУ, захопивши шість одиниць бронетехніки, зокрема захопила САУ 2С9 “Нона”. А 17 квітня група зайняла телерадіоцентр на горі Карачун біля Слов’янська, де відключила українські канали та налагодила трансляцію російських [3].

На відміну від Криму, використання російського спецназу на материковій частині України тривало довго. Причиною є наявність у Кремля іншої мети: дестабілізації країни (без необхідності захоплення всієї території) і блокувань європейської та євроатлантичної інтеграції. Тому на Донбасі ССО виконували традиційні функції: спеціальну розвідку, військову допомогу та акції прямої дії. До того ж одним із напрямів діяльності спецпризначенців ССО було створення на базі проросійських елементів збройних формувань псевдореспублік для реалізації московських геополітичних проєктів на кшталт “визволення” Південно-Східної України, створення “Новоросії”. Для цього лише спецпризначенці ГРУ задіяли на Донбасі на ротаційній основі від трьох до чотирьох підрозділів по 250-300 бійців зі складу семи бригад.

Утім, невисока боєдатність проксі-формувань “ЛНР-ДНР” змусила Кремль використовувати спецпризначенців і в безпосередніх бойових діях. Особливо активними ССО були влітку 2014 року, коли наступ ЗСУ поставив обидві псевдореспубліки на межу існування. Спецпризначенці забезпечували

розвідку та маркування цілей інфрачервоними маяками, а також здійснювали цілевказівки для подальших артилерійських обстрілів українських позицій поблизу державного кордону. Масовані обстріли КПП в Ізвариному, Довжанську та Краснопартизанську змусили українських прикордонників відійти, що дало змогу налагодити прямий зв'язок сепаратистських анклавів із територією рф. Загони ССО також оцінювали ефективність завданих ударів та подекуди вживали заходів щодо остаточного знищення цілей власними силами. Відомості про наслідки ударів (зокрема фото та відео) зазвичай використовували інші підрозділи спецпризначення для цілеспрямованих інформаційно-психологічних акцій.

До завдань ДРГ спецпризначенців також входить мінування території та ділянок доріг у тилу українських військ, встановлення фугасів, засідки, диверсії, блокада транспортного сполучення, атаки погано захищених конвоїв. На початку війни спецназ також сприяв насиченню бойових порядків гібридних військ засобами ППО з метою протидії авіації ЗСУ. У ніч на 14 червня 2014 року в районі Луганського аеропорту з використанням ПЗРК “Ігла” вони збили транспортний літак Іл-76 ЗС ЗСУ, внаслідок чого загинуло 49 українських військових [5].

Не були поодинокими обстріли за наводками ССО українських літаків засобами ППО з території рф. Зокрема 14 липня 2014 року поблизу Ізвариного на висоті 6,5 км вогнем через лінію кордону було збито військово-транспортний літак Ан-26. Того ж дня було втрачено штурмовик Су-25, який за версією ЗСУ збив російський винищувач. Ймовірно, російські ППО також збили щонайменше два Су-25, які 23 липня підтримували частини ЗСУ поблизу лінії державного кордону. Наслідком таких дій стало призупинення використання в зоні АТО авіації ЗСУ [3].

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Спецназ також забезпечував транспортування з росії на окуповану частину Донбасу (а потім повернення назад) ЗРК “Бук-М1”, ракетою якого 17 липня 2014 року було збито малайзійський “Боїнг” рейсу МН17. Напередодні, 29 червня, для легалізації очікуваної появи в “ополченців” такої зброї Гіркін розповсюдив фейк про нібито захоплення ними “Буків” в одній із частин ППО ЗСУ біля Донецька [4, с.223].

Важливим напрямком дій ССО є диверсії на стратегічно важливих об’єктах. Свого часу повідомляли про низку вибухів у Харкові, Одесі та Маріуполі, здійснених диверсантами під виглядом проросійських “партизанів”. Варто згадати також резонансні вибухи складів боєприпасів поблизу Сватового (2015), Балаклії та Калинівки (2017) і селища Дружба Ічнянського району (2018), унаслідок чого ЗСУ втратили чимало дефіцитних снарядів і ракет. Попри брак прямих доказів це дуже нагадує диверсійні акти під виглядом службової недбалості. 29 червня 2014 року було підірвано залізничну колію поблизу станції Основа в Харківській області, а 12 вересня з використанням диверсійних магнітних мін СПМ – чотири цистерни з авіаційним паливом. 30 березня там сталися вибухи під двома потягами. А 7 жовтня 2015 року вже на станції Куп’янськ-Вузловий міною СПМ підірвали цистерну з пальним. Чергову спробу диверсії (з використанням гранатомета) на станції Основа СБУ попередила в липні 2018 року.

23 грудня 2014 року в Маріуполі підірвали залізничний міст, що з’єднує залізничний вокзал і морський торговельний порт. Це поставило під загрозу зупинки одразу два меткомбінати, а також відвантаження 60% уже готової продукції. Метою таких диверсій окрім заподіяння матеріальної шкоди також було відволікання частини сил на протидиверсійні заходи. За даними СБУ, лише протягом 2017-2019 років військова розвідка РФ відправила на підконтрольну територію України кілька ДРГ, які діяли

автономно та готували диверсії і теракти в Києві, Харкові, Дніпрі, Маріуполі, Одесі та Сєвєродонецьку. СБУ повідомляла про попередження до 200 диверсій.

Водночас через низький рівень підготовки власної мотопіхоти російське командування було змушене залучати спецпризначенців безпосередньо до боїв: 45-й полк під час боїв за Донецький аеропорт, 25-й полк під час боїв за Дебальцеве тощо. 6 травня 2015 року біля села Новотроїцьке було перехоплено ДРГ і знищено шість російських спецпризначенців. Ще кількох ліквідували того ж дня біля смт. Міус на Луганщині. 16 травня під час відбиття зухвалого денного нападу ДРГ на блок-пост 92-ї окремої механізованої бригади ЗСУ поблизу н.п. Щастя в полон потрапили капітан Єрофєєв і сержант Александров із 3 окремої гвардійської бригади спецпризначення. Обоє поранених і покинутих на полі бою спецпризначенців намагалися добити свої ж, накривши мінометним вогнем, щоб не залишати живих свідків, але не змогли, бо полонених вчасно евакуювали. У червні 2017 року під час ліквідації ДРГ поблизу селища Жолобок на Луганщині в полон потрапив боєць 22 окремої бригади спецпризначення Агєєв. А з листопада 2019 року бійці російських ССО присутні в зоні ООС також як снайперські пари [2].

Дії спецназу ФСБ. На відміну від ССО, спецпризначенці ФСБ зазвичай не беруть участі в бойових діях на лінії зіткнення (крім снайперів). Однак вони разом із ССО або самостійно здійснюють розвідку і теракти на території материкової України. Спецназ ФСБ також виконує на окупованих територіях дисциплінарні та контррозвідувальні функції, зокрема пошук українських ДРГ. А ще він причетний до фізичного усунення деяких польових командирів бойовиків, які з різних причин не влаштовували окупантів. Спецназ ФСБ також відповідальний за низку провокаційних акцій. Саме його

співробітники могли бути причетні до провокацій в Одесі 2 травня 2014 року. Встановлені слідством організатори цього злочину переходять в росії. Інший приклад провокацій: на початку 2015 року російські медіа звинувачували ЗСУ в нічних обстрілах житлових кварталів окупованого Донецька. Справа набула розголосу, коли виявилось, що насправді це робили троє росіян, жителі Краснодару, які на вантажівці з 82-мм мінометом ночами їздили вулицями міста. Їх затримали в Донецьку самі бойовики, але справу напрочуд швидко “закрили”.

Зрештою, на рахунку спецпризначенців ФСБ рф захоплення 25 листопада 2018 року в нейтральних водах поблизу Керченської протоки українських кораблів: буксира “Яни Капу” та бронекатерів “Бердянськ” і “Нікополь”.

Висновки. Таким чином, російський спецназ навряд чи буде діяти проти країн НАТО, але може використовуватися в країнах з російською діаспорою, таких як Україна, Білорусь і Казахстан. Дії спецпризначенців характеризуються швидкістю, ініціативністю і нетрадиційною тактикою, а їхні завдання відіграють важливу роль у досягненні стратегічних цілей. Вони запозичують західні підходи, включаючи використання малих груп, і можуть доповнюватися невійськовими засобами, такими як інформаційно-психологічні операції, що було продемонстровано в Криму і на сході України.

Список використаних джерел:

1. Журнал «Український тиждень». № 22 (654) від 27.05.2020. URL: <https://tyzhden.ua/Society/244042>
2. Україна кримінальна. URL: <https://informnapalm.org/48779-kak-rossiya-primenyaet-svoikh-specnazov/>

3. Командування ССО ЗС України. URL: <https://www.facebook.com/usofcom>

4. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення / Павло Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.

5. Збитий Іл-76: трагедія, якої можна було уникнути. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/o_voine/tragediya-u-lugansku-yak-mozhливо-bulo-poperediti-zbittya-il-76-z-pivsotneyu-viyskovosluzhbovciv-354593.html

§4.2 СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР (Левін О., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Вступ. Питання демократичних перетворень на теренах колишнього СРСР вже багато років залишається актуальною темою сучасної політичної науки. В межах пострадянського простору відбувається досить специфічний політичний процес центральним питанням якого є трансформаційні перетворення, які включають демократизацію політичної системи кожної країни. Однією з головних особливостей цього процесу виступає тоталітарне минуле держав створених після розпаду СРСР як стартова позиція трансформаційних процесів. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю осмислення суперечливих суспільно-політичних перетворень, які відбуваються у Латвії, Литві та Естонії після розпаду СРСР та набуття ними незалежності.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. на євразійському континенті відбулись докорінні зміни пов'язані з розпадом СРСР. На його теренах утворилися нові суверенні держави, які проголосили курс на демократизацію та побудову ринкової економіки. Кардинальні політичні та економічні перетворення на пострадянському просторі спричинили закономірний інтерес дослідників до змісту і характеру демократичних трансформацій як в цілому, так і в кожній країні окремо.

Після краху ряду комуністичних режимів, з'являється багато транзитологічних концепцій, адаптованих до дослідження системних поставторитарних трансформацій кінця ХХ ст., авторами яких виступили А. Пшеворський, З. Бжезинський, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер, Х. Лінц, А. Степан, Л. Даймонд. Серед досліджень посткомуністичних трансформа-

ційних процесів, зокрема і в країнах Балтії, можна виділити праці західних науковців Г. Соренсена, С. Уайта, П. Льюїса, Р. Роуза, Б. Парота, Р. Грея, Л. Холмс, вітчизняних дослідників Т. Алексеєвої, С. Бистрицького, О. Дергачова, В. Полохала та ін. [1].

Мета статті полягає у дослідженні процесу демократизації та особливостей його розвитку у країнах Балтії.

Виклад основного матеріалу. Першими на пострадянському просторі на шлях демократичних перетворень встали прибалтійські республіки. Такий вибір мав глибокі історичні та цивілізаційні коріння. Три країни Балтії – *Латвія, Литва та Естонія* – завжди ментально відчували себе частиною західної цивілізації. Вони були включені до складу СРСР одними з останніх, і першими вийшли з нього. Після 50-ті років радянської окупації саме вони виступили в авангарді боротьби за розвалення СРСР. На відміну від значно більших і багатших радянських республік країни Балтії не зазнали таких руйнівних наслідків у результаті переходу до незалежності.

Ключовим поняттям політичних змін в посткомуністичних державах є поняття демократичного транзиту – переходу від авторитаризму до демократії. Трансформації в цих країнах, як правило, починались з невдоволення суспільств старими порядками, що супроводжувалось або розколами в правлячих комуністичних партіях та/або оформленням дієвої опозиції. Країни Балтії на етапі виходу з СРСР за основу суспільно-політичного ладу обрали західноєвропейську модель із розвиненим парламентаризмом правами людини, ринковою економікою. Відразу після здобуття незалежності країни Балтії чітко визначили свої головні цілі – побудову демократичних держав, інтеграція в Європейські структури, забезпечення своєї безпеки в рамках НАТО. 1991 р. Латвія, Литва та Естонія

стали членами Союзу балтійських народів. У 1995 р. вони стали асоційованими членами ЄС, а з травня 2004 р. – повноправними членами спільноти. Цього ж року країни Балтії стали членами Північноатлантичного блоку. Це стало можливим як за діяльної зовнішньої підтримки країн Заходом, так і за умовами існуючого в кожній із балтійських країн високого політичного і суспільного консенсусу з цих важливих питань.

Демократичний транзит в країнах Балтії розпочався зі створення цими державами єдиного політичного простору. Серед особливостей такого простору – спільність геополітичних інтересів, пов'язаних зі вступом у ЄС і НАТО, максимальне відокремлення від будь-яких політичних, економічних, військових союзів з державами колишнього СРСР, тотожність політичних систем, стандартизованість правових інститутів у європейському середовищі. У всіх трьох країнах були прийняті конституції, які проголосили про те, що фундаментальними засадами державності країн є традиційні для європейських країн цінності – суверенітет народу, незалежність держави, політичний плюралізм, вільне функціонування політичних партій, широке самоврядування, недоторканість особи, її свободи, приватного життя, власності та ін. В кожній країні почалась формуватися нова політична система, складовими якої стали анти тоталітарна ідеологія, багатопартійність, домінування інтересів середнього класу у формуванні економічної політики, домінування європейських цінностей та принципів європейського права відносно національних правових систем. Умовою швидкого реформування політичних систем країн Балтії стала масова підтримка демократичних перетворень різними верствами населення.

Специфічні особливості процесу демократичних перетворень в кожній країні були обумовлені деякими особливостями національного складу

населення кожній з країн, кількістю російськомовного населення та його впливу на прийняття політичних рішень. Так, в Литві був прийнятий так званий «нульовий варіант громадянства» воно було надано всім, хто проживав на її території на момент розпаду СРСР. Колишня комуністична партія республіки була трансформована у соціал-демократичну силу, яка виявилась здатною перемагати у боротьбі за електорат і поступатися владою. Серед факторів що вплинули на ефективність політичних реформ у Литві, слід виділити люстраційний процес та перебудову місцевого самоврядування.

На відміну від Литви, основною проблемою Латвії та Естонії став неінклюзивний характер надання громадянства країни. Великий відсоток російськомовного населення, що прожив на території цих країн, не отримав громадянства, а отже, і політичних прав (уряд Естонії взагалі запровадив два варіанта паспортів – «сині» та «сірі», відповідно для різних категорій мешканців). Внаслідок цього формування законодавчого та політичного полів відбулося без участі російськомовної більшості. А це обумовило очевидну «праву» модель розвитку, а також численні випадки правової та адміністративної дискримінації. Крім того, на початку 1990-х рр. у цих країнах почали формуватися відносно впливові сили «нових лівих», які виявилися здатними здобути підтримку частини «лівого» електорату.

Отож приймаючи відповідні положення законодавства про громадянство, парламенти цих країн забезпечили формування консолідованого електорату з більш-менш подібним баченням власної державності, що не дозволило у майбутньому створення політичних партій діаметрально протилежного бачення як вектору зовнішньої так і внутрішньої політики держави. Також фактично завдяки законодавству відбувся відбір

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

електорату який у майбутньому забезпечив рекрутування латвійської та естонської еліти та її консолідацію. У даному напрямі щодо демократичних перетворень спрацювало і законодавство про декомунізацію Латвії та Естонії, яким забезпечувалась ротація політичної еліти, та можливість проведення демократичних виборів. Внаслідок включення електорального механізму в Латвії, Естонії а також Литві комуністичні партії або трансформувалися у соціал-демократичні, або ж взагалі були усунені від політичної боротьби. Урядову політику цих держав можна назвати синтезом ліберальних реформ та соціальної спрямованості, що поєднує ліберальні реформи з заходами соціального захисту населення. У зовнішній політиці за усіх урядів домінує західний вектор, що викликає зворотну реакцію – політичну та економічну підтримку трансформаційних процесів західними демократіями. Взагалі, досвід країн Балтії яскраво демонструє, що однією з умов успішної консолідації демократії пострадянських країнах є успішна трансформація наступників комуністичних партій у системну національну силу, включену у загальнополітичний консенсус щодо шляхів розвитку країни.

Аналізуючи тенденції та зміст демократичного транзиту у державах Балтії, необхідно визначити нормативну основу політичної трансформації, а саме – конституційні засади реформування політичних систем у цих країнах. Прийняття у цих країнах новітніх, європейських за змістом конституцій (окрім Латвії, в якій поетапно модернізувались окремі положення Конституції 1922 р.) стало передумовою швидкої та ефективної перебудови політичних систем. Важливо підкреслити, що демократичні реформи у прибалтійських державах отримали масову соціально-психологічну підтримку різних верств населення. Таким чином у суспільстві сформувалась правосвідомість соціальної згоди, яка виступила «рушійною енергетикою»

трансформаційних політичних процесів. Слід зазначити, що вже на початку 90-х років минулого сторіччя у прибалтійських країнах сформувався полікратичний тип форми держави, головними ознаками якого є: «м'який» поділ державної влади (характерний для змішаних та парламентських республік), домінування інтересів середнього класу у розробці моделей політичної та економічної систем, багатопартійність, ефективні механізми захисту прав і свобод людини.

Зазначимо, що до особливостей трансформації виборчих систем у пострадянських країнах Балтії можна цілком слушно віднести швидкий перехід до пропорційної (Латвія, Естонія) або змішаної системи (Литва) із дотриманням відповідних міжнародних виборчих стандартів, становлення демократичного режиму, перехід до другого етапу демократизації. Обравши парламентську форму правління, Естонія закономірно надала перевагу пропорційній системі виборів до парламенту з багатомандатними округами. Кандидати в депутати висуваються виключно партіями або виборцями, а компенсаційні мандати розподіляються між партіями. Заслугує на увагу створення в Естонії і національного реєстру виборців та запровадження карток виборців, що теж зменшує ймовірність порушень під час виборів. До того ж, за виборами наглядає Національний виборчий комітет, який їх забезпечує та організовує інструктажі для членів виборчих органів. Вирішивши до кінця 90-х років ХХ століття проблему громадянства, досягнувши володіння державною мовою на належному рівні всіма громадянами, Естонія не ставить володіння мовою перепорою для набуття активного виборчого права [2].

Аналізуючи трансформаційні зміни у Латвії, підкреслимо, що тут теж використовується пропорційна система виборів до Сейму. Особливі вимоги

латвійське законодавство висуває до пасивного виборчого права. Кандидати в депутати повинні відмежуватися від радянського минулого і, якщо вони раніше співпрацювали зі службами безпеки, розвідки або контррозвідки СРСР, Латвійської РСР або іноземної країни; після 13 січня 1991 року були активними членами КПРС (КП Латвії), міжнародного фронту робітників Латвійської РСР, Об'єднаної ради робочих організацій, Організації ветеранів війни та праці, вселатвійського комітету порятунку або його регіональних організацій, то відповідно до статті 5 Закону про вибори до Саєму вони не можуть бути внесені до списків кандидатів. Окрім цього, до них висуваються підвищені вимоги щодо психічного здоров'я. Особливо відзначимо вимогу володіння національною мовою на III (найвищому) рівні.

З'ясовуючи процеси змін у пострадянській період в Литві, ми відзначаємо, що в даній країні пішли значно далі шляхом демократизації виборчого процесу. Тут виборче законодавство характеризується «зрілістю» та демократичністю і найбільше відповідає міжнародним стандартам. Поперше, це стосується гласності при проведенні виборів. Тим самим забезпечуються прозорість виборчих кампаній, на що не всі країни молодії демократії наважуються. Особливо це стосується фінансування виборчих кампаній [3]. По-друге, у Литві ставляться максимально високі перепони використанню адміністративного ресурсу шляхом заборони передвиборної агітації з використанням службового становища, забезпечення діяльності спостерігачів та протистояння поширенню компромату на учасників виборчих перегонів. Далі, у 2000 р. до законодавства внесено доповнення щодо проведення агітації по литовському радіо та на телебаченні виключно у формі дискусії, що примусило партії самостійно вести дебати або зі суперниками по виборчих перегонах, або з ведучими програм. Закон

забороняє Національному радіо та телебаченню вести передачі передвиборної агітації, окрім передач, спеціально визначених спільно з Головною виборчою комісією для ведення виборчої агітації, протягом однієї години на радіо і однієї години – на телебаченні. По-третє, громадськість та державні органи прагнуть не допустити до зайняття посад Президента та парламентаріїв осіб, які проходять дійсну військову або альтернативну службу в органах національної безпеки, оборони, поліції й внутрішніх служб та ін., які за 65 днів до виборів не вийшли в запас. З кінця 90-х років уряди Латвії та Естонії почали розробляти плани територіальних реформ, які передбачають детальний аналіз потенціалу муніципалітетів, а також підготовку і реалізацію проектів по їх збільшенню. Зниженню інтенсивності можливих конфліктів, до яких неминуче призведуть такі трансформації, повинні сприяти залучення населення до процесу ухвалення рішень з питань зміни кордонів муніципальних утворень, тривалості і поступового характеру реформ, надання муніципалітетам права самостійно визначати їх темпи [4].

Доволі цікаво виглядають показники демократичних перетворень в країнах Балтії, особливо у порівнянні з колишніми радянськими республіками. Як відомо, безпосереднім інструментом вимірювання певних аспектів політичних систем є індексування, що дає можливість орієнтуватися у динамічному розвитку різних пострадянських країн, ідентифікувавши їхні типи [5]. За методологією програми Freedom in the World ступінь лібералізацій країн характеризується поняттями «невільні», «частково вільні» та «вільні». Якщо до розпаду СРСР жодна з його республік не була вільною, то на сьогодні ми маємо таку картину на пострадянському просторі (рис. 1).

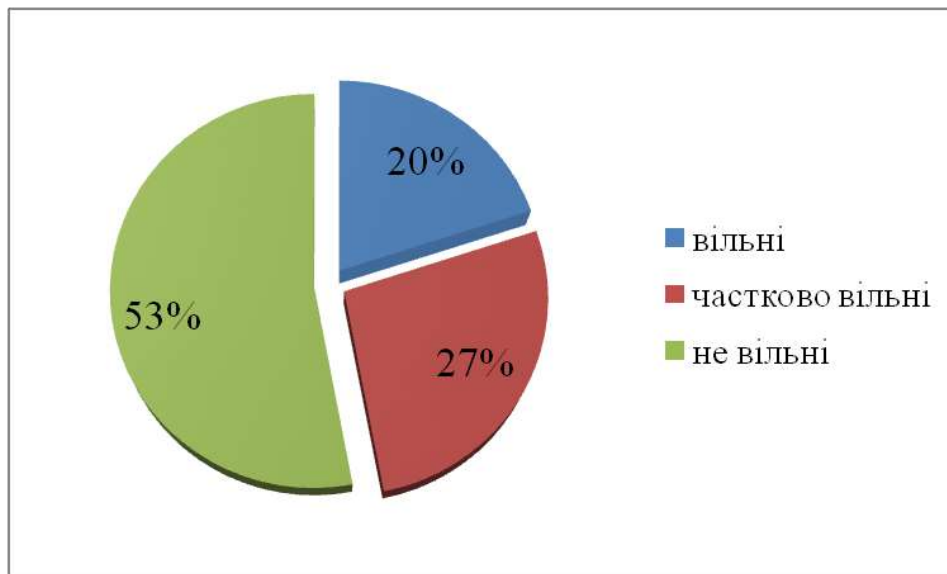

Рис. 1. Типологія країн пострадянського простору відповідно до результатів індексу *Freedom in the World*, 2021 р.

За даними індексу *Freedom in the World* за 2020 р., до вільних країн відійшли саме Естонія, Латвія та Литва, до частково вільних рейтинг відніс Молдову, Грузію, Україну та Вірменію, а до невільних – одразу вісім країн, а саме: Киргизстан, Казахстан, Росію, Узбекистан, Білорусь, Азербайджан, Таджикистан та Туркменістан [6].

Одним з головних критеріїв дослідження пострадянських трансформацій у програмі *Nation in Transit* виступає консолідація політичних режимів. Згідно з методологією цієї програми усі політичні режими поділяються на п'ять типів – «консолідовані демократії», «напівконсолідовані демократії», «перехідні врядування» або «гібридні режими», «напівконсолідовані авторитарні режими» та «консолідовані авторитарні режими». Цей рейтинг доволі повно характеризує ступінь демократичних перетворень досліджуваних країн, тому що типологізація країн, яку пропонує програма *Nation in Transit* є значно ширшою, ніж у проекті *Freedom in the World*. Дані

моніторингу Nation in Transit за 2020 р. стосовно країн Балтії виглядають таким чином.

Аналіз демократичних показників яскраво свідчить, що за останній рік найвищий рівень демократичного розвитку спостерігається знову ж такі в Естонії (6,07). Високі показники демонструють також Латвія (5,79) та Литва (5,64). Це свідчить про доволі стабільний розвиток цих країн, тож можна стверджувати, що вони ще дуже довго утримуватимуть лідируючі позиції в рейтингу. В моніторингу Nation in Transit до категорій «напівконсолідовані демократії» не потрапило жодної країни. Якщо в проміжній категорії індекс Freedom in the World зарахував до «частково вільних» чотири країни, то країнами перехідного врядування або «гібридними режимами» індекс Nation in Transit визначив Україну (3,39), Грузію (3,25) та Молдову (3,11). Більшу половину (60%) таблиці 6 складають різного роду авторитарні режими – Вірменія (3,0), Азербайджан (2,38), Киргизстан (1,96), Росія (1,39), Білорусь (1,39), Казахстан (1,32), Таджикистан (1,18), Узбекистан (1,14) та Туркменістан (1,0) [7].

Результати порівняння наводять на думку, що на кінцевий рахунок консолідація визначає долю лібералізації. Усі консолідовані демократії є вільними країнами, але не усі вільні країни є консолідованими демократіями. Незавершеність демократичної консолідації спричиняє відносну нестійкість тенденції лібералізації. На пострадянському просторі було декілька випадків, коли за напівконсолідованих демократій статус країни погіршувався з вільного до частково вільного, але не було жодного випадку, коли таке погіршення відбувалося за консолідованих демократій.

Відносно найменш чисельним типом зміни статусу на пострадянському просторі є перехід від демократії до гібридного режиму. Естонія та Латвія у 1991 – 1992 рр. здійснили цей перехід в мінімальний строк в один і два роки

відповідно. Цей перехід був пов'язаний з проблемою «негромадян» цих країн. Другий тип трансформації – перехід від гібридного режиму до демократії – повернув Естонію та Латвію до консолідованої демократії.

Ще одним важливим показником суспільно-політичних перетворень виступає Індекс демократії. Автори індексу (The Economist Intelligence Unit) оцінюють стан демократії у тій чи іншій країні за п'ятьма показниками – виборчий процес та плюралізм в країні, дієвість політичної влади, замученість громадян у політичне життя, наявність політичної культури, дотримання громадянських прав. За цими показниками країни, як ми вже казали, розподіляються на «повні демократії», «часткові демократії», «гібридні/змішані режими» та «авторитарні режими». Показник індексу демократії визначається на основі відповідей на 60 питань, кожне з яких має два або три варіанти відповіді. Більшість відповідей дають т. зв. «експерти з оцінювання» демократії; у доповіді не вказується, якого роду фахівці, ні їх кількість, ні те, чи експерти є співробітниками Economist Intelligence Unit, чи вони є незалежними науковцями. Данні моніторингу Індексу демократії в пострадянських країнах за підсумками 2020 р., які були опубліковані у лютому 2021 р., унаочнили наступні результати (табл.1) [8].

Таблиця 1.

Значення індексу демократії за 2020 р.

Показники	Режим	Місце в світі	Виборчий процес і плюралізм	Функціонування уряду	Участь в політичному процесі	Політична культура	Цивільні права	Індекс
Країни								
Естонія	Недосконала демократія	27	9,58	7,50	7,78	6,88	8,24	7,84
Латвія	Недосконала демократія	38	9,58	6,07	6,67	5,63	8,24	7,24
Литва	Недосконала демократія	42	9,58	6,07	5,56	5,63	8,82	7,13

Як ми можемо бачити, у всіх трьох рейтингах колишні радянські республіки Прибалтики – Естонія, Латвія та Литва – визначені як «вільні», як «консолідовані демократії» або «недосконалі демократії». Це доводить, що демократичний транзит у всіх цих країнах успішно завершено.

Висновки. Таким чином, результативність демократичного транзиту у Латвії, Литві та Естонії, а також синхронність їх інтеграції у Європейський Союз, дає підстави наголосити на створенні єдиного прибалтійського політичного простору на теренах колишнього СРСР. Особливостями такого простору є спільність геополітичних цілей та інтересів, тотожність політичних систем, стандартизованість правових інститутів у європейському середовищі. Порівняно з іншими республіками колишнього Радянського Союзу, Латвія, Литва та Естонія швидше і більшою мірою інтегрувались у світові, і зокрема, європейські структури. Наприкінці 1990-х рр. Литва, а слідом за нею Латвія і Естонія досягли вищого рівня демократизації не лише у системі владних відносин, але й у інших царинах суспільного розвитку. Всі три країни підтримують свободу преси і ЗМІ, активну розбудову засад громадянського суспільства, мають порівняно високі показники в області захисту прав людини, в основному приватизовану і прогресуючу ринкову економіку, зберігають міцні зв'язки із Заходом.

Список використаних джерел:

1. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація / А. Пшеворський // Демократія [Текст]: антологія / упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоский, 2005. – С. 605 – 649.; Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / Зб. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2004. – 288 с.; O'Donnell G. Transition from Authoritarian Rule / G. O'Donnell, P.C. Schmitter // Tentative Conclusions about Uncertain Democracies [Text]. – Baltimore ; London : Johns Hopkins University

Press, 1986. – 96.; Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Политические исследования. – 1996. – №5. – С. 28 – 52. ; Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transitions and Consolidation: Southern Europe, South America and post-Communist Europe. – Baltimore, 1996. – P. 8–28.; Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation / L. Diamond. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999. – 218 p.

2. Мазіна А. Особливості демократичного процесу в країнах Балтії/ А. Мазіна // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2009. — Вип. 16. — С. 387-393.

3. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи. – Вашингтон: Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), 2002. – 535 с.

4. Скриль С.А. Трансформація політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в європейське співтовариство / С. А. Скриль // Актуальні проблеми політики. - 2015. - Вип. 54. - С. 146-152. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2015_54_18

5. Криворучко О. І. Індекси суспільно-політичних перетворень на пострадянському просторі: порівняльний аналіз / О. І. Криворучко // Магістеріум. Політичні студії. – 2014. – Вип. 58. – С. 77 – 81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_p_2014_58_17.

6. Freedom in the World 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/FIW%202021%20Booklet%20-%20for%20Web_1.pdf p.32. – Назва з екрана.

7. Nations in Transit 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2020>. – Назва з екрана.

8. Індекс демократії 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>. – Назва з екрана.

ODDÍL 5. ÚČETNICTVÍ, ANALÝZY A AUDIT

§5.1 ОБЛІКОВО - АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ У ВИЯВЛЕННІ КОМПЕНСАТОРНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ДИСФУНКЦІЇ (Ткаченко А.А., Черкаський державний бізнес-коледж)

1. Теоретичне підґрунтя розвитку обліково-аналітичного забезпечення управління суб'єктів господарювання в умовах дисфункції .

Вступ. Останні роки з якими стикаються суб'єкти господарювання, працюючи в дисфункціональних умовах, спричиняють дестабілізацію їх фінансової стійкості. Порухення у функціонуванні фінансово-господарської діяльності можуть виникати внаслідок різноманітних деструктивних чинників, які суттєво впливають на розвиток обліково-аналітичного забезпечення управління цих суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо природу цих дисфункцій у бізнес-операціях, виявимо деструктивні фактори, які їм сприяють, зрозуміємо і проаналізуємо, як ці дисфункції впливають на функціонування і розвиток обліково-аналітичного забезпечення та управління суб'єктів господарювання. Цей розгляд можна розуміти з трьох позицій :

1. Розуміння дисфункцій у бізнес-операціях.

Дисфункції в бізнес-операціях стосуються ситуацій, коли діяльність суб'єктів господарювання перешкоджає або погіршується, заважаючи їй працювати ефективно та результативно. Ці дисфункції можуть проявлятися різними способами, зокрема:

- Внутрішня дезорганізація, а саме: погане управління, відсутність комунікації та недостатня координація між різними відділами може призвести до затримок, помилок і неефективності бізнес-процесів[1].

- Зовнішні збої, адже дисфункції можуть виникати через зовнішні фактори, такі як економічні спади, стихійні лиха або геополітична нестабільність. Ці збої можуть вплинути на ланцюжки поставок, попит споживачів і загальні умови ринку[2].

- Юридичні та нормативні питання, зокрема невідповідність правовим і нормативним вимогам, таким як податкові норми чи галузеві стандарти, може призвести до збоїв у роботі, а також судових спорів, штрафів і шкоди репутації[3].

- Фінансові труднощі, зокрема проблеми з ліквідністю, надмірна заборгованість або неправильне використання фінансових ресурсів. Ці виклики можуть порушити нормальну бізнес-операцію та поставити під загрозу життєздатність суб'єкта господарювання.

2. Деструктивні фактори, що призводять до дисфункцій.

Дисфункції всередині суб'єктів господарювання можна віднести до різноманітних деструктивних факторів, які перешкоджають їхній здатності працювати ефективно та результативно. Ці фактори можуть виникати як із внутрішніх, так і із зовнішніх джерел, часто поєднуючи один одного та загострюючи проблеми, з якими стикається суб'єкт господарювання. Розуміння цих руйнівних факторів має важливе значення для підприємства, виявлення, усунення та пом'якшення основних причин дисфункцій. Встановлено існування широкого спектру цих факторів:

1. Неадекватне керівництво:

- **Неефективне керівництво може завдати суб'єкту господарювання значної шкоди. Керівники чи управляючі, які не мають чіткого**

бачення, не можуть надихнути своїх підлеглих і приймають неправильні або хибні управлінські рішення, можуть призвести до дисфункції в суб'єкті господарювання.

- Мікромеджмент, автократичні стилі керівництва та брак спілкування можуть підірвати довіру та створити дисфункцію всередині команд.

Встановлено, що мікромеджмент обмежує можливість підлеглих зростати та розвиватись. Мікромеджмент може призвести до того, що працівники будуть витратити час на те, щоб пояснювати свої дії керівникам, а не на продуктивну роботу. Суб'єкт господарювання, яке управляється мікромеджером ніколи не зможе досягти запланованих результатів через надмірну увагу до дрібниць [4].

В автократичному (авторитарному) стилі превалює орієнтація на потребах виробництва, високий ступінь централізації керівництва чи управління - це переважання єдиноначальності, недостатня увага до потреб та інтересів персоналу[5]. Автократичні стилі керівництва можуть призвести до того, що працівники будуть відчувати, що їх не цінують і що вони не можуть вносити свій вклад у розвиток свого суб'єкта господарювання. Брак спілкування, як правило рано чи пізно, призводить до непорозумінь і конфліктів між працівниками та керівниками.

2. Порушення зв'язку:

- Неадекватна або неефективна комунікація є загальним фактором організаційної господарської дисфункції в суб'єкті господарювання. Це може включати відсутність прозорості, погану комунікацію між відділами та неузгодженість у обміні повідомленнями.

- Порушення спілкування можуть призвести до непорозумінь, конфліктів і неефективного робочого процесу всього колективу. Дослідження

показують, що керівник 50-90% усього часу витрачає на комунікації як внутрішні, так і зовнішні. Це здається дуже багато, але стає зрозумілим, якщо врахувати, що керівник займається цим постійно, щоб реалізувати свої ролі у міжособистих відносинах, інформаційному обміні в процесах прийняття: управлінських рішень, в плануванні, організації, мотивації і контролі. Саме тому, що обмін інформацією входить в усі види управлінської діяльності, комунікацію називають «зв'язуючим процесом», який пов'язує частини суб'єкта господарювання в єдине ціле. Тому якщо усунути комунікацію, то підприємство перестає бути керованим, його діяльність набуває хаотичного, нескоординованого характеру[6]. Погані комунікації між відділами, неузгодженість у обміні повідомленнями можуть призвести до дублювання зусиль, затримок, помилок, непорозумінь і конфліктів.

3. Стійкість до змін:

- Організаційний опір змінам може бути дуже руйнівним. Співробітники або зацікавлені сторони, які чинять опір необхідним змінам, можуть перешкоджати прогресу та перешкоджати адаптації.

- Стійкі до змін культури часто призводять до стагнації та втрачених можливостей для зростання та вдосконалення. Суб'єкт господарювання, яке не адаптується до нових технологій, змін у потребах клієнтів, у законодавстві може втратити конкурентоспроможність, своїх клієнтів або зіткнутися з юридичними проблемами.

4. Неefективні процеси:

- Неefективні та застарілі внутрішні процеси можуть уповільнити роботу, збільшити витрати та знизити загальну продуктивність[7]. Ці процеси можуть бути результатом застарілої технології, недостатнього навчання або неспроможності адаптуватися до мінливих обставин.

- Неэффективні процеси можуть призвести до вузьких місць, затримок і збільшення витрат. Суб'єктів господарювання з неефективними процесами закупівлі, управління проектами чи обслуговування клієнтів може витратити більше грошей на товари та послуги, ніж це необхідно, затримувати або навіть відмовлятися від проектів, а також втрачати клієнтів.

5. Поганий моральний стан співробітників:

- Низький моральний дух працівників може сприяти дисфункції в суб'єкті господарювання. Це може виникати через такі фактори, як перевтома, відсутність визнання або токсичне робоче середовище.

- Дисфункціональні суб'єкти господарювання часто стикаються з високою плинністю кадрів, зниженням продуктивності та зниженням креативності. Підприємство може мати труднощі із залученням і утриманням талановитих працівників, а також втратити майбутніх чи постійних клієнтів через неякісне обслуговування.

6. Відсутність відповідальності:

- Відсутність підзвітності може підірвати ефективність суб'єкта господарювання. Коли окремі особи чи групи не несуть відповідальності за свої дії чи результати, це може призвести до культури самовдоволення.

- Прогалини у підзвітності можуть призвести до порушення термінів, незавершених завдань і відсутності відповідальності. Відсутність відповідальності може мати значний негативний вплив на підприємство.

Вона може призвести до таких наслідків, як:

- зниження продуктивності праці;
- підвищений рівень плинності кадрів;
- зниження задоволеності клієнтів;
- погіршення фінансових результатів.

7. Відділи Siled:

- Відокремлені відділи та відсутність міжфункціональної співпраці можуть бути значним джерелом дисфункції. Коли команди працюють ізольовано, це може перешкоджати інноваціям і створювати комунікаційні бар'єри.

- Розмежування часто призводить до надмірності, неефективності та втрачених можливостей для синергії. Це призводить до виникнення бар'єрів, які заважають командній співпраці та комунікації, а також знижує ефективність і перешкоджає обміну інформацією. А також спричиняє внутрішнє протистояння та може викликати брак довіри всередині суб'єкта господарювання. Це призводить як до неефективної роботи, так і до звільнень у відділах. На практиці команди перестають спілкуватися, припиняється зворотний зв'язок, а непорозуміння зриває проекти[8].

8. Зовнішні економічні фактори:

- Зовнішні економічні фактори, такі як економічні спади, нестабільність ринку або зміни в поведінці споживачів, можуть суттєво вплинути на суб'єкти господарювання. Ці фактори можуть порушити ланцюжки поставок, зменшити споживчий попит і вплинути на фінансову стабільність.

В сучасних умовах господарювання підприємство є відкритою системою, діяльність якої являє собою взаємодію факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які представлені у таблиці 1.1.

Ці два фактори постійно перебувають у тісному взаємозв'язку між собою, проте один може мати більший вплив, домінуючи над іншим, і визначає спосіб його подальшого функціонування. Результати діяльності будь-яких суб'єктів господарювання значно залежать від різноманітних факторів, які постійно взаємодіють між собою, постійно змінюються та мають специфічне значення для кожної галузі. Зміни, що відбуваються у

сучасному світі, налаштовують нас зосереджувати та удосконалювати увагу до зовнішнього середовища суб'єкта господарювання.

Таблиця 1.1

Вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на діяльність суб'єктів господарювання

Фактори зовнішнього середовища	Опис	Фактори внутрішнього середовища	Опис
Економічні	пов'язані з обігом грошей, товарів, інформації та енергії	Виробничо – технічні	включають в себе основні та оборотні кошти підприємства
Політичні	поділяють людей на окремі політичні групи і знаходять вираження в діяльності та прийнятті рішень місцевими органами влади та уряду	Соціальні	передбачають комплекс відносин між людьми, які працюють на підприємстві, адже від їх здібностей, зусиль, ставлення до праці, мотивації, поведінки залежать результати роботи підприємств
Соціально - демографічні	впливають на рівень і тривалість життя людей, а також формують їхню ціннісну орієнтацію	Економічні	включають рух капіталу і грошових коштів, економічні показники діяльності підприємства
Технологічні	пов'язані з розвитком техніки, обладнання, інструментів, процесів обробки та виготовлення продуктів, матеріалів і технологій	Інформаційні	забезпечують канали та мережі підприємства відповідною інформацією для ефективних комунікацій в управлінні суб'єкта господарювання
Конкуренція	відбивають майбутні та поточні дії конкурентів, зміни в частках ринків, концентрації конкурентів	Маркетинг	забезпечення потреб покупців в товарах або послугах підприємства, шляхом вивчення ринку, створення ефективної реклами та системи збуту
Географічні	пов'язані з розміщенням, топографією місцевості, кліматом і натуральними ресурсами	Організація управління	від того, як організовано на підприємстві управління грошовими потоками, фінансовим моніторингом, технологічними процесами, кадровою політикою, залежить успіх будь-якого підприємницького проекту

Джерело: складено автором за даними [9, 10]

Отже, зовнішні фактори є тими, що виходять за межі контролю суб'єктів господарювання, таким чином, вони не можуть безпосередньо контролювати ці фактори. Натомість, внутрішні фактори, можуть бути керовані суб'єктами господарювання для досягнення оптимальних результатів у виробництві та управлінні. Суб'єкти господарювання повинні адаптуватися до цих зовнішніх факторів, щоб запобігти дисфункції та зберегти стійкість.

9. Технологічні збої.

- Швидкий технологічний прогрес може порушити усталені бізнес-моделі та процеси. Нездатність прийняти та адаптуватися до нових технологій може призвести до дисфункції, оскільки конкуренти отримають перевагу.

- Застарілі системи та опір цифровій трансформації можуть перешкоджати продуктивності та конкурентоспроможності. В той час як цифрові технології дозволяють суб'єктам господарювання автоматизувати та оптимізувати процеси, зменшити час виробництва, підвищити якість продукції чи послуг та забезпечити більш ефективне використання ресурсів. Дослідження показують, що успішні суб'єкти господарювання вкладають значні ресурси в цифрові технології. Наприклад, дослідження компанії McKinsey показали, що підприємства, які активно використовують цифрові технології, мають в середньому на 5-10% вищий рівень продуктивності та на 5-10% більш високу рентабельність, порівняно з тими, які не використовують ці технології[11].

10. Нормативні зміни:

- Зміни в законодавчо-нормативних актах або вимогах щодо відповідності можуть спричинити дисфункцію, особливо для суб'єкта господарювання, яке не в змозі бути в курсі та адаптувати свою практичну діяльність.

- Нормативні зміни можуть мати значний негативний вплив на суб'єкта господарювання, особливо якщо воно не в змозі своєчасно адаптуватися до них. Це може призвести до таких негативних наслідків як:

- юридичних проблем, таких як штрафи, судові позови та навіть кримінальні звинувачення;

- за не дотримання нормативних вимог суб'єкти господарювання можуть бути оштрафовані за порушення. Штрафи можуть бути значними, і вони можуть завдати значної шкоди фінансовому стану підприємства.

- недотримання нормативних вимог може пошкодити репутацію суб'єкта господарювання. Клієнти можуть припинити співпрацювати з такими підприємствами, які не дотримуються законів та правил.

11. Стихійні лиха та зовнішні потрясіння:

- Стихійні лиха, глобальні пандемії, війни, геополітичні кризи, та інші зовнішні шоки можуть серйозно порушити фінансово-господарське функціонування та бізнес-операції. Суб'єкти господарювання повинні мати надійні плани на випадок надзвичайних ситуацій, щоб пом'якшити вплив таких подій.

- Випадки надзвичайних ситуацій можуть призвести до пошкодження майна та обладнання, а також закриття підприємств, що може призвести до значних фінансових витрат для суб'єкта господарювання, зниження продуктивності та фінансових результатів. Клієнти можуть припинити співпрацювати з підприємствами, які не можуть забезпечити безперервність бізнесу під час надзвичайних ситуацій[12]. Нездатність ефективно реагувати на зовнішні шоки може призвести до значної дисфункції та фінансових втрат.

12. Фінансове зловживання:

- Не професійне фінансове управління, включаючи погане складання бюджету, перевитрати або неправильний розподіл коштів, може

привести до фінансової дисфункції. Наслідком якої є виникнення проблем з ліквідністю, збільшення боргу та потенційної неплатоспроможності суб'єкта господарювання.

- Неєфективне управління фінансами може зашкодити кредитоспроможності та довгостроковій життєздатності суб'єкта господарювання. Підприємство може не мати достатньо грошей, щоб виплатити зарплату працівникам, закупити необхідні матеріали або обладнання, сплатити податки. Це може призвести до звільнень, зниження продуктивності та втрати клієнтів, до затримок у виробництві або поставок, що може ускладнити роботу підприємства та втрату клієнтів, а також до штрафів та інших санкцій від уряду.

13. Відсутність стратегічного планування, а саме: неспроможність адаптуватися до мінливих ринкових умов або сформулювати чіткий стратегічний план, може зробити суб'єкта господарювання вразливим до конкуренції та нестабільності на ринку.

Отже, дисфункції як в окремих бізнес-операціях так і в фінансово-господарському функціонуванні підприємства можуть виникати внаслідок різноманітних деструктивних факторів, що впливають як на внутрішні, так і на зовнішні аспекти суб'єкта господарювання. Усунення цих факторів потребує про активного та комплексного підходу, який включає сильне лідерство, ефективну комунікацію, адаптивність до змін, ефективні процеси та відданість підзвітності. Підприємства, які визнають і пом'якшують ці руйнівні фактори, мають кращі можливості для процвітання навіть у складних і невизначених умовах.

Ці дисфункції мають значний вплив на розвиток фінансово-бухгалтерського забезпечення. Щоб подолати такі виклики суб'єкти господарювання повинні визначити пріоритети в управлінні ризиками,

стратегічному плануванні та розподілі ресурсів. Роблячи це, вони можуть підвищити свою стійкість, здатність до адаптації та здатність підтримувати ефективну фінансову та бухгалтерську підтримку навіть за умов дисфункції.

3. Вплив дисфункцій на розвиток фінансово-облікового забезпечення суб'єктів господарювання.

Дисфункції всередині суб'єктів господарювання можуть мати глибокі та далекосяжні наслідки, впливаючи на різні аспекти їх діяльності, включаючи розвиток фінансового та облікового забезпечення. Фінансова та бухгалтерська підтримка має вирішальне значення для підтримки фінансової прозорості, забезпечення відповідності та сприяння прийняттю обґрунтованих рішень. Коли виникають дисфункції, вони можуть значно перешкоджати розвитку та ефективності цих основних функцій. Тут ми досліджуємо багатогранний вплив дисфункцій на фінансову та бухгалтерську підтримку суб'єктів господарювання[13].

1. Порушена точність даних[14]:

- Дисфункції всередині підприємства можуть призвести до помилок і неточностей у фінансових даних. Це може бути наслідком перебоїв у спілкуванні, неналежного внутрішнього контролю або опору змінам.

- Неточні фінансові дані можуть поставити під загрозу надійність фінансової звітності, ускладнюючи прийняття обґрунтованих рішень зацікавленими сторонами, оскільки в періоди збоїв можуть генеруватися неточні або неповні фінансові дані. Це впливає на якість і надійність фінансової звітності, потенційно призводячи до проблем з відповідністю та втрати довіри інвесторів.

2. Затримка фінансової звітності[13]:

- Дисфункціональні умови часто порушують нормальні бізнес-процеси, що призводить до затримок фінансової звітності. Це може бути

через внутрішню дезорганізацію, неефективність або відсутність координації.

- Затримка фінансової звітності може підірвати довіру серед зацікавлених сторін, оскільки своєчасна та прозора звітність має важливе значення для збереження довіри.

3. Проблеми з відповідністю:

- Дисфункції можуть створювати проблеми з відповідністю, оскільки суб'єктам господарювання може бути важко виконувати нормативні та податкові зобов'язання. Це може бути результатом відсутності ясності, обмеження ресурсів або опору змінам.

- Невиконання вимог може призвести до штрафних санкцій, юридичних наслідків і шкоди репутації, що ще більше посилить дисфункцію.

4. Невизначеність бюджетування та прогнозування[15]:

- Дисфункціональні умови вносять невизначеність у процеси бюджетування та прогнозування. Швидкі зміни, опір змінам або економічна нестабільність можуть ускладнити створення точних фінансових планів.

- Невизначеність бюджетування та прогнозування може перешкоджати розподілу ресурсів, прийняттю рішень і довгостроковому плануванню, а також ускладнює розробку точних бюджетів і фінансових прогнозів. Підприємствам може бути важко ефективно розподіляти ресурси та планувати непередбачені ситуації.

5. Обмеження ресурсів[13]:

- Дисфункціональні умови часто призводять до обмеження ресурсів, що впливає на спроможність команд фінансової та бухгалтерської підтримки ефективно виконувати свої функції. Персонал може бути розвантажений, що погіршить якість фінансового аналізу та звітності.

- Обмеження ресурсів може перешкоджати розвитку фінансового аналізу, звітності та стратегічного планування.

6. Підвищений ризик:

- Дисфункції можуть підвищити рівень ризику в суб'єкті господарювання. Це включає операційні ризики, фінансові ризики та ризики відповідності.

- Командам фінансової та бухгалтерської підтримки може бути важко оцінити, зменшити та ефективно контролювати ці ризики.

7. Зменшений стратегічний фокус[13]:

- Дисфункціональні умови можуть змусити організації перейти в режим реагування, відволікаючи увагу від стратегічних ініціатив. Замість цього їм, можливо, доведеться зосередитися на негайних викликах і гасінні пожеж.

- Зменшення стратегічної спрямованості може перешкоджати розробці довгострокових стратегій фінансової та облікової підтримки.

8. Вплив на довіру зацікавлених сторін

- Дисфункції можуть підірвати довіру зацікавлених сторін до фінансового стану та управління суб'єктом господарювання. Затримка фінансової звітності, проблеми з відповідністю або неточні дані можуть підірвати довіру.

- Зменшення довіри зацікавлених сторін може вплинути на здатність суб'єктом господарювання залучати інвесторів, забезпечувати кредит і підтримувати позитивні стосунки.

9. Порушення зв'язку:

- Дисфункціональні стани часто призводять до зривів комунікації, що ускладнює ефективну передачу фінансової інформації.

- Прогалини в комунікації можуть перешкоджати прозорості фінансової звітності та узгодженню фінансових стратегій з цілями підприємства.

10. Посилений аудит і ретельний контроль[13]:

- Непрацездатні суб'єкти господарювання можуть привернути до себе посилений аудит і регулятивний контроль через проблеми з відповідністю або фінансові порушення.

- Додатковий нагляд може перевантажити фінансові та бухгалтерські ресурси підтримки, відволікаючи їх від активних зусиль щодо розвитку.

11. Труднощі у визначенні можливостей для покращення:

- Дисфункційним суб'єктам господарювання може бути важко визначити можливості для покращення своїх функцій фінансової та бухгалтерської підтримки.

- Зосередженість на управлінні кризою може затьмарити зусилля щодо оптимізації процесів, покращення звітності та посилення внутрішнього контролю.

12. Оцінка та пом'якшення ризиків[15]:

- Вимагають підвищеної уваги до оцінки та пом'якшення ризиків у функціях фінансової та бухгалтерської підтримки. Це передбачає виявлення нових ризиків, адаптацію стратегій управління ризиками та ретельніший моніторинг ризику.

13. Труднощі з розподілом ресурсів:

- Можуть порушити нормальний процес розподілу ресурсів. Підприємствам може знадобитися відволікати свої ресурси на вирішення нагальних проблем, що ускладнює інвестування в довгострокові фінансові та облікові ініціативи підтримки.

14. Вплив на дотримання законодавства[15]:

- Можуть ускладнити роботу з дотримання законодавства, оскільки суб'єктам господарювання може бути важко виконувати нормативні та податкові зобов'язання. Це може призвести до штрафних санкцій і юридичних наслідків, що ще більше посилить фінансові та операційні труднощі.

В таблиці 1.2, узагальнено дисфункції, які впливають на обліково-аналітичне забезпечення управління суб'єктів господарювання, після кризи.

Таблиця 1.2.

Вплив дисфункцій на обліково-аналітичне забезпечення суб'єктів господарювання

Назва дисфункції	Сутність дисфункції	Вплив на обліково-аналітичне забезпечення суб'єктів господарювання
1	2	3
Порушена точність даних	Облікова інформація не відповідає дійсності	Може призвести до наступних наслідків, таких як :невірні фінансові звіти, недотримання законодавства, а також втрати довіри партнерів:
Затримка фінансової звітності	Фінансові звіти не були подані вчасно.	Відсутність інформації для прийняття рішень
Проблеми з відповідністю	Виникають, коли облікова інформація не відповідає вимогам законодавства, внутрішнім правилам або іншим стандартам	Якщо облікова інформація не є відповідною, то вона не може бути використана для ефективного управління підприємством. Це може призвести до зниження прибутку, погіршення фінансового стану та інших негативних наслідків.
Невизначеність бюджетування та прогнозування	Бюджети та прогнози не є точними та достовірними	Бюджети не можуть бути використані для ефективного управління підприємством. Це може призвести до зниження прибутку, погіршення фінансового стану та інших негативних наслідків.
Обмеження ресурсів	Це коли різні підрозділи в організації мають різні цілі, які неможливо досягти одночасно.	Облікові дані можуть бути неповними або невірними, якщо підрозділи не координують свою роботу. Звітність може бути неточною або неактуальною, якщо підрозділи не використовують однакові методи обліку.
Підвищення ризику	Підприємство стає більш вразливим до негативних подій.	Організації можуть бути змушені збільшити витрати на управління ризиками, щоб компенсувати підвищений ризик.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

1	2	3
Зменшений стратегічний фокус	Підприємство стає менш здатним фокусуватися на своїх стратегічних цілях.	Зниження ефективності планування та контролю, збільшення витрат на управління, зниження якості звітності.
Вплив на довіру зацікавлених сторін	Зацікавлені сторони, такі як інвестори, кредитори, клієнти та працівники, втрачають довіру до організації.	Зниження обсягу інвестицій, збільшення витрат на фінансування, втрата клієнтів, зниження продуктивності праці.
Порушення зв'язку	Різні підрозділи в організації не можуть ефективно спілкуватися один з одним.	Порушення цілісності даних, зниження якості звітності, збільшення витрат.
Посилений аудит і ретельний контроль	Підприємство змушене посилювати аудит і контроль своїх операцій.	Збільшення витрат. Зниження ефективності. Зниження мотивації працівників.
Труднощі у визначенні можливостей для покращення	Можуть ускладнити визначення можливостей для покращення обліково-аналітичного забезпечення	Зниження ефективності, продуктивності та ефективності організації.
Оцінка та пом'якшення ризиків	Обмежені ресурси можуть ускладнити для організації проведення ефективної оцінки та пом'якшення ризиків.	Зниження ефективності, збільшення витрат, зниження якості звітності.
Труднощі з розподілом ресурсів	Обмежені ресурси можуть ускладнити для організації ефективний розподіл ресурсів.	Збільшення витрат. Зниження якості., ефективності управління, задоволеності зацікавлених сторін.
Вплив на дотримання законодавства	Можуть ускладнити для організації дотримання законодавства, що регулює її діяльність.	Збільшення ризику порушень, витрат, зниження ефективності. управління.

Джерело: складено автором

З аналітичної таблиці видно, що на обліково-аналітичне забезпечення суб'єктів господарювання впливає безліч чинників. Це зумовлює пошук компенсаторних можливостей для нівелювання їх впливу на фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Отже, дисфункції всередині суб'єктів господарювання мають всеосяжний і згубний вплив на розвиток обліково-аналітичного забезпечення

та їх управління. Ці дисфункції можуть призвести до неточностей, затримок, проблем із відповідністю та зниження стратегічної спрямованості, що зрештою перешкоджає здатності суб'єкту господарювання підтримувати фінансову прозорість і приймати обґрунтовані управлінські рішення. Щоб пом'якшити ці наслідки, суб'єкти господарювання повинні надавати першочергову увагу усуненню основних причин дисфункції, інвестувати в удосконалення процесів і розвивати культуру підзвітності та адаптивності. Завдяки цьому вони можуть підвищити фінансову стійкість і ефективність своїх функцій облікової та аналітичної підтримки навіть у складних дисфункціональних умовах.

У тлумаченнях кризового стану суб'єкта господарювання (підприємства) можна виділити такі дві складові:

- суб'єктивну, коли криза визначається на основі ставлення керівництва до явищ на підприємстві;
- об'єктивну, коли криза визначається на основі відповідності параметрів підприємства вимогам зовнішнього оточення.

Криза – це переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування. Основна особливість кризи полягає в тому, що вона загрожує руйнацією системи (частково або повністю)[16].

Причини криз можуть носити також природний характер, що відбивають явища клімату, землетрусу, повені й інші катаклізми природної властивості. А можуть носити і техногенний відбиток, пов'язаний з діяльністю людини. Причини кризи можуть бути як зовнішніми так і внутрішніми. Перші пов'язані з тенденціями і стратегією макроекономічного розвитку чи навіть розвитку світової економіки, конкуренцією, політичною ситуацією в країні, наприклад війна. Другі – з ризикованою стратегією

маркетингу, внутрішніми конфліктами, недоліками в організації виробництва, недосконалістю управління, інноваційною й інвестиційною політикою. Якщо кризу розуміти саме таким чином, то можна констатувати ту обставину, що небезпека кризи існує завжди і її необхідно передбачати і прогнозувати. У розумінні будь якої кризи велике значення мають не тільки її причини, але й різноманітні наслідки: можливе відновлення суб'єктів господарювання чи їх руйнування, оздоровлення чи виникнення нової кризи. Причини криз представлені на рисунку 1.1[16].

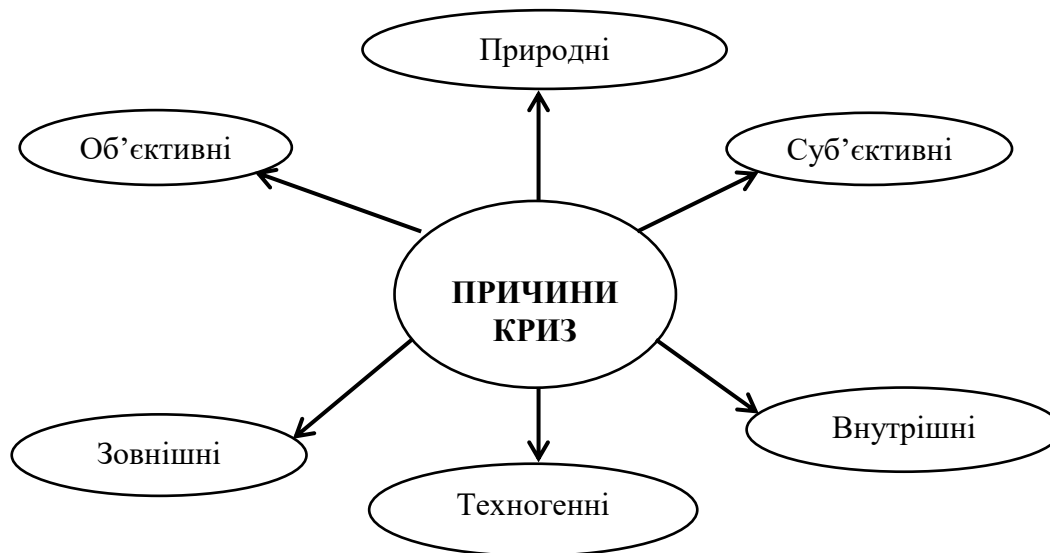

Рис.1.1. Причини криз

Причинами кризового стану суб'єктів господарювання з 2020 року у всіх сферах як світової економіки так і Української є не лише вплив зовнішніх факторів, таких як пандемія Covid-19, війна, що спричинили зниження платоспроможного попиту, втрата ринків збуту та закупівель, зростання цін на енергоносії тощо. Також важливими є внутрішні проблеми, такі як неефективне управління фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання та недосконале правове середовище для бізнесу.

Отже, дисфункція суб'єкта господарювання – це стан, коли підприємство не функціонує ефективно відповідно до своїх цілей і завдань.

Управління за ситуаціями трапляється практично в будь-якому суб'єкті господарювання, коли непередбачувані дисфункції (події) – незалежно від їхнього походження (чи зовнішні, чи внутрішні) – примушують керівництво діяти швидко та приймати негайні рішення.

2. Дослідження стану суб'єктів господарювання в умовах дисфункції.

Сучасний світ відзначається надзвичайною незрівнянною динамікою та неспроможністю передбачення майбутнього. Глобальні кризи, такі як пандемія Covid-19, карантинні обмеження та війна – стали частиною нашого життя, які в свою чергу несуть за собою значні виклики для суб'єктів господарювання. Незворотні зміни в економічному, соціальному та політичному середовищі спричинили те, що більшість суб'єктів господарювання опинилися в умовах, коли звичні ринкові механізми та стратегії втратили свою ефективність. Ці дисфункції, започатковані глобальними кризами, породили нову реальність, де стабільність та розвиток вимагають перегляду традиційних підходів до управління та стратегій господарювання.

Одна із дисфункцій, спричинена пандемією Covid-19, карантинними обмеженнями та війною, стала фактором, що вплинула на всі сфери життя світового суспільства. Зміна умов призвела до невизначеності, складних викликів та необхідності адаптації.

Пандемія Covid-19 виявилась в глобальною проблемою, яка вплинула на фінансовий стан суб'єктів господарювання. Встановлено, що суб'єкти

господарювання в усьому світі адаптуються швидше, ніж будь-яка інша галузь, тому що неможливо подолати пандемію без існуючого бізнес-сектору. Підприємства намагаються скоротити собівартість продукції та реструктурувати існуючі бізнес-процеси до поточної кризи. Криза торкнулася всіх країн світу — Україна, на жаль, не виняток.

Під час пандемії корона вірусу дослідники почали масово обговорювати проблему поширення пандемії на світову економіку. Зокрема, це А. Гуррія, К. Лагард, А. Пустова, А. Блінов, А. Ворфоломеев, Д. Денков. З'являються і продовжуються більш ретельні дослідження із цієї проблематики. Вагомий внесок у ще існуючу дисфункцію в період воєнного стану здійснили такі науковці-економісти, як: Костенко Ю., Чепка В., Свідерська І. в частині дослідження аналізу фінансового стану вітчизняного суб'єкта господарювання.

Світовий економічний спад внаслідок пандемії різко обмежив попит на велику кількість товарів і послуг на зовнішніх ринках, що супроводжувалося змінами на зовнішніх ринках, і негативно вплинув на діяльність українських експортоорієнтованих компаній. По-перше, суттєво знизилася економічна діяльність, у тому числі металургійна, і до 2020р продажі впали майже на 12 відсотків.

Пандемія коронавірусу сильно вплинула на життя мільйонів людей, особливо тих, що працюють у сфері підприємництва. Загальний карантин призвів до значних наслідків для бізнесу, не всі суб'єкти господарювання змогли вижити в цих умовах, особливо постраждали туризм, цивільні авіап перевезення, середні та малі підприємства, а також сфера послуг[17].

Встановлено, що на перші два квартали більшість вітчизняних підприємств постраждали в 2020 році, про це свідчить рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності та всієї діяльності, показники яких

менші на 4,9 % і 15% , та 8,6% і 16,1% в порівнянні з 2019 та 2021 роками, що зумовлює збільшення рівня фінансово-економічної небезпеки вітчизняних підприємств які наведені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Рентабельність операційної діяльності вітчизняних підприємств під час пандемії COVID-19 за січень-червень 2019 -2021 років

Показник	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності, %	7,0	2,1	17,1
Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності, %	5,2	-3,3	12,8

Джерело: складено автором за даними[18]

Пандемія коронавірусної хвороби стала новим фактором фінансового ризику та втрати фінансово-економічної безпеки більшості вітчизняних суб'єктів господарювання. Ризик-менеджмент повинен бути оснащений новими, швидкими підходами, що забезпечують фінансово-економічну безпеку підприємства та вирішують визначені організаційні завдання. На сьогоднішній день, розроблено велике число методик поглибленого аналізу, експрес-аналізу, заснованого на використанні абсолютних і відносних показників. Однак, в умовах пандемії Covid-19 важливі не тільки методи боротьби з фінансово-економічними ризиками, які вибирають вітчизняні суб'єкти господарювання, але і швидка чіткість в прийнятті необхідних управлінських рішень, яка в перші місяці була відсутня.. Тому необхідно максимально цифровізувати діяльність суб'єктів господарювання для ефективного управління фінансово-економічними ризиками[19].

Результати дослідження, проведеного в перший місяць введеного карантину, свідчать, що 29% українських підприємств призупинили роботу на період карантинних обмежень, а 6% повністю згорнули свою фінансово-

господарську діяльність. Власники бізнесу, які вирішили продовжити діяльність, повідомили про значне падіння прибутку до 90%. Найбільше від локдауну постраждав ресторанний бізнес, адже кількість ресторанів і кафе в Україні скоротилася майже на 4 тисячі закладів. На початок 2021 року в Україні працювало 14,7 тис. ресторанів, кафе та барів, тоді як на початок 2020 року в Україні працювало 18,6 тис. закладів. Відповідно, обсяг ресторанного ринку у 2020 році скоротився майже на 30% і у 2020 році склав 14,1 мільярда гривень. У 2020 році ресторанний бізнес втратив майже 6 мільярдів гривень[20].

Власники та керівники суб'єктів господарювання розраховували насамперед на фінансову підтримку від державної влади під час пандемії Covid-19. Так, 29% власників бізнесу вважали, що це необхідно передбачити у вигляді тимчасового звільнення від сплати податків або, принаймні, у їх значному зменшенні (податкові канікули, тимчасове скасування ЄСВ, ПДФО). Водночас у прийнятих «антикризових» законах на підтримку економіки №3275 та підписаному №533-IX відповідні пропозиції бізнесу не враховані. 2 квітня 2020 року СУП закликає владу до кінця року звільнити від сплати ЄСВ та ПДФО всі підприємства, які не скорочують штат в умовах простою виробництва. Мета цієї ініціативи – не економія коштів на фонді оплати праці, а надання роботодавцям можливості зберегти робочі місця під час пандемійної дисфункції. У разі скасування ЄСВ та податку на доходи фізичних осіб для окремих видів діяльності держава зможе матеріально підтримати майже два мільйони своїх громадян (1 408 200 зайнятих у юридичних особах та 546 500 у ФОП)[21].

Дослідження показало, що запровадження жорсткого карантинного режиму під час пандемії Covid-19, як в Україні, так і в її іноземних партнерах поглибило негативні перспективи експортної економіки та скоротило міжнародні перевезення.

Карантини та соціальне дистанціювання зазвичай застосовуються для стримування вірусу, але це призводить до закриття робочих місць, порушує ланцюги поставок і знижує продуктивність. Звільнення, зниження доходів, страх захворіти і підвищена невизначеність змушують людей витратити менше, викликаючи подальше закриття бізнесу і втрату робочих місць. Все це призводить до зупинки значної частини економіки як вітчизняної так і світової[22].

Встановлено, що для розвитку української економіки у 2020 році велике значення мало падіння світової економіки – під впливом кризових обмежень, які суттєво ускладнили зовнішні умови економічного розвитку через падіння попиту на багатьох зовнішніх ринках та погіршення умов отримання зовнішнього фінансування.

З метою усунення негативних наслідків в умовах дисфункції від пандемії Covid-19 для реального сектору економіки протягом 2020 року Уряди більшості європейських країн застосували комплекс екстрених заходів соціально-економічної підтримки населення та суб'єктів господарювання.

Так, в Італії відбулося збільшення бюджету спрямованого на реалізацію заходів підтримки економіки, до 25 млрд. євро; прийнято постанову про підтримку економіки Італії в розмірі 340 млрд євро у вигляді державних позик; Виділено 400 млрд євро на підтримку підприємств (200 млрд євро призначено для компаній, що працюють на внутрішньому ринку, і стільки ж для фірм, що спеціалізуються на експорті). Загальний обсяг підтримки становить 750 млрд євро (з них 350 млрд євро спрямовано на підтримку сімей і населення). Пакет фінансової допомоги Німеччини для пом'якшення наслідків пандемії для економіки склав 750 мільярдів євро. У Франції на підтримку бізнесу виділено бюджет у 110 мільярдів євро. Уряд Швейцарії виділив 42 мільярди франків на підтримку економіки.

Британський уряд виділив 30 мільярдів фунтів стерлінгів на фінансування екстрених заходів стимулювання економіки в умовах надзвичайної ситуації[23].

У 2021 році Український Уряд запровадив систему підтримки суб'єктів господарювання, яка дозволила максимально зменшити фінансове навантаження на підприємців у період карантинних обмежень, тобто запровадження кредитних канікул; програми підтримки малого та середнього бізнесу; окремо виділені програми підтримки підприємництва у сфері сільськогосподарського виробництва. Також значну увагу було приділено розвитку інформаційних платформ, які сприяють підтримці бізнесу. Малі та середні підприємства отримали можливість брати участь у програмах, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів, отримувати допомогу для розвитку бізнесу як у фінансовій, так і в після кризовій формі.

Але до дисфункції пандемійної Covid-19 виникає нова дисфункція. З 24 лютого 2022 року і до сьогодні російські загарбники продовжили і розпочали активну фазу терористичної війни проти мирного населення України. Війна викликає безпрецедентне зростання дефіциту Українського бюджету. У перший місяць війни понад 80% суб'єктів господарювання скоротили, призупинили свою діяльність або повністю закрилися. Велика кількість підприємств була змушена переїхати в безпечніші регіони країни, через що скоротилися обсяги виробництва. Деякі підприємства стали непрактичними у війні і припинили повністю свою діяльність. Війна змінила напрямок розвитку бізнесу, в Україні з'явилися нові потреби і збільшився попит на неактуальні в мирний час товари, тому бізнес змінює свою діяльність.

Робота в нинішніх дисфункціональних умовах – важке випробування для всіх українських суб'єктів господарювання. Під час воєнного стану вони здебільшого змінюють стиль управління на більш гнучкий, що допомагає

долати виклики часу, приймати адекватні управлінські рішення та швидко реагувати на мінливу ситуацію.

На сьогодні для українських суб'єктів господарювання залишаються актуальною проблемою запровадження швидких змін, щодо класичних систем управління персоналом та запровадження новітніх моделей управління, стратегій і цілей, які спрямовані на збереження та розвиток потенціалу кадрового забезпечення підприємств[24].

Вже відкритий воєнний напад РФ за підтримки республіки білорусь розпочатий 24 лютого 2022 року несе значні виклики, загрози та проблеми для існування України як самостійної держави, та неотримання позитивної і результативної фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання в усіх галузях які вже зазнали наступних втрат [25]:

- відбуваються значні втрати людського потенціалу: з одного боку йдеться про втрати з боку людських жертв; з іншого про втрати з боку бійців. Втрати з боку біженців в тому числі і працездатного населення. Так, втрати з боку біженців, як працездатного населення, понад 4 млн. осіб вдалися до зовнішньої міграції та за допомогою спеціальних програм від ЄС у кількості від 1,5 до 3 млн. осіб мають нагоду не повернутись назад на батьківщину, а близько 6,5 млн. осіб - це люди, які вдалися до вимушеного внутрішнього переміщення;
- припинення фінансової діяльності суб'єктів господарювання серед малого, середнього бізнесу та закриття великих підприємств, руйнування критичної інфраструктури та житла;
- скорочення обсягів ключових експортних позицій, що спричинено зупинкою низки стратегічних для українського експорту суб'єктів господарювання значним скороченням виробництва продукції;

- продовжується загроза енергетичній та продовольчій безпеці в Україні;
- зниження економічної активності в діяльності більшості суб'єктів господарювання не могло призвести до фіскального та бюджетного дефіцитів, а надвисокі ризики практично зводять до нуля ймовірність приватного інвестування у найближчі роки;
- втрата податкових доходів державного та місцевих бюджетів неминуче призведе до бюджетної розбалансованості, зниження чи втрати доходів працівників бюджетної сфери.

Отже, повномасштабна війна, розв'язана РФ проти України, спричинила значну кризу в діяльності більшості вітчизняних суб'єктів господарювання. У перші місяці війни не працювало понад 40% підприємств, тисячі людей втратили джерела доходу. Загалом через вторгнення росії Україна втратила від 5 до 7 млн. робочих місць [26].

Внаслідок російської агресії український бізнес зазнав збитків на 13 мільярдів доларів. За підсумками 2022 року щонайменше 109 великих і середніх підприємств зазнали прямих збитків внаслідок повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року. Таку оцінку дали експерти «росія заплатить» проект KSE Institute (аналітичний центр Київської школи економіки). Загальна сума прямих збитків суб'єктів господарювання, у тому числі державних, і приватних підприємців оцінюється в 13 мільярдів доларів. З них \$9 млрд – частка збитків великих і середніх підприємств. Загальні непрямі збитки становлять 33,1 мільярда доларів. А сума, необхідна для відновлення підприємств, становить 24,9 млрд доларів [27].

Вплив російської війни на українські малі та середні суб'єкти господарювання є значними і в цілому негативними, але більшість підприємств продовжують працювати та планувати майбутнє. 57 % малих і

середніх підприємств зберігають свою довоєнну діяльність, 37 % працюють, але скоротили обсяги виробництва, а 6 % призупинили свою діяльність. Для 43% підприємств доходи зменшилися, а 22% повідомили про скорочення зайнятості. Якщо у 2020 та 2023 роках серед новостворених суб'єктів господарювання переважали суб'єкти господарювання у сфері торгівлі, громадського харчування та сфері краси, то в умовах війни активізувалася реєстрація бізнесу у сфері вантажних перевезень, поштових послуг та благодійництва.

Якщо в березні 2022 року в Україні простоювали або були на межі зупинки 79% підприємств, то до кінця року ця цифра знизилася лише до 32%. Зважаючи на масштаби руйнувань, завданих війною, це визначне досягнення. Загальна сума прямих збитків підприємств, у тому числі державних, та фізичних осіб-підприємців оцінюється в 13 мільярдів доларів. З них 9 мільярдів доларів – частка збитків великих і середніх підприємств[28].

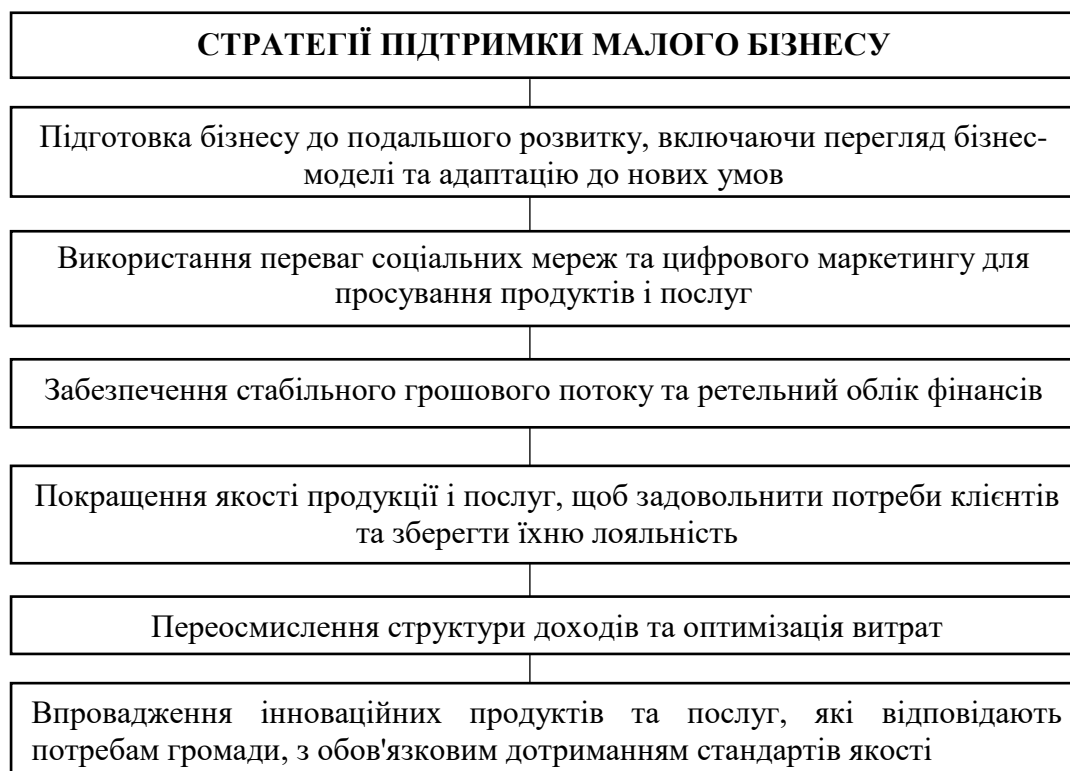
Такі дисфункції як: пандемія Covid-19 та війна з повномасштабними військовими діями на початку 2022 року негативно вплинула на фінансовий стан українських суб'єктів господарювання та економіку в цілому. Як зазначалось вище найбільше від цього постраждали сфери розваг і туризму, і багато підприємств просто не витримали цей кризовий період. Нелегко довелося й іншим суб'єктам господарювання, які зіткнулися з неможливістю продавати свій товар ні всередині країни, ні за кордоном, бо не було кому купувати, споживачі втрачали доходи.

Ця ситуація виявила і показала, наскільки все у світі глобалізоване і наскільки Україна залежна від інших країн, а один суб'єкт господарювання – від іншого. Але, з іншого боку, це дало поштовх для стрімкого розвитку бізнесу в Інтернеті та цифровізації української економіки. Але навіть коли економічна ситуація почала повертатися на свої місця, зміни залишилися.

Бізнес не повернеться до колишніх, менш ефективних форм ведення бізнесу, і все буде добре більш раціоналізовано.

Під час дослідження було виявлено, що такі дисфункції як: пандемія Covid-19 і війна суттєво вплинула на всі сфери життя, зокрема економіку, сільське господарство і охорону здоров'я. Однак особливий негативний вплив спостерігається на малий бізнес, який зазнав і продовжує зазнавати значних збитків і закриття суб'єктів господарювання. З цього випливає необхідність розробки стратегії для підтримки малого бізнесу які наведено на рисунку 2.1.

Джерело: складено автором за даними [17].

Рис.2.1 Стратегія відновлення та розвитку малого бізнесу після дисфункцій пандемії COVID-19, війни

Завдяки цим заходам малі підприємства матимуть кращі шанси для відновлення і подальшого розвитку.

Після оголошення воєнного стану на території України у зв'язку з початком активної фази бойових дій більша частина бізнесу через різні обставини була практично паралізована. У сьогоденній складній економічній час фронт є надзвичайно важливим для українського суспільства. Без економічної діяльності неможливе повноцінне функціонування держави в умовах воєнного стану. Саме з цією метою держава почала активно впроваджувати комплексні зміни до законодавства та державних програм, спрямованих на підтримку української економіки. Цілком зрозуміло, що в таких умовах єдиним можливим шляхом підтримки бізнесу є тотальна дерегуляція, лібералізація та посилення державної підтримки. Скасування вимог щодо отримання ліцензій та дозволів на більшість видів діяльності [29].

Відповідно до постанови № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» на період дії воєнного стану право на провадження господарської діяльності можуть набувати суб'єкти господарювання на підставі безоплатного подання до органів ліцензування дозволів, органи та суб'єкти надання публічних (електронних публічних) послуг, декларацію про провадження господарської діяльності без отримання документів дозвільного характеру (дозвільних документів, ліцензій чи інших результатів надання публічних послуг). Водночас є низка винятків, зокрема діяльність, пов'язана з радіоактивними та іншими небезпечними речовинами, видобуток корисних копалин, виробництво лікарських засобів, зовнішньоекономічна діяльність, організація та проведення азартних ігор, оцінка відповідності технічним регламентам тощо [30].

Незважаючи на значні труднощі у провадженні фінансово-господарської діяльності, більшість суб'єктів господарювання залишилися

функціонувати на невідконтрольній території, хоча кількість суб'єктів перереєстрації з кожним роком зростає. У зв'язку зі складністю здійснення суб'єктами господарювання господарської діяльності в Донецькій та Луганській областях у 2014 році Українським законодавством з метою підтримання ліквідності підприємств, зареєстрованих на вказаній території, було запроваджено спеціальний пільговий режим оподаткування їх діяльності, а також внесено зміни в оподаткування, які полягають у наступному: списання недоїмки; звільнення від оподаткування за невиконання або неналежне виконання зобов'язань зі сплати єдиного соціального внеску; звільнення від оподаткування за порушення строків здійснення розрахунків в іноземній валюті; звільнення від оподаткування за користування земельними ділянками державної та комунальної власності[31].

Після першого року повномасштабної війни український бізнес знаходить способи продовжувати працювати і навіть досягати успіху в надзвичайно складних умовах. Незважаючи на це, українські підприємці демонструють стійкість, від невеликих стартапів до великих підприємств, суб'єкти господарювання адаптуються до складних обставин, диверсифікуючи свою продукцію, досліджуючи нові ринки та інвестуючи в технології. Для деяких це означає відхід від традиційних галузей і зосередження на нових секторах, таких як електронна комерція та цифровий маркетинг. Український малий і середній бізнес демонструє, що він має все необхідне для досягнення успіху в складних дисфункціональних умовах. Настільки, що незважаючи на перешкоди, з якими вони стикаються за опитуванням у 2023 році 30% українських суб'єктів господарювання прагнули розвиватися, а 36% планували найняти більше персоналу цього року. Крім того, незважаючи на наявність державних програм підтримки,

44% українських підприємств вважають себе достатньо незалежними та ресурсними для досягнення своїх бізнес-цілей без будь-якої підтримки. Їхня рішучість і стійкість є справжнім свідченням сили країни перед лицем труднощів викликаними одною за одною зазначеною дисфункцією[32].

На кінець 2023 року і початок 2024 року у 69% суб'єктів господарювання всі їх співробітники розташовані в Україні, але у 25% інших компаній деякі співробітники все ще залишаються працювати за кордоном. Цікавим фактом є те, що 30% підприємств мають намір продовжувати розвивати свій бізнес у 2024 році навіть в умовах війни. Крім того, 36% суб'єктів господарювання планують розширювати свій персонал цього року, що трохи менше, ніж очікувалося з попередніх прогнозів (38%). Заслужовує на увагу той факт, що 77% підприємств все ще не володіють достатньою інформацією про можливі програми державної підтримки. Натомість, 44% компаній вважають, що мають достатньо власних ресурсів для досягнення своїх бізнес-цілей. Загалом, станом на початок 2024 року, 77% суб'єктів господарювання вже відчули серйозний вплив війни на свою фінансово-господарську діяльність.

Формування стратегії розвитку суб'єктів господарювання в дисфункціональних умовах воєнного стану вимагає уважного розгляду численних аспектів. Ось деякі з них:

- Аналіз ситуації: Перед формуванням стратегії необхідно провести докладний аналіз економічної, політичної і соціальної ситуації в країні та регіоні, де діє підприємство.
- Ризики та можливості: Визначення ризиків, які виникають внаслідок воєнного конфлікту, а також можливостей, які можна використовувати в цих умовах.

- Диверсифікація ринків і продукції: Розгляд можливостей розширення або модифікації асортименту продукції та ринків збуту для зменшення ризиків.
- Управління ресурсами: Ефективне використання ресурсів, включаючи сировину, трудові і фінансові ресурси, в умовах обмежень і воєнного конфлікту.
- Безпека та захист: Розробка стратегій для забезпечення безпеки підприємства, персоналу і активів в умовах загрози.
- Відносини з владою: Розуміння і взаємодія з державними органами і органами місцевого самоврядування, які можуть встановлювати правила і обмеження.
- Інновації і технології: Використання інновацій та технологій для підвищення конкурентоспроможності та адаптації до нових умов.
- Співпраця: Можливість співпраці з іншими підприємствами, організаціями і державними інститутами для спільного розв'язання проблем.
- Моніторинг і коригування: Система моніторингу та постійного коригування стратегії в залежності від змін в ситуації.
- Формування стратегії розвитку суб'єкта господарювання в умовах воєнного стану вимагає гнучкості, вміння адаптуватися та враховувати низку непередбачених обставин.

Отже, аналіз фінансового стану суб'єктів господарювання у воєнний період показав, що така дисфункція як війна загострює проблеми, які вже були на підприємстві та спричиняє нові. Зокрема, вимушена внутрішня і зовнішня міграція населення створила дефіцит робочої сили в багатьох областях. Порушення ланцюгів поставок і зниження внутрішнього попиту на товари та послуги змусили підприємства ще активніше шукати нових партнерів і клієнтів.

Фінансові аспекти є важливими при розробці стратегії розвитку суб'єкта господарювання в умовах воєнного стану, оскільки військовий конфлікт має значний вплив на фінансову стійкість та ресурси підприємства.

Отже, найближчим часом Україна зіткнеться із стабілізацією та відновленням своєї економіки. Але вже сьогодні Українському уряду потрібно прийняти управлінське рішення, яку ж економіку будувати після війни. Надзвичайну важливість являє собою правильне визначення тих видів господарської діяльності, що призведуть до покращень, та вибір найбільш прийнятної траєкторії їх стабілізації та розвитку.

Отже, встановлені такі основні впливи дисфункцій як пандемії Covid-19 та війни на функціонування суб'єктів господарювання, як:

- зменшення попиту на товари і послуги, наслідком для суб'єктів господарювання є втрата прибутку та скорочення обсягів виробництва;
- перерви у ланцюгу постачання, втрата товарів та збільшення вартості виробництва;
- зниження прибутку, збільшення витрат і фінансова невпевненість, в свою чергу створюють проблеми з ліквідністю і фінансовою стійкістю підприємства;
- проблеми з робочою силою, зокрема з охороною здоров'я працівників і безпекою на військовій території.

Для подолання дисфункції, суб'єкти господарювання повинні адаптуватися до нових умов і шукати стратегії, які дозволять їм вижити та процвітати в ускладнених обставинах. Це може включати в себе реорганізацію бізнес-процесів, пошук нових ринків, пристосування до змін в умовах постачання та вдосконалення фінансового управління.

Таблиця 2.2.

Наслідки дисфункцій для суб'єктів господарювання

ПАНДЕМІЯ COVID-19	ВІЙНА
Завдяки локдаунам та обмеженням, багато підприємств були змушені призупинити або обмежити виробництво, що призвело до спаду виробництва та прибутковості.	Призводить до фізичного знищення і втрати майна підприємств, а також втрати персоналу.
Деякі сектори, такі як туризм, гостинний бізнес і ресторани, зазнали особливо великих збитків через зменшення попиту та припинення подій та подорожей	Військові дії призводять до припинення нормальної діяльності підприємств, через обмеження доступу до ресурсів і ринків.
Відсутність поставок або перебоїв в ланцюгу постачання призводили до зменшення продуктивності підприємств.	Призводить до зменшення інвестицій та втрати довіри з боку інвесторів.

Джерело: складено автором

З усіх вищезазначених досліджених факторів, встановлено, що дисфункції для суб'єктів господарювання несуть втрату прибутку, зменшення продуктивності та суттєві фінансові проблеми. Суб'єкти господарювання можуть спрямовувати зусилля на адаптацію до цих негативних обставин, пошук нових ринків або способів оптимізації виробництва, щоб вижити в умовах незвичайних дисфункціональних викликів, таких як пандемія, війна.

На сучасному етапі онлайн-підтримка бізнесу набуває надзвичайної важливості. Це включає в себе розробку та управління інтернет-магазинами, оскільки продавцям необхідно зберігати свої продажі, а покупцям - отримувати доступ до необхідних товарів. Варто зауважити, що служби доставки також відчутно розвинулися під час періоду пандемії Covid-19, що призвело до значного зростання їхнього прибутку. Таким чином, можна сказати, що ця сфера є окремою галуззю для малого бізнесу, яка під час карантину відзначилася позитивними фінансовими результатами.

Таким чином, є можливість для всіх суб'єктів господарювання, перш за все, не залишати свою діяльність, а продовжувати чи почати її вести в Інтернеті та активну рекламу (наприклад, якщо магазин закритий через карантин, розмістити оголошення на магазині з текстом про продовження роботи онлайн із зазначенням сайту та доставки необхідного товару клієнту). По-друге, продовжити чи організувати доставку свого товару покупцеві (це можна зробити як за допомогою послуг спеціальних агентств, так і самостійно організувавши доставку)[33].

Загалом, можна констатувати той факт, що небезпека кризи існує завжди і її необхідно передбачати і прогнозувати.

Отже, дисфункція є викликом для суб'єктів господарювання та урядових органів. В умовах дисфункції, підприємства та організації змушені переглядати свої стратегії, шукати нові можливості та ризики, а також пристосовуватися до змін. У такому контексті виникає потреба в розвинених теоретичних підходах, які б допомогли суб'єктам господарювання стабілізувати свою фінансово-господарську діяльність та забезпечити стабільність і її подальший розвиток в умовах невизначеності та дисфункції.

3. Антикризисне управління як засіб виявлення розвитку компенсаторних можливостей суб'єктів господарювання в умовах дії деструктивних факторів.

В умовах складної економічної, соціально-політичної ситуації, спричиненої дисфункціональною кризою пандемією Covid-19 та воєнними подіями, як українським так і європейським суб'єктам господарювання довелося зіштовхнутися з низкою викликів та обмежень. Для забезпечення власної фінансової стійкості та подолання негативних наслідків цих

дисфункціональних подій, необхідно розробити та впровадити антикризові стратегічні заходи. Ці заходи передбачають комплексні дії та застосування ефективних інструментів з метою збереження фінансової стабільності, забезпечення безпеки персоналу та збереження конкурентоспроможності підприємства в надзвичайних обставинах.

У період кризи основною метою будь-якого суб'єктів господарювання є забезпечення стабільності. Стійкість підприємства є його важливою характеристикою, яка вказує на його здатність витримувати вплив різних внутрішніх та зовнішніх чинників, що можуть вплинути на його фінансовий, економічний та соціальний стан. Збереження платоспроможності та конкурентних переваг є ключовими факторами у забезпеченні ефективної функціонуючої діяльності суб'єкта господарювання в умовах кризового середовища [34].

Сьогодні одним із пріоритетних завдань економіки України є стабілізація та гармонійний розвиток і створення сприятливого бізнес-клімату, який міг би забезпечити стабільне функціонування суб'єктів господарювання та активізувати інвестиційний клімат нашої держави після закінчення війни.

Фінансова стійкість відіграє важливу роль для суб'єктів господарювання, адже вона визначає здатність підприємства, організації чи будь-якого іншого суб'єкта економіки витримувати негативні впливи зовнішніх факторів, зберігати стабільність та продовжувати свою фінансово-господарську діяльність.

В економічній літературі існують різні тлумачення фінансової стійкості підприємства, які зображені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Визначення поняття «фінансова стійкість підприємства» в економічних літературних джерелах різними авторами

Автор	Визначення
Філімоненко О.С.	визначає фінансову стійкість, як стан підприємства, при якому розмір його майна (активів) достатній для погашення зобов'язань, тобто підприємство є платоспроможним
Кривицька О.Р.	розглядає фінансову стабільність як результат формування достатнього для розвитку підприємства обсягу прибутку, що є визначальною ознакою його економічної незалежності
Савицька Г.В.	визначає фінансову стійкість підприємства як здатність суб'єкта господарювання функціонувати і розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів і пасивів у мінливому внутрішньому і зовнішньому середовищі, що гарантує його платоспроможність та інвестиційну привабливість у довгостроковій перспективі в межах допустимого рівня ризику
Коробов М.Я	вважає, що фінансова стійкість – це стійкий фінансовий стан підприємства. Відповідно, для того, щоб виявити ступінь фінансової стійкості підприємства необхідно проаналізувати всі показники його фінансового стану
Тютюнник Ю.М	визначає фінансову стійкість як здатність підприємства функціонувати і розвиватися, зберігати рівновагу активів і пасивів у мінливому економічному середовищі, що гарантує його платоспроможність та інвестиційну привабливість у довгостроковій перспективі в межах допустимого рівня ризику
Мамонтова Н.А	свідчить про забезпеченість підприємства власними фінансовими ресурсами, рівень їх використання, напрями розміщення

Джерело: складено автором за даними [35,36,37,38,39,40]

Отже, фінансова стійкість підприємства є комплексним поняттям, яке охоплює різні аспекти, такі як забезпеченість ресурсами, здатність до погашення зобов'язань, рівновага між активами та пасивами, здатність до розвитку та платоспроможність у змінному середовищі, або під впливом дисфункції.

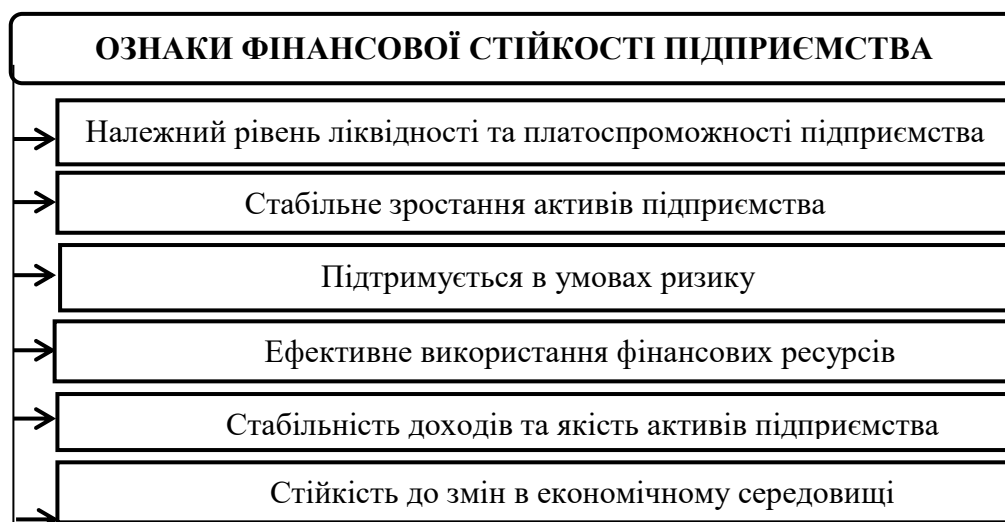
Аналіз економічної літератури показав, що під «фінансовою стійкістю підприємства» розуміють його здатність зберігати та розвиватися в контексті конкретних умов, зберігаючи при цьому можливість самостійного

функціонування в межах прийняттого рівня ризику. Забезпечення фінансової стійкості підприємства визначається високою часткою власного капіталу в його загальних фінансових ресурсах. Це відображає рівень ризику, пов'язаного з діяльністю суб'єкта господарювання, та його залежність від зовнішніх джерел фінансування.

Фінансова стійкість є однією з ключових аспектів успіху будь-якого підприємства. Щоб ефективно управляти та приймати стратегічні рішення, необхідно мати чітке уявлення про фінансовий стан суб'єкта господарювання. Аналіз фінансової стійкості надає можливість оцінити, наскільки підприємство здатне витримувати фінансові труднощі та розвиватися в умовах змінного економічного чи дисфункціонального середовища.

Фінансова стійкість підприємства визначається його здатністю витримувати економічні труднощі, зберігати свою господарську діяльність і виконувати свої фінансові зобов'язання в довгостроковій перспективі. Деякі основні ознаки фінансової стійкості підприємства, зображені на рисунку 3.1.

Джерело: складено автором за даними [41]

Рисунок 3.1 Ознаки фінансової стійкості підприємства.

Економічна стійкість є критично важливою для стабільної та успішної діяльності суб'єктів господарювання, особливо в умовах непередбачуваних

ситуацій, таких як економічні кризи та дисфункції. В Європейському союзі ефективний антикризовий менеджмент відіграє ключову роль у підвищенні фінансової стійкості підприємств. Його суть полягає у вчасному виявленні та усуненні потенційних загроз для діяльності суб'єктів господарювання, щоб запобігти виникненню кризових ситуацій ще на ранніх, або початкових стадіях [34].

Кризові явища є потенційною загрозою для стабільності підприємств, і їх виникнення може бути передбачуваними, наприклад в умовах циклічного розвитку економіки. Отже, важливо вчасно визначати види кризи чи дисфункції, що може допомогти управлінню фінансовою стійкістю підприємства. Здійснення комплексу заходів управління кризовими ситуаціями стає ключовим аспектом цього процесу.

У контексті кризи чи деструктивних факторів, важливе значення має планування, яке дозволяє уникнути серйозних помилок при оцінці можливих альтернатив ринкової динаміки, поведінки конкурентів і партнерів на внутрішніх і зовнішніх ринках. Планування виявляється важливим інструментом в управлінні кризовими ситуаціями, допомагаючи підприємствам адаптуватися до змін у економічному середовищі та приймати ефективні рішення для забезпечення фінансової стійкості.

Умовою життєздатності суб'єкта господарювання на конкурентному ринку є його стійкість. На неї мають вплив різні причини, як внутрішні, так і зовнішні: Забезпечити фінансову стійкість може тільки такий суб'єкт господарювання, який активно реагує на зміну внутрішніх і зовнішніх чинників.

Чинники, які впливають на економічну стійкість суб'єкта господарювання, можна класифікувати на дві основні категорії: зовнішні та внутрішні (в залежності від характеру їх впливу)[42].

Таблиця 3.2

Зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на економічну стійкість суб'єкта господарювання

Чинники	Фактори
Зовнішні	політичні, правові, макроекономічні, соціально-культурні, наукові технічні, інституційно-організаційні фактори, репутацію підприємства
Внутрішні	економічні фактори (продуктивність праці, капіталовіддача тощо) та організаційні (якість менеджменту, схильність до інновацій, внутрішня структура управління фірмою)

Джерело: складено автором за даними [42]

Зовнішні фактори, такі як форс-мажорні події, катаклізми, епідемії (наприклад, пандемія Covid-19), війни (війна в Україні 2022р.) та інші непередбачувані події, можуть мати великий вплив на стійкість суб'єкта господарювання, зокрема:

- припинення виробництва через обмеження персоналу, обмеження руху товарів, зупинення транспорту та інших обставин;
- зміни в споживчому попиті, що може вплинути на продажі та ринкову долю підприємства;
- зростання фінансового тиску через зменшення продажів, збільшення витрат на виробництво та інші фактори;
- вплинути на емоційний стан та продуктивність працівників, що може впливати на функціонування підприємства;
- зупинення або порушення ланцюга постачань може впливати на отримання необхідних матеріалів та компонентів для виробництва;
- зміни в регулюванні та законодавстві, що може вплинути на умови бізнесу;
- вплинути на репутацію підприємства, що важливо для збереження клієнтів та стосунків зі стейкхолдерами.

Останніми роками як закордонні, так і вітчизняні вчені, такі як О. Стешенко та В. Масалигіна, Л. Лігоненко, О. Гудзь, Б. Москвін, І. Булеєва, А. Виноградова, В. Гейц та інші, досліджували теоретичні та практичні аспекти антикризового управління суб'єкта господарювання (підприємства).

З огляду на досягнення сучасних вчених, механізм антикризового управління можна описати як комплекс взаємопов'язаних, взаємозалежних та взаємодоповнюючих ієрархічних компонентів, елементів та інтересів зацікавлених сторін. Спільна взаємодія цих частин сприяє виявленню прихованих ресурсів та формуванню більш гнучкої, адаптивної та чутливої організаційної структури, яка може ефективно реагувати на зміни і успішно досягати визначених цілей [43].

Антикризове управління підприємством – це система управління, завданням якої є своєчасне виявлення ознак кризи, розробка методів та прийомів, спрямованих на запобігання кризи або її подолання з метою недопущення банкрутства та подальшої ліквідації, забезпечення конкурентоспроможності підприємства [44].

Розвиток кризової ситуації у суб'єкта господарювання проходить через кілька етапів:

- поява ознак кризи;
- виявлення кризи;
- фінансова реакція на розгортання кризи;
- розгортання кризи;
- реакція підприємства на кризу [45].

Суб'єкт господарювання може розробити та впровадити антикризові заходи за допомогою інструментів антикризового управління на кожному з наведених вище етапів.

Ефективність антикризового управління суттєво залежить від виконання його характерних функцій та дотримання всіх принципів, притаманних цій системі [45].

У літературних джерелах визначають наступні функції антикризового управління суб'єкта господарювання яке наведено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Функції антикризового управління суб'єкта господарювання

Функція	Визначення
Планування	процес визначення цілей організації та їх змін, стратегій і програм антикризової стабілізації, ресурсів для їх досягнення.
Організація	формування оптимальної структури й обсягу використовуваних коштів, апарату управління і кадрів для ефективного використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.
Мотивація	система заохочень і санкцій, що стимулює зацікавленість усього колективу і кожного працівника у зростанні ефективності діяльності підприємства з метою найшвидшого виходу з кризи.
Контроль	прогнозування відхилень від намічених цілей для своєчасного оперативного внесення змін, спрямованих на підвищення ефективності антикризових заходів.

Джерело: складено автором за даними[45]

Науково-теоретичними принципами розробленого антикризового управління суб'єкта господарювання є:

- 1) своєчасне реагування на кризові процеси. Такі процеси мають тенденцію до збільшення після кожного господарського циклу, що сприяє виникненню негативних наслідків;
- 2) раннє діагностування факторів кризи на підприємстві. Імовірність виникнення ризику необхідно прораховувати і попереджати ще на ранніх стадіях для прийняття оперативних заходів з профілактики;
- 3) оперативна реакція менеджменту на розмір реальної загрози кризи для соціально-економічного розвитку підприємства;

4) повна мобілізація і реалізація можливостей виходу підприємства зі стану кризи [46].

Механізм антикризового управління представлений сукупністю послідовних етапів:

- Обґрунтування мети і завдань антикризового управління, спрямоване на подолання поточної нестабільної ситуації або запобігання її погіршенню у майбутньому.
- Визначення об'єкта і суб'єкта антикризових втручань, а також часового деструктивного фактору у вирішенні соціально-економічних проблем.
- Діагностика ресурсних можливостей об'єкта антикризового управління для формування бажаного рівня ефективності господарських рішень.
- Розроблення і реалізація антикризової програми підприємства, спрямованої на подолання проблем в умовах ресурсних і часових обмежень.
- Формування пропозицій щодо запобігання кризовим явищам у майбутньому[47].

Таким чином, антикризові заходи, зокрема превентивні, мають компенсаторні можливості реагувати суб'єкту господарювання на сигнали, отримані від конкретних індикаторів раннього попередження. Внутрішні індикатори раннього запобігання допомагають створити базу даних про загрози та кризові ситуації, які можуть виникнути на підприємстві на поточному етапі розвитку або у найближчому майбутньому. Для підвищення ефективності антикризового управління необхідно проводити комплексний аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства.

Методи антикризового управління, дають змогу узагальнити, ефективно організувати виконання функцій, етапів, процедур, операцій, необхідних для прийняття управлінських рішень: метод техніко-економічних

розрахунків, балансовий, економіко-статистичні, економіко-математичні, експертні, методи дисконтування та нарощення вартості, методи диверсифікації, хеджування, інші фінансові методи.

Зовнішні кризи, в умовах дії деструктивних факторів спричиненого біологічними чинниками, зокрема світовою пандемією Covid-19, вирізняються тим, що їх практично неможливо передбачити, а завершення кризи співпадає з закінченням періоду карантину та переходом до наступного етапу після кризового відновлення [48].

Антикризове управління суб'єкта господарювання в умовах пандемії доцільно зосередити у трьох основних циклах, (рис.3.2).

Джерело: складено автором за даними[46]

Рис.3.2 Основні цикли антикризового управління суб'єкта господарювання в умовах пандемії.

Під час пандемії антикризове управління має враховувати всі виявлені ризики, забезпечувати відповідну адаптивність антикризових заходів та оцінювати належну тривалість карантинного режиму, а саме:

1) Створення багаторівневої системи управління ризиками та вдосконалення стратегічного планування та аналіз, як важливі елементи антикризового менеджменту та прийняття управлінських рішень в суб'єкті господарювання.

2) Надання віддалених робочих місць для швидкої адаптації на належному рівні, а саме переведення більшість співробітників у віддалений режим роботи із забезпеченням необхідним обладнанням.

3) Надання необхідної підтримки, яку можна забезпечити завдяки децентралізованим цифровим робочим просторам.

Суб'єкти господарювання, де не приймалися термінові антикризові заходи зазнали величезних втрат і їх становище погіршувалося з кожним днем (наприклад, скорочення обороту призвело до неможливості виплати заробітної плати працівникам).

Щоб уникнути сценарію скорочення чи звільнення персоналу, більшість суб'єктів господарювання запровадили політику роботи з дому, іноді зі зниженою заробітною платою. У тих же випадках, коли це було неможливо зробити, чесні роботодавці скоротили робочий день і забезпечили засобами захисту своїх працівників (наприклад, дезінфікуючі засоби для рук, маски, рукавички тощо). Також важливим моментом було терміново запуснено хмарні додатки, які дозволяли співробітникам і клієнтам взаємодіяти між собою без особистих зустрічей.

Сучасні керівники суб'єктів господарювання справедливо були зосереджені на величезних викликах безперервного ведення фінансового - господарської діяльності, пов'язаного з Covid-19, і перш за все вони повинні продовжувати:

- Забезпечувати максимальну безпеку працівників;
- забезпечити фінансову стійкість;
- оцінити стійкість ланцюгів поставок;
- зміцнення критично важливих систем для підтримки безпрецедентного рівня віддаленої роботи, після кризового сплеску кібератак.

Антикризове управління суб'єкта господарювання повинно вирішити цілу низку проблемних питань щоб дати, в найближчому майбутньому ,можливість виявлення розвитку компенсаторних можливостей в умовах дії деструктивних факторів, а саме:

- неможливість раннього виявлення, оцінювання і попередження загрози;
- відсутність достатніх спроможностей, резервів, альтернативних стратегій на випадок кризової ситуації;
- відсутність або неактуальність планів комплексного реагування, єдиних стандартів та узгоджених протоколів дій;
- неготовність більшості суб'єктів господарювання і населення працювати в умовах карантинних обмежень, у т. ч. дистанційно;
- повільне реагування з боку уповноважених державних і місцевих органів антикризового управління, низька ефективність координації заходів на різних рівнях, у т. ч. через недоліки законодавства та/або його невиконання [46].

Під час кризового періоду застосовуються різноманітні методи та засоби антикризового управління, які спрямовані на фінансову стабілізацію та мінімізацію втрат у цей період, але цих заходів часто буває недостатньо. Після виходу з ковідної кризи, щоб підприємство було конкурентоспроможне, важливо не лише беззбиткова діяльність, а й позитивна тенденція до збільшення максимізації отримання прибутку [48].

Таким чином, наступним етапом після кризового періоду є впровадження заходів з відновлення всіх аспектів діяльності системи. Ця фаза має величезне значення, оскільки, з одного боку, дозволить швидко забезпечити конкурентоздатність суб'єкта господарювання на ринку, а з іншого – забезпечує неперервний процес виробництва [48].

Для відновлення бізнесу та досягнення подальшого успіху важливим є наявність стратегій управління. Планування є найкращим засобом забезпечення неперервності фінансово-господарського функціонування суб'єктів господарювання та бізнесу. Багато компаній формують постійну команду з виявлення компенсаторних можливостей і яка зосереджується на розробці плану дій у випадку надзвичайних ситуацій та деструктивних факторів [48].

При розробці плану важливо передбачати ймовірність виникнення конкретних подій, які можуть ускладнити або унеможливити нормальний хід виробничих, логістичних, інформаційних та інших процесів. Таким чином, рекомендується заздалегідь планувати відновлення фінансово-господарської діяльності та збирати інформацію про суб'єкт господарювання, її працівників та постачальників. Забезпечення доступу до цієї інформації набуває вирішального значення після кризової або надзвичайної ситуації [48].

Також, один із важливих кроків у відновленні бізнесу після ковідної кризи – це належне страхування та доступ до кредитних ресурсів. Тому рекомендується організувати зустріч із страховим агентом для обговорення рівня страхового покриття та розробки стратегії на майбутнє. Крім того, важливо запланувати аналогічну зустріч із представником банку для обговорення поточної кредитної лінії та можливих варіантів фінансування [48].

Іншими кроками є встановленні нових партнерських зав'язків та укладення контрактів для суб'єкта господарювання, а також забезпечення всього колективу необхідними інформаційними технологіями. Оскільки кризи природного походження є непередбачуваними, дуже важливими для їх подолання є стратегії державного антикризового управління [48].

Прикладом в цьому можуть бути заходи, розроблені для підтримки економіки держав-членів ЄС, а саме:

- прямі гранти, капітальні вкладення, вибіркові податкові пільги для забезпечення нагальної потреби в ліквідності;
- державні гарантії на кредити для компаній (можуть покривати 90 – 100 % кредитних ризиків);
- субсидовані кредити для компаній для покриття негайного оборотного капіталу або безвідсоткові кредити;
- підтримка у формі субсидій на зарплати;
- підтримка у формі відтермінування сплати податків, чи соціальних внесків [48].

Також, антикризове управління в умовах пандемії Covid-19, або інших пандемій повинно передбачати оцінку доцільного терміну тривалості режиму карантину з урахуванням усіх виявлених ризиків та забезпечення відповідної адаптації антикризових заходів для суб'єктів господарювання, зокрема:

- 1) створення багаторівневої системи ризик-менеджменту та удосконалення стратегічного планування і аналізу, як важливих елементів кризового управління і прийняття управлінських рішень на підприємстві;
- 2) забезпечення віддалених робочих місць для швидкої адаптації на належному рівні, а саме переведення більшості співробітників в режим дистанційної роботи із забезпеченням необхідного оснащення;
- 3) забезпечення необхідної підтримкою, яку можна забезпечити завдяки децентралізованим цифровим робочим просторам;
- 4) оперативна підтримка клієнтів і партнерів;
- 5) збільшення гнучкості організації, додаткові вимоги щодо кібербезпеки [46].

У проекті програми розвитку ООН «Кризова координація та управління в Україні» зазначені антикризові інструменти спрямовані на відновлення фінансової стабільності, її трансформаційні зміни та забезпечення сталого

економічного зростання після першого деструктивного фактору пандемії Covid-19. Серед них можна виділити ті, що є загальними для різних сфер діяльності суб'єктів господарювання, а саме:

- усунення адміністративних перешкод для залучення інвестицій;
- підтримка експортоорієнтованих підприємств з високою доданою вартістю;
- підтримка інноваційної та екологоорієнтованої діяльності;
- сприяння в запровадженні цифрових інструментів та цифрових послуг;
- запровадження навчальної програми перепідготовки кадрів;
- надання дотацій, субсидій, пільгових кредитів;
- допомога в пошуку нових ринків збуту тощо [48].

Другий деструктивний зовнішній фактор, який впливає на дестабілізацію функціонування вітчизняного суб'єкта господарювання є війна. Початково дестабілізацію процесів регіонального розвитку спричинила розв'язана російською федерацією війна ще у 2014 році на українських територіях таких як: окупація Криму, та бойові дії а саме: в Донбаському та Луганському регіоні, але з 24 лютого 2022 розпочата повномасштабна війна відрізняється від традиційних криз на суб'єктах господарювання, з якими вони часто мали справу. Вона є тривалою та «хронічною». Війна є об'єктивним фактором, наслідки якого повністю подолати на суб'єкті господарювання неможливо. Криза, спричинена війною, несе в собі не лише фінансові втрати, але й загрозу або втрату життя працівників та матеріальних активів [49].

Основна мета механізму антикризового управління суб'єкта господарювання у воєнний період – це мінімізація негативних економічних та соціальних наслідків війни на діяльності підприємства. З огляду на те, що

кризі воєнного часу притаманний гострий дефіцит часу на реагування та обмеження термінів подолання кризи, головне завдання антикризового управління в умовах війни полягає в оперативному і найменш ризикованому прийнятті управлінських рішень, що уможливили б досягнення бажаного результату з мінімальними додатковими зусиллями за мінімальних негативних наслідків. На початок війни таким бажаним результатом є забезпечення безперебійної роботи підприємства та виживання, з плином часу війни – це адаптація та налагодження функціонування суб'єкта господарювання в умовах війни[49].

Важливим принципом антикризового управління, особливо в умовах війни, виступає принцип терміновості реагування. Проте із збільшенням масштабів діяльності, суб'єкти господарювання втрачають свою гнучкість та стають повільними у прийнятті рішень через бюрократичні процедури, такі як погодження, регламенти, інструкції тощо. В часи війни, особливо в перший період шоку, всі управлінські рішення мають прийматися дуже швидко, оскільки кожного дня ситуація змінюється і в такому випадку невчасне реагування може дорого коштувати підприємству. Таким чином, для підвищення швидкості прийняття антикризових рішень в умовах війни має місце скорочення рівнів управління, ліміт на погодження рішень, у межах якого можна приймати рішення без узгодження вищого керівника, або децентралізація, щоб рішення приймалися не тільки зверху в низ, а й на місцях, для швидкого вирішення локальних проблем[49].

Аналіз поточного стану, фінансової стабільності та динаміка розвитку суб'єктів господарювання в умовах війни проводиться з використанням інструментів антикризової діагностики. З огляду на те, що війна вже є перманентною кризою, яка активно розвивається на підприємстві, основна

мета і завдання діагностики полягають у оцінці поточної ситуації на підприємстві, виявленні причин відхилень та недопущенні появи нових, додаткових кризових ситуацій у фінансово-господарській діяльності. Діагностику в умовах війни рекомендується розмежовувати в залежності від масштабів діяльності суб'єктів підприємництва [50]:

- для мікро-суб'єктів господарювання рекомендовано аналізувати: темп росту виручки, рентабельність продажів, точку беззбитковості, наявність власних оборотних коштів в товарах;
- для малих суб'єктів господарювання: використовуються показники як для мікро-суб'єктів підприємництва, а також додаються: коефіцієнт поточної ліквідності, питома вага дебіторської заборгованості в оборотних активах;
- для середніх суб'єктів господарювання: комплексний аналіз фінансово-господарського стану, використовуючи показники аналізу майнового стану, ліквідності, платоспроможності, ділової активності, рентабельності. Окрім аналізу фінансового стану та фінансових результатів, слід досліджувати стан виробництва, реалізації продукції, забезпеченість виробничими ресурсами та точку беззбитковості;
- для великих суб'єктів господарювання: комплексний аналіз фінансово-господарського стану, доповнений моделями оцінки ймовірності настання банкрутства, зокрема авторською моделлю, та аналізом вартісно-орієнтованих показників.

З огляду на те, що під час війни ситуація часто може змінюватися, діагностику підприємства необхідно проводити якомога частіше. Найефективнішим є запровадження система постійного моніторингу діяльності підприємства. Чим частіше проводити діагностику, тим більший шанс вчасно виявити та подолати проблеми, які, в умовах кризи воєнного часу, можуть призвести до тяжких наслідків[49].

В умовах війни, завданням антикризового управління є перш за все збереження професійних кадрів і забезпечення їх фізичного та психологічного благополуччя. Екстремальні обставини, які впливають з військового конфлікту, підвищують вимоги до керівника. Його спокій, впевненість та віра у власні здібності та у майбутнє підприємства передаються підлеглим. Це сприяє відновленню психологічно-емоційного балансу та формуванню високого рівня взаємної довіри, а також культури відкритості та прозорості в суб'єкті господарювання [51].

Принцип терміновості реагування теж виступає важливим принципом антикризового управління, особливо під час війни. Для підвищення швидкості прийняття антикризових рішень в умовах війни має місце скорочення рівнів управління, ліміт на погодження рішень, у межах якого можна приймати оперативні рішення без узгодження вищого керівника [49].

Серед методів антикризового управління в умовах гострої фази війни, окрім оперативних (діагностики, моніторингу та контролінгу), найдієвішими є тактичні методи. На відміну від стратегічних методів антикризового управління, які спрямовані на швидке покращення фінансових та економічних показників підприємства і є ефективнішими в умовах високої невизначеності. До них відносяться: даунсайзинг, аутсорсинг, регуляризація, бенчмаркінг, модернізація, диверсифікація, злиття та реінжиніринг[49].

Аутсорсинг допомагає звільнити суб'єкт господарювання від процесів, які не приносять безпосереднього доходу, проте вимагають певного часу та людських ресурсів. В умовах війни аутсорсинг виступає важливим інструментом збереження бізнесу.

По-перше, багато суб'єктів господарювання вимушено скоротили свою фінансову- господарську діяльність та зменшили штат співробітників.

Аутсорсинг може допомогти забезпечити безперебійну роботу у разі втрати співробітників на яких були покладені певні бізнес-процеси.

По-друге, вартість аутсорсингові послуг така ж сама як і робота штатного співробітника, проте перевага аутсорсингу у тому, що суб'єкт господарювання сплачує за роботу, яка необхідна в даний час [49].

Регуляризація передбачає впровадження сучасних підходів в управлінні суб'єктом господарювання. Наприклад, впровадження таких систем, як: Total Quality Management (система загального управління якістю), Balanced Scorecard (система збалансованих показників), Manufacturing Resource Planning (планування ресурсів виробництва) та інші. У воєнний час впровадження регуляризації сприяє прискоренню та покращенню управління суб'єктом господарювання, що дозволяє оптимізувати використання ресурсів для подальшої стабілізації та розвитку [49].

Бенчмаркінг або метод еталонних порівнянь, передбачає порівняння суб'єкта господарювання з більш успішними аналогічними підприємствами з метою підвищення ефективності бізнесу. У воєнний період цей метод може бути використаний для адаптації та оптимізації функціонування суб'єкта господарювання, базуючись на досвіді інших компаній [49].

В умовах війни актуальною проблемою є збільшення обсягу реалізації продукції та підвищення прибутку. Цього можна досягти шляхом диверсифікації, тобто розширення асортименту продукції, освоєння нових ринків або власного виробництва [49].

Реінжиніринг спрямований на радикальне перепроєктування та переосмислення бізнес-процесів з метою покращення функціонування системи. Результати реінжинірингу можуть призвести до суттєвого «прориву» у підвищенні ефективності, часто в декілька десятків або сотень разів. Це дозволить суб'єкту господарювання зміцнити свої ринкові позиції, підвищити конкурентоспроможність та досягти економічної ефективності [49].

Бажання зберегти свій бізнес або розширити сферу діяльності суб'єкту господарювання підчас воєнної кризи, можна досягти шляхом реорганізації бізнесу. Це може бути злиття, приєднання, поглинання, дроблення, виділення окремого підрозділу або перетворення [49].

Методи антикризового управління вносять глобальні та комплексні зміни на суб'єкті господарювання, в той час як антикризові заходи є більш конкретними та локальними. У воєнний час поширеними антикризовими заходами є заморожування певних напрямків роботи, закриття проектів, відмова від планів розвитку, переведення працівників на неоплачувану відпустку та інші подібні заходи [49].

Таким чином, ефективність антикризового управління суб'єкта господарювання під час війни полягає у:

- досягненні зміни найважливіших показників фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання за період антикризового управління (порівняно з початком війни або реалізації антикризових заходів);
- швидкості отримання позитивних змін на одиницю часу;
- швидкості прийняття управлінських рішень;
- стабілізації діяльності підприємства;
- швидкості адаптації підприємства до війни;
- економічності отримання позитивних результатів;
- виживання суб'єкта господарювання (на початку війни або у разі знаходження підприємства на лінії фронту) [49].

Висновок. Отже, антикризове управління економічною стійкістю є важливим завданням суб'єкта господарювання під час дії деструктивних факторів. Економічної стійкості можна досягти за допомогою ефективного здійснення антикризового управління підприємством та виявленням розвитку компенсаторних можливостей в суб'єкті господарювання. Антикризове

управління суб'єктом господарювання повинно спрямовуватися не тільки на подолання поточного кризового стану, але й передусім на виявленні його ознак на початковій стадії та уникненні кризових явищ. Цього можна досягти лише при наявності достатньої економічної стійкості та рівня конкурентоспроможності. Крім того, дисфункція для будь якого суб'єкта господарювання є складним та многогранним явищем, і її вирішення потребує не лише усунення конкретних ризиків та загроз, а й перетворення всього організаційно-економічного та управлінського механізму підприємства. З іншого боку, антикризове управління повинно бути націлене на виявлення компенсаторних можливостей в кожному суб'єкті господарювання направлених на стабілізацію, фінансово-економічну та облікову безпеку, максимальне підвищення рівня конкурентоспроможності суб'єкта господарювання навіть в умовах дії деструктивних факторів .

Список використаних джерел:

1. Ігнатенко М.І., Сіренко В.В., Сіренко О.В. Внутрішня дезорганізація як причина виникнення дисфункцій в бізнес-операціях. *Журнал «Економіка і управління»*. 2023. № 2. С. 47-52.
2. Кравченко В.Г., Скрипник О.О. Зовнішні фактори як причина дисфункцій в бізнес-операціях. *Журнал «Менеджмент і підприємництво»*. 2023. №3. С 34-40.
3. Шевченко В.В., Бойко В.І. Юридичні та нормативні питання як причина дисфункцій в бізнес-операціях. *Журнал «Фінансовий менеджмент»*. 2023. № 4. С. 67-74.
4. Подреза С.М., Данілова Е.І. Вплив явища мікроменеджменту на ефективність діяльності сучасних підприємств. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/alex1,+428-1665-1-CE.pdf> (дата звернення:21.12.2023).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

5. Стиль керівництва та його значення. Посібники, статті та книги для студентів: веб-сайт. URL: <https://posibniki.com.ua/post-stil-kerivnictva-ta-iogo-znachennya> (дата звернення: 21.12.2023).

6. Комунікації на підприємстві: поняття, роль, види, форми, процес. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/management/14066/> (дата звернення: 22.12.2023).

7. Ігнатенко М.І., Сіренко В.В., Сіренко О.В. Дисфункції в бізнес-операціях: причини та наслідки: монографія. 2022.

8. Зруйнують бункери всередині організації. URL: <https://experience.dropbox.com/uk-ua/resources/breaking-down-silos-between-teams> (дата звернення: 22.12.2023).

9. Фактори (області) зовнішнього середовища підприємства. Стратегія підприємства : веб-сайт. URL: <https://buklib.net/books/36593/> (дата звернення: 03.11.2023).

10. Гринчуцький В.І., Карапетян Е.Т., Погріщук Б.В. Економіка підприємства : навч. посіб. Вид. «Центр навчальної літератури», Київ, 2012. 304 с.

11. Кравченко М.О., Салабай В.О. Роль цифрових трансформацій бізнес-процесів підприємств. *Вісник Київського політехнічного інституту ім. І. Сікорського. Сер. Економіка*. 2023. №26. С.148-153.

12. Вплив надзвичайних ситуацій на підприємство. *Журнал «Економіка та управління підприємствами»*. 2023.

13. Іванов М. М. Вплив дисфункцій на фінансову та бухгалтерську підтримку суб'єктів господарювання. *Економічний часопис-XXI*. 2023. №2. С. 14-21.

14. Козаченко М. І., Козаченко О.В. Фінансовий облік: теорія і практика. *Фінанси та кредит*. Київ. 2022.

15. Кравченко В.Г., Скрипник О.О. Вплив дисфункцій на фінансово-облікове забезпечення суб'єктів господарювання. *Журнал «Менеджмент і підприємництво»*. 2023.№3.

16. Ковалевська А. В. Конспект лекцій з дисципліни «Антикризове управління підприємством». Економіка підприємства (за видами економічної діяльності). Харків : ХНУМГ _іс. О. М. Бекетова, 2016. 140 с

17. Смірнова К.А., Янчук Т.В. Вплив пандемії корона вірусу на підприємства малого бізнесу. URL:http://www.psae-jrnl.nau.in.ua/journal/6_86_2021_ukr/9.pdf(дата звернення:12.10.2023).

18. Рентабельність операційної діяльності підприємств. *Державна служба статистики*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2023 р.)

19. Ткаченко А. А. Бобокало А. Ю. Фінансова стійкість як перманентний фактор забезпечення фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств в період пандемії. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/RESULTS-OF-MODERN-SCIENTIFIC-RESEARCH-A.ND-DEVELOPMENT-12-14.12.21.pdf> (дата звернення:26.12.2023).

20. Прищепа Ярослав. Бізнес під час пандемії: з чого почати та як вижити? Суспільне новини.2021. URL: <https://suspilne.media/139155-biznes-pid-cas-pandemii-z-cogo-pocati-ta-ak-viziti/> (дата звернення:12.10.2023).

21. Коронавірус VS бізнес: половина підприємців протримається на карантині не більше місяця. *Економічна правда:веб-сайт*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/2/658857/> (дата звернення: 05.11.2023).

22. Манн Р. В., Баранов Г. О., Ткаченко А. А. Вплив COVID19 на світову економіку: аналітика і перспективи. *Економіка і організація управління*. 2023. №1(49). С. 26-33.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

23. Захист малого і середнього бізнесу під час пандемії: ЄС, Швейцарія, Велика Британія, США, ЄС. Інформаційно-дослідницький центр Верховної Ради України, 2020. URL: <https://is.gd/OCHErh> (дата звернення:13.12.2023).

24. Балановська Т. І., Михайліченко М. В., Троян А. В. Сучасні технології управління персоналом: навч. посіб. Київ. 2020. 466 с.

25. Економіка країни під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022. URL: https://ces.org.ua/wpcontent/uploads/2022/04/UKR_%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D1%96%D0%B4-%D1%87%D0%B0%D1%81-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8.pdf. (дата звернення 11.12.2023).

26. TkachenkoAlla, Zdir Viktor, Brazylia Natalia. Analysis of economic situation in Ukraine under martial law and the influence of factors on the financial activities of business entities. *Globalization and integration processes*. URL: <https://econom-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4797/5050> (дата звернення 31.12.2023).

27. Збитки, завдані українському бізнесу внаслідок російської агресії, оцінюються в \$13 млрд. Kyiv School of Economics. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-zavdani-ukrayinskomu-biznesu-vnaslidok-rosiyskoyi-agresiyi-otsinyuyutsya-v-13-mlrd/> (дата звернення:01.01.2024).

28. Ведення бізнесу під час війни в Україні ACC.2022. URL: <https://chamber.ua/ua/news/rezultaty-ostannoho-opytuvannia-palaty-87-kompaniy-chleniv-hotovi-aktyvno-doluchatysia-do-vidbudovy-ekonomiky-ukrainy-pisliaviynu/> (дата звернення:01.10.2023).

29. Кузьменко Артем. Бізнес у воєнний час:як змінилося законодавство. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/28/684801/> (дата звернення: 13.10.2023).

30. Деякі питання забезпечення провадження підприємницької діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 бер. 2022 р. № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.10.2023).

31. Кучер С.В. Економічний вплив наслідків гібридної війни на господарську діяльність суб'єктів господарювання. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/334.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

32. Всупереч обставинам: Як український бізнес процвітає під час війни? веб-сайт. URL: <https://www1.payoneer.com/ua/resources/defying-the-odds-how-ukrainian-businesses-thrive-during-war/> (дата звернення: 19.10.2023).

33. Шевченко-Перепьолкіна Р.І. Шляхи розвитку малого бізнесу в умовах COVID-19. *Економіка та управління підприємствами*. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/49_2020_ukr/28.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

34. Патракова В. Напрями збереження стійкості підприємства в умовах кризи. *Економіка і менеджмент 2023: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку: матеріали Наук.-практ. Інтер.-конф., 6-7 квіт. 2023 р. Дніпро.2023. С. 36-38.*

35. Філімоненков О.С. *Фінанси підприємства: навч. посіб. Кондор, 2005. 400 с.*

36. Кривицька О.Р. Планування прибутку підприємства при визначенні стратегії його розвитку. *Фінанси України*. 2005. № 3. С. 138-143.

37. Савицька Г.В. *Економічний аналіз діяльності підприємства. Київ: Знання, 2005. 662 с*

38. Коробов М.Я. *Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: навч. посіб. Київ: Знання, 2000. 378с*

39. Тютюнник Ю.М. *Фінансовий аналіз: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 815с*

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

40. Мамонтова Н. А. Фінансова стійкість акціонерних підприємств і методи її забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Київ, 2001. 24 с.

41. Ясіновська І.Ф. Сучасні підходи до оцінки фінансової стійкості підприємств. URL:<https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/%D0%AF%D1%81%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-21.pdf> (дата звернення:10.11.2023).

42. Драгун А. Підвищення економічної стійкості вітчизняних підприємств. Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці: матеріали VI Наук.-практ. Інтер-конф., 2-3 бер. 2023 р. Дніпро, 2023. С. 136-138.

43. Соболева Г. Формування антикризової політики управління підприємством. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 44.URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1567/1508> (дата звернення: 13.11.2023).

44. Олійник Г.М. Антикризове управління діяльністю підприємства. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/428.pdf> (дата звернення: 04.11.2023).

45. Болотнов Д. Особливості антикризового управління вітчизняними підприємствами. *Innovation and Sustainability*. 2022. Вип. 2. URL:<http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37421/22.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення:09.11.2023).

46. Токмакова І., Панченко Н., Кургузова М. Розроблення антикризової стратегії підприємства в умовах цифрової трансформації. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2021- 2022. Вип. 76-77.

47. Ладунка І.С. Андрюшина О.І. Антикризове управління підприємством. Економіка і суспільство. URL:https://economyandsociety.in.ua/journals/8_ukr/49.pdf (дата звернення:04.11.2023).

48. Зеленський Д., Чернікова Н. Стратегічний менеджмент після кризового періоду. *Сучасна фінансова політика України: проблеми та перспективи*: матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф., 8 груд. 2021 р. Київ. 2021. С. 40-42.

49. Ватченко Б.С., Шаранов Р.С. Антикризове управління підприємством в умовах війни. *Економічний простір*. 2022. Вип. 182. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/9860/1/Vatchenko.pdf> (дата звернення: 04.11.2023).

50. Шаранов Р. С. Алгоритм антикризового управління підприємства. *Економічні науки. Центрально-український науковий вісник*. 2021. № 6 (39), С.288–296. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/11946/1/30.pdf> (дата звернення: 05.11.2023).

51. Ніколаєнко Н. Особливості менеджменту підприємства в умовах війни. *Актуальні проблеми ефективного соціально-економічного розвитку України: пошук молодих*: матеріали ХІІ Всеукр. студ. наук.-практ. конф. 20 квіт. 2023 р. Вінниця. 2023. С. 132-137.

ODDÍL 6. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

§6.1 ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ВИНИКНЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ КРИЗ (Назаренко Я.Я., Національний Транспортний Університет)

Вступ. Сьогодні, поняття криза стало невід’ємною частиною нашого життя. Щодня нас супроводжують психологічні, соціальні, політичні та економічні кризи. Але найбільший вплив на світовий розвиток чинять саме фінансові кризи. Вони дошкуляють економікам як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються. Фінансові кризи супроводжують людство з моменту появи грошей, стаючи все різноманітнішими і охоплюючи все більше ланок фінансів, об’єднуючись в одну охоплюють весь глобальний простір.

З розвитком світової економіки та посиленням процесів глобалізації, інтеграції економічних систем, ризики фінансових потрясінь значно зростають. Інтеграція фінансових ринків, швидкий обмін інформацією, залежність різних країн від глобальних фінансових потоків створюють умови для поширення кризових явищ через транснаціональні зв’язки. Тенденції глобалізації та інтеграції, які характеризують світову економіку на сучасному етапі створюють нові виклики для управління фінансовою стабільністю задля запобігання виникнення нових фінансових криз, адже фінансові кризи стають всеохоплюючими та впливають на всі сторони соціального, економічного, наукового, технічного та політичного розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Фінансові кризи є невід’ємною частиною економічного розвитку, відображаючи зв’язок між різними економічними процесами та ризиками, що виникають у фінансовій системі. Вони еволюціонують, змінюються паралельно з глобалізаційними процесами

та розвитком світової економіки. Слід зазначити, що фінансові кризи досить часто можуть виникати під час або на фоні економічних економічних зростань, коли підвищення оптимізму та легкий доступ до кредитів призводять до надмірних витрат та ризикованого інвестування. Зростання світових глобалізаційних процесів та швидкий розвиток інформаційних технологій призвів до того, що сучасні фінансові ринки є взаємопов'язаними та глобалізованими, що в свою чергу пришвидшує розповсюдження кризи з однієї країни чи регіону до інших країн світу через фінансові та торговельні зв'язки.

Більшість сучасних наукових досліджень трактують фінансову кризу як порушення функціонування фінансової системи, яке супроводжується нестабільними умовами та труднощами у функціонуванні фінансових установ, стрімким спадом довіри до фінансових установ та загальною негативною динамікою на фінансових ринках. Фінансова криза порушує нормальне функціонування фінансової системи та може призвести до різних наслідків для економіки країни та світової економіки: від банкрутств фінансових установ, зменшення обсягів інвестицій, зростання безробіття до загального спаду економічної активності.

Фінансові кризи викликають занепокоєння не лише вітчизняних, а й світових вчених, оскільки процес їх розвитку, впливу на світову економіку та кожен з її галузей, а також розповсюдження дуже складно передбачити. У світовій науковій практиці розроблено декілька теорій, що намагаються пояснити сутність поняття «фінансова криза». Так, Стіен Клаесенс та М. Айхан Косе [2] визначають фінансові кризи як багатовимірні події, які важко охарактеризувати за допомогою одного показника, і які дуже часто пов'язані з одним або декількома явищами: суттєвими змінами в обсягах кредитування та цінах на активи; серйозними перебоями у фінансовому

посередництві та постачанні зовнішнього фінансування різним суб'єктам економіки; масштабними проблемами з балансами (фірм, домогосподарств, фінансових посередників та держави); масштабною державною підтримка (у формі підтримки ліквідності та рекапіталізації). Натомість, Г. Камінський та К. Рейнгарт [6] у своїй праці розглядають фінансові кризи відповідно до форм, яких вони набувають: валютні кризи, банківські кризи. А М.Бордо [7] визначає фінансову кризу як період, який може призвести до часткової або повної втрати капіталу. Відповідно до словника економічних термінів [4] фінансова криза – ситуація, коли вартість активів фінансових інститутів різко падає. Як правило, фінансова криза супроводжується набігами вкладників (панікою), за яких інвестори намагаються якнайшвидше позбавитися активів та/або отримати гроші зі своїх рахунків.

Більшість вчених наголошують, що кожна фінансова криза є унікальною у своїх характеристиках, оскільки її форми прояву, причини та наслідки є конкретними для відповідних історичних, економічних та соціальних умов у яких вона проявилася та вимагають індивідуального аналізу та підходу до розв'язання, розуміння конкретних умов, що призвели до виникнення кризи задля розробки ефективної стратегії подолання та запобігання подібним ситуаціям у майбутньому.

Впродовж більшої історії розвитку економіки фінансові кризи мали переважно локальний характер, обмежуючись впливом на певні регіони або країни. Це пов'язують з тим, що економіки країн та регіонів були менш інтегровані між собою, а відсутність масштабних міжнародних фінансових зв'язків зменшувала можливість поширення криз за межі регіону. Також переважна кількість криз виникала через політичну нестабільність неадекватну фінансову політику, непродуману економічну політику чи фінансові шахрайства та інші внутрішні проблеми, які були характерними

для конкретного регіону. Найбільші фінансові кризи до ХХ століття охарактеризовані на рисунку 1.

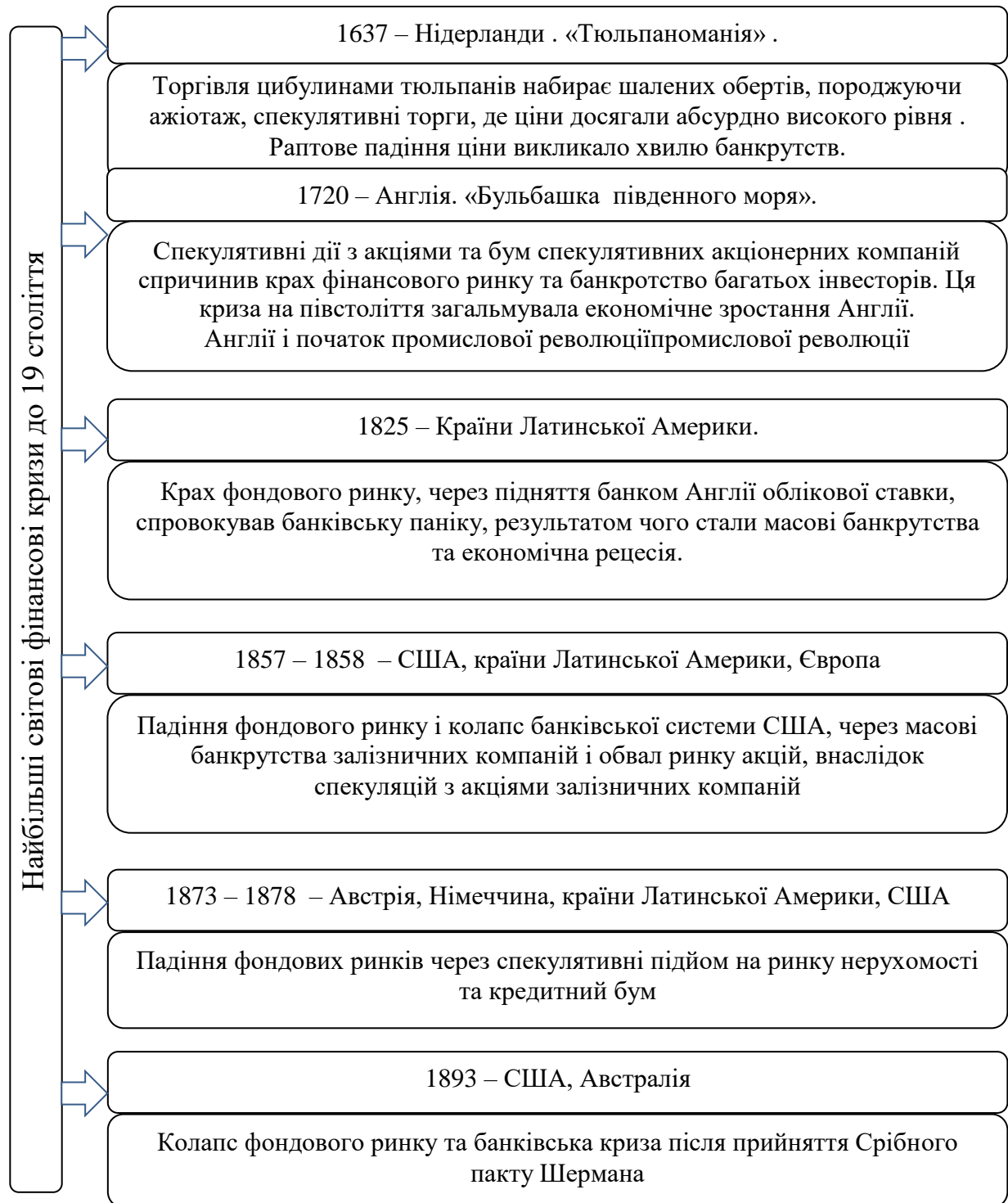

Рис.1 Характеристика найбільших фінансових криз до ХХ століття
Джерело: складено автором за літературними джерелами [8,9,10]

У XX столітті фінансові кризи втрачають свій локальний характер і набувають масового характеру, перекидаючись з континенту на континент, охоплюючи економіки багатьох країн по всьому світу. Швидкому розповсюдженню фінансових криз сприяють також і глобалізаційні процеси, що відбуваються у світовій економіці. Так, протягом останнього століття швидкість передачі інформації зростає у декілька разів, тому новини як позитивні так і негативні про події у економіках країн розповсюджуються миттєво. І навіть незначна новина про проблеми в одній країні може спричинити паніку на міжнародних фінансових ринках. Глобалізаційні процеси стирають кордони між фінансовими ринками країн, прискорюючи процеси та полегшуючи умови співпраці на них, однак це також означає, що проблеми одного ринку можуть перекинутися і на фінансові ринки інших країн, спричиняючи такий собі «ефект доміно». Стрімке зростання значення міжнародної торгівлі та інвестицій, які спостерігаються в світовій економіці, окрім позитивних наслідків мають ще й зворотну сторону: наміри і стратегії інвесторів та міжнародних компаній можуть змінюватися в зв'язку з різними подіями у світі, що може стати поштовхом до розвитку нової фінансової кризи.

У XX столітті було декілька значних криз, які вплинули на світову економіку та суспільство. Слід відзначити, що окрім економічних передумов, деякі з них пов'язані із впливом на світову економіку першої та другої світової війни та інших військових конфліктів, що відбувалися у світі (таблиця 1).

Першою кризою XX століття була криза 1907 року. Значний потік інвестицій в залізничну галузь був пов'язаний з великим розвитком залізничної промисловості у США в кінці XIX століття, оскільки саме залізниці стали головним фактором економічного зростання, забезпечуючи ефективне транспортування товарів та пасажирів по всій країні. багато інвесторів вкладали свої кошти в акції залізничних компаній, сподіваючись

отримати величезний прибуток від швидкого розвитку цього сектору. Однак такий великий попит на акції залізниць також створив умови для спекуляцій та маніпуляцій на фондовому ринку, що стали однією з передумов розвитку фінансової кризи. Ця криза охопила 9 країн, найбільшого масштабу набула у Англії, США, Франції та Італії та мала найбільш негативний вплив на світову економіку. Ще однією причиною розвитку даної кризи стало підняття банком Англії облікової ставки для поповнення своїх золотовалютних резервів. Ця подія викликала відтік капіталів із США. Крах фондового ринку в Нью-Йорку стався на початку 1907 року, ділова активність пішла на спад. У жовтні криза ліквідності трастових компаній поширилася на комерційні банки. Різке скорочення об'єму грошової маси привело до підривання національної платіжно-розрахункової системи і затяжної економічної рецесії. Основними наслідками кризи були банкрутство багатьох банків та компаній, паніка на фондовому ринку, зниження курсу акцій та поглиблення економічної депресії в США. Ця криза виявила слабкі сторони у фінансових системах країн світу та прискорила процес трансформування фінансової системи. Так, у 1913 році в США був прийнятий закон про Федеральну резервну систему, метою створення якої є забезпечення стабільності фінансової системи та монетарної політики країни.

Першою кризою ХХ століття була криза 1907 року. Значний потік інвестицій в залізничну галузь був пов'язаний з великим розвитком залізничної промисловості у США в кінці ХІХ століття, оскільки саме залізниці стали головним фактором економічного зростання, забезпечуючи ефективне транспортування товарів та пасажирів по всій країні. Багато інвесторів вкладали свої кошти в акції залізничних компаній, сподіваючись отримати величезний прибуток від швидкого розвитку цього сектору. Однак такий великий попит на акції залізниць також створив умови для спекуляцій

та маніпуляцій на фондовому ринку, що стали однією з передумов розвитку фінансової кризи. Ця криза охопила 9 країн, найбільшого масштабу набула у Англії, США, Франції та Італії та мала найбільш негативний вплив на світову економіку. Ще однією причиною розвитку даної кризи стало підняття банком Англії облікової ставки для поповнення своїх золотовалютних резервів. Ця подія викликала відтік капіталів із США. Крах фондового ринку в Нью-Йорку стався на початку 1907 року, ділова активність пішла на спад. У жовтні криза ліквідності трастових компаній поширилася на комерційні банки. Різке скорочення об'єму грошової маси привело до підривання національної платіжно-розрахункової системи і затяжної економічної рецесії. Основними наслідками кризи були банкрутство багатьох банків та компаній, паніка на фондовому ринку, зниження курсу акцій та поглиблення економічної депресії в США. Ця криза виявила слабкі сторони у фінансових системах країн світу та прискорила процес трансформування фінансової системи. Так, у 1913 році в США був прийнятий закон про Федеральну резервну систему, метою створення якої є забезпечення стабільності фінансової системи та монетарної політики країни.

Таблиця 1.

Характеристика основних фінансових криз ХХ століття

Місце та період виникнення кризи	Основні причини виникнення кризи	Характеристика кризи
1	2	3
Англія, США, Франція, Італія 1907	Підняття облікової ставки банком Англії	Крах фондового ринку, спад ділової активності, криза ліквідності
США, Франція, Великобританія, Німеччина 1914	Тотальний розпродаж цінних паперів для фінансування військових дій	Почалася практично одночасно в декількох країнах після того, як воюючі сторони стали ліквідувати іноземні активи. Це привело до краху на всіх ринках, як товарних, так і грошових

1	2	3
США, Європа 1929 – 1933 «Велика депресія»	Падіння Нью-Йорської Фондової біржі, скасування золотого стандарту	Закривалися фірми і заводи, лопалися банки, мільйони безробітних знаходились в постійному пошуку роботи. Промислове виробництво під час цієї кризи скоротилося в США на 46%, у Великобританії на 24%
США, Великобританія, Канада, Бельгія, Нідерланди 1957 - 1958	Перша післявоєнна фінансово-економічна криза	Спад промислового виробництва, зростання безробіття
США, Європа 1973	Зниження рівня видобутку нафти країнами ОПЕК	Енергетична, фінансово- валютна, економічна криза.
США, Австралія, Канада, Гонконг 1987	Відтік інвесторів з ринків після сильного зниження капіталізації декількох крупних компаній	Обвал фондових ринків
Мексика, США 1994 – 1995 «Мексиканська криза»	відтік капіталу з Мексики	Криза банківської системи
країни Південно-Східної Азії 1997-1998	лібералізація руху капіталу, посилення глобалізації	Девальвація валют відносно долара США, валютна і фондова кризи
СНД 1998	Падіння курсу рубля через великий державний борг.	Банківська, валютна, боргова кризи

Джерело: складено автором за літературними джерелами [8,9,10]

Фінансова криза 1914 року виникла у розпал першої світової війни, яка і стала передумовою її виникнення, оскільки на фінансування військових дій країни-учасниці потребували великої кількості коштів. Внаслідок чого уряди країни, що вступили у війну, почали розпродавати свої іноземні активи. Це спричинило падіння цін на ці активи та спаду на фінансових ринках, а також до фінансових труднощів для банків та інших фінансових установ та збільшення ризиків банківської діяльності. Криза почалася влітку 1914 року, коли багато бірж у Сполучених Штатах припинили роботу на невизначений термін. Криза вплинула на ринки цінних паперів та валютні ринки,

призводячи до значних втрат для інвесторів та банків. Фінансова криза 1914 року підірвала довіру до фінансових інституцій і спричинила серйозні труднощі для економіки Сполучених Штатів та інших країн. Зменшення інвестицій, спад виробництва та зростання безробіття стали поширеними явищами. Ця криза примусила центральні банки вжити заходів для стабілізації фінансової системи, включаючи зниження облікової ставки та надання ліквідності банкам.

З другої світової війни економіки країн-учасниць вийшли з серйозними руйнуваннями інфраструктури, що призвело до економічного занепаду. Це вимагало нового економічного курсу та ефективних програм післявоєнної відбудови та відновлення економік, а також змін, які б зменшили ймовірність майбутніх конфліктів та сприяли розвитку міжнародної торгівлі, інвестицій та співпраці. Наслідком цього стало створення 2 світових фінансових організацій: Міжнародного валютного фонду (МВФ) з метою забезпечення стабільності міжнародної валютної системи та попередження валютних криз та Міжнародного банку реконструкцій та розвитку (МБРР) для підтримки відновлення та розвитку економік країн, що зазнали руйнувань під час ведення військових дій або потребують допомоги у розвитку та для підтримки економічного розвитку та соціальної стабільності. Розроблені стратегії та програми відновлення зруйнованих війною країн у взаємодії з новоутвореними організаціями сприяли відновленню країн-учасниць та поклали фундамент для подальшого економічного зростання та розвитку.

Першою післявоєнною кризою вважається криза 1957 – 1958 років або криза 1958 року, яка виникла в кінці 1957 року і тривала до середини 1958 року. Ця криза була спричинена серією подій, зокрема, різким спадом у виробництві промислових товарів та послуг, що призвело до значного зниження економічної активності та зростання безробіття в багатьох країнах, зокрема в Сполучених Штатах, Європі та Японії. Серед причин цієї кризи

були зростання відсоткових ставок, скорочення інвестицій та обмеження виробництва. Криза 1957 – 1958 років була серйозним випробуванням для світової економіки, але врешті-решт вдалось відновити економічний зріст у наступному періоді.

Першою енергетичною кризою, яка переросла у світову фінансову кризу була нафтова криза 1973 року. Причиною нафтової кризи стало нафтове ембарго держав ОПЕК, оголошене у відповідь на світову підтримку Ізраїлю у військовому конфлікті з Сирією та Єгиптом. Ембарго спричинило різке зростання цін на нафту і відповідно зростання витрат багатьох, особливо нафто залежних, країн та інфляції. Нафтова криза спричинила глибоку рецесію в США, країнах Західної Європи та інших країнах світу. Ця криза мала далекосяжні наслідки для світової економіки та політики і вплинула на подальший розвиток енергетичних та економічних стратегій багатьох країн.

У 1994 – 1995 роках людство спостерігало Мексиканську кризу, яка мала серйозні наслідки для країни та регіону в цілому. Головною причиною цієї кризи була фінансова нестабільність, викликана надмірною залежністю економіки Мексики від іноземних інвестицій та зовнішнього боргу. У грудні 1994 року мексиканським урядом оголошено дефолт по зовнішньому боргу та відмову від фіксованого обмінного курсу песо до долара. Наслідком цього рішення стала паніка серед інвесторів та валютна криза. Ця криза розповсюдилася на країни Латинської Америки та світові фінансові ринки. Для подолання кризи Мексика отримала фінансову підтримку від Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Сполучених Штатів. Ця криза сприяла проведенню широкого кола економічних реформ в країні задля стабілізації валютного ринку, зменшення інфляції та підвищення конкурентоспроможності економіки.

Кризисы XXI столетия отличаются от кризисов прошлых столетий и отражают все вызовы и тенденции развития мировой экономики, такие как:

- ✓ быстрый рост информационных технологий,
- ✓ развитие и использование новых финансовых инструментов,
- ✓ рост роли центральных банков и международных организаций,
- ✓ геополитические риски и факторы, которые могут спровоцировать кризисное состояние финансового сектора.

Характеристика основных мировых финансовых кризисов XX столетия представлена на рисунке 2.

Финансові кризи XXI століття

Глобальна фінансова криза
2007 – 2009 – розпочалася у США, розповсюдилася на весь світ

Початковою стадією кризи стала іпотечна криза в США, перші ознаки якої почали проявлятися ще в 2006 році зниженням кількості продажів нерухомості, а навесні 2007 року це вже переросло в кризу високо ризикових іпотечних кредитів. Влітку 2007 року криза з іпотечної почала переростати у фінансову та поширилася за межі США. У 2008 році криза набула глобального характеру і її прояви мали місце у всіх сферах

Коронавірусна криза
2020 рік

Розповсюдилася на весь світ у 2020 році через заходи щодо запобігання розповсюдженню Коронавірусної інфекції. Спад у господарстві призвів до звільнення мільйонів людей з роботи та загострення економічної нестабільності. Багато підприємств стали банкрутами або зменшили свою діяльність, що призвело до масового безробіття та зростання бідності. Щоб хоч трохи пом'якшити наслідки коронавірусних заходів уряди та центральні банки різних країн вжили низку заходів для підтримки економіки під час пандемії, включаючи масштабні фінансові стимули, програми допомоги для підприємств та громадян, а також зниження відсоткових ставок.

*Рис.2 Характеристика глобальних фінансових криз XXI століття
Джерело: складено автором за літературними джерелами [8,9,10]*

Висновки. Отже, фінансово-економічна історія розвитку людської цивілізації включає в себе безліч фінансових криз. Ці кризи виникали в різний час та за різних обставин, але вони невід’ємно впливали на економічні та соціальні процеси, викликаючи значні зміни та виклики для суспільства. Фінансові кризи були спричинені різними факторами, такими як економічні дисбаланси, зростання боргового навантаження, недостатня регуляція фінансових ринків, банкрутства фінансових установ, глобальні кризи ліквідності, політичні турбулентності та інші. Вони мали серйозні наслідки для світової економіки, такі як економічний спад, безробіття, зростання бідності, фінансові втрати для інвесторів та погіршення соціальних умов. Але, не зважаючи на негативні наслідки для економіки та суспільства, фінансові кризи досить часто були каталізаторами для впровадження реформ та вдосконалення фінансової системи. Вони стимулюють розвиток нових стратегій управління ризиками, поліпшення фінансового регулювання та стійкості фінансових установ.

Список використаних джерел:

1. Stijn Claessens and M. Ayhan Kose Financial Crises: Explanations, Types, and Implications Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1328.pdf>
2. Словник економічних термінів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investopedia.com/terms/f/financial-crisis.asp>.
3. Kaminsky, G., Reinhart, C.(1999), The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems, American Economic Review, 89, 473-500
- 4 Bordo, M., The Crisis of 2007: The Same Old Story, Only the Players Have Changed, http://michael.bordo.googlepages.com/The_same_old_story.pdf

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

5. Mishkin F. S., White E. N. U. S. Stock market crashes and their aftermath: implications for monetary policy // NBER working paper. 2002. № 8952
6. Мочерний С. В. Економічна теорія: Навчальний посібник. Київ: ВД “Академія”, 2009. 640 с
7. Райнгарт Кармен, Рогофф Кеннет Циклічна історія фінансових криз / пер з англ. Олена Кальнова. Київ: Наш формат, 2019. 544 с.
8. Шабельник Т. В., Марена Т. В., Шабельник М. М. Сучасні підходи до типологізації світових фінансових криз / Бізнес інформ, №10, 2020. с. 6 – 13
Режим доступу: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-10_0-pages-6_13.pdf
9. Чернявский А.Д. Антикризисное управление: Учеб. Пособие. [Текст]/ А.Д. Чернявский. Киев: МАУП, 2000. с.31
10. С. Мошенський Більше ніж гроші. Фінансова історія людства / Сергій Мошенський. Київ : Саміт-книга, 2021. 486 с.
11. Барановський О.І. Сутність і різновиди фінансових криз. Фінанси України. № 5. 2009. 3. 20с.
12. Проноза П. Систематизація визначення поняття "Фінансова криза" та класифікація її видів. Світ фінансів. 2014. Вип.1. 27 – 36с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2014_1_5
13. Dabrowski M. (ed.). Currency Crises in Emerging-Market Economies: Causes, Consequences and Policy Lessons / M. Dabrowski // CASE – Center for Social and Economic Research ul. Sienkiewicza 12, 00-944 Warsaw, Poland. Warsaw, 2002. 58 p. Режим доступу: <https://www.files.ethz.ch/isn/105321/rc51.pdf>

ODDÍL 7. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE, FILOLOGIE

§7.1 STRUCTURAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL AND ACADEMIC TEXTS IN THE ENGLISH LANGUAGE (Kolomiets O.M., Vinnytsia Humanitarian and Pedagogical College)

Introduction. In classical linguistics, the concept of text composition reflects: 1) the relationship of static and dynamic aspects of the text; the first notion is related to the construction, architecture of the text¹⁴, the second is connected with the logical development of content with the movement of thought¹⁵; 2) the process of dividing the continuum of the text into compositional and semantic elements, informative blocks and combining information within each block; 3) the inner (content) side of the organization of the text and its outer side (division into parts, sections, chapters, paragraphs, paragraphs)¹⁶.

The significance of the structure (composition) of the text was first substantiated by scholars of the Prague Linguistic Circle in Thesis in 1929. One of the most important provisions in the concept of the Prague Linguistic Circle was the concept of language structure, which is closely related to the structures around. Another equally important was the teaching of the German linguist K. Buhler on language functions, the main postulates of which are presented in the book "Theory of Language. Structural model of language" (1934) [6]. At the present stage of development of linguistic science, the text is a construction of successive structural elements, which is a reflection of its cultural nature. Thus, extraverbal reality is reflected in the structure of the text, which serves as an explicit container of meanings and artifacts of the cultural system where it operates.

In the modern sense, the composition of the text is a specific type of connection of global text structures and a sign of the sequence of textual blocks²¹. Of course, this leads to a rethinking of compositional elements, which acquire a qualitatively different meaning.

The introduction involves the introduction to the topic and content of the text, the presentation of the material, the formulation of the problem, the specification of aspects of its consideration. Quite often, the introduction of mass media texts pursues psychological goals, reflects the author's desire to capture the reader's attention, to arouse his interest, to establish psychological contact with the readership.

The main part contains the development of the concept contained in the introduction. Here the topic is directly and comprehensively revealed, the problems are solved, the basic information is reported. In this part the ratio of general and separate questions, abstract concepts and concrete examples, factual and statistical data, etc. is especially important²².

In the main part, the author sets out the main material on which a judgment or assessment is made; analyzes (denies or accepts) other people's judgments, offers his understanding of the topic. The communicative intention of the subject of speech is realized through statements, evidence, including the thesis. The main position that is proved in the process of speech, arguments as the provisions that are substantiated and the truth of which is proven. The most important role in the main part belongs to the thesis, its confirmation or refutation.

The conclusion is usually summed up, the results are formulated with all certainty, what is said is summarized, prospects are outlined, appeals to the audience are contained²³.

Main body. Business and academic texts structure and semantics

Academic text is defined as critical, objective, specialized texts written by experts or professionals in a given field using formal language. This means that academic texts are based on facts with solid basis [6].

The concept of “academic written text” includes the main meanings listed below:

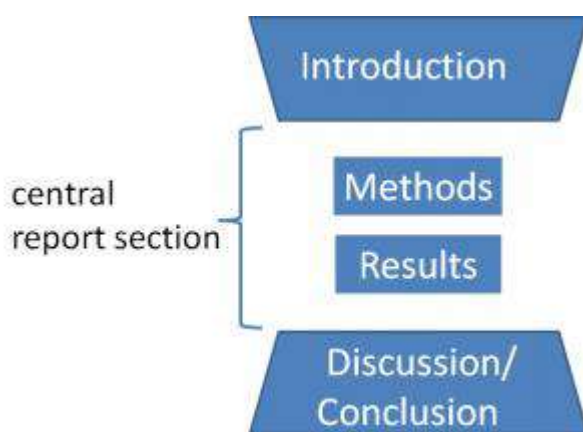
1) *A specialized text written for a narrow audience.* In such works, there is a balance of theoretical provisions made with reference to already published works, and practical results of the author's research.

2) *Texts of certain genres.* This interpretation corresponds to the purpose of writing texts of such genres as an article, course research, thesis, abstract, dissertation.

3) *A text created in accordance with the requirements of the academic style* [7].

The structure of academic texts depends not only on the logical development of a topic but also on conventions within disciplines. This book provides guidelines for finding the appropriate structure of a scientific report, and points out strategies to adapt this to project reports or seminar papers for design projects. Every type of academic text consists of an: Introduction – Main (central) part – Conclusion.

Depending on the specific genre the main part can consist of various parts (Fig 1):

The offered model is *not* a formal structure but this is a structure based on a *principle*. This means that names of titles can vary – except for introduction and

conclusion. However, the principle must always be the same, namely that the reader expects at the beginning to be informed what the text is about, what questions it intends to answer, or which problem should be solved. They want to know something about the background, previous knowledge or research, and/or the theoretical framework. Then readers expect to understand how results were found and what they imply.

Based on the analysis of scientific literature, it is possible to show the following linguistic features of the academic text (table 1):

Table 1.

Structural and semantic features of business and academic text [created by author]

	Structural features	Semantic features connected with structure
Business texts	<ul style="list-style-type: none">-Relation between phrases;-relation between text elements;-homogeneous thematic structure;- predicative associative links between phrases and structural elements.	<ul style="list-style-type: none">- Impersonality shown in phrases;- integrity;- contextuality;- genre and semantic standardization
Academic texts	<ul style="list-style-type: none">-Relation between paragraphs;-homogeneous thematic structure;- associative links between phrases and structural elements.	<ul style="list-style-type: none">- lack of vocabulary with colloquial, emotionally expressive, evaluative connotations;- neutral, book vocabulary;- dynamism

Business Writing

A business text is a message that is sent from a representative of a business to a lead, customer, or other key player such as a field employee [8].

Instructional writing entails any form of business writing that involves providing readers with step-by-step instructions and information. Those instructions can be for completing a task, for attending an event, or for any other purpose.

This form of writing isn't limited to a time frame. It may be for an immediate task or for future reference. As it's a form of written communication, it needs to have a semi-formal or formal tone. It may also involve recording business information accurately to make sure you provide the right instructions.

It's especially important to take notice of that if your instructional writing is for more than one reader. In any case, the business document breaks down into steps that are easily understandable. The idea is to communicate with the reader as simply as possible.

Furthermore, you have to make sure that the business documents account for the target audience's knowledge. On top of that, you have to take potential issues into account too.

Analysis.

A careful analysis of the structural and semantic elements of academic and business texts allows us to find out the following features of each type of text. The thematic structure is characteristic of each type of text, it is reflected in the relation between phrases. The phrases of the texts are connected by a common theme, but reflect certain aspects, e.g. persuasiveness is characteristic of business texts, while informativeness is characteristic of academic and professional texts.

Analysis of thematic elements involves breaking texts into phrases and establishing connections between phrases. V. V. Rizun proposes to schematically present the results of the analysis of the thematic structure for the purpose of visualization.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Text № 1. A standard business letter [9].

Date

July 20, 20xx

Sender's Address

GP & Associates

2053 SW Channing Avenue, Suite 400

Denver, CO 80016

Inside Address

Ms Tia Turfingeon

ACTION ITEMS

3400 Onesite Parkway

Denver, CO 80016

Saluation

Dear Ms. Turfingeon,

Body Text: I understand from our mutual acquaintance, Chad Johnson, that you are looking to retain an accountant to assist you in the sale of your business. I would welcome the opportunity to show you how GP & Associates was able to help Chad successfully sell his business earlier this year.

As you'll see on our website, my associates and I have extensive experience in financial accounting, internal audits, and tax compliance. For the past several years, we have specialized in business evaluation and transition services for sellers. We enjoy working closely with clients throughout the sale process to ensure a smooth transition. As our clients can attest, our various pre-sale price improvement strategies can significantly optimize a business's sale price.

Should you be thinking of purchasing another business, please note that we also offer business acquisition services. For your convenience, I have enclosed additional information describing GP & Associates full range of services.

Call to action: To set up an appointment to discuss your specific needs, please contact me at 303-449-0037. I know how busy you are, so I will give you a call on Tuesday to follow up if I haven't heard from you.

Best Regards,

Signature Block

Greg Parker

Enclosures

CC:

Text under the title “A standard business letter” has a homogeneous thematic structure, its content represents several topics connected by a common topic related to business conduct. The thematic dependence of the phrases of the work is as follows:

Topic 1: the beginning of a written business conversation: *I understand from our mutual acquaintance, Chad Johnson, that you are looking to retain an accountant to assist you in the sale of your business.*

Topic 2: predicative associative link with title and topic 1):

Introduction: *I would welcome the opportunity to show you how GP & Associates was able to help Chad successfully sell his business earlier this year.*

Topic 3: business matter. *As you'll see on our website, my associates and I have extensive experience in financial accounting, internal audits, and tax compliance. For the past several years, we have specialized in business evaluation and transition services for sellers. We enjoy working closely with clients throughout the sale process to ensure a smooth transition. As our clients can attest, our various pre-sale price improvement strategies can significantly optimize a business's sale price.*

Topic 4 (sub-thematic connection with theme 2 and theme 3).

Should you be thinking of purchasing another business, please note that we also offer business acquisition services. For your convenience, I have enclosed additional information describing GP & Associates full range of services.

Topic 5. Call to attention. *To set up an appointment to discuss your specific needs, please contact me at 303-449-0037. I know how busy you are, so I will give you a call on Tuesday to follow up if I haven't heard from you.*

You can schematically reproduce the structure of the text as follows:

Phrase 1 (heading) - topic 1

Phrase 2 is topic 2

Phrase 3 is topic 3

Phrase 4 – subject + 4 (2, 3)

Phrase 5 is topic 5

Text № 2. An academic text [10].

Symbolism in A Clean, Well-Lighted Place by Ernest Hemingway

A Clean, Well-Lighted Place is a short story written by Ernest Hemingway and published in 1933. Like all Hemingway's works, this story about different attitudes towards life is full of deep symbolic meaning. The most significant symbols of the short story are the cafe where the action takes place and its illumination: they are both connected with the main topic which is meaninglessness of life. The short story begins with the description of the café lighting: the light of electric lamps and the foliage of a tree create an unusual play of light and shadow. The author manages to create the atmosphere of the café using only one sentence. A Clean, Well-Lighted Place is probably Hemingway's favorite short story (Deepa 19). He uses his main technic – symbols and subtext – in this work. The first character that the reader meets in the text is a small cafe where the action takes place. It is open late at night, there are practically no visitors, but from the author's point of view, it can reflect the whole world. The example of a young and an old waiter shows two generations with opposite attitudes towards life. Many human destinies pass by them: a bartender, bystanders and an elderly man. The cafe functions as a separate society, on the example of which different human characters, compassion for people and indifference to them, are shown.

In conclusion, it is important to notice that symbolism is one of the distinguishing features of Hemingway's writing style. The main symbols of A Clean, Well-Lighted Place are a small cafe representing humanity, light in all its manifestations and the search for the meaning of existence. Using these symbols, the author shows on the example of a small café the only way of confronting the darkness and meaninglessness of human existence.

Text under the title "Symbolism in A Clean, Well-Lighted Place by Ernest Hemingway" has a homogeneous thematic structure, its content represents several topics connected by a common theme in relation to the analysis of the work. The thematic dependence of the phrases of the work is as follows:

Topic 1: introduction: *A Clean, Well-Lighted Place is a short story written by Ernest Hemingway and published in 1933.*

Topic 2: associative connection with the title and theme 1): *Like all Hemingway's works, this story about different attitudes towards life is full of deep symbolic meaning. The most significant symbols of the short story are the cafe where the action takes place and its illumination: they are both connected with the main topic which is the meaninglessness of life.*

Topic 3: main body. *The short story begins with the description of the café lighting: the light of electric lamps and the foliage of a tree create an unusual play of light and shadow. The author manages to create the atmosphere of the café using only one sentence. A Clean, Well-Lighted Place is probably Hemingway's favorite short story (Deepa 19). He uses his main technique – symbols and subtext – in this work. The first character that the reader meets in the text is a small cafe where the action takes place. It is open late at night, there are practically no visitors, but from the author's point of view, it can reflect the whole world. The example of a young and an old waiter shows two generations with opposite attitudes towards life. Many human destinies pass by them: a bartender,*

bystanders and an elderly man. The cafe functions as a separate society, on the example of which different human characters, compassion for people and indifference to them, are shown.

Topic 4 (subthematic connection with theme 3). *In conclusion, it is important to notice that symbolism is one of the distinguishing features of Hemingway's writing style. The main symbols of A Clean, Well-Lighted Place are a small cafe representing humanity, light in all its manifestations and the search for the meaning of existence. Using these symbols, the author shows on the example of a small café the only way of confronting the darkness and meaninglessness of human existence.*

You can schematically reproduce the structure of the text as follows: Phrase 1 - topic 1

Phrase 2 is topic 2

Phrase 3 – Topic 3+

Phrase 4 - topic 4 (3)

Conclusion. The reconstruction of the thematic structure of academic writing showed that the most common is topic 3 (the prevalence of the topic in the scheme is indicated by the sign “+”). Topic 3 corresponds to the main part of the work. The reconstruction of the thematic structure of the English business letter showed that the most common are topics 3.5 (prevalence of the topic in the scheme is indicated by the sign "+"), topic 2 is present explicitly, in phrase 5 it is latent (hidden). At this stage, such specific features of the national character as consistency (manifested in the use of subthematic connections), predictability (manifested in predicative associative connections) are revealed.

References:

1. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 264 с.

2. Загорійчук А.С., Орловська О.В. Методи лінгвістичних досліджень.
URL: <http://intkonf.org/zagoriychuk-a-kpn-orlovska-ov-metodi-lingvistichnih-doslidzhen>.
3. Здоровега В.Й. Теорія і методика журналістської творчості. Львів : ПАІС, 2004. 268 с.
4. Arora Sh. The Perception of proverbiality. *Proverb Studies*. 1995. Vol. 1. № 1. URL: <https://deproverbio.com/perception-of-proverbiality/>.
5. Crystal D. Language and the Internet. URL: http://medicine.kaums.ac.ir/uploadedfiles/files/language_and_%20the_internet.pdf.
6. Lecture “Language”. URL: <https://www.scribd.com/document/628744766/Lecture-2-language>
7. Turkan Ali gizi Guluzada. Linguistic features of written academic texts.
URL: <https://www.researchgate.net/publication/370769454>
8. What is business text? <https://www.heymarket.com/what-is-business-text-messaging/>
9. Writing an effective business letter. URL: <https://www.xerox.com/uk-ua/small-business/tips/business-letter>
10. Symbolism in A Clean, Well-Lighted Place by Ernest Hemingway.
URL: <https://custom-writing.org/samples/symbolism-by-ernest-hemingway.pdf>

§7.2 CRITICAL THINKING AS A FORM OF RESISTANCE TO MANIPULATION OF SPIRITUAL COMPONENTS OF SOCIAL AND HUMANITARIAN KNOWLEDGE (Kravtsov Yu.S., Dniprovsk State Technical University, Yakynina A., Dniprovsk State Technical University)

Statement of the problem. For the modern world, the term “modernity” means a current era, which cannot be defined exactly in hours, but we can say that the period with these characteristics begins with the birth of the sciences right up to the first half of the century. hundred 20 hundred. In this way, “continuity” is the result of the historical development and changes that occurred step by step until a new, stable and special middle ground was formed.

I. The most important elements characterizing modernity and dynamics have shaped today's West

We are looking forward to the formation of national powers with a political and legal status, which provided a solid basis for the development of science, research and technology. It is especially important to note that the social sciences themselves prepared the ground for the creation of a rationally structured marriage with greater freedom and knowledge, putting people in the foreground, free from the concerns and concerns of the past.

Then follows the “scientific revolution,” as they call it, the invocation of the scientific spirit, which became the result of enlightenment preaching and the proclamation of the American and French revolutions. These new concepts were directly inspired by the truth and freedom of the characteristics of the people and were conveyed by the created powers, as if they had laws and rules that regulate the life and equality of the people in terms of individual freedom, free will. , vislovlyuvannya thoughts and access to knowledge. Another important goal was

that laws should not be passed without citizens that would limit their individual rights to free choice of professional activity.

The important role played by the development of technology and scientific developments, which radically changed the importance of the development of human affairs, which led to the development of religious doctrines, and thus the development of Central sciences. Therefore, progress was surpassed in the conflict with the old, and the progressive church dominance began, which led to the secularization of social institutions and the importance of rationality for the conquest of happiness.

And the industrial revolution (18-19 centuries), as a result of trade and economic changes that were taking place in the late world, found fertile soil in England, Belgium, the Netherlands and Germany. She herself largely accepted the guilt and affirmation of the bourgeoisie and their ideas, although they came to the fore immediately with the French Revolution. Following the intensification of the production of products and the activation of social behavior, there is a need for the creation of new social standards and signals. Following Marx, the result of this new situation was the emergence of two new classes: the class of bourgeois capitalists, who were in charge of production, and the hired workers, and the proletariat.

As for the tangle of ideas of modernity or otherwise, there is nothing like «ideology», this is nothing more than a cover to complete the anger of the bourgeois ruling class, while in practice there was a discrepancy between the words and the right, since all the proclamations included freedom of trade. In this way, historically revolutionary ideas initially became an illusion, as they were characterized by the creation of unevenness in marriage, rather than progress and prosperity for all, unevenness in economic and social level, which were directly related to the selection of goods by the people appropriated by the bourgeoisie.

And in our time, we are very important that it works, it creates reality, and, similarly, with the replacement of the role of religion in the middle period. It is possible to develop the idea that today's ideology is nothing more than a system of representing reality, which conveys to the common values, trying to create in accordance with the integrity and, thus rank, acting as a mechanism of social illusions.

We believe that at first the revolutionary illusory spirit was extinguished by the succession of minds of zeal, progress and prosperity for everyone was deceptive, to say the least, deceitful. It can be admitted that from that moment there appears a need to call speech in other words, more precisely, to recognize the possibility of manipulating the dreams of people who supported, believed and supported. This, as one might say, is the historical intellect of the origin and further refinement of manipulation processes.

The context of global instability raises the real prospect of permanent instability, between chaos and order, which is increasingly characterized as fraught with permanent risks and threats. Thus, the leading modernization strategist of current affairs, W. Beck, rightly called the current world the prosperity of the world [1, p. 23], where the instability and lack of obviousness of one's prospects for the decisions made are increasingly only expressed global character.

An example of current geopolitical forecasting, which confirms the urgent relevance of global risks and possible chaos in international waters, is a book by an American political scientist, director of a private intelligence and analytical organization ii Stratfor George Friedman "A Forecast for the 21st. Century". According to the author, the 21st century will radically change the geopolitical map of the world before the end of the 50s. Europe, which is weak-willed and has lost its potential, is losing its geopolitical significance. The phenomenon of the Chinese civilization gap will appear as a complete historical illusion. Russia will

try in the 20th century of the 21st century to regain control over the post-Russian expanse, without facing competition with strong powers and their coalitions, falling and remaining behind the historical scene until the end of the 30s roků. Other centers of power will appear, the functions of regional leaders will move to Japan, Turkey, Poland, Mexico. The United States will retain its status as an insane superpower and further enhance its power until the end of the 21st century.

. The destruction of the usual semantic coordinates of culture, the transformation of political systems, attempts to discover the sources of constructing cultural identity, the growth of globalization processes that lead to the loss of a sense of one's own uniqueness and the loss of connection with one's people - this is not a complete list of reasons for the close interest in the problem of cultural and historical memory, which is gaining increasingly acute in contemporary cultural studies. Modern research in this area is focused on studying not only the historical material itself, but also on analyzing how ideas about historical events are formed, under the influence of what factors the image of history and understanding of the place of the people in historical transformations are formed. Almost everywhere we are faced with a revision of the semantic coordinates that are so familiar to our understanding of what happened in the past. The image of the past largely determines our understanding of today. This becomes obvious when we turn to the analysis of the specifics of dialogic interaction, which, in many respects, relies on cultural-historical memory.

Cultural-historical memory, in turn, has the character of a narrative. It should be noted that, like any narrative, a historical narrative tends to create a coherent story that has the character of aesthetic completeness and design (in the sense that it obeys the laws of the literary genre - with a plot, development, culmination and resolution of internal conflict). Every story is a story about someone taking action, winning or losing. It is clear that, depending on the chosen

position, the story can represent any of the possible options for reconstructing history - ranging from total condemnation to complete justification of the events that took place. The choice of narrative strategy is the result of the inclusion of the narrator himself in the discourse of power, which, defining a system of significant coordinates, predetermines the course of the narrative, manifesting itself not as some neutral series of events, but as a single organized symbolic space filled with meanings and meanings.

«Thus, only in the process of an equal and benevolent attitude towards the Other, a dialogue of cultures, are syntheses of cultural traditions possible. However, so that the call for a dialogue of cultures does not turn into another good, but empty wish and, moreover, does not become a new ideological camouflage hiding under beautiful words very bad things, it is necessary to overcome the glaring social inequality that permeates all modern humanity from top to bottom. That's why The fundamental principle of the new paradigm of social knowledge should be the ideas of global social democracy.

From the standpoint of philosophy, one can say that everything will be as it will be. History put everything in its place. Regardless of the insane fact of the author's subjectivity and engagement, his assessments and prophecies, one thing remains indisputable: the world is on the verge of unprecedented and, indeed, global outcries and threats.

Classical philosophy, science and culture have established a tradition of understanding chaos as a passive, ruinous and destructive element, as careless, unconstructive, in harmony with absolute evil and degradation. Current synergetics signifies chaos as a rich material bud, which symbolizes both the disintegration and ruination of entire structures, and the creation of a new, creative creative aspect of the founding of light. Chaos appears to be a constructive force, the fragments of the singing minds and the resulting set of fluctuations can give rise to clearly new equal organization of systems [2, p. 179].

Thus, science faces the unique task of assessing the productivity and prospects of today's popular attempts to expand the principles of nonlinearity and synergetic methodology to the sphere of sociocultural phenomena and geopolitics. The methodological paradigm of the problems of reality is formulated in a completely different way: how productive and flexible is the rationality of the most pressing problems of light development and what is possible on the basis of the principles of this new rationality keruvati chaos?

And yet it is impossible not to know that the attempts implemented today to achieve an effective chaos management program are still largely declarative and weakly operationalized. To develop an algorithm of management decisions that will give the chaotic state of the social system the status of a fine-tuning instrument is a task of global complexity, which implies a cardinal breakthrough in the synthesis of natural-social-humanitarian knowledge.

II. Spiritual components of the critical thinking of modern man

Let's return to the beginning of our thoughts and continue the analysis of today's features of "thorough" manipulation and factors that allow it to be identified and counteracted. A special role, in our opinion, belongs to historical memory, logical competence and philosophical literacy as spiritual guidelines for the formation of the critical mindset of people today.

Today, as many as one of the heads can get up to speed with the system, they must develop academic and logical competence, which allows them to master new knowledge and acquire necessary skills: first of all, in the field of communications- note the meaning of the subject of thought and discussion, correctly systematize the class of thought objects, separate common and commercial judgments, correctly formulate nutrition and review them, guide the right decision, defend your point of view with reason ; in another way, to work with information, it is important to consolidate facts from interpretation, the main

meaning blocks from other ones; improve their relationships and ensure the reliability of the information; update information from different sources; thirdly, to organize a mission, set goals, choose a strategy and tactics for achieving your goals.

The destruction of the primary semantic coordinates of culture, the transformation of political systems, the emergence of elements in the construction of cultural identity, the increase in globalization processes, which lead to the loss of a sense of uniqueness and loss of connection with and by its people - a far cry from the causes of the saw shortage to the problem of cultural and historical memory' yati, which is becoming increasingly acute in current cultural research. Current research in this study is based on the most historical material, and on the analysis of how views are formed on historical stages, under the influx of certain officials, an image emerges History is an important place for people in historical transformations. Almost everywhere we are stuck looking at the semantic coordinates that are so close to our revelation about those that happened in the past. The image of the past is richly reflected in our statement about today. This becomes obvious if we go to the analysis of the specifics of dialogical interaction, which largely depends on cultural-historical memory.

Every history has a history of violent confrontation - war, insurrection, collective violence. There are always opposing sides, the side that won and the side that lost. The victory of one is the defeat of another. And here the historical memory is indispensable to the ignorant character - the historical subject bears the powerful evidence of the accumulated image, the primary meaning of the coordinates of the interpretation of the cultural-historical knowledge of the past and the projection on the price This is the current selection. Speeches about battles, about defeats and losses - as well as about non-human heroism and showmanship, allow us to enhance the neutrality of the report and give an emphasis on the nature

of emotional intensity. Cultural-historical memory is considered to be the meaning of historical evidence, but allows us to fix the responsibility of a particular person before what happened - through the lived experience of history, as a powerful history.

Obviously, in the minds of the growing complexity and insignificance of the everyday world, there is a pressing need for the development of a critical function of the mind, which focuses on a pragmatic, “technological” approach, analysis of fact I will always make speeches and real conclusions. This mentality is more evaluative, more reflective. Here, open your mind that it does not accept the dogmas that develop through the way of superimposing new information on specific everyday life” [2, p. 45]. It is more critical to consider the turbocharged solids and their priming, interpretation and stagnation. The specifics of critical thinking were clearly identified by the American educator Charles Temple: “Thinking critically means being selective and using research methods: setting nutrition and systematically identifying types. A critical mindset conveys an attentive skepticism, doubts about accepted truths, a constant questioning: “What, what?” What is critical is the *mislennya* – it’s not about *okrema novichka chinovichok*, but about enriching the richness of *novichok*” [2, p. 39].

No less important, in our opinion, is nutrition and about philosophical literacy. Philosophical culture, first of all, is based on the correctness of judgment, and today there is a rare power, and there are a lot of unfaithful people, “even those who Reveal the truth from the lies.” Volodars of the “wrong” mind explain everything crookedly and askew, are satisfied with the weakest arguments and want others to be satisfied with them; They have the least modern appearance; gradually fall into overworldliness and extremes; They do not have a firm conviction in their acquired truths, and they are hesitant to accept the truth casually, and not with deep knowledge; or, on the contrary, they stubbornly stand

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

their ground and do not listen to anything that could knock them out of the way; they dare to talk about what they don't know and what is possible, without understanding anyone yet... Therefore, "incorrectness of reason" is the main reason for most of the indulgences that we experience in everyday life: unfounded cooking, Our decisions, thoughtless undertakings.

This is especially relevant for technical high-tech specialists, where the importance of technical disciplines requires professional communication training. The current program of philosophy requires the student to memorize rich new points of view on the world without asking "Who am I", "Which country do I live in?", "Can I change this?". However, in our opinion, this nutrition can be avoided because a future engineer has the opportunity to learn about the philosophy of Plato, Kant and Hegel, and Heidegger. There is a significant part of students who do not appreciate the importance of the world and the place of people in the new, and the same audience, which will require clarification of the real state of promos and quiet nutrition, as philosophy speaks about. Main principles of philosophy I. Kant said that "people have little courage to live with a powerful mind." Those who are against such an established philosophy, because they do not show respect for her call, but want to encourage people in their godly ways of being human.

In modern society, the sciences of the humanitarian cycle have a special role, because in the process of their study, the worldview foundations of an individual are formed, therefore, the ability to perceive information and make informed decisions is developed. As a result, when studying educational disciplines of the social and humanitarian profile, it is advisable to set the goal of developing the specified competencies and implement appropriate methods and technologies for their formation.

Competence "critical thinking" is important both during study, and at the workplace, and in personal life, because only a person who thinks freely, without

using templates, problems, is able to think and act effectively and successfully. With the development of critical thinking, new solutions are built on the basis of known information, which is superimposed on existing life experience. Therefore, a person who possesses critical thinking has the following important qualities: he knows how to think independently, he knows how to search and analyze information, he knows how to find his own solution to a problem and formulate a convincing argument for a solution, he knows how to discuss in society - to defend his opinion in debates, discussions, discussions. To develop these qualities as components of critical thinking, it is necessary to consider the development of the following skills: the ability to organize thoughts and plan; the ability to perceive other people's ideas - flexibility of thinking; the ability to continue working on a problem, even if there are difficulties - persistence; the ability to draw positive conclusions from one's own mistakes - willingness to make mistakes; the ability to consciously monitor one's own mental activity; the ability to find compromise solutions - willingness to compromise. The development of these skills and qualities at the personal level is a component of the formation of critical thinking.

Conclusions Therefore, at the current stage of the development of Ukrainian society and in view of the process of reforming education, which is becoming oriented and complex formation of the personality, the development and introduction into the educational process of methods that form the skills of appropriate analysis and perception of information, the ability to consciously and independently reflect on the received information, asking questions, looking for arguments, finding independent and original solutions to the assigned tasks is a general need and the main task of the disciplines of the social and humanitarian profile.

References:

1. Haken, H. *Information and Self-Organization: A Macroscopic Approach to Complex Systems*; Springer: Berlin, Germany, 1988. /in Germany/

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

2. New Ukrainian school: Fundamentals of educational standards / Ed. coll.: Liliya Grinevich, Viktor Brindza, Nina Dementievskia, Roman Shiyan (project coordinator) [etc.]. – Lviv, 2017. – 64 p./in Ukraine/

3. Temple Ch.(2002). Development of critical thinking through reading and writing in the system of high education: strategies for learning in any subject areas: RKMKP project. – New York: Institute of Open Spouseship, 2002. – 46 p./in USA/

§7.3 GAME TECHNOLOGY IN TEACHING THE SCHOOL GEOGRAPHY COURSE (Nepsha O., Bogdan Khmel'nitsky Melitopol State Pedagogical University)

Introduction. The task of teachers is to create conditions for the development and self-realisation of each individual as a citizen of the country, to form a generation capable of lifelong learning, to create and develop the values of civil society. This should be facilitated by the search for new pedagogical technologies and the creation of an educational environment that would enable each student to discover their inherent creativity and develop the ability to be a subject of their own development. The solution to this problem is impossible without improving learning technologies. Among them is game technology, which is an urgent need for a child, and for a teacher – a way to implement various tasks of the educational process.

Presentation of the main material. Motivation of game activity is provided by voluntary participation in the game, possibility of choosing game situations and making appropriate decisions, elements of competition, satisfaction of the need of game participants in self-affirmation and self-realisation [22].

The structure of the game as a process includes: the roles assumed by the game participants, game actions as a means of realising these roles, game use of objects (props), i.e. replacement of real things with conditional (game) ones, real relationships between the game participants in the game, plot (content) as a sphere of activity conditionally reproduced in the game [9, p.45].

The value of the game cannot be assessed by entertainment and recreational opportunities alone. Its phenomenon is that, being entertainment, recreation, it can develop into a process of education and upbringing, into creativity, into the process of cognition, acquisition of skills of labour activity and human relations [22].

The search for effective teaching methods is one of the main challenges of our time. The use of games in teaching geography solves many problems. They develop cognitive interest in the subject, activate students' learning activities in the classroom, and contribute to the formation of a student's creative personality [13].

P. Korneev considers geographical game technologies as a means of encouraging and stimulating students to learn [14].

According to M. I. Vorovka, «game forms of classes are created in the classroom with the help of game techniques and situations that act as a means of encouraging and stimulating students to learn» [3, p.49].

Pavlovskaya I. O., Olishevskaya Y. A. note in their work that «modern students have access to various sources of information, which mostly contributes to their passivity in the classroom, so to create a more exciting atmosphere and encourage students, it is worth diversifying teaching methods and using game technologies» [18, p.50].

Today, the use of games in the educational process is defined by the concept of «didactic (pedagogical) game». According to the dominant method, game technologies are developmental, search and creative technologies.

Didactic games. According to O. O. Zhemerov and V. M. Blazun, «a geographical didactic game gives the students' learning activities a cognitive character and puts forward certain requirements for geographical knowledge to its participants. It has its own stable structure, the main components of which are: didactic purpose; rules of the game; its material and technical support; cognitive content; game actions; game results» [6, p.19].

In her research, M.I. Vorovka gives the following definition: «didactic game is a creative form of education, upbringing and development of students, schoolchildren and preschoolers. Didactic games develop observation, attention, memory, thinking, speech, sensory (sensual) orientation, ingenuity, and therefore they can be used in teaching any subject» [5, p.56].

According to L. Yasnohurska, the fundamental difference between didactic games and exercises and tasks is that: 1) the game does not imply a given pattern of behaviour; the participant chooses a possible variant of language interaction and evaluates the result of its implementation. The only restriction on the content and form of the game is the teaching material (lesson topic, objective, planned results); 2) the game is usually competitive. The pupil, interacting with partners in the game, compares his/her strength not only with the strength of other players – the game allows him/her to objectively assess his/her capabilities; 3) in the game, pupils learn interpersonal and group communication, choose the best means of resolving (linguistic and non-linguistic) conflict situations [22, p.226].

The didactic game has a number of features that significantly distinguish it from the game in general:

- a clearly defined learning goal in the form of game tasks that define cognitive tasks and predict the maximum possible result;
- subordination of cognitive activity to the rules of the game;
- use of educational material as a means of didactic game;
- introduction of the element of competition in students' activities, which transforms students' learning activities from solving didactic tasks into a game form;
- linking the solution of didactic tasks to the outcome of the game. Didactic games have a wide range of target orientations:
 - didactic spectrum of target orientations covers cognitive activity of students, formation of general and special (geographical) skills, application of knowledge, skills and abilities acquired as a result of game activity in further cognitive activity, broadening of students' horizons;
 - the educational spectrum focuses the teacher on the formation of pupils' independence, will, collectivism, communication skills, scientific outlook,

environmental awareness, personal norms of behaviour in relation to the world around them;

– the developmental spectrum of target orientations determines the teacher's activities for the development of such properties of the student's personality as attention, memory, speech, thinking, imagination, fantasy, creativity, reflection, motivation in learning, ability to find analogies and correct solutions;

– the socialisation spectrum promotes students' involvement in the norms and values of society, adaptation to the conditions of the surrounding social environment; the formation of stress control, self-regulation, communication skills and psychotherapy [3,6,15,19].

A didactic game has a stable structure, which includes the following main components: game idea, game rules, game actions, cognitive content or didactic tasks, equipment, game result. The game idea is expressed in the name of the game and in the didactic task to be solved at the lesson, which gives the game a cognitive character, imposes certain requirements on its participants in the acquisition of knowledge. Thus, the basis of a didactic game is the content to be studied, the acquisition of knowledge and skills that are used in solving the educational problem to be solved in the course of the game.

A didactic game is aimed at a certain result, which is manifested in solving a didactic problem and evaluating students' activities in solving it, which gives completeness to the whole game. All the structural elements of the game are systematically interconnected so that in the absence of any of them, the game loses its specific form, turning into the fulfilment of the learning objectives of a traditional combined lesson [1].

In modern schools, game activities are used both as an independent technology and at certain stages of the lesson, contributing to a deeper and more durable learning of the most important units of geographical knowledge and skills set by the curriculum.

Both simulation and non-simulation types of didactic games are used in the pedagogical process. If a game modelling a process under study or imitating a reality is used, then such games are considered to be imitation games [12, p.175].

Simulation games. Simulation games in the process of teaching geography are represented by a fairly wide range of games. They include role-playing games (travel games, role-playing lessons), business games (especially educational games), theatrical games, game design, analysis of specific situations. The main feature of simulation games is the activity of students, which results in the process of cognition, and the presence of roles that determine the nature of this activity and, consequently, the nature of the process of cognition [16,22]. Let's consider the didactic features of role-playing and business and theatrical simulation games.

Role-playing game. V.M. Kilimnik notes in his research that a role-playing game is a group form of learning, in the process of which the role structure of the class is used, that is, a set of roles that regulate the activities and behaviour of students. Role-playing plays an important role in intensifying the educational process. This is achieved by activating the cognitive, evaluative and practical activities of the class participants, a certain organisation of their interaction and communication [11]. According to L. Yasnohurska, «role-playing games provide a positive emotional state of students and communicative orientation of the lesson» [22, p.229].

The peculiarity of the role-playing game is to model a real situation in accordance with the plot and the designated roles distributed among the class members. At the same time, it involves not so much the process of acquiring new knowledge as, based on the existing knowledge, the ability to predict the actions of responsible persons on whom the development of the proposed game plot depends. The content of the lesson topic is mastered in the process of acting out the roles assumed by the students. Role-playing games are designed not only to teach

geographical knowledge, but also to develop the ability to express oneself, to understand the social significance of the roles played and to understand oneself in the situation being played [7,10].

In geography lessons, this type of simulation role-playing game is especially often used as a travel game. The algorithm of one of its variants can be as follows:

- the teacher determines the didactic purpose of the travel game;
- development of the route of the «journey»;
- formation of game groups in the classroom and determination of the route of the «journey» for each group of students;
- determination of group tasks to be performed by pupils during the «journey» along the given route;
- group work on completing the tasks, preparation of a group report;
- presentation of the results of the «journey» by the groups of students.

According to N.G. Podybaylo, «role-playing games are very common in extracurricular activities and have an important educational value: by performing a certain social function or playing a fictional role, a student comprehends the positive and negative consequences of specific actions, and this restrains him or her or, conversely, encourages certain actions in real life. In extracurricular activities, you can combine role-playing games with orienteering (search for treasures, secrets, riddles by pirates and sailors, discovery of new lands)» [20, p.97].

Business game. According to L. Burakevych, «business game is a form of reproduction of the substantive and social content of professional activity, modelling of systems of relations characteristic of this type of practice» [2, p.141].

In her dissertation research, V.P. Vorovka defines the concept of «business pedagogical game» as «simulation modelling of pedagogical reality processes and game modelling of professional activity of the subjects involved in it, carried out in conditional situations and related to the management of the educational process» [3, c. 89].

The basic components of the business game are: 1) analysis of the situation and identification of the main problem points; 2) determination of the leading strategy of action; 3) selection of methods and means of activity and implementation of decisions; 4) obtaining results in the course of the decision and evaluating the effectiveness [8].

Depending on what type of activity is reproduced in the game and what are the goals of its participants, the following types of business games are distinguished: production, organisational, problem, research, management, certification and training games.

Business games are most often used in geography lessons. Their use is especially justified when studying social and economic geography.

An example of a business game is the business game «Geographical justification of an investment project», developed by teacher Nechaev I.Y., in which each student plays the role of a businessman or high-ranking government official who tries to convince foreign partners of the benefits of investing in a particular project. The students who have not worked on the project will play the role of distrustful investors and therefore ask different questions about the project. Students who have worked on this particular project will try to give convincing answers [17].

Theatrical games. This type of educational games is distinguished in geography lessons by acting out the game plot in the form of a theatrical performance with the use of appropriate props. These games are attractive because they bring the atmosphere of a theatrical celebration and high spirits to the learning process, allow students to take initiative, promote the development of mutual assistance and communication skills. In the course of theatrical games, even the work on the script and the production of costume elements, the selection of props necessary for the staging, becomes the result of joint collective activity of the

teacher and students. At the same time, both at the stage of preparation and during the game itself, a democratic style of relationship is developed, when the teacher passes on not only knowledge but also his or her life experience to the students.

The algorithm for conducting a theatrical game can be as follows:

- an introductory speech by the presenter (teacher or pupil);
- a theatrical performance, which usually involves a group of classmates;
- setting problematic tasks in the format of a scenario of the game that is being played out, in the solution of which all students of the class should participate;
- summing up the results, which can be represented by the final part of the scenario that is being played out;
- evaluation of all types of activity of the class pupils during the game according to the previously developed evaluation criteria.

Non-simulation games. Non-simulation games used in geography lessons, as well as simulation games, belong to active forms of learning and are one of the types of cognitive activities of students. The peculiarity of such games is the possibility of combining individual learning activities of students with collective (group) forms of learning, which are implemented in the process of competitive game activities. As a result of such a combination, along with collective assessments, each student can receive his or her individual assessment in the form of a corresponding grade. In this case, when developing a game scenario, the teacher plans both individual tasks and tasks for groups that require collective discussion and decision-making. Non-simulation games belong mainly to the visual category (board games) and computer technology (computer games). These are: crosswords, puzzles, geographical lotto, computer games, etc. [21, p.128-129].

Competition games. This group includes such well-known games as quizzes, geographical competitions, brain-rings, etc. that have geographical content [21].

They are characterised by interest, which is associated with both an unusual form of conducting and an unusual assessment of students' activities.

The objectivity of the assessment of pupils' activities and knowledge is of utmost importance in the game. In the case of a correct and faster answer, the participant receives a certain number of points, which corresponds to the complexity of the question. In case of incorrect completion of the task, the number of points stipulated by the rules of the game is deducted. At the same time, there is no need to be afraid of negative marks at one of the stages. Refusing to deduct points for an incorrect answer can lead to a series of ill-considered answers to subsequent questions during the game.

An objective assessment of the game result requires compliance with the following conditions: none of the participants in the game should be in a privileged position; the maximum number of points that can be obtained for a correct answer should be known to students before the game starts; knowledge of the evaluation criteria by the game participants; ensuring exceptional independence in answering the questions of the game.

In the organisation and conduct of competition games, as well as in role-playing games, four stages can be distinguished: preparatory, game, final and analysis of the results, the last of which is intended for the teacher who conducted the game. The game stage can involve both individual participation of students in the game and their participation in a group or team.

Board games are didactic games that can be used equally well in the classroom and during extracurricular activities in geography. Both students in grades 5-8 and high school students like to play board games. Therefore, the use of board games (geographical puzzles, crosswords, tea words, cryptograms, geographical bingo, dominoes, topographical bingo, dice) is possible in the classroom when studying the entire school geography course.

The peculiarity of board games is their interest and the presence of an element of competition, as in competition games, so students are happy to participate in them. A board geography game, as well as all didactic games, consolidates the ability to apply existing knowledge, extract the necessary knowledge from reference and popular science literature, attract other additional sources of knowledge, and use all the features of a school geographic map. During the game, students gain knowledge while experiencing pleasure and joy [21].

It is psychologically justified to use board games in lessons of repetition and generalisation of the studied topic of the curriculum. An important feature of board games is the formation of productive thinking, which determines the possibility of students' independent compilation of geographical crosswords, puzzles, charades, etc. The main thing is not the technology of creating the game itself, but the ability to use the textbook, geographical map, reference and popular science literature, and the ability to correctly formulate questions or tasks. At the same time, the teacher should not only support students' desire to create games independently, but also be the organiser of such a process, because when creating board games, students not only perform mental work to reproduce the educational material, but also show great creative activity [8]. Nowadays, such board games as geographical crosswords, geographical bingo, dominoes, etc. are developed and used in geography lessons in electronic form.

Conclusions. Educational games strengthen students' intellectual and physical energy, generating secondary motivation, and cyclicity provides an increased pace of school work, facilitating the process of learning and consolidating knowledge. It is important to use new gaming technologies in geography lessons because it helps to form and strengthen students' knowledge of the surrounding reality, allows students to see geographical objects and phenomena that are at a considerable distance and inaccessible for direct viewing, creates a

pleasant atmosphere in the classroom and provides a more dynamic learning process. The use of gaming technologies in geography lessons contributes to the development of thinking and the learning of terms and geographical concepts that are quite difficult to understand.

References:

1. Беседін Б.Б., Соколова О.В. Дидактичні ігри, як засіб ефективного засвоєння знань та вмінь учнів на уроках математики 7-9 класів. *Збірник наукових праць фізико-математичного факультету ДДПУ*. 2022. Вип. 12. С.82-88.

2. Буракевич А.Л. Ділові ігри у навчальному процесі закладів вищої освіти. *Молода академія – 2018/ Збірка тез доповідей Всеукраїнської науково-технічної конференції студентів і молодих учених Дніпро: НМетАУ*, 2018. С.141.

3. Воровка М. Ділова гра як засіб підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності : дис. ...канд. пед. наук : 13.00.0 / Тернопільський нац. пед. ун–т імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2007. 275 с.

4. Воровка М. Ділова гра як технологія активного навчання. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 2004. Вип. 31. С. 277–281.

5. Воровка М.І. Ігрові технології. *Педагогічна інноватика: досвід та перспективи Нової української школи: кол. монографія*. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2019. С.52-57.

6. Жемеров О.О., Блахун В.М. Сучасні технології навчання географії України: Метод. посіб. для студ.-географів ВНЗ. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. 32 с.

7. Запорожець Л., Браславська О. Використання навчально-ігрових технологій в процесі вивчення географії в основній школі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2012. Вип. 4. С.139-145.

8. Інноваційні технології навчання: Навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів / Кол. авторів; відп. ред. Бахтіярова Х.Ш.; наук. ред. Арістова А.В.. К.: НТУ, 2017. 172 с.

9. Інтерактивні методи викладання. Практичні поради для суддів-викладачів. К.: ФОП Демчинський О.В., 2017. 64 с.

10. Карамушка Л М Рольова гра. *Енциклопедія освіти: Акад. пед. наук України* / гол. ред В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 788.

11. Киливник В. М Рольова гра як один з методів активного навчання студентів іноземній мові. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/21.pdf (дата звернення: 12.04.2014)

12. Кобернік Д. І. *Використання ігрових технологій на уроках географії*. Abstracts of XVIII International Scientific and Practical Conference. Osaka, Japan, 2024. С. 173-175.

13. Кобернік С.Г., Овчарук К.К. Використання дидактичних ігор на уроках географії в основній школі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «*Методика навчання природничих дисциплін у вищій школі*» (XXI Кариштинські читання), м. Полтава, 29-30 травня 2014 р. Полтава, 2014. С.112-113.

14. Корнеєв В.П. Технології в навчанні географії. Харків: Основа, 2004. 112 с.

15. Кугуєнко Н.Ф. Активні та інтерактивні методи навчання як фактор забезпечення педагогіки успіху. *Джерело педагогічної майстерності*. 2008. № 2. С. 32-37

16. Левада О.М., Прохорова Л.А., Питель Н.Д. Сучасні педагогічні технології у викладанні шкільного курсу географії. *Сучасне суспільство: кол. моногр.* Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С.115-120.

17. Нечаєв І.Ю. Ділова гра «Географічне обґрунтування інвестиційного проекту». URL: <https://vseosvita.ua/library/urok-praktikum-no33-dilova-gra-geograficne-obgruntuvanna-investicijnogo-proek-tu-156289.html> (дата звернення: 12.04.2014)

18. Павловська І. О., Олішевська Ю.А. Ігрові технології на уроках географії як спосіб актуалізації пізнавальних інтересів учнів ЗЗСО. *Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів.* 2021. Вип. 1(2). С.48-56.

19. Пивошенко В.А. Дидактичні ігри – умова успішного навчання на уроках географії. *Методичний посібник.* Вінниця: ММК, 2016. 96 с.

20. Побидайло Н.Г. Психолого-педагогічні передумови застосування дидактичних краєзнавчих ігор на заняттях фізичної географії України. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки».* 2017. № 5. С.93-98.

21. Холошин І.В. Педагогічна геоінформатика. Ч.1. Дистанційне зондування Землі: навчальний посібник. Кривий Ріг: Видавець ФО-П Чернявський Д.О., 2013. 224 с.

22. Ясногурська Л. Роль ігрових освітніх технологій у навчанні іноземних мов. *Інноватика у вихованні.* Вип. 13.Т.2. 2021. С.223-231.

§7.4 SPORTS TRAINING AS A LONG-TERM PROCESS AND ITS STAGES

(**Protsenko A.**, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Kotova O., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Tsybul'ska V., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Oliinyk M., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Sukhanova H., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Kyriienko O., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Nepsha O., Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University)

Introduction. The process of long-term sports training from a beginner to a master can be presented in the form of successive stages alternating with each other, including separate stages of long-term training related to the age and qualification indicators of athletes. It should be noted that in some sports there are no clear boundaries between the stages and phases of the multi-year process, and there are no strict time limits for these stages and phases.

The long-term training of athletes is conditionally divided into 4 main stages: preliminary training, initial sports specialisation, further specialisation in the chosen sport and sports improvement.

The duration of the stages of long-term training is determined by the specifics of the sport and the level of athletes' sports training. There is no clear boundary between the stages. When deciding on the transition to the next stage of training, one should take into account the biological passport and age of the athlete, the level of his/her physical development and fitness, and the ability to successfully perform age-related training tasks.

The rational construction of long-term sports training is based on the following factors: optimal age limits at which the best results in the chosen sport are usually achieved; duration of systematic training to achieve these results;

predominant training emphasis at each stage of long-term training; passport age at which a specific training began; individual characteristics of the athlete and the rate of growth of his abilities

Presentation of the main material. Sports training is a long-term process that covers several periods of an athlete's development in accordance with his or her age. Achieving high results is only possible with persistent and rationally organised training over several years. The process of long-term sports training is usually divided into separate stages, usually consisting of several annual cycles. Its content and structure change in accordance with the age characteristics and logic of sports development [7,8].

The duration and structure of long-term training depends on the following factors:

- the average number of years of regular training required to achieve the best results in a given sport or its individual disciplines;
- the individual and gender characteristics of athletes, the pace of their biological maturation and the rate of growth of sportsmanship, which are largely related to them;
 - optimal age limits at which athletes' abilities usually develop best and achieve the best results;
 - the age at which the athlete started training, when special training began;
 - the structure of competitive activity and training of athletes, which ensures high sports results;
 - regularities of formation of various aspects of sportsmanship and formation of adaptation processes in the main functional systems for a particular sport;
 - the content of the training process - the composition of means and methods, the dynamics of loads, the use of additional factors (special nutrition, simulators, means of restoring performance, etc.) [7,8,9].

The process of long-term training of athletes is divided into 6 stages:

- 1) Preliminary training.
- 2) Initial specialisation.
- 3) Advanced specialisation.
- 4) Sports improvement.
- 5) Higher achievements.
- 6) Sports longevity.

The long-term process of sports training from a beginner to the heights of mastery can be presented in the form of successive large alternating stages, including separate stages of long-term training associated with the age and qualification indicators of athletes (Table 1) [4].

Table 1

Exemplary structure of a long-term training process [4]

Stages	I	II	III	IV	V	VI	VII
	Preliminary training	Primary specialisation	Advanced specialisation	Sports improvement	Higher achievements	Maintaining achievements	Maintaining fitness
Years of classes	1-2-3	4-5	6-7	8-9-10	from 4 to 12 years	-	-
Stages	Basic training		Basic training Maximum realisation of individual capabilities			Sporting longevity	

There are no clear boundaries between the stages of long-term training, and their duration can vary somewhat, which is primarily related to the individual capabilities of athletes, as well as the structure and content of the training process. Each of these stages has its own goals, objectives and content.

The stage of preliminary preparation. The objectives of this stage are

- strengthening the health of children;
- comprehensive physical training;
- elimination of deficiencies in the level of physical development;
- primary sports orientation;
- development of interest in sports;
- teaching the technique of the chosen sport and the technique of various auxiliary and specially prepared exercises [5].

Content. Training of young athletes is characterised by a variety of means and methods, as well as the widespread use of the game method. The game method helps to perform exercises in an emotional and natural form, to maintain the interest of children during the repetition of educational tasks [4,5,9].

At the stage of initial training, it is not necessary to plan training sessions with significant physical and mental stress, involving the use of monotonous and monotonous materials. Particular attention should be paid to the formation of a stable interest of young athletes in purposeful long-term sports improvement.

In addition to mastering the basics of the technique of the chosen sport and other physical exercises, special attention is paid to the development of those physical qualities and motor skills that are necessary for successful specialisation in the chosen sport.

Training sessions at this stage should usually take place no more than 2-3 times a week, lasting 30-60 minutes. These sessions should be organically combined with physical education lessons at school and be built mainly in a game form [9].

The amount of work for young athletes at the initial stage of training is small and usually ranges from 4-6 hours per week to 280-310 hours per year. The annual amount of work largely depends on the duration of the initial stage of training,

which, in turn, is related to the time of the start of sports. The work is carried out in the initial training groups of a children's and youth sports school for 1-3 years [2]. This solves the problem of teaching technique and developing skills necessary for performances at the youth level. The percentage of general physical training to special physical training is 70/30.

The stage of initial specialisation. The main training tasks at this stage are

- comprehensive development of the body's physical capabilities;
- improving the health of young athletes;
- eliminating deficiencies in the level of physical development and fitness;
- creation of motor potential, which involves mastering various types of motor activity (in accordance with a specific sports specialisation);
- training.

Content. Special attention is paid to developing a sustainable interest in long-term and focused sporting activities in young athletes. Comprehensive training at this stage, with a small number of specialised exercises, is more conducive to further sporting improvement than specialised training. At this stage, to a greater extent than at the previous one, technical improvement is based on a variety of material from the sport chosen for specialisation. As a result of work at this stage and at the next stage of long-term training, a young athlete must master the technique of several dozen specially prepared exercises. Such an approach ultimately develops the athlete's ability to quickly master the technique of the chosen sport, which further enables the athlete to vary the main parameters of technical fitness in accordance with the conditions of specific competitions. Particular attention should be paid to the development of various forms of speed, as well as coordination and flexibility [1].

Training at this stage is gradually specialised, acquiring a general training orientation. The main feature of the dynamics of tasks is a steady increase in their

total volume and intensity with each major training cycle, especially at the end of the stage. Training is conducted in groups of children and youth sports school for children aged 1-4 years. This solves the problem of full physical training and ensures the free performance of the 2nd sports category. The volume reaches 15 hours per week and 700-800 hours per year. The ratio of general physical training and special physical training is 60/40.

The stage of in-depth specialisation. The main tasks are:

- improving the technique of the chosen sport and special physical qualities;
- raising the level of physical fitness;
- preparation for and successful participation in competitions;
- gaining competitive experience in the chosen sport;
- improvement of volitional qualities.

Content. At the beginning of this stage, the focus is on general and auxiliary training, with extensive use of exercises from related sports and improvement of technique. In the second half of the stage, the training becomes more specialised and the subject of future sport specialisation is determined, which athletes often come to through training in related numbers of the programme. For example, future sprint cyclists often specialise first in road racing, and future marathon runners in shorter distances [10]. At this stage, the means of increasing the functional potential of the athlete's body without using a large amount of work, as close as possible to competitive activity, are widely used [10].

The planning of functional training at this stage, which is characterised by high training loads, should be approached differentially, taking into account the future specialisation of the athlete. Training takes place in sports improvement groups of children's and youth sports schools and solves the problem of performing at the level of a master of sports by increasing the volume of specialised tasks. The duration of training is 1-3 years. The volume of specialised tasks increases to a

ratio of general physical training and special physical training of 50/50. The amount of work per week is 18-21 hours and up to 1000 hours per year.

The stage of sports improvement. The main tasks are:

- maximising the use of training resources that can cause rapid adaptation processes;
- improving the technique of the chosen sport and special physical qualities;
- improvement of tactical training;
- achievement of sports results characteristic of the area of the greatest success in this specialisation (standard of a master of sports);
- improvement of competitive experience and psychological readiness.

Content. The share of special training means in the total volume of training work increases significantly, and competitive practice increases sharply. The total volume and intensity of training work reaches a maximum, classes with high loads are planned on a large scale, the number of classes in weekly microcycles can reach 15-20 or more [3]. Mastering appropriate training loads.

It is crucial to ensure that the period when an athlete is most likely to achieve the best results coincides with the period when training loads are most intense. If this coincides, the athlete is able to achieve the highest possible results, otherwise they will be significantly lower. The specifics of the sport and the gender of the athlete largely determine the rate of growth of achievements. The groundwork for achieving a master of sports or candidate for master of sports is created through in-depth specialisation and is carried out within the groups of higher sports skills at the school of higher sports skills. The ratio of general physical training to special physical training is 35/65. The duration is 1-4 years [5].

The stage of sporting longevity (the highest sporting level). The main tasks are

- achievement of not only progress, but also maintenance of sports results at the same level during a long period of professional sports activity;

– searching for hidden reserves of the athlete's body in various aspects of his/her physical condition and ensuring their manifestation in training and competition activities.

It is characterised by a purely individual approach. This is explained by the following:

Firstly, the extensive training experience of a particular athlete helps to comprehensively study the inherent features, strengths and weaknesses of the physical condition, identify the most effective training methods and means and options for planning a training task, which makes it possible to improve the efficiency and quality of the training process and thus maintain the level of sports achievements.

Secondly, the inevitable decline in the functional potential and adaptive capabilities of the body, caused by both natural age-related changes in systems and organs and an exceptionally high level of stress at the previous stage of long-term training, often not only prevents an increase in the load, but also makes it difficult to maintain it at the previously available level. This requires the search for individual reserves of physical fitness improvement capable of neutralising these negative factors [6].

This stage of long-term training of an athlete is characterised by the desire to maintain the previously achieved level of functional capabilities of the main body systems with the same or less training work. At the same time, great attention is paid to improving technical skills, increasing mental readiness and eliminating certain deficiencies in the level of physical and functional training. One of the factors in maintaining a sporting result is tactical maturity, which is directly dependent on the athlete's competitive experience.

It is characterised by a high degree of individualisation of an athlete's training in order to achieve maximum sports results over a long period of

professional sports activity. The ratio of general physical training to special physical training is 30/70, with up to 32 hours of individual work and up to 1500 hours per year.

Table 2 shows approximate sensitive periods of changes in height and weight indicators and development of physical qualities of school-age children.

Table 2

Exemplary sensitive periods of changes in height and weight indicators and development of physical qualities of school-age children [4, p.91]

Growth indicators and physical qualities	Age, years										
	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Height						+	+	+	+		
Weight						+	+	+	+		
Maximum power							+	+		+	+
Speed		+	+	+					+	+	+
Speed and power qualities			+	+	+	+	+	+	+		
Endurance (aerobic opportunities)		+	+						+	+	+
Speed Endurance									+	+	+
Anaerobic capabilities (glycolytic)									+	+	+
Flexibility	+	+	+	+		+	+				
Coordination abilities			+	+	+	+					
Balance	+	+	+	+	+	+	+	+			

The predominant orientation of the training process at the long-term stages of training is determined taking into account these sensitive periods of physical qualities development. At the same time it is expedient to pay attention to education of those physical qualities which are not actively developed at this age. It is especially important to observe correspondence in the development of general strength and high-speed qualities of high-speed abilities, in the development of

general endurance and strength, that is those qualities which are based on which are based on different physiological mechanisms [4, p.90].

The predominant orientation of the training process on the stages of long-term training is determined by taking into account these sensitive periods of physical qualities development. At the same time, it is appropriate to pay attention to the education of those physical qualities that are not actively developed at this age. It is especially important to observe proportionality in the development of general endurance and speed abilities, in the development of general endurance and strength, i.e. those qualities based on different physiological components. In girls, sensitive periods for the development of physical qualities appear a year earlier.

In order to rationally build a long-term training process, it is necessary to take into account the time required to achieve the best sports results in a given sport. As a rule, capable athletes achieve the first serious successes at the age of 4-6 years, and the highest results - after 7-9 years of specialised training [4].

Conclusions. The duration of the stages of long-term training is determined by the peculiarities of the sport, the level of sports fitness of those involved. There is no clear boundary between the stages. When deciding on the transition to the next stage of training, it is necessary to take into account the passport and biological age of a sportsman, the level of his physical development and fitness, ability to successfully perform age-related training loads.

References:

1. Ахметов Р.Ф. Теоретико-методичні основи управління багаторічною підготовкою стрибунів у висоту високого класу: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. 284 с.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

2. Бур'яноватий О.М. Структура та зміст фізичної підготовки юних бійців-багатоборців 6-8 років на етапі початкової підготовки. Дис.... канд. наук з фіз. вих. та спорту (доктора філософії); 24.00.01 / Центрально-український державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка; Придніпровська державна академія фізичної культури та спорту. Дніпро, 2019. 226 с.

3. Веслування академічне: Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю /Уклад.: О.А. Шинкарук, Р.В. Кропта, Б.Є. Очеретько, П.В. Мазуренко, В.І. Довгодько. Київ, 2011. 115 с.

4. Долинний Ю.О. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Загальна теорія підготовки спортсменів». Краматорськ: Донбаська державна машинобудівна академія, 2020. 132 с. URL: <http://surl.li/tmztt> (дата звернення: 11.04.2024)

5. Загальна теорія підготовки спортсменів: курс лекцій і практикум : навч.-метод. посіб. для студентів галузі знань 0102 «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини» /О. М. Бурла та ін. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 184 с.

6. Загура Ф.І. Структура та зміст багаторічної підготовки у спортивних видах боротьби. Лекція з навчальної дисципліни «Теорія і методика обраного виду спорту та спортивно-педагогічне вдосконалення» для студентів IV курсу спеціальностей 017 Фізична культура і спорт 014.11 Середня освіта (Фізична культура) (спеціалізація «спортивні види боротьби») URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/20279/1/%d0%9b%d0%b5%d0%ba%d1%86%d1%96%d1%8f%202.pdf> (дата звернення: 15.04.2024)

7. Кошура А.В. Теорія і методика спортивних тренувань : навч. посіб. Чернівці : Чернівець. нац. ун-тім. Ю.Федьковича, 2021. 120 с.

8. Платонов В.М. Сучасна система спортивного тренування: підручник. К.: Перша друкарня, 2021. 672 с.

9. Тодорова В. Основи теорії і методики спортивного тренування : навчальний посібник. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 206 с.

10. Черненко С.О. Навчально-методичний комплекс з дисципліни Теорія і методика викладання обраного виду спорту. Краматорськ-Тернопіль: Донбаська державна машинобудівна академія, 2022. 373 с. URL: <http://surl.li/tmzsy> (жата звернення: 16.04.2024)

*§7.5 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ:
РОЗВИТОК ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ (Липчанко-Ковачик О.В., Мукачівський
державний університет, Бедевельська М.В., Мукачівський державний
університет, Білак М.В., Мукачівський державний університет)*

Вступ. Кінець XIX і початок XX століття ознаменовані процесом інтелектуалізації всіх сфер мистецтва, зокрема літератури. Єдність літературного та філософського начал утворили русло культурного розвитку XX століття. У мистецтві визначається нова проблематика – дослідження соціальної природи людської діяльності та її свідомості. Вивчення людської природи у всій складності і суперечливості її прояву, дослідження механізмів, які керують поведінкою особистості, залежність індивідуальної долі від законів світобудови – це все являє собою нагальні проблеми нової культурної парадигми, в яку включені знакові персонажі літературного процесу епохи.

Загальновідомим фактом є те, що екзистенціалізм – не філософське вчення про буття, а філософські міркування про існування людини в реальному світі людей. Про екзистенціалізм можна говорити як про філософію особистого існування, тобто як про філософію існування людської особистості.

Людське існування, відповідно до екзистенціалістів, не є деякою об'єктивною реальністю, що розглядається у відриві від суб'єкта цієї реальності. Екзистенціалісти прагнуть перебороти традиційне протиставлення суб'єкта і об'єкта, тому що вважають, ніби людське буття – це деяка споконвічна цілісність суб'єкта й об'єкта, що пізнає і що пізнається. Тому однією з центральних категорій екзистенціалізму є категорія «переживання» або «співпереживання», яка вказує на те, що людина не пасивний споглядач

зовнішніх подій, а безпосередній учасник цих подій. Людина співпереживає ці події усією своєю істотою (матеріальною і психічною).

Центральне поняття вчення – екзистенція (людське існування) проявляє себе через турботу, страх, рішучість, совість у «межових ситуаціях» (боротьба, страждання, смерть). Осягаючи сутність свого існування, людина знаходить справжню волю, що полягає у виборі самого себе й свідомому сприйманні відповідальності за все, що відбувається у світі.

Завдяки екзистенційній філософії виникла екзистенційна література.

Екзистенціалізм у літературі – це одна із течій модернізму, де джерелом художнього твору є сам митець, який висловлює життя особистості, відтворюючи художню дійсність, яка розкриває сенс життя взагалі. В основі екзистенціалізму лежить твердження абсурдності буття. Абсурд – це розлад. Людина бачить у навколишньому світі лише те, що вона хоче бачити, тим самим проектує свої дії і суб'єктивні погляди.

Виклад основного матеріалу. Філософська течія екзистенціалізму виникає у ХХ ст. як реакція на глобальну духовну та соціальну кризу. Незадовго після виникнення, ця філософська доктрина вже здобула велику кількість прихильників. Феномен популярності екзистенціального бачення у філософській думці ХХ сторіччя пов'язаний, зокрема, і з тим, що ця філософія зосереджує увагу на кризових ситуаціях у житті людини та людства, аналізує буття людини в складних історичних обставинах, яких завжди було багато протягом існування людства, та концентрується, при цьому, на особистості, її можливостях та індивідуальній свободі. Таке вчення було на часі для покоління молодих людей, які встигли побачити завершення I Світової війни та початок II Світової війни.

Однією з найбільш популярних течій у філософії та літературі є екзистенціалізм, яка виникла в 1920 рр. у Німеччині (М. Гайдеггер,

К. Ясперс) і в 1930-ті рр. у Франції (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель, М. Мерло-Понті й інші). Екзистенціалізм активно розвивається в Іспанії (М. де Унамуно, Х. Ортега-і-Гассет), Італії (Н. Аббаньяно), Ізраїлі (М. Бубер), Росії (М. Бердяєв). Український екзистенціалізм пов'язують із творчістю та філософськими мотивами Г. Сковороди та П. Юркевича тощо. Така широка географія обумовлена інтересом, який містив у собі новий погляд і на природу людини, і на його взаємовідносини з трагічною епохою, яка змусила шукати опори буття в самій ідеї існування.

Філософські джерела екзистенціалізму віднаходимо ще в ірраціональній філософії ХІХ століття – філософії німецького романтизму (Ф. Ніцше, А. Шопенгауер).

За влучним зауваженням культуролога та філософа П. Гайденка, «завдання екзистенціалізму – не затушовувати кризу людини, а навпаки – викрити її» [13; 47]. Виходячи з вищесказаного, можна твердити, що екзистенційна філософія розгортає риси індивідуалізму та суб'єктивізму, а її внутрішня структура базується на іманентному «логіко-дискурсивному комплексі само-і-світовідчуження, тобто історично-типовій структурі екзистенціальності особи» [13; 33].

Основна проблема екзистенціалізму – онтологічна, буттєва проблема людини, її внутрішнього стану; проблема духовної кризи, у якій опиняється людина і проблема того вибору, який вона робить.

Екзистенційна філософія розглядає крайнє буття людини, буття на межі, буття в граничних станах – самотності, закинутості, абсурді, відреченості, тузі, відчаю. Отож, екзистенціалісти оперують низкою екзистенціалів – нудьги, нудоти, страху, тривоги, відчаю, хаосу, абсурду, нестерпності, нестабільності, безвиході, тривоги, бунту, які і є екзистенційними дискурсивними аспектами, метамовами, проєкціями на світ,

принципами сприймання й описування світу. Відбувається, так би мовити, духовний протест, бунт особи проти абсурдного світу, власного поневолення та невизначеності, пошук виходу із цієї ситуації, конфлікт, динамізм, рух. Екзистенціалізм проектує радикальну зміну в розумінні та сприйманні людиною свого буття, себе в бутті.

Екзистенціалізм поділяють на три гілки – релігійний (С. К'еркегор, М. Гайдеггер, Г. Марсель, П. Тіліх, Л. Шестов), світський (К. Ясперс, О. Шпенглер, М. Бердяєв) та атеїстичний (Ж.-П. Сартр, А. Камю, С. де Бовуар, Ж. Ануй) тощо. Вони об'єднали в своїй творчості глибоке філософське розуміння основних ідей екзистенціалізму і їх художнє осмислення в творах літератури. Саме французький атеїстичний екзистенціалізм найбільше вплинув на англійський філософський роман екзистенціалістської орієнтації ХХ століття (і на творчість А. Мердок, зокрема).

Релігійний екзистенціалізм еволюціонує зі свободи до пізнаної необхідності, яку можна здійснити у спосіб самореалізації через Бога і в Бозі. Натомість атеїстичний екзистенціалізм виходить з тези: «Бога немає», «Бог помер», що й підтверджує абсурдом і хаотичністю самого буття, в якому людині треба жити. Тому людина повинна покладатися на саму себе без вищого сенсу й благодаті.

Формування екзистенційного способу мислення пов'язане із творчістю датського теолога, філософа, мислителя ХІХ ст. – С. К'еркегора. С. К'еркегор уперше застосував фундаментальну метафору екзистенційної філософії – поняття «екзистенції», що позначає специфічне існування людини як духовної, унікальної, неповторної особистості.

Філософ визначає «три стадії висхідного руху людини від неавтентичного буття («несправжнього існування») до автентичного («справжнього існування»): естетичну, етичну та релігійну. На (естетичній)

стадії людині притаманне розпорошення себе на рівні відчуттів, імпульсів, емоцій, а також на прагнення до чуттєвої насолоди, відчуття цього прагнення та формування його в собі. На цій стадії в людини відсутня релігійна віра, віра в Бога, спасіння, в трансцендентне та вище – духовне буття.

На другій же – етичній стадії – людина приймає загально визнані моральні стандарти та зобов'язання, що їй надає форми та логічності її екзистенції. Проте людина цих правил та настанов у собі не відчуває, а проектує їх шаблонно, за аналогією – без віри, внутрішньої потреби та глибокої чуттєвості.

Найвищою стадією існування, за С. К'еркегором, є релігійна стадія, на якій людина перемагає суспільну й моральну залежність – вона відмовляється від попередніх форм світосприйняття, обирає страждання за принцип існування й у такий спосіб прилучається до долі Христа, наближається до найвищого ідеалу – Бога. За К'еркегором, людина, котра віднаходить спасіння в Бозі через віру в нього, «стає тим, ким вона насправді повинна стати, тобто індивідуальністю перед лицем Бога».

«Екзистенціалізм у літературі виникає між двома світовими війнами – як літературна естетика та філософсько-критична методологія. «Світова війна підкреслила катастрофічність, беззахисність людського життя й огорнула відчаєм, жахом людину, загостривши цим відчуття ворожості світу. У результаті відбулося знецінення цінностей, життя втратило логічність, зміст, сенс, віру, сутність».

У європейській літературі екзистенціалізм пов'язаний з такими літературними «хвилями» як «втрачене покоління» (Е. Хемінгуей, Е. Ремарк, Г. Гессе, Г. Марсель.) Письменники-екзистенціалісти розгортали композиційно-сюжетну канву твору крізь призму філософії «безвиході», відчаю, безнадії, яка й надавала їхнім текстам екзистенційного відтінку.

Увага англійських письменників до екзистенціальних проблем, а не до самого екзистенціалізму позначилася у творчості цілого ряду жінок-романісток, серед яких видне місце належить Мюріел Спарк (народ. в 1918 р.). Вона переконливо довела у своїй творчості, що національна англійська сатирична традиція міцно ввійшла у художнє бачення письменниць, а ексцентричність і витонченість творчої фантазії зробили цю традицію новаторською, оскільки добре відоме виступає в незвичайному, загадковому й навіть немислимому висвітленні, що нагадує нічні галюцинації або настирливі ідеї.

Романи М. Спарк своєю калейдоскопічністю нагадують лабіринти фантазії А. Мердок, але в них обрані інші аспекти людського існування. Місця дії романів Спарк різні, у ряді випадків надзвичайно незвичайні, герої – теж досить своєрідні фігури, відзначені настирливими ідеями про смерть, свідомістю своєї вибраності, важливості й необхідності своєї праці.

Таким чином, екзистенціалізм став філософською основою творчості ще однієї англійської письменниці – Айріс Мердок. Її перу належать добутки, зовсім різні по характеру і змісту, але всім їм властиві деякі особливості. Мердок завжди акцентує увагу на внутрішньому світі своїх героїв, що не підкоряється ніяким законам, крім суб'єктивних прагнень особистості. Обставини зовнішнього світу цікавлять письменницю тільки з погляду їхнього впливу на людину; як переконаний екзистенціаліст, Мердок вважає зовнішню дійсність мало значущою, оскільки вона є «ніщо». Тільки індивідуальне буття має значення.

Персонажі Мердок заражені егоїзмом і себелюбністю, відомою відчуженістю й винятковою нездатністю розуміти один одного. Моральні цінності, в ім'я яких живуть й існують герої Мердок, виявляються ілюзіями, грою розуму, складними хитросплетеннями пам'яті й життєвих ситуацій,

часто непередбачених. Але очевидно, що світу зла повинен протистояти хоча б умовний, театралізований світ добра, любові, шляхетності й чесності.

У романах Мердок превалює людська непередбачуваність, непередбаченість людської долі, випадковість й алогічність зв'язків і взаємин.

Причинно-наслідкові зв'язки не важливі для екзистенціалістів, важливо тільки саме незбагненне буття людини. Відбити це буття з мінімальними перекручуваннями є завданням письменника. Порушені на початку ХХ століття проблеми стали об'єктом художнього переосмислення в творчості повоєнного покоління письменників, захопленого морально-етичною та світоглядною концепцією екзистенціалізму. Хоча екзистенціалізм і не можна назвати пануючим світоглядом англійської інтелігенції 40-50-х рр., все ж передумови для його рецепції були: суспільний клімат, відчуження у ньому особистості, влада стандарту, панування над людиною матеріального світу тощо. Спосіб жанрово-структурної організації англійського роману «філософської тенденції», репрезентованого К. Вілсоном, В. Голдінгом та А. Мердок, свідчить про його типологічну спорідненість з прозою А. Камю та Ж.-П. Сартра. Водночас він позначений національною своєрідністю, що дозволило дослідникам (Г. Анікіну, В. Івашовій, Н. Міхальській, А. Саруханяну та ін.) говорити про унікальність літературної версії філософії існування, запропонованої англійськими майстрами пера.

У К. Вілсона, В. Голдінга, А. Мердок спостерігається чітко виражена авторська позиція, яка формувалась як на базі національної традиції, так і в результаті критичного переосмислення ключових концепцій французьких екзистенціалістів. Кожен пропонує власне вирішення світоглядно-естетичних завдань, при цьому всіх об'єднує інтенція вказати на нові шляхи виходу за межі абсурдного буття. Так, у А. Мердок спостерігаємо поєднання авантюрних, подекуди детективних сюжетних колізій з глибоким

психологічним аналізом внутрішнього буття людини; для В. Голдінга домінуючою є морально-етична складова його притчових творів; К. Вілсон обрав для творчих досліджень безпосередньо людську свідомість, використавши фантастику для обрамлення філософських ідей.

Письменники розуміли, що у ХХ ст. світова спільнота опинилася перед вибором шляху в майбутнє, і від цього вибору залежить саме її існування. Тому з тривогою постійно порушували цю проблему. Одні віддавали перевагу формам умовним, алегоричним, інші — життєподібним. Французький письменник Робер Мерль та американський митець Рей Бредбері звернулися до жанру роману-антиутопії, зосередивши увагу на бездуховності тоталітаризму, небезпеці ідеологічних чвар, які можуть призвести до катастрофи.

Незважаючи на зовнішню несхожість творчих манер письменників, можемо виокремити щонайменше три складові, які формують основу їхньої екзистенціалістської парадигми – це психологізм, інтелектуальність та філософічність. На відміну від своїх попередників (В. Вульф, О. Гакслі, Р. Олдінгтона), автори середини століття створюють героїв-шукачів, які позиціонують себе як неординарні особистості, що готові переосмислити власний досвід та вийти на вищий духовно-інтелектуальний рівень. Для А. Мердок такий шлях полягав у зміні ставлення до незлагодженості та випадковості зображуваних

подій, у В. Голдінга основним є сприйняття та примирення доброго й злого начал у людській особистості, для К. Вілсона ключовим принципом є віра в людину та в необмежені можливості її свідомості.

Висновки. У літературознавстві екзистенціалізм постає як філософський та психоаналітичний концепт, що сприяє оцінці ситуації окремої літературної епохи в загальному історичному контексті. Зміна століть з усіма політично-

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

суспільними катаклізмами зумовила переоцінку базових підвалин людської свідомості та сприяла вивільненню прихованих модусів суб'єктивного сприйняття власного «я». Саме суб'єктивність та індивідуалізм становлять «серцевину екзистенціалізму».

Екзистенціалізм – один з основних напрямків філософії ХХ і початку ХХІ століття, який ставить в основу ірраціональність буття людини та уявлення про нерозчленовану цілісність суб'єкта і об'єкта в акті переживання. Екзистенціалізм є глибоко емоційним, естетичним і духовним виміром сучасної особистості Західної цивілізації у всій сукупності її світоглядних, ідейних, психологічних протиріч і конфліктів. Ця «філософія життя», або екзистенція, являє собою свого роду порив, який не пізнати ні науково, ні раціонально; впорядкованість йому надає глибинне усвідомлення людиною кінця свого життя. Під знаком «буття», «ніщо», «страху», «приграничної ситуації» тощо, людина не тільки робить смерть наріжним каменем свого існування, а й визначає неповторність своєї долі, суто особистісного переживання часу. Звідси й особливий інтерес екзистенціалістів до «проблеми вибору», тієї трагічної ситуації, коли індивід, стикаючись зі смертю, самогубством, відчаєм, почуттям провини, «занедбаністю в світі», пов'язує їх як негативно даний абсолют зі своїм пошуком сенсу – «надією», «свободою бути самим собою».

Перша половина ХХ століття – це час глибинних, доленосних змін в європейській культурі, відбувається розпад і девальвація цінностей, які століттями фундавали та визначали її: ідеали розуму, прогресу, науки, свободи, істини, раціональності вже не є змістожиттєвими орієнтирами західної людини. Почуття глибинної історичної кризи охоплює в цей час всю європейську культуру, символами чого можуть служити величезна популярність шпенглерівської концепції «западу Заходу», що прийшла на

зміну еволюційно-оптимістичним гегельянським історично-філософським побудовам, а так само, та широка популярність, яку набувають ідеї «ентропії», «зростання хаотичності в світі», «теплової смерті Всесвіту» класичної термодинаміки, які змінюють інтерес до дарвінівської теорії еволюції.

Тому, в пошуках морально-філософської опори, філософам-екзистенціалістам довелося звернутися до спадщини Ф. Ніцше. Апелюючи і відштовхуючись від ніцшеанської філософії, і, в першу чергу, концепту «смерті Бога», який був у якості прозріння глибинних підстав буття європейської культури, мислителі, що належать до парадигми екзистенціалізму, намагалися проаналізувати і знайти вихід з кризового стану сучасності.

Все різноманіття інтерпретацій тези Ф. Ніцше «Бог мертвий» в екзистенціальній філософії базується на двох підставах. По-перше, представники екзистенціалізму здійснюють рішучий вихід за рамки класичного категоріального апарату бінарних опозицій «трансцендентного» і «іманентного», «тимчасового» і «вічного», який служив системою відліку для осмислення відносин «Бог–людина». По-друге, філософи-екзистенціалісти кваліфікують кризу ідеї Бога в європейській культурі як подію з безліччю смислів і наслідків, найрадикальніших для всієї європейської культури.

Стає ясно, що людина зовсім не складається з невідомо як взаємодіючих, в корені один одному протилежних, «матеріальної» і «пізнає» субстанцій, що не існує «чистого» пізнання і «незацікавленого споглядання». Людина є цілісною особистістю і будь-який акт її пізнання «носить емоційно-пристрасний характер», є «боротьба за смисл». Більш того, почуття людини і її вольові інтенції мають онтологічний характер: «турбота», «жах»,

«нудота», «почуття абсурду», «бунт» і «любов» проектується на структуру буття, розкривають людину назустріч світу, і утворюють той допредикативний, дологічний трансцендентальний горизонт який дає «сене» суцього. Як зазначає російський філософ М. Бердяєв: «Існують трансцендентальні пристрасті і почуття, і вони – перш за все і створюють наш світ, нашу реальність» .

Таким чином, філософія екзистенціалізму несе на собі відбитки певних парадигмальних світоглядних змін, що відбулися в європейській культурі в першій половині ХХ століття, які можуть бути взаємопов'язані з втратою ідей Бога як домінуючої ролі в мисленні західної людини, і таким чином співвіднесені з семантикою слів Ф. Ніцше – «Бог помер».

Основними поняттями, які були сформовані екзистенційним світоглядом можна вважати: світ як хаос, екзистенціалістський страх, перебування особистості і соціуму у постійній боротьбі. Людині постійно нав'язують йому свою ідеї, волю та мораль, тому найвищою життєвою цінністю оголошена свобода особистості, а її існування розглядається як драма свободи.

Список використаних джерел:

1. Волощук Є. Духовні і художні здобутки літератури екзистенціалізму / Є. Волощук // Зарубіжна література. – 2000. – № 20.
2. Література Англії. ХХ ст. За ред. К. Шахової. – К., 1993.
3. Наливайко Д. С., Шахова К. О. Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму. Підручник. – К., 2001.
4. The Norton Anthology of English Literature. In 2 volumes. W.W.Norton and company. New York. London. 7th edition. 2000.

§7.6 ОСОБЛИВОСТІ ДУАЛЬНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВИТИ (Павлюк О.М., Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)

Вступ. Сучасне вище освітнє середовище постійно еволюціонує, адаптуючись до вимог сучасного ринку праці та потреб суспільства. Однією з інноваційних педагогічних концепцій, яка здобуває все більше популярності, є дуальна форма навчання. Цей підхід поєднує теоретичне навчання в університетському середовищі з практичним навчанням у реальних умовах робочого оточення. Дуальна форма навчання відкриває нові можливості для здобувачів отримувати не лише теоретичні знання, а й практичні навички, необхідні для успішної кар'єри.

Україна, як і багато інших країн світу, активно впроваджує дуальну форму навчання в закладах вищої освіти. Ця ініціатива спрямована на підготовку конкурентоспроможних фахівців, які мають не лише теоретичні, а й практичні навички, що відповідають вимогам сучасного ринку праці. Дуальна форма навчання стає ефективним інструментом у вдосконаленні якості освіти та підвищенні зайнятості випускників.

Питанню дуальної освіти приділяється певна увага в науковому колі. Існують окремі напрацювання дослідників щодо проблеми наукового понуку. Так, С. Амеліна висвітлила особливості дуальної системи вищої професійної освіти у навчальних закладах Німеччини; Я. Довгенко, Л. Яременко, О. Яременко представили напрацювання стосовно впровадження дуальної освіти у виші: переваги та ризики; Н. Кулалаєва здійснений SWOT-аналіз упровадження елементів дуальної форми навчання в професійну підготовку майбутніх кваліфікованих робітників та ін. [1-2; 5]. Однак питання дуальної форми навчання в закладах вищої освіти потребує уточнення та систематизації, й виокремлення її особливостей.

Виклад основного матеріалу. Дуальна форма здобуття фахової передвищої та вищої освіти – це спосіб здобуття освіти, який передбачає поєднання навчання в навчальних закладах та інших суб'єктах освітньої діяльності з навчанням на виробництві на підприємствах, в установах та організаціях для засвоєння результатів програми, поглиблення практичних навичок та набуття певної кваліфікації. У вищій освіті дуальна форма є одним із способів здобуття освіти для студентів денної форми навчання. Основними завданнями дуальної форми здобуття фахової передвищої та вищої освіти є:

1) підвищення якості підготовки фахівців, які складають основу трудового потенціалу для інноваційного розвитку економіки, відповідно до сучасних вимог ринку праці та потреб роботодавців шляхом: модернізація змісту та методики реалізації практичної складової навчального процесу; підвищення мотивації здобувачів освіти до навчання; посилення ролі роботодавців у системі підготовки фахівців на всіх етапах – від участі у формуванні змісту освітніх програм до оцінювання результатів навчання;

2) підвищення конкурентоспроможності випускників навчальних закладів, скорочення термінів їх адаптації до професійної діяльності, сприяння зростанню зайнятості молоді;

3) зміцнення механізму, що забезпечує інтеграцію освіти, науки та практичної діяльності в усіх галузях економіки, для постійного поступального руху завдяки тісній співпраці та прискореному обміну знаннями та інноваціями [6, с. 1-2].

Батьківщиною дуальної освіти є Німеччина. Саме там вперше запровадили принцип навчання 70/30. Він передбачає 30% навчання з вивченням теорії в закладі освіти та 70% практики на підприємствах. Так, у Німеччині та Швейцарії у закладах професійно-технічної освіти учні можуть

одночасно навчатися та працювати вже після 9 класу. А під час роботи на підприємстві підлітки отримують заробітну плату. Такий підхід допомагає адаптувати освітні програми до умов ринку праці, зменшити безробіття та стимулювати економічний розвиток країни. В Україні також впроваджують дуальну освіту, проте з цим виникають певні труднощі [7].

Прагнення увійти в Європейський простір вищої освіти, Україна активно вивчає зарубіжний досвід навчання та викладання та прагне впроваджувати свої передові ідеї у підготовку студентів вищих навчальних закладів. Однією з таких ідей є узгодженість теоретичної та практичної підготовки майбутніх спеціалістів різної кваліфікації завдяки використанню дуальної форми отримання вищої освіти [9].

Як кожна проблема наукового пошуку так і питання дуальної освіти має свої історичні аспекти. Погоджуємося з О. Кравченко, що у закладах вищої освіти Німеччини, Польщі, Венгрії Австрії, Франції, Нідерландів переважає саме практична складова освітнього процесу. Чергування періодів теоретичного навчання й практичної підготовки на виробництві широко застосовується у дуальних закладах освіти цих країн. Дослідження історичних аспектів розвитку та функціонування дуальної освіти в різних країнах світу дає змогу визначити її роль та соціальну ефективність для розвитку вітчизняного освітнього середовища. Дуальна освіта є одним із перспективних напрямків співпраці бізнесу, навчальних закладів, державних органів та установ. Така організація підготовки майбутніх спеціалістів підвищує рівень їх професійної підготовки, надає можливість молоді проходити виробничу практику на виробництві та виконувати реальні професійні завдання. Серед характерних особливостей дуальної освіти посилення практичної складової навчального процесу, інтеграція навчальної та трудової діяльності студентської молоді, оновлення стандартів освіти відповідно до запитів потенційних роботодавців та вимог ринку праці [3, с. 30].

Дослідницею І. Хомишин виділено низку переваг дуальної системи підготовки, затребуваних ринком праці фахівців, перед «традиційною» системою навчання і для випускників і для роботодавців, а саме:

- відповідність змісту освіти сучасному рівню виробництва;
- знайомство студентів із корпоративною культурою підприємства, його особливостями;
- зведення до мінімуму витрат із соціальної та трудової адаптації випускника в новому трудовому колективі;
- використання в навчальному процесі сучасного обладнання в умовах реальних виробничих майданчиків;
- відбір найкращих кадрів для роботодавця;
- державна підтримка підприємства;
- підвищення іміджу підприємства, організації та ЗВО та ін. [8, с. 124].

О. Кравченко припущено, що підготовка майбутніх спеціалістів за дуальною формою отримання вищої освіти буде ефективною за таких умов:

- узагальнення та поширення інформації про перспективи та переваги дуальної форми навчання студентів;
- розробку освітніх програм з урахуванням вимог і потреб роботодавці;
- формування професійних умінь і навичок здобувачами освіти на базі суб'єктів господарювання, які є партнерами закладів освіти;
- оперативне реагування закладу освіти на потреби ринку праці через модернізацію навчального процесу (застосування активних форм організації навчання, впровадження інноваційних педагогічних технологій);
- забезпечення гнучкості, мобільності навчання, шляхом внесення змін згідно з запитів роботодавців;
- проведення практичних занять на базі суб'єктів господарювання;

– участь суб'єктів господарювання у розробці навчальних планів, визначенні тем курсових і дипломних робіт, оцінюванні навчальних досягнень студентів;

– забезпечення гнучкого навчального графіка заняття та роботи, погоджені з дуальними партнерами навчального закладу [67].

Науковців до переваг дуальної освіти відносять: формування професійних компетенцій студентів з урахуванням специфіки роботи; випускники закладів вищої освіти матимуть можливість після закінчення навчання працевлаштуватися на підприємствах баз практики; використання системи договорів між магістрантами та підприємствами, які сприятимуть підготовці молодих спеціалістів за спеціальним навчальним планом у рамках безперервного навчального процесу; випускник не буде потребувати подальшого працевлаштування, психологічної та професійної адаптації, що позитивно впливає на загальні результати діяльності підприємств. Згодні, що дуальна освіта сприятиме переходу на якісно новий рівень підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних спеціалістів. Разом із тим, також погоджуємось з дослідниками, що необхідно звертати увагу стосовно ризиків щодо дуальної освіти: відсутність вітчизняного досвіду, методів уніфікації теоретичної та практичної підготовки, недосконалість і нестабільність вітчизняного ринку праці, невідповідність закладів вищої освіти до інновацій, небажання співпрацювати та нести відповідальність за підготовку молодих кадрів та ін. [2].

Отже, дуальна форма навчання в закладах вищої освіти відрізняється від традиційної університетської моделі тим, що поєднує в собі теоретичне навчання в аудиторіях з практичною роботою в реальних умовах робочого середовища, а саме має:

1) практичну орієнтованість (дуальна форма навчання надає студентам можливість здобувати не лише теоретичні знання, а й практичні навички, які вони можуть застосовувати безпосередньо в реальному житті і роботі);

2) збільшення шансів на зайнятість (студенти, які проходять дуальну форму навчання, зазвичай мають кращі шанси на зайнятість після закінчення навчання, оскільки вони мають практичний досвід роботи відразу після отримання диплому);

3) співпрацю з підприємствами (ця форма навчання передбачає активну співпрацю університетів з підприємствами, що дозволяє створювати програми, що відповідають потребам ринку праці);

4) розвиток професійних мереж (студенти, які навчаються в дуальній формі, мають можливість будувати корисні професійні контакти ще під час навчання, що може бути корисним при пошуку роботи в майбутньому);

5) підвищення мотивації (відчуття того, що їх навчання має прямий вплив на їх майбутню кар'єру, може підвищити мотивацію студентів і зробити навчання більш ефективним) та ін.

В цілому, дуальна форма навчання є ефективним інструментом для підготовки студентів до реальних викликів на ринку праці, оскільки поєднує теоретичні знання з практичними навичками, що є ключовими для успішної кар'єри. Погоджуємося з дослідниками, стосовно того, аби дуальна освіта в Україні удосконалилася, необхідно здійснити чи вдосконалити низку заходів:

- розвивати партнерство з роботодавцями;
- надати викладачам та тренерам необхідні навички та знання для здійснення ефективного навчання на дуальній формі;
- забезпечувати належне фінансування;
- створити належні умови для практичного навчання та ін. [7].

Отже, тема дуальної форми навчання є дуже актуальною та цікавою, оскільки вона сприяє практичному застосуванню знань і підготовці студентів до професійної діяльності. Дуальна форма навчання є інноваційною моделлю, що поєднує теоретичне навчання в університетах з практичним

навчанням у реальних робочих умовах в підприємствах чи організаціях. Студенти отримують можливість навчатися, працюючи безпосередньо на підприємстві. Це дозволяє їм здобувати практичні навички, необхідні для подальшої професійної діяльності. Студенти працюють під керівництвом досвідчених фахівців, що дозволяє їм отримати реальний досвід роботи в обраній галузі та засвоїти кращі практики. Дуальна форма навчання дозволяє студентам застосовувати теоретичні знання, отримані в університеті, у практичних ситуаціях на робочому місці. Це сприяє глибшому засвоєнню матеріалу та розвитку критичного мислення. Працюючи в реальних умовах, студенти можуть краще зрозуміти свої сильні та слабкі сторони, виявити свої інтереси та підготуватися до майбутньої кар'єри. Випускники, які пройшли дуальну форму навчання, мають кращі шанси на працевлаштування, оскільки вони мають не лише академічні знання, але й практичний досвід, що цінують роботодавці.

Загалом, дуальна форма навчання виявляється важливим інструментом для підготовки кваліфікованих фахівців, здатних впроваджувати інновації та розвивати галузі в майбутньому. Вона сприяє взаємодії між університетами та підприємствами, сприяючи вирішенню реальних проблем та підвищенню конкурентоспроможності економіки.

Висновки. Таким чином, в процесі дослідження встановлено, що дуальна форма навчання в закладах вищої освіти має кілька особливостей, серед яких можна виділити:

- 1) поєднання теорії і практики (студенти отримують можливість не лише вивчати теоретичні знання, але і здійснювати практичну роботу безпосередньо на робочому місці, отримуючи реальний досвід у своїй обраній галузі ще під час навчання);

2) партнерство з підприємствами (у дуальній формі навчання заклади вищої освіти співпрацюють з підприємствами або організаціями, де студенти проводять частину свого часу);

3) індивідуальний підхід до навчання (дуальна форма навчання часто дозволяє студентам мати більше індивідуальних консультацій та підтримки з боку викладачів та менторів у підприємствах);

4) підвищення мотивації до навчання (можливість застосування отриманих знань у реальній практиці може підвищити мотивацію студентів до навчання, оскільки вони бачать пряму користь від своїх зусиль);

5) створення мережі контактів (під час дуального навчання студенти мають можливість збудувати цінні професійні контакти в своїй галузі ще до завершення навчання);

б) розширення географічного охоплення (деякі програми дуального навчання можуть включати можливість вивчення та практики в інших містах або навіть країнах, що дозволяє студентам отримати міжнародний досвід та розширити свої горизонти);

7) оплата за навчання (у деяких випадках студенти, які обирають дуальну форму навчання, можуть отримувати оплату за свою практику або роботу на підприємстві);

8) можливості для відкриття власного бізнесу (отримання практичного досвіду та підтримка з боку підприємств може надихнути студентів на створення власних стартапів або бізнесів в обраній галузі).

Список використаних джерел:

1. Амеліна С. М. Особливості дуальної системи вищої професійної освіти у навчальних закладах Німеччини : зб. наук. праць «Проблеми трудової і професійної підготовки». 2010. Вип. 15. С. 107–112.

2. Довгенко Я., Яременко Л., Яременко Ю. Впровадження дуальної освіти у виші: переваги та ризики. *Економіка та суспільство*. 2021. № 28. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-29> (дата звернення: 01.05.2024).
3. Кравченко О. Л. Деякі аспекти історичного розвитку дуальної освіти. *Педагогічні науки. «Молодий вчений»*. № 8 (84) серпень, 2020. С. 27-31. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/761/734> (дата звернення: 01.05.2024).
4. Кравченко О. Л. Дуальна освіта в Україні: від концепції до практики. *Педагогічні науки. «Молодий вчений»*. № 2 (90) лютий, 2021. С. 64-69. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/373/362> (дата звернення: 01.05.2024).
5. Кулалаєва Н. В. SWOT-аналіз упровадження елементів дуальної форми навчання в професійну підготовку майбутніх кваліфікованих робітників. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка : зб. наук. праць*. 2018. Вип. 15. С. 51–59.
6. Про затвердження Положення про дуальну форму здобуття фахової передвищої та вищої освіти. Наказ МОН № 426 від 13.04.2023 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/89459/ (дата звернення: 01.05.2024).
7. Троян І. Вчитися та заробляти: що таке дуальна освіта та як вона працює за кордоном і в Україні. *Нова українська школа*. URL: <https://nus.org.ua/articles/vchytysya-ta-zaroblyaty-shho-take-dualna-osvita-ta-yak-vona-pratsyuye-za-kordonom-i-v-ukrayini/> (дата звернення: 01.05.2024).
8. Хомишин Ірина Запровадження дуальної форми навчання у сфері вищої освіти України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. №1 (25). С. 120-126. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zaprovadzhennya-dualnoyi-formi-navchannya-u-sferi-vischoyi-osviti-ukrayini> (дата звернення: 01.05.2024).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

9. Ярошенко О. Г. Перспективи застосування дуальної форми здобуття вищої освіти у підготовці майбутніх учителів // Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2023 р., м. Тернопіль). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 99-102. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/28874> (дата звернення: 01.05.2024).

§7.7 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ РОМАНУ "КЕНТАВР" ДЖОНА АПДАЙКА (Пойкан Т.Є. Херсонський національний технічний університет, Стеценко Н.М., Херсонський національний технічний університет, Байша К.М., Херсонський національний технічний університет)

Вступ. Питання перекладу реалій у художній літературі становить складний аспект міжкультурної комунікації, що привертає увагу як дослідників лінгвістики, так і літературознавців. У цьому контексті особливо важливим є вивчення перекладу реалій у творах, що мають виражений культурний контекст. Одним із таких творів є роман "Кентавр" американського письменника Джона Апдайка. У зв'язку з унікальною сюжетною лінією та глибоким смисловим наповненням, роман "Кентавр" Апдайка відзначається наявністю великої кількості різноманітних реалій, що відображають американську культуру, історію та менталітет. Такий багатий культурний контекст ускладнює завдання перекладача, який повинен забезпечити максимально точно відтворення авторської ідеї та атмосфери твору для аудиторії іншомовного читача.

У сфері сучасних досліджень вітчизняної та міжнародної перекладознавчої науки активно просувалося вивчення перекладу реалій, використовуючи науково-логічний підхід та специфічні методології. Роботи таких дослідників, як А. Федорова, Р. Зорівчак, С. Влахова та С. Флоріна, О. Ахманової, О. Кундзіча та В. Розенцвейга, Клаудії Кінг та Пітера Ньюмарка, присвячені питанням визначення, класифікації та методів відтворення реалій. У своїх дослідженнях учені розглядають концептуальні підходи до визначення та класифікації реалій, а також теоретичні та практичні методи і способи інтерпретації як важливої складової культурного

впливу. Серед відомих зарубіжних дослідників, які звертали увагу на ці проблеми, є Герта Йегера, Отто Каде, Альбрехт Нойберт та Мосісілі Себотс. Саме вони підкреслюють, що для точного відтворення "реалій" перекладачеві слід використовувати різноманітні засоби.

У нашій роботі ми спробуємо розглянути теоретико-методологічні аспекти та важливі фактори перекладу реалій у романі "Кентавр", аналізуючи їх типи та стратегії перекладу, використані перекладачем для передачі специфіки американської культури й менталітету через призму мовних і культурних перепон. Для досягнення цієї мети ми звернулися до сучасних теорій перекладу та методологічних підходів, що допоможуть нам розкрити особливості перекладу реалій у даному художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших науковців, хто досліджував реалії як лінгвістичне явище, згадавши їх у монографії «Про художній переклад» (1940 рік), був науковець А. Федоров. За його визначенням, цей термін відображає унікальні аспекти національної колоритності у суспільному та локальному середовищі [3, с. 233]. Професорка Роксалана Зорівчак має схожу думку, розглядаючи реалії як "моно- та полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких містить (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача [цит. за 3, с. 233].

Необхідно звернути увагу на появу даного поняття і його запровадження в українське перекладознавство. Лексичний аспект, що зазвичай позначається терміном "*реалія*", увійшов у сферу перекладознавства завдяки болгарським вченим С. Влахову і С. Флоріну у 1960-х роках [7, с. 69]. Вважаємо, що саме вони надали найточніше визначення, адже в їх концепції реалії – це набір слів і виразів у мові, що відображають назви предметів,

понять, географічні або історичні аспекти народу, нації, країни, племені чи регіону. Варто зазначити, що ці терміни не мають точних еквівалентів у інших мовах і не можуть бути перекладені в загальному контексті через свою унікальність, однак це не позначає їх як взагалі неперекладні одиниці мовлення [3, с. 233].

В українській науковий ужиток дане поняття ввів письменник О. Кундзіч, характеризуючи реалії як неперекладні лексеми. Обґрунтував він таку думку, звернувши увагу на народні пісні, що також є реаліями певного народу світу і зазвичай не перекладаються [5, с. 6]. Однак, на нашу думку, у сучасному дискурсі це твердження є частково хибним. Адже із розвитком мови та наявними способами перекладу є можливість перекласти більшість існуючих реалій іншою мовою, обравши певну стратегію.

Незважаючи на здебільшого схожі визначення поняття слів-реалій, існують різноманітні їх класифікації. У нашій роботі ми зупинимося на одній з найбільш детальних. Ця класифікація, розроблена болгарськими науковцями С. Влаховим і С. Флоріном, сприяє кращому розумінню терміну та дозволяє глибше вивчати його особливості.

Усі реалії було розподілено таким чином:

1) географічні (об'єкти фізичної географії – *Чорне море, Кримські гори, Mississippi River*;

- об'єкти, пов'язані з людською діяльністю – *Silicon Valley, Чорнобиль*;

- найменування ендеміків – *Scottish primrose (Primula scotica), Кримський середземноморський скороплав*;

2) Етнографічні:

- побут (їжа та напої, одяг, житло та меблі, посуд, транспорт) – *вареники, глечик, mason jar*;

- праця (люди, організація праці та знаряддя) – *коваль, musket*;
 - мистецтво (музика та танці, музичні інструменти, виконавці, фольклор, предмети мистецтва, свята та ігри, міфологія та культу, календар) – *гопак, трембіта, Кобзар, маланка, blues guitar, thanksgiving*;
 - етнічні об'єкти (етноніми, прізвиська, назви осіб за місцем проживання) – *Мельник, New Yorker*;
 - одиниці мір та грошові одиниці – *гривня, dollar, foot*;
- 3) Суспільно-політичні (адміністративно-політичні) – *область, county*;
- органи влади – *Верховна Рада, Congress*;
 - суспільно-політичне життя – *Антикорупційне Бюро (НАБУ), Capitol, Lobbying*;
 - воєнні реалії – *ССО ЗСУ (Сили спеціальних операцій Збройних сил України), September 11 Attacks*, [6, с. 58-61; 8 с. 117].

Маємо підкреслити, що класифікуючи реалії, особливу увагу науковці приділили екстралінгвістичним та лінгвістичним принципам. Як наслідок це дозволило розглядати їх за місцевим поділом:

- 1) у площині однієї мови – власні (національні, локальні, мікрореалії) та чужі (інтернаціональні та регіональні);
- 2) у площині двох мов – внутрішні (належать одній із двох мов) та зовнішні (чужі обом мовам) [6, с. 61].

Застосувавши лінгвостилістичний метод, нами було виявлено риси індивідуального стилю автора та специфіку твору Джона Апдайка "Кентавр". Американський письменник, романіст, літературний критик та сценаріст, у своїх творах він вдало використовує символізм, міфологію та розмаїття художніх засобів. Зокрема, завдяки влучному використанню алегорії та іронії його творчість глибоко та змістовно розкриває внутрішні конфлікти та складнощі людської природи [1; 2]. Ці мовні техніки надають його

оповіданням живого характеру та емоційної насиченості, роблячи читача активним спостерігачем за зовнішніми обставинами та внутрішнім світом персонажів. Такий підхід відображає неоміфологічну інноваційність письменника [4, с. 17], що робить його творчість надзвичайно атрактивною та актуальною для сучасної літературної аудиторії.

Водночас нами встановлено такі особливості роману "Кентавр": багатогранний та неоднорідний сюжет; головні персонажі – звичайні американці, що підкреслює повсякденність; автор поєднав реалізм, міфологію та фантастику, створюючи унікальну атмосферу; введення міфологічних сюжетів та героїв для особливого аналізу психологічних, філософських та морально-етичних проблем людського існування.

Послугуючись розглянутою класифікацією реалій, інформацією про ідіостиль автора, специфіку структури та сюжету роману "Кентавр", нами проаналізовано 159 реалій, вилучених методом наскрізної вибірки із твору художньої літератури. Таким чином, реалії роману Джона Апдайка можемо категоризувати у такий спосіб:

Міфологічні реалії (міфоніми, міфоантропоніми, міфотопоніми; міфоантропоніми та міфоніми в поєднанні з титулами). Важливо відзначити, що у романі широко використовується цей тип реалій, що пояснюється необхідністю підтримувати фантастичний світ для створення відповідної атмосфери. Наприклад, *Hundred-handed; goddess; Ixine; Chiron; Kronos; Troy; Styx; Tartaros; Zeus, Lord of the Sky, cloud-gathering king of the weather.*

Географічні (топоніми). Ці реалії допомагають читачеві максимально наблизитися до розуміння того, де саме відбуваються події в реальному світі. Наприклад, *Kramer place; Bertha Furnace Station; Fire Hill; Elm Street; Esso; Passaic Avenue; Fort Dix; Pennsylvania; West Virginia.*

Об'єкти матеріальної культури/етнографічні реалії (будинки, організації/товариства, найменування мір та грошових одиниць, транспорт),

тобто ті, що характерні для дійсності у романі та важливі для сюжетної лінії й сприяють повному зануренню у художній текст. Наприклад: *miles; 5¢; Buick; feet; Lincoln; Mobilgas; General Electric; Ten Mile Inn; Clover Leaf Dairy; Acme's; Osiris*.

У результаті нашого дослідження встановлено, що найбільш частотними є саме міфологічні реалії – 67,3 %. Це зумовлено специфікою твору та авторським стилем. Наступними є географічні об'єкти – 19,5 % і менш численну групу складають об'єкти матеріальної культури/етнографічні реалії – 13,2 %.

Український переклад роману Джона Апдайка "Кентавр", здійснений українською перекладачкою Марією Габлевич, було опубліковано у 1988 році. Далі ми зупинимося на порівнянні реалій з оригіналу твору та способах їх відтворення перекладачем.

Першим типом реалій для аналізу обрано **міфологічні**, що є головними для створення фантастичного світу. Основним способом перекладу М. Габлевич обрала метод **транслітерації** та **транскрипції**, а також у деяких випадках, поєднувала ці способи для більш адекватного відтворення; вдавалася до пошуку **еквівалентів/відповідників** або перекладу **функціональними аналогами**: *Father Kronos – батько Кронос; Zeus, Lord of the Sky; cloudgathering king of the weather – Зевс, Пан небес, хмаровладний правитель погоди; Poseidon, master of the many-maned sea – Посейдон, володар буйногривого моря; Hundred-handed – Сторуких; Crocuses – Шафран; gods – боги; satyr – сатир* [9; 10]. Вважаємо вибір такої перекладацької стратегії при відтворенні цього типу цілком доцільним, адже надзвичайно важливим є саме збереження оригінальної форми, що сприяє формуванню міфологічного колориту роману. Варто зазначити, що найголовнішою проблемою є ідентифікація таких реалій і перекладачка

цілком впоралась зі своєю задачею, розпізнавши такі елементи і вдало їх відтворивши.

Другим типом реалій, що проаналізовані є **етнографічні реалії/об'єкти матеріальної культури**, серед яких ми виявили назви організацій/товариств/підприємств, транспорту, найменування мір та грошових одиниць. Тут варто зазначити, що перекладачка для кожного випадку обирала найбільш оптимальний варіант відтворення в залежності від їх значення та контексту. Так, нами визначено такі методи перекладу даного типу реалії: **калькування, відповідником, транскрипція та транслітерація, додавання та вилучення** без суттєвих втрат на лексичному та стилістичному рівнях, **часткова компенсація, функціональним аналогом, синонімічна/граматична заміна**, а також **адаптація**. Наведемо приклади: *miles* – миль; *5¢* – 5 центів; *Buick* – "б'юїк"; *feet* – фути; *Lincoln* – "Лінкольн"; *Mobilgas* – "Мобілгаз"; *General Electric* – Фірма "Дженерал електрик"; *Maxwell's Instant* – фірма Махвел; *Ten Mile Inn* – харчевня "Десята миля"; *Potteiger's Store* – крамниці Поттейджер; *Clover Leaf Dairy* – молочна ферма "Трилисник"/молочарня "Трилисник"; *Y* – AMX¹. ¹AMX, Асоціація Молодих Християн – молодіжне товариство. (Тут і далі примітки перекладача); *beside the Acme's parking lot* – на стоянці під магазином "Екме"; *Ritz crackers* – сухе печиво "Ріц" [9; 10]. За нашим переконанням, така стратегія сприяє збереженню адекватності та автентичності тексту оригіналу, а також є зрозумілою та доступною для цільової групи українського реципієнта.

Перекладаючи **географічні** реалії, Марія Габлевич вдається до **калькування, транслітерації та транскрипції, описового перекладу і заміни функціональним аналогом**. Проілюструємо викладене яскравими прикладами з тексту оригіналу та його перекладу: *Olinger* – Олінджер; *Kramer place* – Крамерова садиба; *at the old Bertha Furnace Station* – на

старому вокзалі — на Берта-Фернес; Alton Railroad — олтонська залізниця; Fire Hill — Файр-Хілл; Firetown — Файртаун; above Cedar Top, and the town Honor Roll — на вершині Кедрового горба, пам'ятник героям; Elm Street — Елм-стріт; Pechawnee Avenue — Пічоні-авеню; Weiser Street — Вайзер-стріт; Conrad Weiser Square — Конрад-Вайзер-сквер; up Sixth — по Шостій вулиці; Esso — станція "Ессо"; First Presbyterian Church of Passaic — Першої пресвітеріанської церкви в Пассеїку; New Jersey — штат Нью-Джерсі; West Virginia — Вірджинія; ell Telephone and Telegraph Company — телефонно-телеграфної компанії "Белл" [9; 10].

Широкий спектр вибору різних стратегій, на наш погляд, зумовлений різноплановістю географічних реалій, наявними правилами їх відтворення в українській мові та обраною перекладацькою стратегією. Використання таких методів є зрозумілим та виправданим рішенням при відтворенні даного типу реалій. Однак, ми виявили, що перекладачка зробила помилку, перекладаючи реалію – *West Virginia*, адже її варіант *Вірджинія* це позначення зовсім іншого штату з іншою площею, кількістю жителів та розташуванням. Правильним варіантом у цьому випадку вважаємо використання лексеми – *Західна Вірджинія*. З огляду на виявлену помилку, зауважимо, що перекладач має бути уважним при відтворенні не лише географічних, а й інших типів реалій. Це є важливим, оскільки похибка може спотворити сенс, зміст і як наслідок сприйняття та розуміння культурного аспекту художнього твору.

У результаті проведеного дослідження, шляхом кількісного аналізу встановлено процентне співвідношення між визначеними раніше типами та способами відтворення реалій. Зазначимо, що найчастіше Марія Габлевич обирала метод транслітерації та транскрипції – 45,3 %. Це зумовлено бажанням зберегти оригінальну форму та семантику слова. Перекладачка

відтворювала слова-реалії, вдаючись до таких методів: калькування (8,2 %); переклад еквівалентом (28,3 %) та відповідником (6,9 %); заміна функціональним аналогом (2,5 %); додавання (3,1 %) та вилучення (1,3 %) інформації; адаптація (1,9 %). Серед найменш частотних (кожен з яких складає 0,6 %) – описовий переклад, синонімічна/граматична заміна, часткова компенсація, нульовий переклад.

Висновки. Дослідження роману "Кентавр" Джона Апдайка та його перекладу Марією Габлевич здійснено шляхом значного обсягу статистичних даних та теоретико-методологічних рефлексій. Побудований на теоретичних підходах аналіз тексту, дозволив з'ясувати спектр смислових конструкцій та перекладацьких викликів. Представлені дані свідчать про важливість глибокого розуміння тексту і контексту його перекладу з точки зору перекладача та реципієнта. Порівняльний аналіз перекладацьких рішень підкреслює необхідність творчого та методологічно обґрунтованого підходу до вибору стратегій перекладу.

Таким чином, при перекладі проаналізованих реалій застосовано різні перекладацькі прийоми, їх вибір зумовлений низкою факторів, основні з яких: контекст твору, мета перекладу, відтворення стилістичних особливостей, лексичні та граматичні відтінки, врахування культурних нюансів та наявність умовних еквівалентів у мові перекладу. Врахування усіх чинників сприяє ефективному перекладу та допомагає зберегти автентичність та цінність оригіналу роману в цільовій мові.

Подальші дослідження даної тематики передбачають розширення аналізу перекладацьких прийомів та їх впливу на якість перекладу реалій у художніх творах, що дозволить глибше зрозуміти процес перекладу та виявити оптимальні стратегії для досягнення найкращих результатів у відтворенні реалій.

Список використаних джерел:

1. Габа Д. Ю. Особливості творчого методу в оповіданнях Джона Апдайка. *Вісник науково-методичних досліджень*. 2018. №3 (27). С. 34–38.
2. Джон Апдайк – ЛІТЕРАТУРА АНГЛОМОВНИХ КРАЇН. *Новітня історія зарубіжної літератури*. URL: https://zarlit.com/info/history_novitna/18.html (дата звернення 17.04.2023).
3. Ель Тахраві Б. Б., Манакін В. М. Особливості перекладу реалій. *Вісник студентського наукового товариства*. 2020. №12. С. 232-236
4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Видання 3-тє. *Видавничий центр «Академія»*. Київ. 2014. 368 с. URL: <https://academia-рс.com.ua/product/120> (дата звернення: 17.04.2023).
5. Наталія Абабілова, Ірина Усаченко Реалія як об'єкт досліджень вітчизняних та зарубіжних перекладознавців. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство*. 2017. Вип. 2(28). С. 4-9
6. Удовіченко Г. М. Генеза становлення поняття «реалія» у сучасному перекладознавстві. *Інтелект. Особистість. Цивілізація*. Вип. 12. 2016. С. 52-64
7. Lesia M. Kotsiuk, Oleksii A. Pelypenko, Olha O. Pelypenko Realia in the Beehive by Camilo Jose Cela and its translations. *Studia Linguistica*. 2022. Vol. 20. С. 57-70.
8. Maciej Jaskot, Yurii Ganoshenko. Culturemes and non-equivalent lexis in dictionaries. *Cognitive Studies Études cognitives*. Warsaw. 2015. P. 115-124. URL: <https://doi.org/10.11649/cs.2015.009>
9. Апдайк Дж. Кентавр. Ферма: романи Джон Апдайк / пер. з англ. М. Габлевич; передм. Т. Денисова; іл. худож. Г. Палатнікова. К. : Дніпро, 1988. 447 с.
10. Updike J. *The Centaur*. London: Penguin Books LTD, 1966. 310 p.

§7.8 СЕРЕДОВИЩНА МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ШОСТОГО РОКУ ЖИТТЯ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ФОРМУВАННЯ ЇХ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ (Пономаренко Т.О., Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Кузіна О.Т., Київський столичний університет імені Бориса Грінченка)

Вступ. Актуальність проблеми формування пізнавальної активності у дітей шостого року життя обумовлена тим, що пізнавальна активність є основою засвоєння дитиною культурного досвіду людства, її успішної адаптації до сучасного соціуму, набування життєвої компетентності, життєздатності, обов'язковою умовою формування самостійності, ініціативності, творчості, що, в свою чергу, сприяє її гармонійному розвитку.

На сучасному етапі становлення вітчизняної дошкільної освіти підвищуються вимоги до її якості. Позиція дитини, як активного суб'єкта освітнього процесу, актуалізація її пізнавальної активності є одним з найбільш визначальних чинників якості освіти дітей дошкільного віку. Зважаючи на це, проблема формування пізнавальної активності є однією з найбільш актуальних проблем в сучасній дошкільній освіті.

Результати вивчення різних аспектів проблеми пізнавальної активності людини відображено в низці досліджень таких учених як Г. Костюк, О. Савченко та інших. Окреслено концептуальні ідеї розвитку пізнавальної активності в дітей дошкільного віку (О. Кононко, В. Котирло, С. Ладивір, Т. Ткачук та інші). Розроблено теоретичні положення про структуру пізнавальної активності (О. Брежнєва, В. Котирло, С. Ладивір, Т. Ткачук та інші). Досліджено особливості пізнавального розвитку дітей шостого року життя (Л. Козак, Н. Іваненко та інші). Визначено ефективні форми та методи формування пізнавальної діяльності (Л. Артемова, Г. Беленька, А. Богущ,

К. Волинець, Н. Гавриш, Н. Грама, Н. Голота, Л. Мацко та інші). Разом з тим, проблема формування пізнавальної активності в дітей дошкільного віку є настільки багатогранною, що актуальність її дослідження з часом не втрачається, є незаперечною, відповідає замовленню держави й сучасного соціуму.

Виклад основного матеріалу. Для обґрунтування педагогічних умов ефективного формування пізнавальної активності в дітей шостого року життя ми ґрунтувались на тому, що умова – це сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливає на розвиток певних процесів; до того ж це явище опосередковується активністю особистості, групою певних людей тощо.

Також враховувалось положення щодо необхідності визначення й упровадження ряду педагогічних умов з метою успішного досягнення конкретних цілей освітнього процесу, до того ж ефективність процесу й результату освіти визначається не однією умовою, а їх системою [1; 2].

Педагогічні умови ефективного становлення пізнавальної активності дітей шостого року життя в нашому дослідженні обґрунтовано на підставі мети, завдань дослідження, його теоретико-методичних засад, результатів констатувального етапу експерименту. Відповідно з-поміж основних педагогічних умов результативного становлення пізнавальної активності визначено упровадження середовищної моделі організації життєдіяльності дітей шостого року життя в умовах закладу дошкільної освіти.

Визначення означеної вище педагогічної умови ефективного формування досліджуваної якості зумовлюється її актуальністю. Система освіти на початку XXI-го століття в Україні зазнає кардинального реформування. Модернізаційні процеси спричинюють суттєві зміни в дошкільній освіті. Визначається необхідність інноваційного підходу до

організації, змістового наповнення й реалізації освіти дітей дошкільного віку. Відповідно постає завдання створення оптимальних умов для розвитку творчої, життєво компетентної дитини, здатної реалізувати свій потенціал у сучасному соціумі. Тож виникає необхідність відійти від занятійної, як основної, загально прийнятної моделі освіти дітей дошкільного віку, до середовищної моделі організації їх життєдіяльності в закладі дошкільної освіти. Це створює умови для ефективної реалізації основної мети, означеної в Державному стандарті дошкільної освіти (2021) [8], – збереження самоцінності дошкільного дитинства, визначення особливостей та вимог до рівня розвиненості, освіченості та вихованості дитини шостого року життя, забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою.

Середовищну модель організації життєдіяльності дітей в умовах закладу дошкільної освіти визначають (Н. Гавриш, О. Ліннік) [4] як ситуаційну, оскільки кожна конкретна ситуація буття підказує педагогові її освітні можливості. У кожній життєвій ситуації щось викликає живий інтерес, спрямовує дітей на вибір виду діяльності, забезпечуючи їхнє активне включення в процес спілкування, пошуку, практичних дій. Водночас її також справедливо визначають як середовищну, адже йдеться про особливу організацію розвивального середовища, у якому діти знаходять собі справу до душі. Педагоги індивідуально чи з малими підгрупами дітей об'єднуються для виконання певного задуму. Вихователь також за необхідності збирає всіх дітей, пропонуючи їм колективну справу чи заняття.

У жорстко регламентованому освітньому процесі, коли діями дитини постійно керують, вона не має вільного часу для спостереження за тими дрібничками, з яких і складається природне й суспільне життя, для відкриття нової інформації та осмислення того, з чим зіткнулася. Дитина, що не має права на вибір (а привчається лише діяти за вказівками, підкорятися чужим

планам, не осмисленим, не сприйнятим нею самою), дитина, яка не припускається помилок і свідомо не виправляє їх, не може бути самостійною, активною, відповідальною, свободоспроможною. Тож упровадження середовищної моделі організації життєдіяльності дітей є необхідним, актуальним в умовах сучасної освіти дітей, зокрема й у формуванні пізнавальної активності дітей шостого року життя.

Задля глибокого осмислення сутності середовищної моделі, виявлення її пріоритетних властивостей, зважаємо на міркування вчених (Н. Гавриш, О. Ліннік) [4] про традиційну навчальну модель в умовах закладу дошкільної освіти як таку, що характеризується організацією змістів освіти за принципом окремих розділів освітніх програм для дітей дошкільного віку (за сферами пізнання або за видами діяльності), кожен з яких має свою логіку побудови. Такий зміст тісно пов'язаний з певною позицією дорослого – учительською: ініціатива й напрямок діяльності належить цілком дорослому. Модель розрахована на жорстке програмування освітнього середовища у вигляді «збірки» занять і розгортання освітніх змістів протягом року за логікою певного розділу освітньої програми. За традиційної моделі освітній процес розгортається в дисциплінарній, навчально-урочній формі. Предметне середовище обслуговує заняття-урок. Відповідність мети, завдань, змісту заняття, предметного середовища, педагогічна позиція вихователя спрямовані на мотивацію активності дитини, зумовлену змістом заняття. Усі незаплановані види активності, ініціативності, творчості дітей не підтримуються й часто ігноруються дорослим.

Для більш чіткого усвідомлення відмінності традиційної моделі організації життєдіяльності дітей від бажаної середовищної, ми вивчили й проаналізували співвідношення у трьох блоках (Н. Гавриш) [3]: навчання дітей за зразком; спільна діяльність дітей та вихователя; самостійна

діяльність дітей, що є визначальними для організації їх життєдіяльності щодня.

До навчання за зразком належать усі ситуації домінування вихователя: виявляє ініціативу, проголошує, інформує, керує діями дітей, організуючи їхню діяльність. На жаль, часто для освітнього процесу закладу дошкільної освіти характерним є переважання ситуацій саме першого блоку. Це означає, що шансів для особистісного самовизначення дитини в різних видах її активності, зокрема пізнавальної, а значить і для її особистісного зростання, набування нею дошкільної зрілості, в обмаль.

У ситуаціях другого блоку «спільна діяльність» (спільна гра, комунікація, дослідна діяльність, праця тощо) часто дорослий також намагається домінувати. А між тим відомо, що дитина найкраще розвивається в тій діяльності, де вона займає активну позицію, а не є лише слухачем або виконавцем. Найбільш повно і якісно вона засвоює той досвід, якого прагнула, до якого відчуває інтерес, а не той, який запланований вихователем для засвоєння.

Щодо третього блоку, ми переконані, що в освітньому процесі дітей шостого року життя обов'язково треба планувати самостійну діяльність. Протягом самостійної, ініційованої самою дитиною діяльності, що відбувається без допомоги й впливу дорослого, вона виявляє інтерес до того, чим займається, докладає власних зусиль, щоб реалізувати задумане. Домінувати має ігрова діяльність, як провідна в дошкільному віці, так звана вільна гра. Проте й іншим видам самостійної дитячої діяльності слід знайти відповідне місце й час у розкладі дня, оскільки саме в такий спосіб дитина виявляє справжній рівень сформованості засвоєного раніше досвіду. Тільки в умовах указаного виду діяльності можна досягти основної мети – виховати дітей самостійними, активними, свobodоспроможними, життєздатними.

Таким чином, не викликає сумніву, що в освітньому процесі закладів дошкільної освіти необхідно гармонійно поєднувати такі освітні блоки як самостійна діяльність дітей шостого року життя, спільна діяльність дітей з вихователем, навчальна (занятійна) діяльність дітей в межах Державного стандарту дошкільної освіти (2021) [8]. При цьому пріоритетними є перші два освітні блоки.

Важливо усвідомлювати (Н. Гавриш) [4], що діти у своїй самостійній діяльності не можуть обійтися без дорослого в міру їх невеликого життєвого досвіду й обмежених можливостей. Тож роль вихователів, які супроводжують самостійну, вільну діяльність дітей, не повинна послаблюватися. Їхня позиція просто дещо змінюється: вихователі не надають інформацію в готовому вигляді, а спонукають дітей до самостійної пізнавальної пошукової діяльності; не вправляються у різних уміннях, демонструючи їх дітям для відтворення, а надають змогу їм практикуватися й набувати досвід шляхом пошуку потрібного рішення; не вирішують самі, а надають змогу дітям самостійно робити вибір і приймати рішення в межах наданої їм свободи. Тільки за умови такого співвідношення трьох означених блоків у педагогів з'являється можливість розвивати рефлексивні вміння, спостерігаючи за дітьми, аналізувати побачене, обережно корегувати дії дітей в конкретних ситуаціях тощо.

При цьому заняття, як форма освітньої взаємодії вихователя з дітьми, спосіб організованої вихователем, цілеспрямованої пізнавальної діяльності дітей, не втрачає свого значення, а набуває сучасних властивостей, що відповідають гуманістичним ідеям. Мова йде тільки про скорочення кількості загальногрупових занять і переведення їх здебільшого у формат індивідуальної або підгрупової взаємодії вихователів з дітьми.

Зрозуміло, що зміна традиційної занятійної моделі освіти на середовищну потребує зміни планування освітніх завдань. Тож вихователям необхідно планувати програмні завдання на тиждень і враховувати змістові блоки програми (за галузями знань або основними напрямками освітньої роботи) та блоки організації життєдіяльності дітей протягом кожного дня. Завдання необхідно зорієнтовувати на зміст результатів освіти, а отже, формувати їх так, щоб унаочнити реальні досягнення дитини за певним напрямом освітньої діяльності.

В умовах середовищної моделі організації життєдіяльності дітей вихователь має створювати, наповнювати, застосовувати освітнє середовище закладу дошкільної освіти.

На думку О. Рейпольської [9], більшість науковців сутність освітнього середовища розуміють як складне поліфункційне, багатоаспектне явище і визначають його як сукупність різноманітних (психолого-педагогічних, організаційних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, дидактико-методичних тощо) умов комплексного застосування людських та всіх інших ресурсів задля реалізації освітніх цілей. Проблема створення розвивального середовища та організації освітньої діяльності в його межах пов'язана з тим, що переважна більшість педагогів-практиків, на жаль, зводить поняття «освітнє середовище» до предметно-просторової організації меблів, обладнання, дидактичних засобів у приміщенні групи дітей певного раннього та дошкільного віку, ігноруючи інші аспекти цього феномену (зокрема, можливості особистісного самовизначення дитини в різних видах активності попри нав'язування їй діяльності, організованої за ініціативою педагога). Протягом останніх років науковці розробили теоретико-методологічні засади створення освітнього середовища в закладі дошкільної освіти, орієнтованого на особистісний розвиток дитини.

Так, Н. Гавриш, О. Ліннік [4] зазначають, що освітнє середовище є активним суб'єктом довкілля, носієм певних інформаційних і культурних смислів, що впливають на дитину, яка діє в цих умовах, і, в свою чергу, не може не чинити зворотного впливу на саме середовище.

У складній структурі освітнього середовища виокремлюють такі компоненти: предметно-просторовий, суб'єктний, психолого-методичний. Основу освітнього середовища в закладі дошкільної освіти складає предметно-просторовий компонент, який зумовлює зміст дошкільної освіти та потенційні напрями розвитку дітей.

У контексті нашого дослідження важливим є положення про те, що особистісний розвиток дитини забезпечується ефективною взаємодією суб'єктів освітнього середовища, кожний із яких змістовно й діяльнісно насичує його педагогічними ідеями, концепціями, що реалізуються через освітні програми, педагогічні технології, сукупність форм, методів, засобів розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку.

О. Низковська [7] характеризує освітнє середовище як сукупність умов, впливів, способів навчання, виховання, розвитку особистості; як цілий світ взаємопов'язаних предметів, явищ, людей, які постійно оточують дитину, обумовлюючи її становлення. Н. Гавриш, О. Ліннік [4] вбачають в освітньому середовищі динамічну систему умов, що утворює контекст для діяльності дитини як суб'єкта і впливає на формування культурних цінностей та смислів.

Зміст поняття «розвивальне освітнє середовище» деякі науковці розуміють як: систему умов і впливів, що сприяє активному вихованню, навчанню, розвитку дитини, формуванню її здатності до самостійної діяльності, вміння пристосовуватися до змін (І. Карабаєва, К. Крутій, О. Савченко); сферу особистісного зростання, простір життєдіяльності

людини, здатний забезпечити цілеспрямований розвиток особистості (О. Писарчук, В. Шулдик, А. Цимбалару).

У розумінні К. Крутій [6] розвивальне освітнє середовище – це спеціально змодельовані умови, що забезпечують різноманітні варіанти вибору шляху розвитку і дорослішання особистості. Створення освітнього розвивального середовища дозволяє дитині усвідомити власні можливості, виявляти ініціативу, активність, всебічно себе реалізувати.

О. Костянтинова [5], О. Харитонович [5] вдаються до обґрунтування й активного використання в наукових дослідженнях поняття «розвивальне освітнє середовище для дітей дошкільного віку» – простір, у якому дитині забезпечуються різні можливості, створюються максимальні умови для розвитку, виховання, освіти та саморозвитку. На переконання науковців, інтеграція психофізіологічних, естетичних, санітарно-гігієнічних, педагогічних, предметних, міжособистісних, соціокультурних та інших умов є основою такого простору, що позитивно впливатиме на фізичне і психічне здоров'я дітей, спонукатиме їх до різних видів діяльності, визначатиме їх результативність, підвищуватиме розумову, фізичну працездатність, різні види активності, зокрема пізнавальної. Дослідники зазначають, що в такому середовищі має панувати атмосфера комфорту, позитивних емоцій, що сприяє ефективному вихованню, розвитку, соціальній адаптації дитини.

Щодо визначення змісту понять «освітнє середовище», «розвивальне освітнє середовище» у нашому дослідженні ми дотримуємося авторських наукових позицій, проаналізованих вище.

У межах реалізації досліджуваної педагогічної умови успішного формування пізнавальної активності дітей в експериментально-педагогічній діяльності ми намагалися гармонійно поєднувати такі освітні блоки як самостійна діяльність дітей, спільна діяльність дітей з вихователями,

навчальна (занятійна) діяльність дітей у межах Державного стандарту дошкільної освіти (2021) [8]. Пріоритетними визнавали перші два освітні блоки.

Відповідно визначених завдань експериментального дослідження ми ініціювали створення гнучких, педагогічно доцільних розвивальних освітніх середовищ в експериментальних групах закладів дошкільної освіти. В основу було покладено педагогічні принципи, а саме: вікової відповідності, розвивальної спрямованості, вдосконалення та розширення, різноманітної діяльності, функціональності, культуровідповідності, співтворчості, динамічності та доцільності, комфортності, естетичності, безпечності, активності тощо.

Особлива увага в закладах дошкільної освіти приділялась моделюванню й використанню предметно-ігрового середовища, де діти проводили найбільше часу, а вихователі могли застосовувати різноманітні методи, прийоми, форми організації пізнавальної активності дітей у спеціально сконструйованих осередках.

У розробці та вдосконаленні різних осередків, розміщених у групових кімнатах, ми враховували обмеженість площі приміщення при їх оптимальному розташуванні, зокрема це стосувалося тих, у межах яких найефективніше здійснювалося формування пізнавальної активності: природничо-екологічного; сенсорно-пізнавального, логіко-математичного, дослідницького; ігрової діяльності; мистецько-творчого; мовленнєвого, художньо-мовленнєвого; предметно-практичного, технологічного.

Задля формування пізнавальної активності в дітей дещо більша увага приділялася наповненості природничо-екологічного осередку. До прикладу, у взаємодії з батьками вихованців у деяких експериментальних групах було придбано тваринок, рибок для акваріумів.

У процесі спільної діяльності вихователів із дітьми (висування ідей, вирізання, розмальовування, наклеювання тощо) були створені, оновлені календарі природи, що надавало можливість відмічати зміни у природному докільлі. Під час прогулянок, екскурсій збиралися природні матеріали для поповнення гербаріїв. Осередки поповнювались експонатами природи, виробами дітей з природного матеріалу тощо.

У декількох експериментальних групах було створено лепбук «Пізнавальні мандри нашої групи» (з можливістю змін), де прикріплювалися світлини з різноманітних, недалекох від приміщення закладу дошкільної освіти екскурсій у природне середовище. Світлини систематично змінювалися, попередні було розміщено в альбомі «Історичні згадки».

В осередках знаходили місце глобус та мапи ландшафтів різних місцевостей України, зоряного неба, Сонячної системи. Поповнювалося, оновлювалося обладнання для праці та догляду за живими мешканцями в природничому осередку (граблі, лопатки, лійки, відерця та ганчірки тощо).

Особливу увагу на формувальному етапі експерименту приділяли облаштуванню освітнього середовища засобами медіа. Так, систематично поповнювалися мовленнєвий, художньо-мовленнєвий осередки. Дитяча література в осередку була представлена як на постійній основі (зміна певних книжок здійснювалася раз на пів року), так і змінювалася за умови певної втрати до неї інтересу дітей. До постійних літературних джерел ми відносили наукову дитячу літературу (енциклопедії, книги про Всесвіт тощо), альбоми, архіви газет і журналів для дітей, буклети книжкових ярмарків, форумів, які паралельно розміщувалися в батьківському куточку.

Екземпляри художньої літератури змінювалися відповідно до тем, присвячених окремим авторам, пам'ятним датам, темам тижнів освітньої діяльності тощо. У деяких закладах дошкільної освіти було доповнено

бібліотечки книгами з 3D-зображеннями (Augmented Reality, AR; доповнена реальність).

Складовими мовленнєвих, художньо-мовленнєвих осередків також були ілюстрації до літературних творів, портрети українських і зарубіжних письменників, фотоальбоми тощо. Було створено «бібліотечний відділ»: якщо дитині сподобалася якась книжка, її можна було взяти додому на вихідні дні. Вихователь допомагав записувати виданий примірник до читацької книги. У межах означених осередків запропоновано альбом «Зробимо сучасну книгу», де було схарактеризовано й проілюстровано поетапне створення електронної книги. В осередках дитина могла скористатися спеціальними шапочками для сцен-мініатюр.

Приділялася увага наповненню й сенсорно-пізнавального, логіко-математичного, дослідницького осередків: різноманітні колбочки, пробірки, ємності, дитячий мікроскоп, фільтри та допоміжні матеріали. Діти разом із вихователем проводили експериментально-дослідну діяльність: у процесі дослідів із водою, піском, вітром, повітрям діти вивчали їх вплив на життєдіяльність, життєздатність людей, тварин, розвиток рослин. Було зроблено спеціальний альбом із фотокартками фрагментів дослідних процесів, що в подальшому може служити унаочненням для роздумів та складання текстів про взаємозв'язки та взаємозалежності об'єктів природи.

Протягом формувального експерименту ми впевнилися, що спроектована і втілена в реальність середовищна модель організації життєдіяльності дітей в експериментальних групах закладів дошкільної освіти, характеризується високим емоційним потенціалом і є продуктивною для формування пізнавальної активності. Безбар'єрність, доступність усіх компонентів середовища створювала психологічний комфорт: діти відчували позитивні емоції, радість від результатів взаємодії з компонентами

середовища та задоволення від процесу пізнання; забезпечувала індивідуальну емоційну виразність кожного вихованця. Створена нами середовищна модель була покликана підтримувати позитивні емоції усіх учасників освітнього процесу, зацікавленість, задоволення від перебування у ньому, адже це є показниками емоційного компоненту пізнавальної активності.

Висновки. Таким чином, розкрито актуальність проблеми формування пізнавальної активності у дітей шостого року життя. Окреслено теоретико-методичні засади досліджуваної проблеми. Визначено й схарактеризовано одну з умов ефективності формування пізнавальної активності в дітей шостого року життя – упровадження середовищної моделі організації життєдіяльності дітей шостого року життя в умовах закладу дошкільної освіти. Висвітлено особливості формування пізнавальної активності в межах означеної педагогічної умови. На основі якісного й кількісного аналізу результатів контрольного етапу експерименту доведено ефективність формування пізнавальної активності в дітей шостого року життя у межах досліджуваної педагогічної умови. Подальших наукових розвідок потребує вивчення особливостей формування досліджуваної якості в просторі реалізації інших педагогічних умов, визначених у дослідженні.

Список використаних джерел:

1. Буздуган О. А., Єгорова Г. М. Педагогічні умови виховання пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку у процесі ознайомлення з оточуючою дійсністю. *Дошкільна освіта у вимірі сучасності* : педагогічний альманах. Одеса : Бондаренко М. О., 2019. С. 11–16.
2. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : метод. посіб. / заг. ред. Н. Гавриш. Харків : Мадрид, 2015. 220 с.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

3. Гавриш Н. Середовищна модель – панацея? Ламаємо стереотипи. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2019. № 5. С. 4–10.
4. Гавриш Н., Ліннік О. Організувати, але не обмежувати. Управління розвитком дітей в освітньому середовищі дитсадка. *Дошкільне виховання*. 2013. № 1. С. 8–13.
5. Костянтинова О., Харитонович О. Розвивальне середовище групових приміщень: структура і зміст. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2013. № 11. С. 41.
6. Крутій К. Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія. Запоріжжя : ЛПІС ЛТД, 2009. 307 с.
7. Низковська О. Як створити інноваційне розвивальне предметне середовище. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2019. № 8. С. 20–26.
8. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : наказ МОН № 33 від 12.01.2021 р. URL: <https://ezavdnz.mcfrr.ua/book?bid=37876> (дата звернення: 03.05.2024).
9. Рейпольська О. Д., Гавриш Н. В., Канішевська Л. В. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі / НАПН України. 2021. 52 с.

§7.9 СИСТЕМА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС (Птахіна О.М., Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Іванов Є.В., Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)

Вступ. Професійне навчання державних службовців є одним із важливих напрямів у системі кадрового забезпечення державного управління високоефективними та компетентними кадрами. Реформування державного управління, започатковане у 2016 році, було орієнтоване на створення професійної державної служби в уособленні професійних, добросесних та етичних державних службовців. Із формуванням нових підходів до реалізації державного управління, започаткованих у 2016 році реформа системи професійного навчання державних службовців була визначена однією з основних складових елементів реформи державного управління за напрямом «Державна служба та управління людськими ресурсами». Навчання за освітньо-професійною програмою підготовки магістрів за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» дає змогу публічним службовцям підвищувати рівень своєї професійної компетентності. Врахування світового досвіду підготовки магістрів спеціальності «Публічне управління та адміністрування» належить до актуальних тем, що стосуються сучасної професійної освіти та її розвитку. Ця спеціальність є важливою у забезпеченні ефективного та прозорого управління у різних сферах діяльності, а це означає, що необхідність удосконалення системи професійного навчання публічних службовців з урахуванням світового досвіду впливає на якість публічних послуг, які надають публічні службовці та забезпечує відповідний рівень їх професійної кваліфікації.

Виклад основного матеріалу. Проходження публічної служби – це досить тривалий процес, який складається для особи з кількох послідовних етапів, метою яких є формування високопрофесійних фахівців, які на обійманій посаді максимізують ефективність публічного управління. Професійний розвиток публічних службовців – це системно організований процес їх безперервного професійного навчання, а також цілеспрямований, свідомий процес їх особистісного та професійного зростання, що базується на інтеграції знань, умінь та навичок. Розвиток системи професійного навчання державних службовців тісно пов'язаний із формуванням якісно нової системи державної служби в Україні, яка здійснює інтеграцію у європейське співтовариство.

Національне агентство України з питань державної служби розглядає професійне навчання як фундамент для підвищення якості реалізації повноважень особами, уповноваженими на виконання функцій держави. Комплексний характер організації професійного навчання забезпечується ключовими принципами, що лежать в його основі, зокрема цілеспрямованості, прогностичності та випереджувального характеру; індивідуалізації та диференціації підходів до навчання; відкритості та академічної доброчесності; наближеності освітніх послуг до місця проживання та проходження служби особою; гарантованості фінансування професійного навчання [4]. Відповідно до «Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад» затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2019 р. № 106 система професійного навчання створюється для задоволення потреб державних органів та органів місцевого самоврядування у високопрофесійних фахівцях і

забезпечення умов для підвищення рівня професійної компетентності учасників професійного навчання. Учасники професійного навчання можуть реалізовувати своє право на професійне навчання через: підготовку - успішне виконання учасниками професійного навчання відповідної освітньо-професійної програми підготовки магістрів за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування»; підвищення кваліфікації; стажування; самоосвіту [3].

У Законі України «Про вищу освіту» від зазначено, що освітні програми, які передбачають присвоєння професійних кваліфікацій, мають забезпечувати виконання вимог відповідних професійних стандартів. Стандарт вищої освіти містить обов'язкові вимоги до компетентностей і результатів навчання здобувачів, що визначають специфіку підготовки магістрів зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». Вони узгоджені між собою та відповідають Закону України «Про вищу освіту». Так у 2020 році Міністерство освіти і науки України затвердило Стандарт вищої освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» галузь знань «Публічне управління» для другого (магістерського) рівня вищої освіти [5] у якому визначило: обсяг освітньої програми, за якими навчаються державні службовці; обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти; перелік компетентностей та програмних результатів навчання; форми атестації здобувачів вищої освіти та інше. У 2021-2022 роках наказами Національним агентством України з питань державної служби (далі – НАДС) удосконалено процедури відбору виконавців державного замовлення на професійне навчання, зокрема затверджено Положення про роботу Конкурсної комісії Національного агентства України з питань державної служби з відбору виконавців державного замовлення на підготовку здобувачів вищої освіти за

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

освітнім ступенем магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування» та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (накази Національного агентства України з питань державної служби від 01 березня 2021 р. № 36-21 (zareєстрований в Міністерстві юстиції України 16 березня 2021 р. за № 341/3596) та від 18 травня 2022 р. № 33-22 (zareєстрований в Міністерстві юстиції України 30 травня 2022 р. за № 574/37910). Наказом Національного агентства України з питань державної служби від 27 травня 2022 р. № 36-22, zareєстрованим в Міністерстві юстиції України 09 червня 2022 р. за № 624/37960, забезпечено проведення конкурсного відбору виконавців державного замовлення на підготовку здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування». НАДС щороку здійснює вивчення загальних потреб у професійному навчанні державних службовців, голів місцевих держадміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування. НАДС як найбільший державний замовник на підготовку магістрів за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» бере активну участь у процесах стандартизації вищої освіти, у тому числі щодо уніфікації вимог до суб'єктів надання відповідних освітніх послуг [4]. Отже заклади вищої освіти щороку на конкурсних засадах визначаються виконавцями державного замовлення з підготовки здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування».

Спеціальність «Публічне управління та адміністрування» є досить популярною серед здобувачів вищої освіти в різних країнах світу. Спеціальність «Публічне управління та адміністрування» в Європі

вважається дуже важливою, оскільки державна влада та її ефективність є ключовим фактором у забезпеченні стійкого розвитку країни. Ця спеціальність дозволяє вивчити теорію та практику публічного управління та адміністрування, а також розробляти стратегії та технології для їх покращення. У підготовці магістрів за цією спеціальністю зазвичай беруть участь заклади вищої освіти, які спеціалізуються на громадському управлінні та адмініструванні, а також науково-дослідні установи, громадські організації та інші інституції. Так, наприклад, у США декілька провідних університетів, таких як Гарвардський, Йельський та Колумбійський університети, пропонують програми магістратури з публічного управління та адміністрування, які включають курси з державного управління, політики, статистики, права, фінансів, стратегії та управління персоналом, соціальної політики та міжнародних відносин [7,12]. У Європі, програми магістратури з публічного управління та адміністрування пропонують багато університетів та закладів вищої освіти, таких як Лондонська школа економіки, Паризька школа політичних наук, Німецький університет адміністративного управління у Спейері та інші.

У країнах Європейського Союзу підготовка магістрів спеціальності «Публічне управління та адміністрування» зазвичай включає курси з демократії, права, економіки та соціальної політики. Крім того, здобувачі вищої освіти можуть навчатися практичним навичкам у сферах, таких як управління персоналом, бюджетування та фінансів, стратегічного планування тощо. Аналіз наукової літератури з цього питання дає змогу нам визначити, що основними дисциплінами, які вивчаються європейським здобувачам з даної спеціальності, можуть бути наступні: теорія та практика публічного управління; політика та аналіз; міжнародне публічне право; економіка та фінанси у сфері публічного управління; стратегічне управління та

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

планування; громадське управління та участь громадян; основи публічного управління та адміністрування; державна політика та її роль у публічному управлінні; міжнародні відносини та зовнішня політика у контексті публічного управління; демократія або основи демократії; комунікації та публічні відносини; правові аспекти публічного управління та адміністрування; управління проектами та програмами; лідерство та управлінські навички; моніторинг та оцінка результативності у публічному управлінні [7-12].

Перелік вибірових дисципліни, які вивчають студенти Європи спеціальності «Публічне управління та адміністрування», можуть залежати від конкретного закладу вищої освіти та програми навчання. Проте, основні тематичні напрямки можуть включати: європейське публічне управління та адміністрування; глобальне публічне управління та адміністрування; цифрове публічне управління та адміністрування; етика та корупція у публічному управлінні; управління людськими ресурсами у публічному секторі; фінансове управління та бюджетування у публічному секторі; лобіювання та взаємодія з громадськістю; правові аспекти публічного управління та адміністрування; ризик-менеджмент та сталий розвиток у публічному секторі [7-12]. Ці дисципліни можуть бути спрямовані на поглиблення знань та навичок у конкретних галузях публічного управління та адміністрування, а також на розвиток спеціалізованих навичок, які можуть бути корисними для кар'єри в цій галузі.

Освітня програма підготовки в Україні за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» галузь знань «Публічне управління» для другого (магістерського) рівня вищої освіти також містить обов'язкові освітні компоненти та вибірові. Узагальнюючи аналіз освітніх програм закладів, які здійснюють підготовку здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» можна

стверджувати, що перелік освітніх компонентів обов'язкового блоку містять схожі освітні компоненти, але існують деякі відмінності в залежності від особливостей програми, які обумовлені специфікою закладу вищої освіти або його спрямованістю. Що стосується вибіркового освітніх компонентів, то їх перелік можна змінюватись та удосконалюватись з врахуванням наявних потреб.

Так, вже після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, НАДС було проведено опитування державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, метою якого було визначення їх потреб у професійному навчанні та визначення актуальних напрямів розвитку. Слід зазначити, що за умов воєнного стану суб'єкти надання освітніх послуг враховують різні особливості навчальної спроможності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема щодо стабільності умов їхнього проживання/перебування та роботи, задоволення нагальних, життєво важливих потреб, ступеня зайнятості (роботою, суспільно корисними справами, додатковими обов'язками, які з'явилися або добровільно взяті під час дії воєнного стану тощо), наявності гаджетів, доступу до мережі Інтернет, емоційно-психологічного стану тощо. На разі у зв'язку з останніми подіями в Україні перелік вибіркового освітніх компонентів може сильно відрізнятись від європейських. Але за результатами опитування НАДС до перспективних напрямів можна віднести наступні: командна робота і взаємодія; тайм-менеджмент; розвиток персональної ефективності; основи лідерства; управління змінами; прийняття ефективних рішень; розвиток soft skills; подолання психологічних проблем, пов'язаних з війною; вузькоспеціалізованої тематики, пов'язаної зі специфікою повноважень конкретних державних органів; взаємодії з громадськістю, ЗМІ; антикризового управління; лідерства, управління змінами; розвитку персональної ефективності.

Висновки. Що стосується України, то хотілося б також навести слова Ольги Стефанішиної, віце-прем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, яка справедливо зазначила, що професійна підготовка державних службовців є безумовним пріоритетом, без якого неможливі наступні політичні кроки, пов'язані з членством України в ЄС. Таким чином, можна зробити висновок, що навчання здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» в Україні має свої особливості та певні відмінності від європейських та американських стандартів. Проте, слід зазначити, що Україна вже зробила значний крок у напрямі гармонізації своїх стандартів з європейськими у сфері підготовки публічних службовців, зокрема шляхом прийняття Закону «Про публічну службу», який включає вимоги до кваліфікації публічних службовців та принципи їх діяльності, відповідні до європейських стандартів. Також в Україні активно розробляється та впроваджується система оцінювання та підвищення кваліфікації публічних службовців, що також сприяє підвищенню їх професійного рівня та адаптації до європейських стандартів.

Список використаних джерел:

1. Дослідження впровадження реформи системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування (2018 - 2022 роки). Київ. 63с.
2. Національна академія державного управління при Президентові України (2021). В Україні створено вищу школу публічного управління: High School of Public Governance. URL: <https://nads.gov.ua/news/v-ukraini-stvoreno-vyshchu-shkolu-publichnoho-upravlinnia-high-school-of-public-governance> (Дата звернення: 03 квітня 2024).

3. Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2019 р. № 106 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF#Text> (Дата звернення: 03 квітня 2024).

4. Практичний посібник з питань планування та організації професійного навчання державних службовців місцевих державних адміністрацій, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників. Національне агентство України з питань державної служби. 31с. URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/Layout_6_03_03_2023.pdf (Дата звернення: 03 квітня 2024).

5. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» галузь знань «Публічне управління» для другого (магістерського) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України №1001 від 04.08.2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2020/08/05/281publichne-upravlinnya-ta-administruvannya-magistr.pdf> (дата звернення 02 квітня 2024).

6. Як посилити спроможність державних службовців для успішної євроінтеграції. Aspen Institute Kyiv (2022). URL: <https://aspeninstitutekyiv.org/iak-posylyty-spromozhnist-derzhavnykh-sluzhbovtsiv-dlia-uspishnoi-ievrointehratsii/> (Дата звернення: 02 квітня 2024).

7. Harvard University (n.d.). URL: <https://www.harvard.edu/> (дата звернення 02 квітня 2024).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

8. London School of Economics and Political Science (n.d.). Master of Public Administration (MPA). URL: <https://www.lse.ac.uk/study-at-lse/Graduate/Degree-programmes-2022/MSc-Public-Administration> (дата звернення 05 квітня 2024).

9. School of International and Public Affairs, Columbia University (n.d.). Master of Public Administration. URL: <https://sipa.columbia.edu/academics/degrees-programs/masters-programs/master-public-administration> (дата звернення 02 квітня 2024).

10. Sciences Po School of Public Affairs (n.d.). Master in Public Administration. URL: <https://www.sciencespo.fr/public/en/content/master-public-affairs.html> (Дата звернення: 02 квітня 2024).

11. University of Speyer (n.d.). URL: <https://www.uni-speyer.de/> (Дата звернення: 03 квітня 2024).

12. Yale University (n.d.). URL: <https://www.yale.edu/> (дата звернення 02 квітня 2024).

*§7.10 СУЧАСНІ МЕТОДИ РОЗВИТОКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Трифаніна Л.С., Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького)*

Вступ. Проблема активізації пізнавальної діяльності студентів була, є і залишатиметься в усі часи актуальною для освітян, оскільки від неї залежить ефективність та успішність процесу навчання. Активність, як запорука процесу пізнання, не є вродженою рисою особистості – вона фіксується і розвивається у процесі її діяльності.

На активність студентів у навчальному процесі позитивно впливає та створює сприятливі умови для розвитку пізнавальної активності, насамперед, зацікавленість у навчанні, пізнавальна самостійність, ініціативність, напруження розумових сил у процесі розв’язання пізнавальної задачі тощо.

Для розвитку пізнавальної активності здобувачів вищої освіти, педагог повинен враховувати емоційне налаштування учасників освітнього процесу на навчальну діяльність, іншими словами, їхню мотивацію до навчання.

До трактування поняття «пізнавальна активність особистості» долучалася чимало вчених, причому більшість із них схилилася до думки, що це не лише здатність у здобутті міцних знань, їх глибокому осмисленні, а й у формуванні відповідної життєвої позиції особистості.

Педагогічними основами процесу пізнання в сучасних закладах вищої освіти досліджували вітчизняні вчені: Ю. Бабанський, П. Підкасистий, М. Пістрак, В. Ягупов тощо; форми та методи активізації навчально-пізнавальної діяльності знайшли відображення в працях: В. Онищука, Л. Степашко, І. Харламова тощо; різновекторно досліджували означену проблему такі науковці, як: М. Барчій, Т. Веретенко, О. Доля, П. Лузан, В. Тесленко, О. Щербак тощо.

Сьогодні вимагає від викладачів використання у закладах вищої освіти різноманітні способи активізації пізнавальної діяльності, які б суттєво впливали на ефективність навчальної діяльності та стимулювали активність і самостійність здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У педагогічних дослідженнях активізацію пізнавальної діяльності найчастіше розглядають, як певну організацію подання і сприйняття навчального матеріалу студентами, спрямовану на стимулювання процесу усвідомлення студентами їхніх загальних інтересів і потреб, визначення необхідних засобів та реалізацію активних дій для досягнення усвідомлених цілей.

Пізнавальна діяльність – це єдність чуттєвого сприйняття, теоретичного мислення і практичної діяльності. Вона здійснюється на кожному життєвому кроці у всіх видах діяльності і соціальних відносин студентів (продуктивна і суспільно-корисна праця, ціннісно-орієнтаційна і художньо-естетична діяльність, спілкування), а також шляхом виконання різних предметно-практичних дій у навчальному (експериментування, конструювання, вирішення дослідницьких завдань, тощо). Але тільки в процесі навчання пізнання набуває чіткого оформлення в особливій, властивій тільки людині, навчально-пізнавальній діяльності [5, с. 5].

Ставлення студентів до навчання, зазвичай, характеризується активністю. Активність навчання визначає ступінь (інтенсивність, міцність) «зіткнення» студента з предметом його діяльності.

Управління активністю студентів традиційно називають активізацією. Активізацію можна визначити як довготривалий, постійно діючий процес спонукання студентів до цілеспрямованого навчання, орієнтований на подолання пасивної і стереотипної діяльності, уникнення спаду і застою в розумовій роботі. Головна мета активізації – формування активності студентів, підвищення якості навчально-виховного процесу [5, с. 6].

Відомий український психолог Г. Костюк у «Педагогічній енциклопедії» характеризує активність як «...здатність змінювати навколишню дійсність у відповідності до особистих потреб, поглядів, мети. Як риса особистості, активність виявляє себе в енергійній, ініціативній діяльності, у праці, у навчанні, в громадському житті, різних видах творчості, у спорті, іграх тощо».

Поняття навчально-пізнавальної активності особистості М. Ігнатенко трактує як «рису особистості, яка виявляється в її готовності, в прагненні до навчально-пізнавальної діяльності, в тому числі і самостійної, а також у якості здійснення діяльності, у виборі раціональних шляхів до досягнення поставленої мети» [7, с. 131].

Пізнавальна активність студента – це інтенсивна якість особистості, що виявляється в прагненні до пізнання, що визначає стійкий інтерес до пошуку нових знань, готовність до пошукової діяльності, ініціативності і самостійності в ній, що виражається в позитивних емоціях і рефлексивній самоорганізації [3, с. 67].

У структурі активності виділяються такі компоненти, як:

- готовність виконувати завдання;
- свідомість виконання завдань;
- систематичність навчання;
- прагнення підвищити свій особистий рівень тощо [5, с. 5].

У педагогічній практиці використовуються різні шляхи активізації пізнавальної діяльності студентів: різноманітність методів та засобів навчання, виправданий і свідомий вибір яких, за умов умілого та педагогічно виправданого поєднання, суттєво впливає ефективність навчальної діяльності, стимулює активність і самостійність студентів.

Найбільшу перевагу у педагогічній роботі надають тим методам активізації пізнавальної діяльності, які спонукають студента:

- відстоювати свою думку чи точку зору;
- брати участь у дискусіях і обговореннях;
- ставити питання своїм одногрупникам, викладачам;
- рецензувати відповіді одногрупників;
- оцінювати відповіді одногрупників;
- застосувати самоперевірку, аналіз особистих пізнавальних

і практичних дій [5, с. 6].

Професор В. Ягупов визначає методи активізації навчально-пізнавальної діяльності як «сукупність прийомів і способів психолого-педагогічного впливу на студентів, які порівняно з традиційними методами навчання, спрямовані на розвиток у них творчого самостійного мислення, активізацію навчально-пізнавальної діяльності, формування незвичних навичок та вмінь нестандартного розв'язання професійних проблем і вдосконалення навичок професійного спілкування» [10, с. 385].

Таким чином, під методами розвитку активності пізнавальної діяльності студентів слід розуміти шляхи та способи, які сприятимуть ініціативності, енергійності, інтенсивності, творчості, інтересу, самостійності процесу навчання та добросовісності і наполегливості у досягненні мети в освітньому процесі.

Для того, щоб процес навчання студентів був ефективним та якісним, він повинен базуватися на сучасних методах та прийомах активізації пізнавальної діяльності. Серед актуальних та потужних сучасних методів і прийомів розвитку активності пізнавальної діяльності виокремлюють: фрірайтинг, нейрогімнастику, прийоми роботи з текстом («SQ3R», скімінг та сканування), інфографіка тощо.

Фрірайтінг (від англ. «free writing» означає «вільне письменство») – це пошук оригінального рішення проблеми, формування нових ідей і думок.

Ця методика з'явилася в 70-х роках минулого століття. Фрірайтінг був детально описаний в роботах професора з англійської мови в Массачусетському університеті Пітера Елбоу. Він випустив книги «Сильний лист» («Writing With Power») і «Письменництво без сліз» («Writing Without Teachers»). В 90-х роках ці книги стали бестселерами та набули величезної популярності. Також, на популярність вільного письма вплинула книга Марка Леві «Фрірайтінг: сучасна техніка пошуку креативних рішень».

Письмова техніка фрірайтінг – це сучасна техніка пошуку креативних рішень, легкий спосіб пошуку нестандартних рішень та ідей, вільний жанр із позиції жанрової структури у когнітивному висвітленні своїх думок на папері. Суть вільного письменства полягає в тому, щоб записувати будь-які думки, які приходять в голову. Причому записувати потрібно механічно, не звертаючи уваги на стиль, граматику, зв'язність пропозицій. Необхідно просто виплеснути словесний потік ідей на папір. Писати потрібно протягом 10-20 хвилин [9, с. 118].

Так, особистість, яка перебуває у пошуках нестандартної, творчої ідеї, розкріпає своє мислення, що водночас активізує мозкову діяльність.

Термін «нейрогімнастика» був введений до наукового обігу в 1960-х роках американським нейропсихологом Джорджем Міллером. На його думку, нейрогімнастика – це методи покращення пам'яті та інших когнітивних функцій шляхом систематичного тренування мозку.

Пізніше визначення нейрогімнастики було розширено та уточнено американським нейробіологом Майклом Марценіхом. Він охарактеризував нейрогімнастику як «систему тренування мозку, яка спрямована на покращення рівня когнітивних функцій, таких як увага, пам'ять, мовлення та розуміння, шляхом активізації нейропластичних процесів».

У сучасному розумінні нейрогімнастика – це програма підвищення рівня когнітивних функцій та загального здоров'я шляхом виконання різноманітних фізичних та розумових вправ [2, с. 117].

Інколи нейрогімнастику ототожнюють з таким поняттям, як нейробіка, тобто гімнастика для мозку. Даний термін був введений Лоуренсом Катцем і Меннінгом Рубіном.

Нейробіка – це вправи, які поєднують у собі органи чуття (зір, нюх, дотик, смак і слух) з емоційними почуттями, утворюючи закономірні зв'язки між нервовими клітинами у різних частинах мозку. Нейробічні вправи є досить простими у їх використанні та займатися ними може будь-яка людина у будь-який час і в будь-якому місці.

На сьогодні серед найпоширеніших нейробічних вправ є:

1. *Зміна щоденних рухів.* Ця вправа зміцнює нервові зв'язки і так само може створювати нові. Наприклад, візьміть вашу комп'ютерну мишку (зубну щітку, ручку та інші предмети щоденного користування) в іншу руку (якщо ви правша, значить – в ліву, і навпаки) і почніть управляти нею. Якщо в результаті у вас з'явиться відчуття невпевненості і незручності, не переживайте: ваш мозок вчиться новим навичкам.

2. *Нові маршрути.* Міняйте звичні маршрути дороги до призначеного місця (в магазин, на навчання чи роботу) за якими звикли ходити кожен день, навіть, якщо вони займуть більше часу. Звична дорога притуплює сприйняття реальності. Шукайте нові маршрути. Таким чином, розвивається просторова пам'ять.

3. *Малювання обома руками.* Потрібно одночасно обома руками написати певну літеру, цифру, слово або обвести по контуру певний симетричний малюнок.

4. *Нестандартні відповіді.* Відповідайте на стандартні запитання нестандартно. Навіть на запитання «Як справи?» можна відповісти десятками різних фраз.

5. *Монети.* Якщо ви застрягли в довгій черзі, нащупайте в кишені монетку і намагайтеся, не дивлячись на неї, розрізнити номінал тільки пальцями. Вправу корисно робити, коли ви кого-небудь або чого-небудь чекаєте. Це непогано розвиває моторику пальців, увагу і пам'ять. Час йде швидше, і чекання стає не таким тяжким.

6. *Нова інформація.* Читайте нові журнали і газети на теми, якими раніше не цікавилися.

7. *Кросворди та головоломки.* Рішення кросвордів, логічних загадок, головоломок, складання пазлів – відмінний спосіб змусити свій мозок працювати, а тим самим підтримати його активність. Розгадуйте їх частіше і тренуйте свій мозок [4].

Однією із легендарних головоломок є «Танграм». Вона підходить як для дітей, так і для дорослих. Традиції складати дану головоломку закладені ще дві з половиною тисячі років тому за часів правління імператора Китаю. Її розробили спеціально для спадкоємця, який би бавлячись грою оволодів базисними математичними знаннями та сформував в собі такі характерні риси, як терплячість, цілеспрямованість, відповідальність. А також зрозумів просту істину, що усі складні речі складаються з простих.

Так, три мудреця (математик, філософ, художник) придумали головоломку «Ши-Чао-Тю» – квадрат, розрізаний на сім частин. Пізніше її завезли в Америку китайські моряки, а з Америки вона вже потрапила в Європу, де і отримала свою назву «Танграм», що в перекладі з китайської означає «тан» – китаєць, «грам» – буква.

Серед популярних головоломок світу є «Судоку», назва якої походить з японської компанії «Sudoku» і перекладається як «ізольовані числа». Світову популярність «Судоку» отримала у 2005 році, коли головоломка була включена до кросвордів британських газет під назвами «The Times» та «The

Daily Mail». З того часу вона стала улюбленою головоломкою для тренування мозку по всьому світу.

Ця головоломка представляє собою квадратну сітку 9x9, поділену на дев'ять квадратів 3x3. Мета – заповнити кожний рядок, кожен колонку і кожний квадрат числами від 1 до 9 так, щоб кожне число не повторювалось у рядку. Головоломка «Судоку» починається вже з деяких заповнених чисел, які слугують підказками. Рівень складності варіюється в залежності від кількості заповнених чисел та їх розміщення. Дана головоломка не вимагає від гравця спеціальних математичних знань, потрібно спиратися лише на логіку.

Для активізації пізнавальної діяльності студентів не можливо не відзначити різні прийоми читання тексту. Сприйняття тексту одна з найскладніших задач для мозку. Завдяки читанню можна постійно переключати мозкову діяльність у різні режими. Можна читати по черзі або хором, або з різними емоціями, чи вголос, змінюючи тональність та темп голосу. Також, можна використовувати різні прийоми читання тексту, такі як: сканування, скімінг та «SQ3R».

Приєм роботи з текстом «SQ3R» ґрунтується на такому алгоритмі дій:

- Survey (огляд) – швидкий перегляд усього тексту, виокремлення ключових слів з метою отримання загального уявлення про зміст і структуру тексту;
- Question (питання) – на основі поставлених запитань студенти визначають смисловий зміст тексту;
- Read (читання) – студент опрацьовує текст, шукаючи відповіді на раніше сформульовані запитання;
- Recall (переказ) – студент формулює власними словами в усній чи письмовій формі основні моменти прочитаного тексту;

- Review (висновок, резюме) – студенти ще раз читають текст, здійснюють його смислову інтерпретацію, усвідомлюють цінність нового знання, а також обговорює прочитане з іншими читачами чи викладачем [8, с. 77-78].

Сканування – це корисна техніка читання, коли потрібно здійснити пошук певного елемента необхідної інформації, наприклад, знайти дати, цифри, імена, прізвища, посади, відомі фрази і, навіть, формули. Під час сканування особистість зосереджується лише на потрібній інформації, швидко пропускаючи інший нерелевантний матеріал.

Скімінг або «читання по діагоналі» – це техніка читання, яка використовується для визначення актуальності та значущості книги, статті, щоб зрозуміти чи варто більш уважно та ретельно читати розміщений матеріал в них. Під час скімінгу особистість не знаходить конкретні, ізольовані та розрізнені елементи інформації, а намагається отримати загальні відомості від усього тексту [1, с. 64].

Отже, потрібно знати, де знайти основні ідеї різних абзаців і вміти шляхом узагальнення синтезувати їх в органічне ціле. Це швидке читання, іноді, навіть, недочитуючи до кінця рядка, як по діагоналі, дозволяє зрозуміти основну думку, що була закладена автором.

Сьогодні в період інформаційного вибуху все більшого значення набуває наочне представлення інформації, даних, знань через ілюстрації, що позначається поняттям «інфографіка». Візуальні образи, такі як схеми, зображення, колажі легше сприймаються студентами. На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій у мережі Інтернет існує багато сервісів для створення інфографіки: інтерактивні дошки, хмари ключових слів, карти понять, інтерактивні карти. Проте інфографіку можна створити за допомогою простих інструментів: ватману, олівця, маркера, лінійки тощо.

Термін «інфографіка» походить від поєднання двох американських слів «Information» і «Graphics», що означає як «графізм інформації». Інфографіка – це просте та наочне подання інформації про предмети, включаючи складні взаємозв'язки між ними та інтеграція різних складових в єдине ціле. У більш вузькому розумінні інфографіка являє собою лаконічний суттєвий інформаційний матеріал, який ілюструє текст.

В своєму дослідженні О. Швед проаналізувала приклади освітньої інфографіки та визначила три рівні візуалізації:

- візуалізація даних – надає можливість прочитати цифри, що є трансформацією масиву даних в діаграмі та дозволяє побачити закономірності;
- візуалізація інформації (інфографіка в «чистому вигляді») – поєднує різноманітні факти історії, пропонуючи інтерпретацію подій;
- візуалізація знань – комунікація інфографіки звертається до вже наявних знань та досвіду користувача, мета дизайну є провідником на шляху вибору траєкторії сприйняття інформації [6, с. 138].

Так, зазначені сучасні методи навчання збагачують, розширюють і поглиблюють інтелектуальну сферу особистості, забезпечують активну участь та співпрацю у навчанні, тим самим впливають на розвиток пізнавальної активності особистості.

Висновки. Пізнавальна активність є цілеспрямованою діяльністю з метою збудження інтересу, підвищення активності, творчості, самостійності, мотивованої діяльності студента у засвоєнні знань та посилення взаємодії учасників освітнього процесу, що в свою чергу, вдосконалює зміст, форми, методи, прийоми і засоби навчання. Від цього залежить ефективність навчання: свідоме і стає здобуття знань, перетворення знань у переконання, розвиток інтересу до навчальної діяльності, самостійність думки та практичних дій студентів.

Пізнавальна активність, за умови правильної педагогічної організації пізнавальної діяльності здобувача освіти, систематичної та цілеспрямованої виховної діяльності, здійснює сильний вплив на розвиток його особистості.

Список використаних джерел:

1. Безкоровайна О. Читання як предмет наукового дослідження. // Інноватика у вихованні. Вип. 11. Том 1. 2020. С. 61-66.
2. Варивода К. Нейрогімнастика як ефективний метод покращення когнітивних функцій школярів: аналітичний огляд. // Scientia et Societas. Volume 3. 2023. С. 115-122.
3. Кошіль, Т. Термінологічний аналіз дефініції «Пізнавальна активність». // Перспективні питання психології та педагогіки: зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Сучасна психологія і педагогіка: теорія і модерна практика освітнього процесу в епоху пандемічних викликів» (30 листопада 2021), м. Слов'янськ: Донбаський державний педагогічний університет, 2021. С. 63-67.
4. Купянський медичний коледж імені М. Шкарлетової [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://medcollege.com.ua/wp-content/uploads/2018/08/Nejrobika.pdf> (Дата звернення: 4.04.2024).
5. Методи і прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів: Методичний посібник. Рівне: НМЦ ПТО, 2017. 53 с.
6. Науменко Н. Інфографіка як метод активізації пізнавальної діяльності магістрів освітніх, педагогічних наук. // Молодь і ринок. № 7(174). 2019. С. 136-139.
7. Терлецька Л. Формування навчально-пізнавальної активності учнів у контексті реалізації мети і завдань української освіти. // Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 9. 2014. С. 129-134.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

8. Цимбал І. Принципи методу швидкого читання у навчанні ефективній роботі з іншомовними науковими текстами. // *Science and Education a New Dimension, Pedagogy and Psychology. Volume 50. Issue: 111. 2017. P. 76-80.*

9. Черепинська А. Фрірайтинг як метод удосконалення навичок письма іноземною мовою (англійською). // *Закарпатські філологічні студії. Вип. 21. Том 2. 2022. С. 118-123.*

10. Ягупов В. В. Педагогіка: уавчальний посібник. Київ, 2000. 489 с.

*§7.11 СТАН ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ПОВНО-
МАСШТАБНОЇ ВІЙНИ (Філоненко В.М., Київський університет імені
Бориса Грінченка, Неведомська Є.О., Київський університет імені Бориса
Грінченка)*

Вступ. В Україні кожен день життя сповнений тривогами. Тривога – це негативно забарвлена емоція, що виражає відчуття невизначеності, очікування негативних подій, важко визначені передчуття [1]. У кожному поколінні виникають різні причини появи тривоги: проблеми у родині, залежно від віку – проблеми під час навчання або на роботі. Наразі, для всіх українців основною причиною тривоги є повномасштабне вторгнення росії в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 року. Постійні обстріли, хвилювання за рідних, знайомих та долю своєї країни понад вже двох років спричинюють в українців підвищений емоційний стан, викликають негативні думки та переживання. На сьогодні, важливо виявити рівень тривожності українців з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну. Це актуально для виявлення рівня тривожності українців з метою запобігання в них психічних розладів.

Виклад основного матеріалу. Найпоширенішою формою прояву підвищеного емоційного стану є тривожність. Український словник-довідник з психологічної термінології пропонує таке означення поняття «тривожність» – це індивідуальна властивість особи, риса характеру, що проявляється схильністю до надмірного хвилювання, стану тривоги у ситуаціях, які загрожують, на думку цієї особи, неприємностями, невдачами тощо [2]. Американський психолог Чарльз Спілбергер зробив суттєвий внесок у вивчення тривожності [3]. Ч. Спілбергер розрізняв тривожність як стан, який виникає в реакції на певний подразник або ситуацію, що сприймається як

потенційно небезпечна, і тривожність як характеристику особистості. Згідно з Ч. Спілбергером, ситуативна, або реактивна, тривожність може виникати, коли людина відчуває загрозу або можливу шкоду в певній обстановці. Особистісна тривожність не завжди виражається у конкретній поведінці, проте її рівень можна визначити, спираючись на частоту та інтенсивність станів тривоги. Отже, відповідно до концепції Ч. Спілбергера, розрізняють тривогу як реакцію, яка може змінюватися (ситуативна, або реактивна, тривожність), і тривожність, як властивість особистості (особистісна тривожність). З точки зору Ч. Спілбергера, є можливість виміряти різницю та відмінності між більш сталою тривожністю і тією, яка може змінюватися. Індивідуальні відмінності в проявах тривожності дозволили Ч. Спілбергеру розробити шкалу для вимірювання цього стану. 1970 року він разом з колегами опублікував опитувальник, який використовується для емпіричного вивчення різниці між тривожністю як рисою характеру і тривожністю як станом, тобто між особистісною і реактивною (ситуативною) тривожністю відповідно. Шкала тривоги Спілбергера (State-Trait Anxiety Inventory, STAI) є інформативним способом самооцінки рівня тривожності в даний момент (реактивна тривожність як стан) та особистісної тривожності (як стійка характеристика людини). Зазначену методику було адаптовано Ю. Л. Ханіним, тому адаптована методика діагностики тривожних станів має назву «Шкала Спілбергера – Ханіна».

Вітчизняні автори у своїх експериментальних дослідженнях доводять зв'язок рівня тривожності студентів з їхньою самооцінкою здоров'я [4], взаємозалежність рівня тривожності та типу темпераменту [5].

Українські дослідники зазначають, що рівні тривожності безперечно впливають на пізнавальну діяльність студентів [6]. Зазначене експериментальне дослідження виявило пряму залежність між рівнями тривожності і

результатами пізнавальної діяльності: чим вищий рівень тривожності (і ситуативна тривожність, й особиста тривожність) у студентів, тим нижчий результат виконання пізнавальних завдань. Високий рівень тривожності ускладнює пізнавальну діяльність студентів, звужуючи зону уваги та гнучкість стратегій дій, знижує інтелектуальну працездатність, дезорганізує діяльність включно до відмови від неї, викликає надмірну емоційну напругу, а в довгостроковій перспективі – сприяє формуванню в студентів низької самооцінки. Проте, середній рівень тривожності є нормальним станом для студента. Процес навчання та розвиток особистості студента якнайкраще впливає на формування майбутнього фахівця не тоді, коли рівень тривожності низький, а коли він оптимальний (середній). У такому випадку студент має можливість адекватним способом долати тривожність і тривогу.

Короткий літературний аналіз показав, що в розумінні природи тривожності простежуються два підходи – розуміння тривожності як даної людської властивості від природи і як реакцію на небезпечний зовнішній світ. Тривожність, з одного боку, сприяє успішній діяльності у простих для індивіда ситуаціях, а з іншого перешкоджає та навіть призводить до повної дезорганізації діяльності в складних ситуаціях. З огляду на зазначене, ефект може бути як мобілізуючий, так і дезорганізуючий, причому чим інтенсивніший стан тривожності, тим більш ймовірний дезорганізуючий ефект. Тому дослідження тривожності як властивості особистості має важливе значення, адже ця властивість багато в чому обумовлює поведінку людини. Оцінка людиною свого стану тривожності, особливо в умовах повномасштабної війни в Україні, є для неї істотним компонентом самоконтролю.

В експериментальному дослідженні взяли участь 23 студенти, серед яких 14 жінок (60,8%) та 9 чоловіків (39,2%). Серед охоплених дослідженням

студентів, 11 мають 17 років (47,8%), 8 – 18 років (34,8%), 3 – 19 років (13%) та 1 студент – 20 років (4,4%). Більшість охоплених студентів 17- та 18-річні (82,6%). Студенти проходили анкетування для встановлення рівнів реактивної та особистісної тривожності студентів за шкалою Спілбергера – Ханіна двічі: восени та навесні (16 жовтня 2023 року та 4 березня 2024 року відповідно).

Опитувальник Спілбергера – Ханіна дав змогу визначити рівень реактивної тривожності (РТ) студентів. Восени було отримано такі результати: 12 студентів мали низький рівень (52%), 9 – помірний (39%) і лише 2 (9%) – високий рівень реактивної тривожності (див. рис. 1).

Рис. 1. Рівень реактивної тривожності студентів за опитувальником Спілбергера – Ханіна (16 жовтня 2023 року)

Аналіз результатів доводить, що восени 2023 року в більшості студентів (91%) низький та помірний рівні РТ. У цих же студентів через 139 днів війни, а саме 4 березня 2024 року, було проведено опитування повторно за опитувальником Спілбергера – Ханіна і одержано такі результати за рівнем РТ: 14 студентів (61%) мають низький рівень, 6 студентів (26%) мають помірний рівень, а 3 студенти, що складає 13%, мають високий рівень РТ (див. рис. 2).

**Рівень реактивної тривожності студентів за
опитувальником Спілбергера-Ханіна
(4 березня, 2023)**

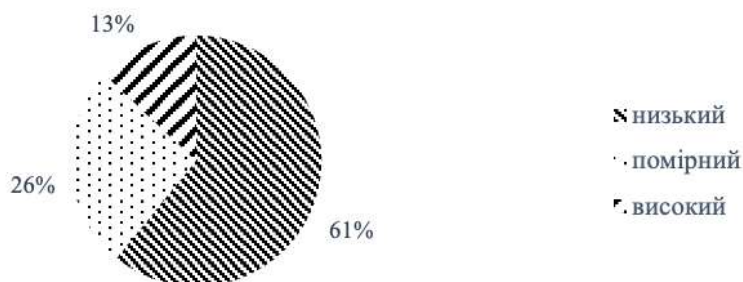

Рис. 2. Рівень реактивної тривожності студентів за опитувальником Спілбергера – Ханіна (4 березня, 2024 року)

Аналіз результатів виявив, що майже через півроку весною 2024 року в більшості студентів (87%) зберігається низький та помірний рівні реактивної тривожності. Проте, у порівнянні з результатами, одержаними восени 2023 року, цей показник знизився на 4%, що засвідчує про відповідне збільшення високого рівня реактивної тривожності з 9% до 13% (див. рис. 1, 2).

Перше дослідження особистісної тривожності (ОТ) восени виявило: у 2 студентів (9%) – низький рівень, у 9 студентів (39%) – помірний, а 12 студентів (52%) характеризуються високим рівнем (див. рис. 3).

**Рівень особистісної тривожності студентів за
опитувальником Спілбергера-Ханіна
(16 жовтня, 2023)**

Рис. 3. Рівень особистісної тривожності студентів за опитувальником Спілбергера – Ханіна (16 жовтня 2023 року)

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Аналіз результатів доводить, що в день дослідження восени 2023 року в більшості студентів (52%) був високий рівень особистісної тривожності. Для розуміння причин одержаних результатів ми відновили події в Україні у ніч та ранок понеділка, 16 жовтня: уночі російські окупанти атакували Україну з кількох напрямків, застосувавши балістичне озброєння, керовані авіаційні ракети та ударні безпілотники; авіаційними ракетами ворог атакував північні та східні регіони України, «шахеда» противник скерував у різних напрямках, зокрема – на захід; зафіксовано застосування однієї балістичної ракети «Іскандер М», п'яти керованих авіаційних ракет Х-59 та 12 ударних БпЛА типу «Shahed-136/131» [7]. Зазначена вище інформація щодо відповідної ситуації в Україні та зокрема, в Києві, в день нашого дослідження ймовірно могла спровокувати високий рівень особистісної тривожності у більшості студентів.

Щодо одержаних весною 2024 року результатів ОТ студентів можна констатувати, що лише 1 студент (4%) мав низький рівень, 12 студентів – помірний (52%), 10 студентів – високий рівень (44%) (див. рис. 4).

Рівень особистісної тривожності студентів за опитувальником Спілбергера-Ханіна (4 березня, 2024)

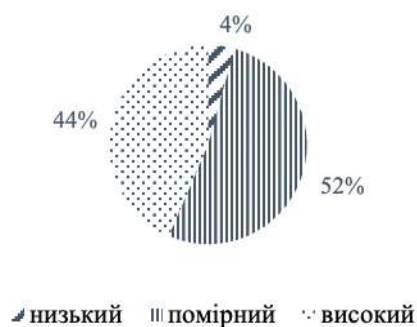

Рис. 4. Рівень особистісної тривожності студентів за опитувальником Спілбергера – Ханіна (4 березня, 2024)

Аналіз одержаних результатів засвідчив, що лише 1 студент характеризувався з низьким рівнем ОТ, це на 5% нижче порівняно з осінніми результатами дослідження, на 13% зростає кількість студентів, що мали помірний рівень, проте, на 8% знизилася кількість студентів, що характеризувалися високим рівнем (див. рис. 3, 4). В день експериментального дослідження у більшості студентів, що складає 96%, спостерігалися помірний та високий рівні особистісної тривожності. Для пояснення одержаних результатів ми відтворили перебіг воєнних подій в Україні в день дослідження та напередодні. У ніч на 2 березня 2024 року російські військові атакували Одесу ударними безпілотниками типу «Shahed-136». Один із дронів влучив у 9-поверховий житловий будинок Пересипського району міста, у якому один під'їзд був повністю зруйнований. Рятувальна операція з пошуку людей, які опинилися під завалами, тривала майже дві доби. Ця російська атака безпілотниками-камікадзе забрала життя 12 цивільних людей, п'ятеро з яких – діти. Загалом внаслідок атаки постраждало 20 цивільних, з них одна вагітна жінка. 3 березня 2024 року у Кураховому Донецької області росіяни поцілили керованою авіабомбою у центр міста. Відомо про 16 поранених, двоє із них у важкому стані [8]. Зазначена інформація не могла не відобразитися на особистісній тривожності кожного українця і, зокрема, студентів, задіяних у дослідженні. Проте, у ніч та ранком 4 березня 2024 року в Києві не було повітряної тривоги, тому можна припустити, що саме цим пояснюється зменшення на 8% кількість студентів, що характеризувалися високим рівнем ОТ. Однак, продовження бойових дій в Україні спричинило зниження кількості студентів з низьким рівнем особистісної тривожності: у групі з низьким рівнем особистісної тривожності залишився лише 1 студент, і, навпаки, спричинило збільшення студентів з помірним рівнем ОТ на 13%.

Динаміку змін рівнів РТ студентів за опитувальником Спілбергера-Ханіна впродовж проведення експериментального дослідження з осені 2023 року до весни 2024 року подано на рис. 5.

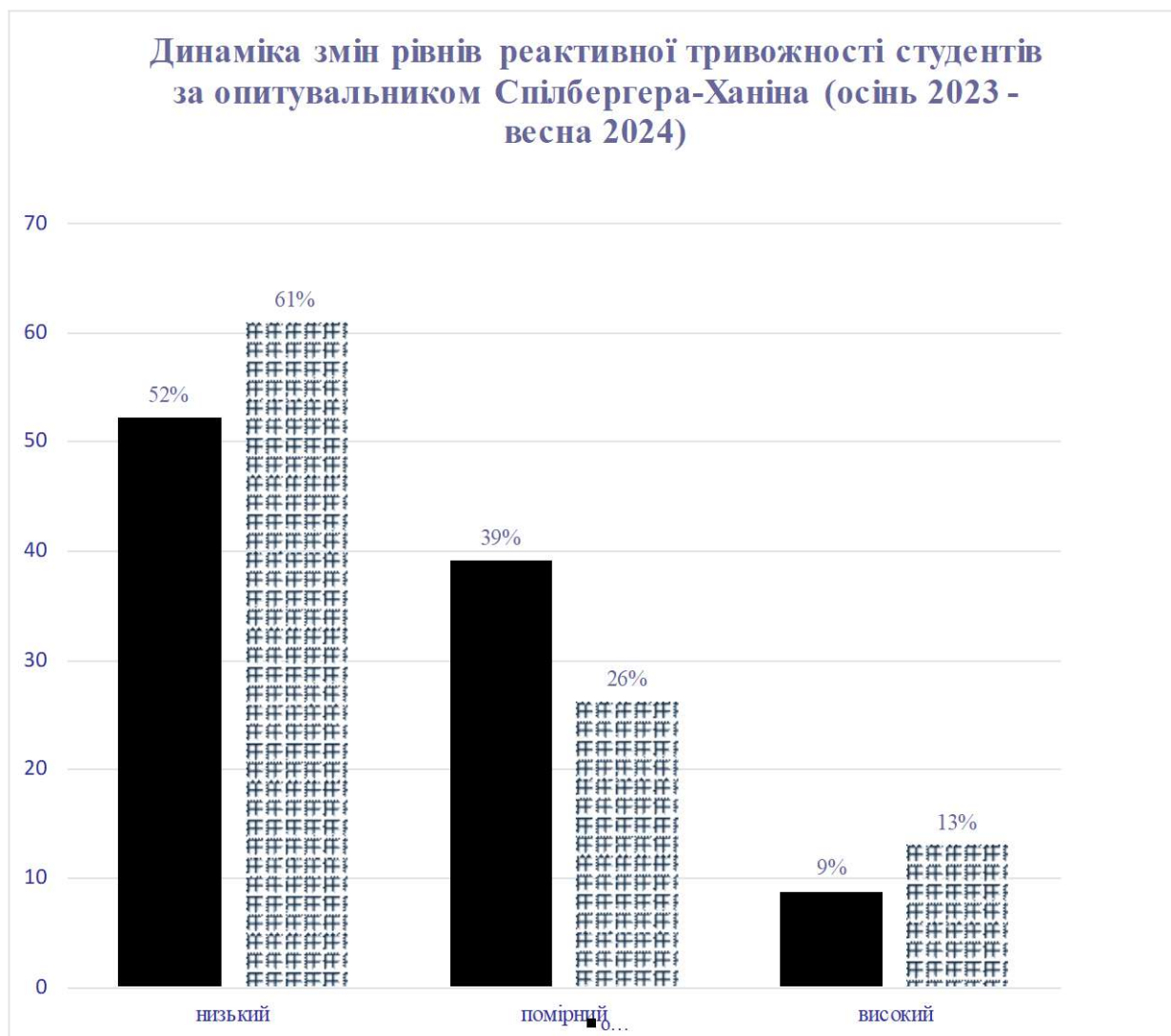

Рис. 5. Динаміка змін рівнів реактивної тривожності студентів за опитувальником Спілбергера – Ханіна (осінь 2023 - весна 2024)

Порівняльний аналіз динаміки змін РТ впродовж осені - весни (див. рис. 5) дав змогу зробити такі висновки: за період дослідження з осені до весни збільшилася кількість студентів з високим рівнем РТ на 4% і загалом складає 13%, проте на 13% знизилася кількість студентів з помірним рівнем

PT і відповідно збільшилася на 9% кількість студентів з низьким рівнем PT. Таким чином, дослідження весною 2024 року виявило, що загальна кількість студентів з високим і помірним рівнями PT складає 39%, що на 9% є нижчим за експериментальні дані восени 2023 року. Це може свідчити про адаптацію студентів до реалій війни в Україні та в Києві, зокрема. За допомогою сервісу air-alarms.in.ua (статистичні дані) нами було встановлено, що за період проведення нашого експериментального дослідження з 16 жовтня 2023 року по 4 березня 2024 року в місті Києві пролунало 117 повітряних тривог, а від початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року до 4 березня 2024 року в Києві лунало 997 повітряних тривог [9]. Отже, не дивлячись на збережену постійну небезпеку від ворожої росії, протягом проведеного нами дослідження 87% студентів мають низький і помірний рівні PT, тобто змогли адаптуватися до умов повномасштабної війни.

Динаміку змін рівнів OT студентів за опитувальником Спілбергера-Ханіна впродовж проведення експериментального дослідження з осені 2023 року до весни 2024 року подано на рис. 6.

Рис. 6. Динаміка змін рівнів особистісної тривожності студентів за опитувальником Спілбергера – Ханіна (осінь 2023 – весна 2024)

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Загальний аналіз дав змогу зробити такі висновки (див. рис. 6): за період дослідження з осені до весни зменшилася кількість студентів з високим рівнем ОТ на 8% і загалом складає 44%, відповідно на 13% збільшилася кількість студентів з помірним рівнем ОТ і загалом складає 52%, а також знизилася на 5% кількість студентів з низьким рівнем ОТ і складає всього 4%. Весною 2024 року кількість студентів з низьким і помірним рівнем ОТ зросла до 56% порівняно з 48% восени. Це можна пояснити адаптацією студентів до реалій війни як в Україні в цілому, так і в Києві, зокрема. Цю саме тенденцію підтверджує зменшення навесні 2024 року кількості студентів з високим рівнем ОТ, що складала 44% порівняно з 52% восени.

Висновки. Повномасштабна війна росії проти України та українців істотно вплинула і продовжує впливати на тривожність кожного українця і, зокрема, студентів, задіяних у експериментальному дослідженні. 44% студентів, які взяли участь у нашому експериментальному дослідженні, мають високий рівень ОТ, знаходяться постійно в стані емоційного збудження, надмірного хвилювання, що може призвести до негативних наслідків у їхньому здоров'ї. Довготривалий такий стан може призвести до негативних наслідків, зокрема до неврологічних захворювань, з якими вже людина самостійно, без лікаря, не в змозі буде впоратися. Тому кожній людині слід навчитися методикам, які знижують рівень тривожності і зберігають власне здоров'я [10, 11]. Ефективне управління людиною своєю тривожністю може допомогти покращити фізичний і психічний стани свого організму і відповідно якість власного життя.

Список використаних джерел:

1. Тривога // Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970 -1980.

2. Українська психологічна термінологія: словник-довідник: за ред. М.-Л. А. Чепи. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. 302 с.
3. Spielberg C. D. Theory and research on anxiety. Anxiety and behavior. New York: Academic press. 1966. 414 p.
4. Харченко Г.Д., Яценко С.П., Неведомська Є.О. Рівень тривожності студентів та його зв'язок з самооцінкою здоров'я. Науковий журнал «Спортивна наука та здоров'я людини». 2019. №2. С. 68-73.
5. Неведомська Є.О., Михайловська Т.О. Вплив темперамента студента на його тривожність. Щомісячний науковий журнал «Smart and Young». 2016. № 3. С.145-151.
6. Паламарчук М. Є., Сердюк Л. С., Маруненко І. М., Неведомська Є. О. Вплив рівнів тривожності на пізнавальну діяльність студентів. Наукові здобутки студентів Інституту людини. Київ: Інститут людини Київського ун-ту ім. Б. Грінченка. 2015. № 2 (4).
7. Головне за ніч та ранок понеділка, 16 жовтня: нічна атака ракетами та БПЛА, близько 70 бойових зіткнень. Режим посилання: https://lb.ua/society/2023/10/16/579701_golovne_nich_ranok_ponedilka_16.html
8. Огляд задокументованих воєнних злочинів за березень 2024. Режим доступу: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Oglyad_War_crimes03_24_A4.pdf.
9. Статистика повітряних тривог air-alarms.in.ua Режим доступу: <https://air-alarms.in.ua/#statistic>.
10. Неведомська Є.О., Михайловська Т.О. Як подолати педагогу тривожність студентів? Освітологічний дискурс. Фахове електронне наукове видання. Київський університет імені Бориса Грінченка. № 1 (13). 2016. С. 131-144.
11. Як подолати тривожність, емоційне напруження та відновити внутрішній баланс: шість технік від психотерапевта. 2023. Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/yak-podolati-trivozhnist-emocijne-napruzhennya-ta-vidnoviti-vnutrishnij-balans-shist-tehnik-vid-psihoterapevta>.

ODDÍL 8. MARKETING

§8.1 РОЛЬ ІНТЕРНЕТ - МАРКЕТИНГУ В ПРОСУВАННІ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ (Онопрієнко В.П., Сумський національний аграрний університет, Онопрієнко І.М., Сумський національний аграрний університет)

Вступ. Сприяння розвитку зеленого туризму має стати прикладом для трансформації всієї туристичної галузі в Україні шляхом розвитку рекреації в міських та приміських умовах, а також шляхом створення екозон, або спеціальних екотуристичних територій, прилеглих до природоохоронних територій у природних зонах та економічних регіонах. Інтенсивні військові дії агресора на значній частині території України призвели до значної міграції населення в західні регіони та суттєво погіршили екологічний стан як сільськогосподарських ландшафтів, так і природних екосистем. Створення широкої мережі малих приватних господарств у західних регіонах України сприятиме екологічному та економічному розвитку сільських територій, підвищенню обороноздатності країни, збереженню працездатного населення та забезпеченню сталого розвитку сільських територій.

Туризм є одним з інноваційних механізмів вирішення проблеми збереження здоров'я населення. Туристичні агенти розробили сучасні методики для нової форми туризму - зеленого туризму, який передбачає активний відпочинок у збереженому природному середовищі. Зелений туризм, при правильній організації, поєднує в собі дві важливі функції, а саме, сприяє зміцненню здоров'я населення і водночас формує у туристів екологічний світогляд та розуміння об'єктивної цінності природного середовища.

Сучасні маркетингові технології сприятимуть розвитку зеленого туризму в Україні. Маркетинг допомагає перетворити купівельну спроможність споживачів на платоспроможний попит, а також представити і надати продукти та послуги кінцевим покупцям і споживачам у доступній формі. Маркетинг сприяє розпізнаванню потреб агротуристів, наданні відповідних пропозицій, зорієнтовує домогосподарства і туристів у правильному напрямку, допомагає виявити бажання гостей, які зупиняються на нічліг, і таким чином досягти головної маркетингової мети - задоволення потреб споживачів послуг зеленого туризму. Інтернет-маркетинг відіграє важливу роль у просуванні туристичних продуктів.

Виклад основного матеріалу. В Україні сільський зелений туризм поступово розвивався у довоєнний період, особливо в західних регіонах. Цьому сприяли об'єктивні передумови, такі як початкова геополітична близькість західних областей України до центру Європи, наявність значного туристично-рекреаційного потенціалу, сприятливий клімат, багата флора і фауна, культурні та історичні пам'ятки світового рівня [1]. Це зумовлює необхідність популяризації, впровадження та розвитку сільського зеленого туризму в центральних областях України та активізації цієї роботи в післявоєнний період.

У багатьох країнах зелений туризм розвинений набагато більше, ніж в Україні. Його особливості залежать від природних умов та народних традицій країни. У Німеччині, наприклад, сформована мережа фермерських господарств, які приймають туристів, забезпечують їх комфортним житлом та екологічно чистими продуктами харчування і знайомлять з сільськогосподарським виробництвом [1]. Туристи можуть взяти участь у польових роботах або допомагати фермерам за власним бажанням, але

найбільший акцент робиться на можливості участі туристів у різноманітних сільських ярмарках.

Варто зазначити, що на сьогоднішній день створено Європейську федерацію фермерського та сільського туризму шляхом об'єднання організацій сільського туризму європейських країн. Основною метою Федерації є сприяння розвитку сільського зеленого туризму та цільові інвестиції в проекти його розвитку.

Основною перевагою, що викликає інтерес у вітчизняних та іноземних туристів, є маркетинг органічних фермерських господарств з метою не лише відвідування історичних та природних пам'яток, але й покращення здоров'я та споживання органічної продукції в екологічно чистій місцевості.

Варто зазначити, що Україна є членом міжнародної програми сертифікації Green Key, але в рейтингу 2019 року посіла 21 місце, поряд з Іспанією та Швейцарією, маючи лише дев'ять сертифікованих еко-готелів. Шість з цих готелів розташовані в Києві, ще два - еко-будинок Maison Blanche в Київській області та один - Radisson Blu Resort Bukovel в Івано-Франківській області [3].

Згідно зі статистичними даними щодо кількості туристів, які скористалися послугами сільського зеленого туризму у 2018 році в розрізі областей України, перші місця посіли Івано-Франківська область - 16903, Львівська область - 5227 та Чернівецька область - 520 [7].

За даними статистичного аналізу, станом на 2014 рік в Україні налічувалося 230 комплексів сільського зеленого туризму загальною площею 49 425 м² та місткістю 50 724 особи, з середньою місткістю 11 ліжко-місць (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка розвитку сільського зеленого туризму в Україні

Роки	Показники			
	Кількість зелених садиб, од	Кількість розміщених осіб, од.	Середня місткість садиб, місць	Площа садиб, м ²
2014	230	50 724	11,0	49425,3
2015	285	49 948	12,6	65986,2
2016	233	39 311	13,5	71208,4
2017	235	49 253	12,7	73241,0
2018	375	79 891	13,2	90811,1
2019	383	83267	13,9	98976,8
2020	397	89132	14,1	106342,2
2021	416	101231	14,0	110453,5
2022	423	106362	14,2	128376,3
2023	345	66323	12,2	101127,1
2023р. до 2014р., разів	1,5	1,3	1,1	2,0

Джерело: побудовано авторами на основі [7]

До кінця 2022 року кількість садиб збільшилась до 423 одиниць загальною площею та середньою місткістю 12,6 осіб, що свідчить про актуальність галузі та її інтенсивний розвиток. Початок військових дій змістив фокус уваги значної кількості людей з відпочинку на пошук безпечних місць для проживання. Тому житлове будівництво в західних областях набуло вирішального значення. Кількість малих фермерських

господарств, у тому числі на окупованих землях, зменшилася більш ніж на 21-23%. Отже, ця динаміка означає значне збільшення кількості зелених сільськогосподарських угідь і людей, які там проживають.

Статистичні дані свідчать, що Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області очолили список туристів, які користувалися послугами сільського зеленого туризму в 2018 році за регіонами. За даними міжнародної програми сертифікації "Зелений ключ", у 2019 році Україна посіла 21 місце, поряд з Іспанією та Швейцарією. Західні регіони переповнені українцями, але, на жаль, не з туристичною метою, а для розвитку та розширення сільської інфраструктури, фінансування екологічних проєктів тощо. Варто зазначити, що туризм розвивається в більшості регіонів, але найшвидше кількість зелених туристів зростає в Західній Україні. Це пов'язано зі сприятливими природно-кліматичними умовами, великою кількістю цікавих історичних та культурних об'єктів, місцевою гастрономією та унікальними звичаями і традиціями. Серед них особливо привабливим є Карпатський регіон, і зокрема Закарпатська область. Регіон пропонує всі можливості для занять зеленим туризмом протягом усього року. У цьому регіоні зосереджені найкрасивіші в історичному плані гірські райони - Чорногора, Верховинський хребет, Горгани, Свидовець, Полонина, Рахівський хребет і Карпатський хребет, люди живуть переважно в сільській місцевості, а регіон має свої традиції та звичаї. Вдале геополітичне розташування Закарпатської області на перехресті міжнародних економічних, торговельних і транспортних шляхів сприяє розвитку та поглибленню співпраці з сусідніми європейськими країнами і відіграє важливу роль в інтеграції України в європейській структурі.

Особливою категорією зеленого туризму є сільський туризм, який іноді називають "агротуризм", "фермерський туризм" або "зелений туризм". Його

суть полягає в тому, що групи туристів розміщуються в приватних будинках у сільській місцевості і харчуються місцевими, домашніми продуктами, виготовленими з екологічно чистої або органічної сировини. Нерідко туристам надається можливість взяти участь у сільськогосподарських роботах на власних ділянках, таких як сінокосіння, догляд за худобою або прополка. У деяких регіонах акцент робиться на участі туристів у полюванні, риболовлі, збиранні ягід, грибів тощо.[5]

Основною метою сільського зеленого туризму є створення нових туристичних продуктів за межами традиційного українського туризму з урахуванням природних, історичних та культурних особливостей регіонів, а також більша диверсифікація традиційного українського туризму. Заохочення та просування внутрішнього туризму є важливим елементом розвитку економічно ефективного та прибуткового екотуризму на регіональному та місцевому рівнях.

SWOT-аналіз розвитку зеленого туризму дозволяє оцінити його сильні та слабкі сторони, можливості розвитку, переваги та недоліки (табл. 2).

Як видно з таблиці 2, сильні сторони SWOT-аналізу включають більше важливих факторів, які сприяють розвитку зеленого туризму в Україні. Водночас, існують значні загрози, пов'язані з військовими діями. Слід також додати, що до війни інфраструктура екотуризму була недостатньо розвинена, а фінансові та інші інвестиції в цю галузь були незначними. Однак, зважаючи на вищезазначене, ми вважаємо, що цей сектор туризму має широкий горизонт для подальшого розвитку, популяризації та державної підтримки.

Таблиця 2

SWOT-аналіз зеленого туризму в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none">1. Багаті природні ресурси2. Зростання екологічних ініціатив на рівні пропозиції3. Швидке формування зрілості внутрішнього туриста4. Зацікавленість іноземного туриста	<ol style="list-style-type: none">1. Відсутність знань про мінімальні стандарти еко-туризму2. Практично відсутні системи маркетингу та просування природного туризму та екотуризму;3. Відсутність стабільної та структурної державної підтримки для малих селянських підприємств;4. Несформований профіль еко-туриста
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none">1. Швидко зростаючий попит на екологічний та зелений туризм2. Зростання міжнародних ініціатив та пошук місцевих партнерів3. Просування та комерціалізація продуктів ділового, сімейного та турів вихідного дня4. Збільшення обсягів пропозицій туристичного продукту	<ol style="list-style-type: none">1. Нестабільна ситуація в умовах воєнного стану2. Надмірне зловживання грінвошінгом3. Повільний розвиток компетенцій працівників сектору та місцевих громад4. Зростання екотуризму, ще більше посилює негативний вплив на навколишнє середовище

Джерело: побудовано авторами на основі власних досліджень

Україна має великий потенціал у сфері туризму, і туризм має стати одним із пріоритетів для забезпечення збалансованого розвитку території - гармонії з природою та захисту природних ресурсів. Якщо ця мета буде реалізована, будуть досягнуті наступні переваги:

- збільшення кількості іноземних туристів, які бажають відвідати Україну, та промоція особливо привабливих регіонів;
- збільшення валового внутрішнього продукту;
- збільшення обсягу туристичних послуг;
- створення нових робочих місць у сфері туризму та суміжних галузях;

- розвиток і покращення туристичної інфраструктури та створення сприятливих умов для залучення туристів;
- збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів від надання туристичних послуг;
- підвищення ефективності управління регіональним туризмом;
- залучення інновацій в туристичну галузь;
- збільшення уявлення потенційних туристів про природні принади регіону;
- покращення туристичного іміджу України у світі.

Однак, для розвитку зеленого туризму та просування туристичних продуктів необхідно розробити маркетингову стратегію зеленого туризму до 2032 року. Реалізація масштабних інформаційних кампаній "Ukraine Now" та "Подорожуючи Україною". Створення потужного промоційного контенту (текстових, відео-, фото- та графічних матеріалів) та поширення інформації про привабливі туристичні дестинації у соціальних мережах, на спеціалізованих сайтах, на телебаченні та FM-радіостанціях. Організація масштабних заходів (конференцій, симпозіумів, виставок, ярмарків та фестивалів) на національному та міжнародному рівнях також має важливе значення в цьому плані. Ще одна можливість - створення інформаційних порталів та уніфікованого контенту для туристів, які цікавляться місцями бойових дій.

Все це можна зробити за допомогою сучасних методів інтернет-маркетингу. Одним з напрямків інтернет-маркетингу є розробка цілого нового покоління туристичних продуктів, заснованих на віртуалізації вражень, почуттів та емоцій, які можна безпосередньо пережити і отримати без необхідності брати участь у туристичній поїздки. Сучасні технології пропонують можливість досягти подібних або схожих ефектів за допомогою вищезгаданих додатків доступу до туристичних атракцій.

Ще однією сферою інтернет-маркетингу, зокрема, інтернет-маркетингу в сільському туризмі, є використання глобальних мереж для побудови комунікаційних зв'язків та поширення різноманітної інформації серед туристів. Адже 90% відвідувачів Інтернету використовують Google або Yahoo для пошуку необхідної інформації, а потім відбирають найбільш привабливі та релевантні посилання [2]. Основними видами діяльності та інструментами комунікації є володіння веб-сторінкою як джерелом спілкування, використання електронної пошти для поширення інформації, участь у соціальних мережах (Facebook, Instagram), комунікаторах (Skype, Vibber) Використання, онлайн спілкування за допомогою аудіо- та відеопрограм, чату, відеосервісів, таких як YouTube та Google, безкоштовних додатків для обміну фотографіями, таких як Instagram, текстових сервісів, таких як Twitter, професійних, партнерських та корпоративних блогів та інші види діяльності, такі як віртуальні журнали. Спостереження за використанням сучасних засобів комунікації показують, що сільські садиби вважають за краще вести сторінку у Facebook. Інтернет-додатки в туристичному секторі стали корисним інструментом для отримання необхідної інформації. [6]

На нашу думку, впровадження мобільних додатків є своєчасним маркетинговим інструментом на українському ринку сільського туризму. Координатором з підготовки відповідної інформації та впровадження додатку може стати Спілка громадських організацій сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, члени якої мають відповідні переваги у представленні інформації, що надається мобільним додатком, та здійсненні оплати за послуги.

Таким чином, з розвитком інтернету та мобільного зв'язку маркетингова діяльність зазнає значних змін, формуються нові вимоги та

нові умови для реалізації у сфері зеленого туризму. Для того, щоб туристичні продукти користувалися успіхом серед населення України, а також споживачів, які бажають відпочити з сусідніх зарубіжних країн, на сучасному етапі розвитку сільського зеленого туризму використовуються новітні маркетингові технології (інтернет, веб-сайти, портали) та комунікації (електронна пошта, інтернет-телефон, інтернет-телефон, інтернет-пейджинг), асортимент пропонованих послуг потрібно активніше розширювати. На сьогоднішній день Інтернет є найбільш поширеною інформаційною технологією як засіб впливу на просування агротуристичних продуктів. Глобальна мережа Інтернет є найбільш перспективним напрямком для просування агротуристичних продуктів. Основними перевагами використання Інтернету є простота використання, низькі витрати на рекламу в мережі, постійно зростаюча кількість споживачів (клієнтів) та оперативність передачі (отримання) інформації.

Висновки. Україна має достатні екотуристичні ресурси, використання яких разом зі зростаючим попитом на туристичні послуги закономірно призводить до розвитку інфраструктури екотуристичної діяльності та зміцнення регіональних організацій, переважно в західних регіонах України. Ефективне управління зеленим туризмом має забезпечити збереження природної та культурної спадщини і біорізноманіття, покращення соціально-економічної діяльності в сільській місцевості та її сталий розвиток. Подальший розвиток зеленого туризму має стати прикладом для трансформації всієї туристичної галузі, яка в Україні має розвиватися у двох напрямках: сприяння розвитку рекреації в межах міського та приміського середовища та створення екозон, тобто спеціальних екотуристичних територій, прилеглих до природоохоронних територій, у природно-економічних регіонах.

Використання маркетингових інформаційних технологій, зокрема Інтернету, відкриває унікальні можливості для надійної та конфіденційної глобальної комунікації як для місцевих виробників агротуристичних послуг, так і для туристичних посередників з регіональними та національними філіями, і, насамперед, для сільських зручним для самих споживачів послуг зеленого туризму. Зрештою, Інтернет стає найбільшим посередником між виробниками та споживачами послуг сільського зеленого туризму.

Список використаних джерел:

1. Agroturystyka. URL: <https://agroturystyka.pl/>
2. Інтернет-маркетинг у 2024 році: поради для малого та середнього бізнесу. URL: <https://torgsoft.ua/articles/stati/trendy-internet-marketyngu>
3. Кудла Н.Є. Сільський туризм: основи підприємництва та гостинності: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2015. 152 с.
4. Шульгіна Л.М., Зінченко А.І., Крахмальова Н.А. Маркетингова діяльність підприємства на ринку послуг сільського туризму: монографія. К.: КНУДТ, 2014. 233 с.
5. Trusova N.V., Kyrylov Y.Y., Hranovska V.Hr., Prystemskyi O.S., Krykunova V.M., Sakun A.Zh. The Imperatives of the Development of the Tourist Services Market in Spatial Polarization of the Regional Tourist System. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 2020. 29(2), 565-582. DOI:10.30892/gtg.29215-490
6. Родіонов С. О. Інтернет-маркетинг в Україні: сучасні тренди та інструменти. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2022. № 3 (8). С. 110-118.
7. Сайт офіційної статистики в Україні. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

ODDÍL 9. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

§9.1 FOREIGN POTENTIAL AS A COMPONENT OF THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE NATIONAL ECONOMY: CONTENT, MODERN MULTIFORMISM, CAPABILITIES AND RESULTS (Zhmurenko V., Ukrainian State University of Science and Technology)

Introduction. The large-scale geo-economic transformations of the turn of the 19-20th centuries caused by technological ICT-innovations and structural shifts of Industry 4.0, accelerated advancement of globalization and intensification of the regional integration processes open new opportunities for the national economy of Ukraine and the opportunities of self-identification and self-realization in the world economic space, in particular in its EU (European Union)-location. The research search of the internal capabilities and driving forces of the macrodynamics based on the theoretical grounding and methodological tools; activation, disclosure of the available macroeconomic potential, its optimization, effective use and recreation is an inevitable part and constituent of the successful solution of this task. A strategic goal is building up of “... free country with a high level of welfare... being a reliable economic partner and an example of the development, the most attractive for investment and doing business, the best place for creative self-realization and implementation of own ideas” [1]; strengthening of Ukraine in the world as a strong and authoritative European country capable to provide favourable external conditions for sustainable development and realization of its social and economic potential [2].

It should be noted that a wide range of questions on the theory and practice of designing and building a high competitive national model of economic

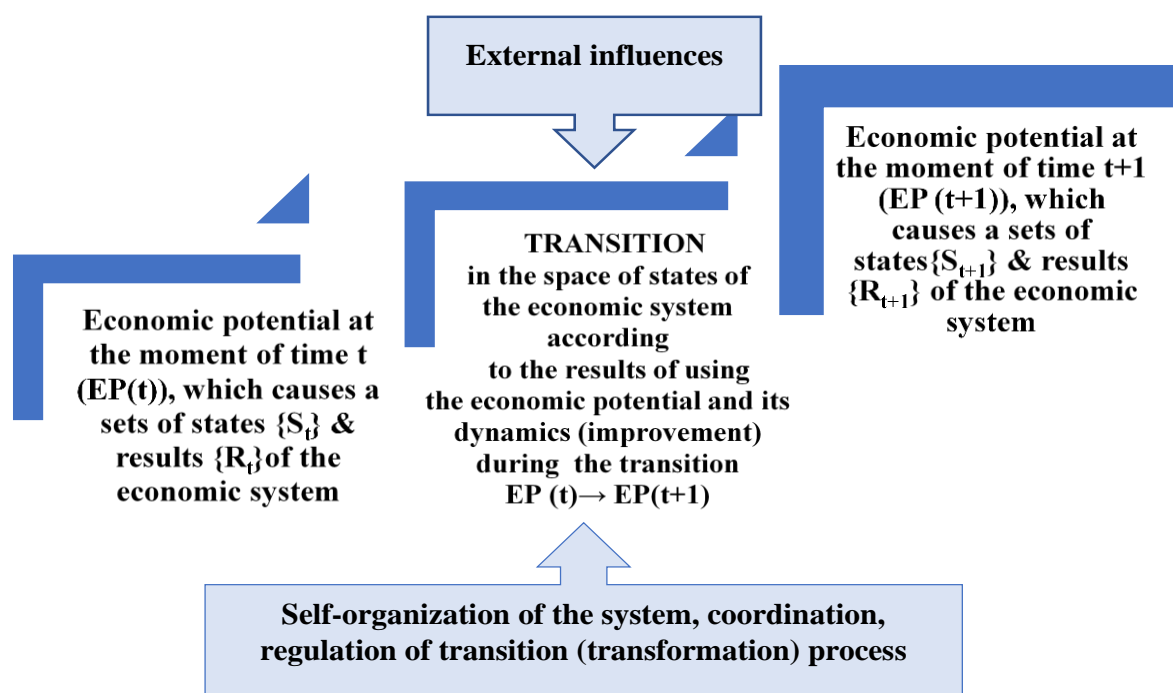
development is reflected in the works of many modern domestic and foreign scientists such as L. Antonyuk, Yu. Bazhal, V. Bilotserkivets, S. Bestuzheva, O. Belarus, V. Heets, P. Drucker, G. Hamel, R. Hausman, E. Helpman, Ya. Zhalilo, B. Klinger, P. Krugman, E. Lindert, P. Lloyd, A. Mazaraki, J.F. Moore, V. Novitskii, A. Poruchnyk, M. Porter, Yu. Pylypenko, K. Prahalad, E. Reitner, V. Ramaswamy, P. Romer, V. Tarasevych, J. Traut, L. Shinkaruk, O. Zavorodnia and others.

The analysis of the obtained results allows us to state that, regardless of the scope and level of scientific development of the mentioned problem, its particular aspects still require more in-depth study in the context of the trialectics of the general (global), special (regional) and singular (national). First of all, it is about the macrolevel's search for drivers and development mechanisms of reproductive potential, thanks to which Ukraine will be able to overcome the powerful forces of inertia and attraction to the interests of partner's countries and guided by strategic national interests will be able to break the regressive dynamic tendencies, to considerably improve the internal economic situation and, as a result, to strengthen own positions in the world economic hierarchy.

Presenting main materials. In the existing conditions, a task of accelerated post-war recovery of the Ukrainian economy objectively requires on the one hand, the mobilization of reserves, consolidation of all available efforts and resources of the Ukrainian society, further distribution of their aggregate between the needs of defense and security, provision of the current and strategic needs of the development. And on the other hand, an urgent task is the increase in the level of economic activity with its entrepreneurial "core", effective and economical use of what is available, its renovation with the improvement of quality, increase and extended recreation, in particular through the mechanisms of capitalization and autonomous increase in cost, creation of new assets in an innovative manner, new

cluster platforms and the “engines” of growth with the reliance on the traditional ones [3, P.23-26; 4]. That is, the objective of the work cannot be limited only to a search for the variants for optimization of using the available potential with a relevant maximization of the consequences, but shall acquire a dynamic context. It is about the consideration of the economic potential as an embedded attributive property of any economic system. This property, depending on its strength, impact and effectiveness, determines the specificities of movement in the space of supposed states situation-dependent on the system-environment interaction, its capability and readiness to overcome the existing restrictions and barriers (Figure 1) and/or to the modification in own favour of a economic model of relationship with the environment.

Signs of economic progress: $EP(t+1) > EP(t)$; $\{S_{t+1}\} > \{S_t\}$; $\{R_{t+1}\} > \{R_t\}$

Fig.1. Economic potential as a prerequisite and catalyst of the progressive development of the economic system

[developed by the author led by scientific adviser]

In a general sense, in social sciences, all available for use (both actualized/ realized / related and conditionally free, reserve) systemwide resources, which may be used for representation of a certain event (action), performing a certain type or work / carrying out a certain type of activity to achieve a specific goal or to solve a certain task, are meant by the potential.

The potential is a relative phenomenon, concretely historical, measured according to a dynamic integral criterion, which with the synergy effect integrates the resource and technological factors, sources, drivers and conditions of motion, in particular related to the external environment inherent in a certain plane and a level of social being, has the subject-object expression, specific goals and results (Figure 2). In particular, the characteristic of the potential as the macroeconomic one provides that the sphere of realization is the social representation and economic activity at the state (country) level.

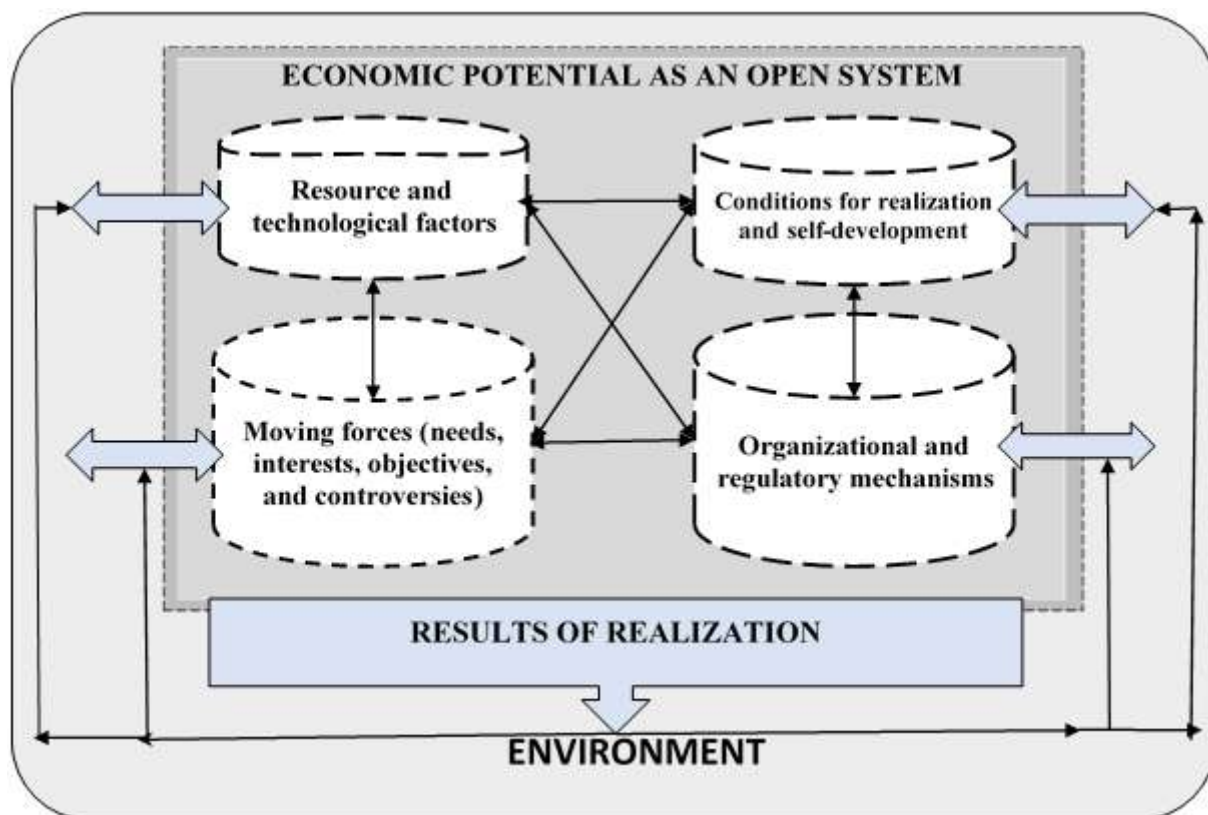

Fig.. *Economic potential as an open dynamic system capable of self-development [developed by the author]*

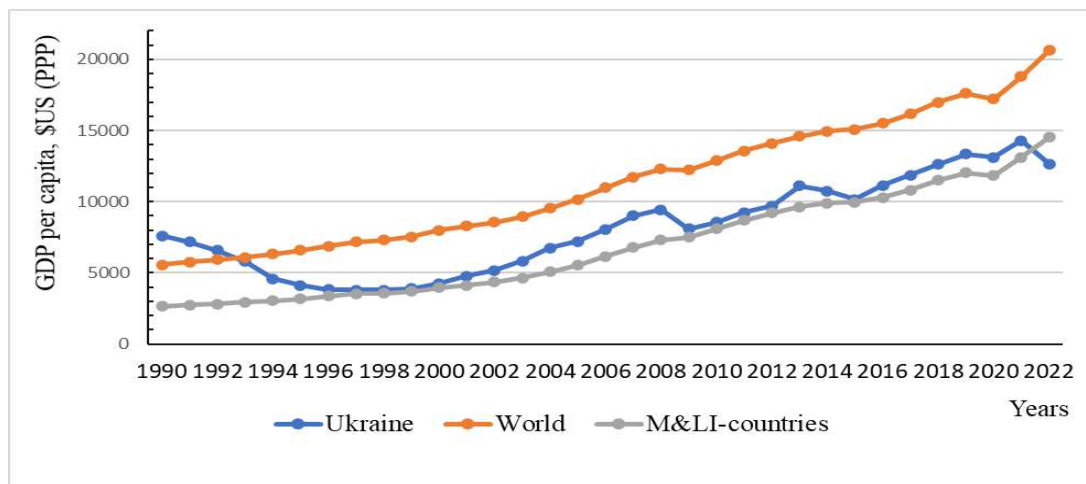
The specificity of the sphere of realization and addition according to the text makes it possible to concretize the definition of the economic potential, in particular with regard to the objective function and logic of the realization of the objectives. Therefore, here and below the aggregate capacity of the national economy, its sectors, economic entities (enterprises) and households to carry out productive economic activities, manufacture products (goods and services), satisfy public needs and implement public interests, ensure development of production and consumption, increase in the level of welfare and quality of life of the population of the country, and multiplication of the national wealth will be meant by the economic potential of the country.

From the point of view of the current results being achieved, the used (objectified) macroeconomic potential, on the one side, is embodied in the volume, structure, quality, and technological level of the manufactured goods and rendered services (material and immaterial), their meeting the demands and requirements of the consumers both in the country and outside it. When calculating the cost of output, a separation of the gross value added in many cases being the indicator of the level of the technological complexity of the products, their knowledge intensity, innovativeness and exclusiveness is the significant. On the other side, the significance lies in the monetary results from the sales of products, that are having overcome the international competitive barriers and found its consumer with the available quality-to-cost ratio. On the third side, it lies in the remuneration of the owners of the economic resources following the distribution and redistribution of obtained aggregate monetary results.

In the most common and simplified variant, an integral effective valuation of the country's economic potential is limited to merely economic dimension – to the Gross Domestic Product (GDP) indicator per capita (annual) in the ascending (positive trend) or descending (negative trend) dynamic trajectory while the

relativeness is presented through the comparison of the country's GDP with the average global indicator and the average within the limits of certain classification group, which included the country – the object of analysis (Figure 3).

M&L-countries – middle-income and low-income countries with upper limit – 15600 \$US at the current prices and nominal exchange rate.

Fig.3. Comparative dynamics of the GDP of Ukraine per capita, 1990 – 2022 [4].

In a wider context, a comparative effectiveness of the realization of the available macroeconomic potential is presented with the help of indices-indicators comprehensively characterizing the quality of life of the population of the country, socioeconomic, political, cultural and spiritual, and environmental comfort level of its being and prerequisites for the development.

The domestic economy is a “model” example of nonidentity of the resource and technological levers and the external manifestations of the growth and development. Ukraine, which as of 01/01/2022 ranked 44th in the world in the territory, 36th in the population, 43rd and 46th by the level commodity complexity of the economic activities and export basket accordingly (Economic Complexity Index), 53rd by the level of human capital development (Human Capital Index) and, by the most conservative estimates, belonged to the TOP-30 most resource

constrained world countries; according to the data of the International Rating Expert-Analytical Research (2021 – 2022), Ukraine ranked: 102nd in the world by the level of the economic welfare, in US dollars at the current exchange rate; 77th at the level of human development (Human Development Index, UNDP); 86th by the level of competitiveness (Global Competitiveness Index); 74th by the Complex Economic Prosperity Index and 88th by the level of Productive Capacities Index UNCTAD [6-11].

That is, the country being in the first (High) quartile of the world countries by the resource provision (entry, input) is at the boundary of the second (Upper-Medium) and third (Low-Medium) quartiles according to the results of use of this resource base (output). To give a comparative characteristic of the dynamic impulse being received by the economic systems according to the results of the use of own potentials, it is added a comparison of the annual average rates of growth of a defining indicator – real GDP per capita. The histogram presented in Figure 4 shows a comparatively low rate of the domestic macroeconomic dynamics caused by a valid model of reproduction and realization of macroeconomic potential.

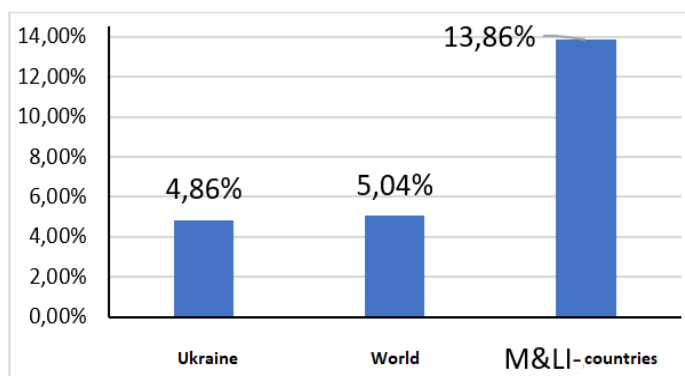

Fig.4. Annual average rates of growth of welfare expressed through the GDP per capita in percentage terms, 1990-2022 [calculated according to [4]].

From the point of view of the internal structure, a macroeconomic potential may be represented as a complicatedly additive integrated complex of mutually

interconnected potentials of separate constituents of the domestic economy. As the authors point of view, the types of economic resources, spheres of activity, carriers and directions of use are the most frequently used as the criteria for classification of the types of potentials (Figure 5). It is about a conditional separation of the macroeconomic potential of the internal- and foreign economic constituents.

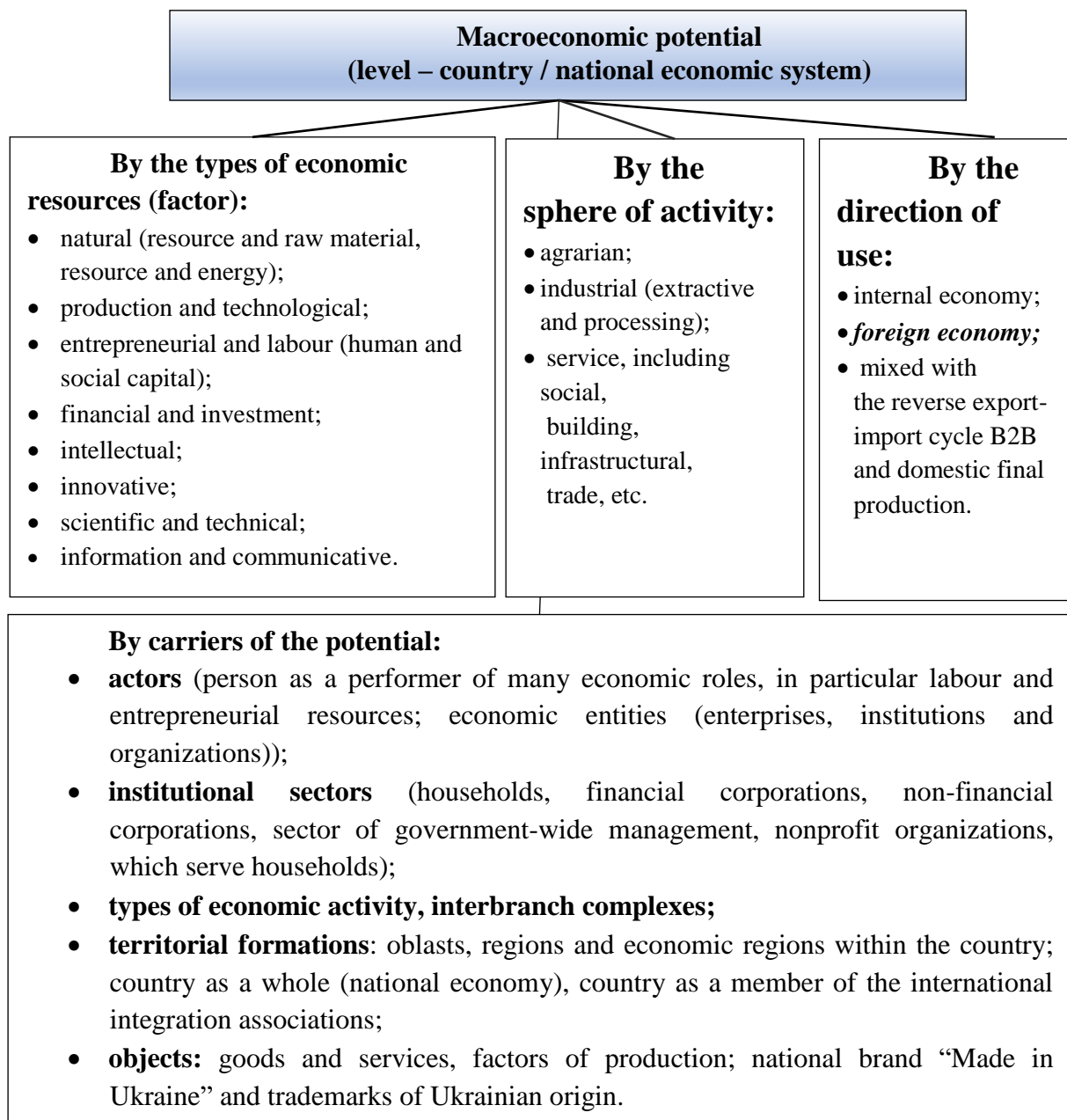

Fig. 5. Classification of forms (types) of economic potential of the national economy [developed by the author with the use of [12-13]].

In the present economy, the common and legitimized types of foreign economic activity (hereinafter referred to as “FEA”) wherein the foreign economic potential is manifested and realized are as follows:

- international trade (objects – goods, services, resources, object of industrial property law and copyright) with its export, import and export-import (intrabranč) constituents;
- commodity exchange (barter) transactions and other activities built on the forms of countertrade between the entities of foreign economic activity and foreign entities of economic activity;
- international financial and credit activities (investing, crediting / lending) based on the export (import) of capital – removal outside of Ukraine (importation from outside of Ukraine) of capital in any form in order to gain profits from the production and other types of economic activity;
- transactions for the purchase, sale and exchange of currency at the currency exchange auctions;
- international entrepreneurship covering different types of international cooperation with foreign business entities, in particular cooperation in the scientific and technical sphere; the interaction of two or more business entities with at least one among them being the foreign while carrying out of which the joint development or joint manufacturing, joint sale of final products and other goods based on the specialization in the manufacture of intermediate products or specialization at the separate technological stages (functions) of research work, manufacturing and realization with the coordination of relevant programs of economic activity are being implemented is meant by the international cooperation;
- work under the contracts of natural persons with the foreign subjects;

- lease (leasing) transactions between the subjects of foreign economic activity and foreign subjects;
- organization of exhibitions, auctions, bidding processes, conferences, and seminars [14].

Multiformity of the foreign economic potential of certain national economy by the types of foreign economic activity is a manifestation of variety of these types of FEA to the participation in which the national residents are being involved (Table 1).

Table 1.

Typologization of foreign economic potential by the main types of foreign economic activity of the country [developed by the author]

Spheres and types of foreign economic activity, signs of involvement (according to the balance of payments)	Type of foreign economic potential	Levels (stages) of development and multiformity of the country's foreign economic potential			
		I	II	III	Global (top)
The country is a subject of the international trade (quota of foreign trade in goods and services is over 10 percent)	Trade	+	+	+	+
The country is a subject of the international labour market	Migration and outstaffing	-	+	+	+
The country is a subject of the international capital movements	Financial and investment	-	-	+	+
The country is a subject of international cooperation in the production, scientific and technical spheres	Entrepreneurial, scientific and technical, and innovative, outsourcing	-	-	-	+

I – period (stage) of the world trade; II – period (stage) of the export of capital; III – period (stage) of

the production cooperation and regional integration.

In Ukraine, the business entities have already mastered all possible variants of the international economic relations as evidenced by the data of the balance of payments (Figure 6). The preference is given to the export-import transactions, which is not surprising. Unlike the prevailing majority of the world countries reaching the globalization level gradually and evolutionally and for a long way, having worked out strategies, efficient methods, toolkit and infrastructure support by all types of foreign economic activity important for the country, Ukraine had not such own experience as well as a high business reputation and the status of a reliable prospective partner necessary for a long-term strategic business cooperation, in particular with the attraction of foreign direct investment. Therefore, it is quite logical that it (Ukraine) started its way to a globalized world from a comparatively simplest and the most common form in the world of the internationalization of economic activity – the international trade.

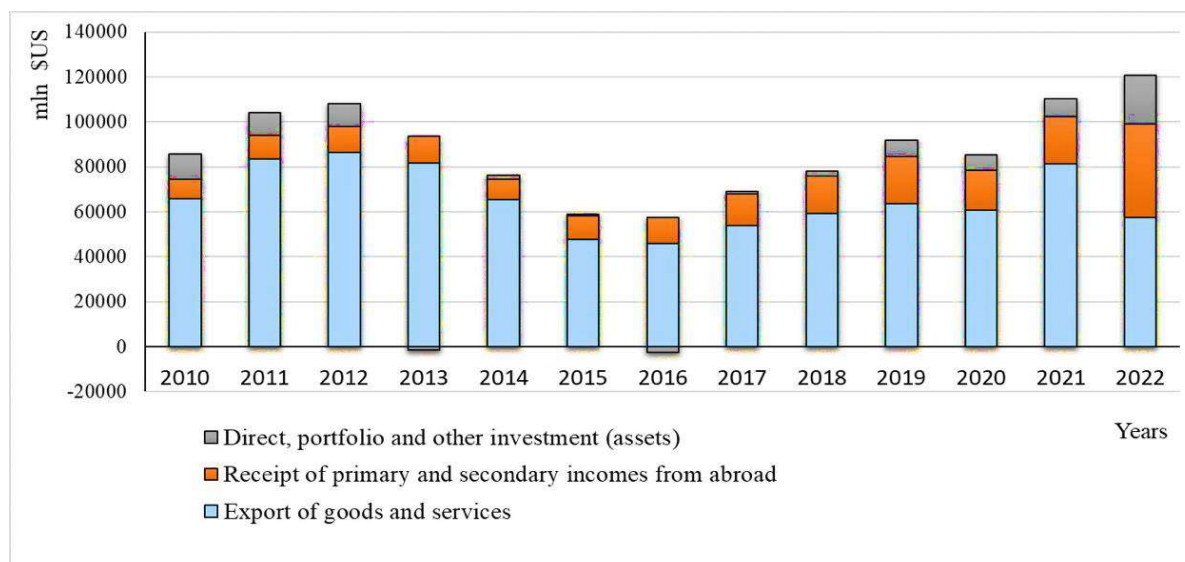

Fig.6. Structure of income of Ukraine's balance of payments in the dynamics, 2010-2022 [15].

From the point of view of certain countries, the internationalization of traditional trade is taking place and developing in two directions – inside (inside, import), outside (outside, export) (Figure 7). According to the recommendations of the World Trade Organization, the international trade is defined as the traditional when the end producer and the end consumer representing different countries are the counterparties to the agreement, and the object of trade crosses the state customs borders only once [16].

Import internationalization means that a process is going within the country by way of expanded use of the foreign goods, capital services, technology, information in the sphere of its internal consumption and manufacturing, that is in the domestic market wherein the importers compete for the buyer with the domestic manufacturers, and the imported products compete with the domestic products.

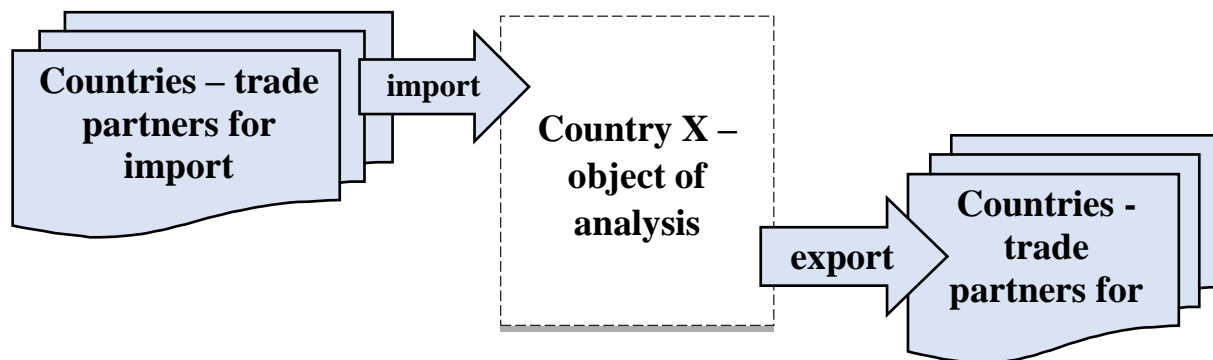

Fig. 6. *Internationalization of trade (traditional forms).*

The outside development is characterized by a prevailing country's focus on the world market, provides for the stimulation of the growth of domestic production at the expense of external demand, external expansion of its companies to the international markets and the competition in the foreign markets.

The majority of the world countries combine the export and import constituents of the international trade, which is reflected in the structure of foreign trade turnover and foreign trade quota.

The characteristic-indicator of prevailing inside- or outside focus is the net export/import (national accounts) and the balance of goods and services (the balance of payments).

Regarding Ukraine, in 2023, 28.59 % of the foreign trade turnover of Ukraine (78.1% of the GDP) was formed at the expense of export with 41.51 % being formed at the expense of import (Figure 7). The net import equalled to 37395 million US dollars which amounted to 20.93 % of the GDP [15].

In the long-term period, the import internationalization prevailed, which led to the increase in the level of commodity import intensity and import dependence of the national economy, currency leakages and aggravation of the problem of foreign indebtedness. Considering that in the predominant majority of cases there takes and took place the purchase of production of final consumption and means of production, simplifying the macro-technological structure and partial displacement of the domestic manufacturer from the domestic market joined the sequences.

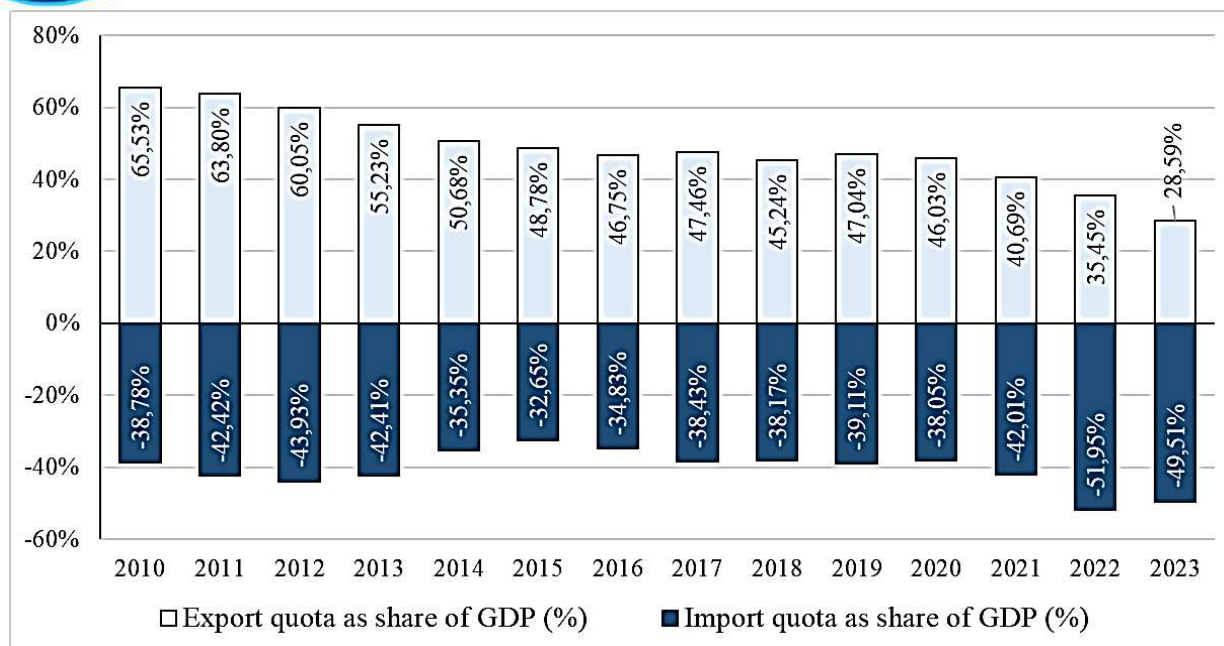

Fig.7. Quota of Ukrainian foreign trade (export & import as shares of GDP (%)) in the dynamics, 2010-2023 [17].

The task of modification of the foreign trade relations and growth of foreign exchange earnings at the expense of increase in scales and improvement of the effectiveness of the export flows is the primary as to the task of the use of external impetus and inflow of currency related to the positive dynamics of export as the accelerator of economic development and the secondary as to the task of disclosure, development and realization of the export potential of the national economy. Really, the existence of a proto-subject of the international trade of the export potential in fact of the actualization of which there takes place a transition of actor from the status of proto-subject (carrier of the potential) to the subject – a direct participant in the export process, which consciously realizes the potential for the achievement of certain results, is the basis of export, the main prerequisite for its serving as a process.

Conclusions and suggestions. Summarizing the above, it is possible to draw the following conclusions:

1. In order to solve the tasks of effective functioning Ukrainian economy in the conditions of martial law and its post-war reconstruction, there are necessary to expand reproduction of its economic potential, increase international competitiveness and use foreign economic potential as a powerful catalyst of technological development and economic growth.

2. Modern economics offers a view of foreign economic potential as a) a part of the macroeconomic reproductive potential opened to contacts with the external environment and b) a complex characteristic of the ability and readiness of the economic system to ensure its own functioning and long-term sustainable development through connection to the system of international economic relations.

3. In Ukraine, the business entities have already mastered all possible variants of the international economic relations with dominant part of export-import transactions. In the long-term period, the import internationalization prevailed, which led to the increase in the level of import dependence of the national economy, currency leakages and aggravation of the problem of foreign indebtedness. The correction of the situation is connected with the restructuring of foreign trade relations and the corresponding increase in the scale, efficiency and technological level of export flows.

References:

1. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>

2. Стратегія національної безпеки України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

3. Білоцерківець В.В., Завгородня О.О., Алсуф'єва О.О. Пріоритети управління конкурентоспроможністю національних економік або чи є альтернативи інноваційному шляху розвитку в глобальній гонитві за

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

лідерством? *Проблеми економіки та політичної економії*. 2018. №1. С. 70-93.

4. Портер М.Е. Конкурентна перевага. Як досягати стабільно високих результатів. К.: Наш формат, 2019. 624 с.

5. The World Bank Data. URL: <https://databank.worldbank.org/home.aspx>

6. The material Flow Analyses Portal. For a better understanding of the world of raw materials. URL: <https://www.materialflows.net/>

7. UNCTAD. Productive Capacities Index. URL: <https://unctadstat.unctad.org/EN/Pci.html>

8. UNDP. Human Development Index (HDI). URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

9. Global Competitiveness Ranking. URL: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/>

10. Harvard Growth Lab. The Atlas of Economic Complexity. URL: <https://atlas.cid.harvard.edu/what-is-the-atlas>

11. Legatum Prosperity Index. URL: <https://www.prosperity.com/>

12. Білоцерківець В.В., Завгородня О.О. Національна економіка: навч. посіб. Дніпро: НМетАУ, 2019. 144 с.

13. Сучасна міжнародна економіка: підруч. [Білоцерківець В.В., Завгородня О.О., Золотарьова О.В. та інші]; за ред. В.М. Тарасевича. Дніпро: ПБП «Економіка», 2019. 386 с.

14. Закон України про зовнішньоекономічну діяльність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

15. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic>

16. WTO. URL: <https://www.wto.org>

17. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

§9.2 ВІДНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ВЕКТОР ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ: ДОСВІД ТУРЕЧЧИНИ (Хаустова В.Є., Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, Жукова І.В., Видавнича група «Наукові перспективи», Трушкіна Н.В., Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України)

Вступ. На даний час уряди більшості країн світу намагаються вирішити доволі гострі й нагальні проблеми, які пов'язано зі створенням належних інституційних, нормативно-правових, організаційних, економічних і фінансових умов для розвитку об'єктів критично важливої інфраструктури [1-2]. Це обумовлено, насамперед, негативним впливом кризових явищ і наслідками надзвичайних ситуацій на стійкість і безпеку критичної інфраструктури. У зв'язку з цим в останні роки у країнах світу приділяється значна увага розробленню відповідних національних стратегій, концепцій і програм, впровадження яких сприятиме підвищенню ефективності розвитку критичної інфраструктури. А це, в свою чергу, дозволяє забезпечити високий рівень національної безпеки держав у системі міжнародної безпеки у нових геостратегічних реаліях [3-4].

З огляду на це, **мета даного дослідження** полягає у вивченні й узагальненні кращої міжнародної практики з відновлення й розвитку критичної інфраструктури як пріоритетного вектору відбудови економіки у рамках реалізації національних антикризових стратегій і програм (на прикладі досвіду Туреччини).

Для досягнення поставленої мети і визначених наукових завдань використано такі загальнонаукові методи дослідження: аналізу та синтезу; порівняння та класифікації; експертного опитування; статистичного аналізу; системного підходу; структурно-логічного узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Територія Туреччини характеризується вкрай підвищеною сейсмічністю. Приблизно 4% території країни розташовано у зонах руйнівних землетрусів. У результаті вивчення передумов, причин і наслідків землетрусів турецькі вчені й фахівці-практики визначили понад 110 небезпечних районів на лінії сейсмічного розлому в Туреччині. У країні існує багато провінцій, які можна охарактеризувати за достатньо високим рівнем ризику землетрусів.

Це обумовлено тим, що починаючи з 1970-х років через стрімкий економічний розвиток країни 40% населення переїхало з сільської місцевості до міст. Це призвело до буму міського будівництва з частим порушенням норм і незаконною забудовою. Більше половини будівництв виконували з залізобетону, який є непластичним і руйнується під час зсувів ґрунту. 85% будинків у Коджаелі, Стамбулі, Сакар'ї та Ялові, що зазнали критичних руйнувань, були саме залізобетонними [5].

Так, у 1999 році на території Туреччини стався землетрус, що забрав життя 37 тис. осіб. 120 тис. будинків було пошкоджено, з них повністю зруйновано понад 77 тис. Основних руйнувань зазнали провінції Ізміт і Стамбул на північному заході країни, де проживає третина з 65 млн населення. Постраждало 40% виробничих потужностей країни. Загальні економічні збитки оцінювали від 8 до 40 млрд дол. США, що становило приблизно 7-10% ВВП [5].

Задля оцінювання завданої шкоди та розроблення плану ліквідації наслідків руйнувань було запрошено низку міжнародних експертів та організацій. Зокрема зі Світового Банку, Банку розвитку Ради Європи і Японського банку міжнародного співробітництва.

За оцінками експертів, вартість ліквідації руйнувань становила майже 5 млрд дол. США. При цьому 1,7 млрд дол. надано міжнародними

донорами (найбільша частка припадала на Світовий Банк), 2,6 млрд виділено з бюджету Туреччини, решта – це кредитні кошти.

Впроваджено декілька різних механізмів відновлення зруйнованого житла: 1) основна роль припадала на компенсацію коштів для будівництва або ремонту житла; 2) частину житла відбудовувала держава за програмами реконструкції (протягом двох років реконструювали з урахування сейсмологічних норм приблизно 12 тис. багатоквартирних будинків); 3) як додатковий механізм підтримки постраждалих від землетрусу могли отримати кредити з «нульовою» річною ставкою (враховуючи рівень інфляції (у 1998 році – 80% річних) це було надзвичайно популярною опцією).

На початку широко впроваджували систему страхування житла від землетрусів, щоб зняти фінансове навантаження на бюджет країни. Високі ставки та франшизу частково компенсував спеціальний фонд Світового Банку. У 2006 році 20% будинків було застраховано. Ситуацію суттєво міг змінити закон про обов'язкове страхування в сейсмічно активних районах. Проте його так і не ухвалили. На 2022 рік цей показник становив 9% житлового фонду.

Розглянемо сучасні тенденції, закономірності та особливості моделі економіки на прикладі Туреччини як країни світу, що розвивається. Країна є одним із регіональних лідерів. Має молоде населення, кількість якого зростає. Високий рівень урбанізації, найбільші міста – Стамбул, Анкара, Ізмір.

Найбільші сектори економіки Туреччини – промисловість і послуги. Промисловість Туреччини зосереджено в основному на текстильній, харчовій та автомобільній галузях. Розвинений туризм. Зростання ВВП (у порівнянних цінах 2010 р.) становило у 2022 р. 82,7%, а на душу населення – 66,7%.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Основним торговельним партнером Туреччини у 2020 році є Китай, на який припадає 10 % обсягу імпорту країни. На другому місці – Німеччина, яка також займає 10% частку імпорту.

Топ експорту: реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини; одяг та додаткові речі до одягу, трикотажні; чорні метали; електричні машини і обладнання; засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання.

Топ імпорту: реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини; електричні машини і обладнання; мінеральні палива; засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання; перли натуральні або культивовані.

Однак недоліком економічного розвитку Туреччини є її недостатній рівень інноваційності. Так, у 2019 році країна посідала 58-е місце у рейтингу Глобального індексу інновацій. Інноваційна ефективність була від'ємною і становила 0,55.

Серед особливостей моделі економіки Туреччини можна вказати такі:

1) *достатньо високий рівень розвитку економіки* (за 2010-2022 рр. обсяг ВВП (у порівняних цінах 2010 р.) збільшився на 82,7% або з 614,2 до 1122,3 млрд дол.; ВВП на душу населення (у незмінних цінах 2010 р.) – на 66,7% або з 8391 до 13991 дол.; ВВП відносно до площі території – на 16,7% або з 989 до 1154 тис. дол. Темп приросту реального ВВП становив у 2022 р. 5,6%. Темпи зміни ВВП по роках становили 10,6%. Питома вага державного боргу у ВВП зменшилася на 8 в.п. або з 39,7 до 31,7%. Обсяг капітальних інвестицій збільшився у 2022 р. порівняно з 2010 р. на 52,8% (з 207,9 до 317,6 млрд дол.), а їх частка у ВВП – на 8,3 в.п. або з 26,8 до 35,1%);

2) *недостатньо ефективне державне управління* (індекс ефективності державного управління у 2022 р. має від'ємне значення і становив 0,2. У

країні недостатній рівень розвитку електронного уряду – у 2020 р. Туреччина посідала 53-є місце у рейтингу країн світу. У країні спостерігається достатньо високий рівень корупції – індекс сприйняття корупції становив 36);

3) *високий рівень спрямованості зовнішньоекономічної діяльності* (обсяг експорту збільшився за 2010-2022 рр. на 108,4% або зі 164,7 до 343,3 млрд дол. Економіка країни є експортноорієнтованою, оскільки питома вага експорту у ВВП становила у 2022 р. 37,9%. Одночасно економіка вважається імпортозалежною, оскільки частка імпорту у ВВП становила 42,6%. Обсяг імпорту зріс у 2022 р. порівняно з 2010 р. на 105,2% або зі 188,1 до 386 млрд дол. При цьому у країні спостерігається високий рівень відкритості зовнішньої торгівлі – 80,5%);

4) *інвестиційна спрямованість економіка* (обсяг іноземних інвестицій збільшився за 2010-2022 рр. на 44% (з 9,1 до 13,1 млрд дол.), а частка прямих іноземних інвестицій у ВВП становила 1,44%);

5) *інноваційна спрямованість економіки* (середній рівень інноваційного розвитку – індекс інновацій становив у 2022 р. 38,1. Частка експорту інформаційних технологій становила у 2021 р. лише 0,9%. Питома вага витрат на R&D у ВВП є незначною і становила у 2020 р. тільки 1,09%);

6) *структура економіки* (питома вага продукції промисловості у ВВП становила у 2022 р. 22,1%, а реалізованих послуг – 51,2%. Тобто економіка країни більше орієнтована на розвиток сектору послуг);

7) *високий рівень соціального капіталу* (робоча сила зросла за 2010-2022 рр. на 32,9% або з 25,8 до 34,3 млн осіб. Рівень участі у робочій силі (тобто частка економічно активного населення країни) становив 52,6%. Але у країні достатньо високий рівень безробіття, який становив у 2022 р. 10%).

Однак у 2023 році у Туреччині відбулися землетруси. Південний схід Туреччини і прилеглі райони Сирії сколихнули два землетруси. Після цього

сталося ще три значних землетруси, які теж спричинили руйнування інфраструктури. За оцінками Світового банку, безпосередні фізичні збитки для Туреччини внаслідок руйнівних землетрусів складають 34,2 млрд дол. США. Збитки від землетрусу складають приблизно 4% ВВП Туреччини у 2021 р.

Варто зазначити, що понад 53% усіх втрат складають збитки від зруйнованого житлового фонду, 28% – зруйнованих об'єктів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, адміністративних установ, офісів тощо); 19% – іншої інфраструктури. За розрахунками фахівців Програми розвитку ООН, руйнівний землетрус у Туреччині завдав збитків на суму понад 100 млрд дол. Це майже втричі вище за зроблену раніше попередню оцінку Світового банку (34,2 млрд дол.)

Згідно з попередніми оцінками, землетрус у Туреччині призвів до руйнування близько 345 тис. квартир в 11 провінціях і містах, руйнування або серйозного пошкодження 105 тис. будівель. Крім того, було зруйновано або пошкоджено тисячі кілометрів доріг і сотні інфраструктурних споруд. Турецькою бізнес-федерацією підраховано, що землетрус завдав економіці Туреччини збитків у розмірі 84 млрд дол.

Деякі міжнародні організації вважають, що матеріальні збитки від землетрусу в Туреччині склали десятки мільярдів доларів. Це у декілька разів перевищує збитки, які були завдані Сирії. Зокрема, американський банк JPMorgan підрахував, що прямі збитки від зруйнованої інфраструктури в Туреччині можуть досягти 25 млрд дол. Це становить 2,5% ВВП країни.

Анкара потребує приблизно 3–5 років, щоб ліквідувати наслідки землетрусу та завершити реконструкцію й модернізацію критичної інфраструктури. Але Сирія стикається з великими труднощами через погані економічні умови та складну військову ситуацію в країні, тому процес відновлення може розтягнутися на десятиліття.

За підрахунками Bloomberg, потужні землетруси у Туреччині призведуть до втрат в економіці на суму 84 млрд дол. або приблизно 10% ВВП. За прогнозами Конфедерації турецьких підприємств і бізнесу, землетруси завдали шкоди житловим будинкам на суму близько 70,8 млрд дол. і 10,4 млрд дол. втрат національного доходу.

Група Turkonfed, заявила, що втрати робочої сили обійдуться турецькій економіці у 2,9 млрд дол. Пошкодження інфраструктури Туреччини, включаючи дороги та електромережі, а також лікарні та школи, можуть призвести до того, що дефіцит бюджету країни перевищить у 2023 р. 5,4% ВВП порівняно з офіційним прогнозом 3,5%.

Початкові розрахунки Bloomberg Economics показали, що витрати, які пов'язано зі стихійним лихом, включаючи заходи з відновлення критичної інфраструктури, можуть скласти понад 5,5% ВВП.

Обсяг початкової фінансової допомоги Світового банку становив 1,78 млрд дол. При цьому фінансова допомога у розмірі 780 млн дол буде надана через Компоненти реагування на надзвичайні ситуації (CERCs) від двох існуючих проєктів у Туреччині – Проєкту екстреної реконструкції унаслідок землетрусу, повеней і лісових пожеж (TEFWER) і Проєкту міст, стійких до кліматичних і катастрофічних наслідків. Фінансові ресурси будуть спрямовані на відновлення базової критичної інфраструктури на муніципальному рівні.

Крім того, десятки країн, у тому числі В'єтнам і низка міжнародних фінансових інститутів, оголосили про пакети підтримки Туреччини та Сирії у ліквідації наслідків землетрусу. Наприклад, уряд США оголосив у лютому 2023 р. про черговий пакет допомоги Туреччині на суму 100 млн дол.

Європейською комісією виділено Туреччині 1 млрд євро на відновлення після землетрусу, а також надано допомогу Сирії. Крім цього,

було надано додатковий пакет у розмірі 108 млн євро на гуманітарну допомогу і швидке відновлення в Сирії [6].

Висновки. Отже, виходячи з вищевикладеного можна дійти такого висновку. Уряд Туреччини спільно з міжнародним співтовариством визначають стратегічні напрями відбудови критичної інфраструктури. Серед них такі:

1) розроблення методики оцінювання збитків у результаті руйнівних землетрусів задля визначення пріоритетів фінансової підтримки відновлення й реконструкції критично важливих об'єктів інфраструктури [7-8];

2) розроблення Національного плану реконструкції після катастрофи та Стратегії розбудови економіки;

3) створення Фонду відбудови після землетрусу як структури, через яку будуть розподілятися усі фінансові ресурси. Фонд має відповідати за розподіл ресурсів для зонування та інфраструктурних робіт у постраждалих провінціях і перерахування коштів відповідним державним установам та організаціям. Кошти для Фонду можуть надходити з волонтерських внесків Туреччини та з інших країн, а також різноманітних грантів і позик. Правління цієї структури має очолити міністр фінансів. До його складу включають також міністрів з питань довкілля, урбанізації та змін клімату; енергетики і природних ресурсів; сільського господарства; внутрішніх справ; транспорту й інфраструктури; керівника з питань стратегії та бюджету;

4) організація заходів різного рівня задля проведення кампанії зі збору фінансової допомоги. Наприклад, у лютому 2023 р. у Брюсселі відбулася велика конференція фінансових донорів, основною темою якої стало питання відновлення критичної інфраструктури у Туреччині. Також необхідно організувати міжнародні та регіональні конференції з відновлення районів, що постраждали від землетрусу, у Туреччині та Сирії за участю багатих країн і великих фінансових інститутів;

5) запровадження публічно-приватного партнерства як інноваційної форми відбудови критичної інфраструктури Туреччини. Це партнерство визнано дієвим механізмом та ефективною моделлю економічного розвитку [9], який став найпоширенішим і більш популярним у всьому світі з кінця 90-х років. Незважаючи на жорсткі бюджетні обмеження, державні та місцеві органи влади у різних країнах світу стикаються з підвищеним попитом на реалізацію високоякісних інфраструктурних об'єктів. Варто зазначити, що транспортна, енергетична, соціальна, комунальна інфраструктури є прикладами таких об'єктів.

Аналіз свідчить [10], що у 2010-2018 рр. у країнах, що розвиваються, найбільше проєктів ППП реалізовано у сферах електроенергетики (56% загального обсягу інвестицій), будівництва автомобільних шляхів (21,8%), аеропортів (9%), портів (4,3%), модернізації системи водопостачання та водовідведення (3,5%).

За даними Світового банку [11] у 1990-2018 рр. у країнах ЄС укладено 7205 угод за моделями публічно-приватного партнерства та реалізовано проєктів обсягом 1788 млрд дол. у сферах транспорту, житлово-комунального господарства, електроенергетики.

Найбільш успішними проєктами ППП у зарубіжних країнах на місцевому рівні є проєкти водопостачання та водовідведення (Чилі, Вірменія); управління твердими побутовими відходами (Канада); будівництво житла (Польща та Великобританія), вуличне освітлення (Великобританія) тощо. Наприклад, уряду Туреччини завдяки державно-приватному партнерству вдалося збільшити щорічний ВВП на 4% [12].

Дослідження науковців [10; 13; 14] показують, що пріоритетними напрямками розвитку публічно-приватного партнерства у країнах світу (у тому числі й у Туреччині) слід вважати:

- 1) поступову зміну фокусування ППП з традиційного моноспрямування на транспортну сферу на комплексне вирішення соціально-економічних проблем суспільства шляхом будівництва громадських споруд та їх обладнання і упорядкування навколишнього середовища;
- 2) одночасне збереження інфраструктурою статусу провідної сфери розвитку ППП;
- 3) підвищення ролі держави (державних структур різного рівня) і громадських установ у відносинах ППП;
- 4) еволюціонування різних форм ППП та поява нових форм, які виходять за межі звичного структурування.

Отже, публічно-приватне партнерство [15] стало вагомим інструментом у залученні приватного капіталу та управлінського досвіду для фінансової підтримки розвитку критичної інфраструктури з позицій формування безпекового середовища. При цьому дана форма дозволяє розподіляти підприємницькі та інвестиційні ризики між бізнес-структурами та публічним сектором.

Перспективи подальших досліджень полягають у теоретико-методологічному обґрунтуванні й розробленні концепції повоєнної відбудови критичної інфраструктури в Україні з урахуванням кращих світових практик.

Список використаних джерел:

1. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Сутність поняття «критична інфраструктура» з позицій національної безпеки України. *Бізнес Інформ.* 2022. № 12. С. 58-78. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-12-58-78>.
2. Трушкіна Н. В., Жукова І. В. Економічне забезпечення організації і функціонування критичної інфраструктури. *Успіхи і досягнення у науці.* 2024. № 1(1). С. 372-383. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-1\(1\)-372-383](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-1(1)-372-383).

3. Bezpartochnyi M., Khaustova V., Trushkina N. Bibliometric analysis of the relationship between the concepts of “critical infrastructure” and “national security”. *Management of socio-economic transformations of business processes: current realities, global challenges, forecast scenarios and development prospects: scientific monograph*. Sofia: Professor Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences, 2023. P. 177-193. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10463183>.

4. Bezpartochnyi M., Khaustova V., Trushkina N. Mechanism for ensuring international security in new geostrategic realities. *Prospects for sustainable development and ensuring the security of economic systems in the new geostrategic realities: scientific monograph*. Košice: Vysoká škola bezpečnostného manažérstva v Košiciach, 2023. P. 222-246. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10436679>.

5. Гречуха Д. Велика відбудова: вчимося на помилках Туреччини. *Transparency International Ukraine*. 2023. 29 березня. URL: <https://ti-ukraine.org/blogs/velyka-vidbudova-vchymosya-na-pomylkah-turechchyny/> (дата звернення: 13.04.2024).

6. Собенко Н. ЄК надасть Туреччині мільярд євро на відновлення після землетрусів. *Суспільне Мовлення: суспільно-політичне інформаційне інтернет-видання*. 2023. 20 березня. URL: <https://suspilne.media/740753-v-apatati-radi-zaperecili-zvolikanna-z-opriludnennam-zakonoproektu-sodo-zaboroni-upc-mp/> (дата звернення: 21.04.2024).

7. Хаустова В., Жукова І., Трушкіна Н. Закордонний досвід фінансового забезпечення відбудови та модернізації критичної інфраструктури. *Věda a perspektivy*. 2023. No. 7(26). Str. 178-192. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-7\(26\)-178-192](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-7(26)-178-192).

8. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Фінансове забезпечення розвитку критичної інфраструктури в умовах повоєнної відбудови економіки України. *Бізнес Інформ*. 2023. № 8. С. 263-274. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-8-263-274>.

9. Trushkina N. Organizational and management ensuring the critical infrastructure development on the basis of public-private partnership. *Integration mechanisms of management of innovative processes in the economy: collective monograph* Boston: Primedia eLaunch, 2023. P. 43-50. <https://doi.org/10.46299/ISG.2023.MONO.ECON.3.3.1>.

10. Малін О. Л. Аналіз розвитку державно-приватного партнерства в Україні та світі: якісні зміни та головні тренди 2020 року: аналіт. звіт. Одеса: Одеський нац. політехнічний ун-т, 2020. 31 с.

11. PPI Project Database. The World Bank Group. URL: <http://ppi.worldbank.org> (дата звернення: 13.04.2024).

12. Панченко К. Як колаборація бізнесу та держави допоможе відновлювати Україну. *Економічна правда*. 2022. 19 липня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/19/689341/> (дата звернення: 13.04.2024).

13. Брайловський І. А. Державно-приватне партнерство: методологія, теорія, механізми розвитку: дис. д-ра екон. наук: 08.00.01. Харків: ХPI НАДУ, 2015. 462 с.

14. Королюк Т. Європейський досвід публічно-приватного партнерства та особливості його розвитку в Україні. *Фінансове забезпечення інноваційних проектів малого та середнього бізнесу: глобальні виклики та українські реалії*: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 грудня, 2016 р.). Київ: Б.в., 2016. С. 70-73.

15. Трушкіна Н. В., Жукова І. В. Державно-приватне партнерство як ключовий принцип функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 7(21). С. 11-26. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-7\(21\)-11-26](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-7(21)-11-26).

ODDÍL 10. NÁRODNÍ BEZPEČNOST

§10.1 НАПРЯМИ ДВОСТОРОННЬОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА В УМОВАХ ТРИВАЮЧОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (Каракуркчі Г.В., Національний університет оборони України, Козинець І.П., Національний університет оборони України)

Вступ. Україна та Республіка Польща являються європейськими державами середньої величини. Проте з огляду на суспільно-економічний та військовий потенціал, вони мають стратегічне значення для всієї Центральної Європи. За оцінкою експертів тандем України та Польщі у формі стратегічного партнерства становить фундамент багатовимірної безпеки регіону та визначає його потенціал і силу [1]. Особливої актуальності поглиблення співпраці між Україною та Республікою Польща набуває в умовах збройної агресії росії проти України, коли цивілізований демократичний світ докладає значні зусилля для підтримки українського народу у боротьбі з російським агресором.

З початку повномасштабного вторгнення рф у лютому 2024 року Республіка Польща стала одним із головних союзників України, як щодо обсягів військової й гуманітарної допомоги, так і за кількістю прийнятих біженців. Незважаючи на складну історію взаємовідносин двох націй, в умовах російсько-української війни співпраця двох країн настільки розширилася, що існують припущення та прогнози про більшу інтеграцію двох країн [2] для забезпечення власних національних інтересів та підвищення рівня безпеки на східному фланзі Європейського Союзу та НАТО. Зокрема, як зазначав Президент Володимир Зеленський під час візиту до Польщі у квітні 2023 року «У майбутньому між нашими народами не буде

існувати жодних кордонів: політичних, економічних і – що дуже важливо – історичних» [3].

Дослідженню проблем розбудови українсько-польських двосторонніх відносин на різних історичних етапах присвячена значна кількість досліджень провідних фахівців у галузі історії та політології, зокрема Н. Черної, В. Гевко, М. Алексієвець, Л. Алексієвець, Р. Шпоролюка, М. Янків, К. Мелекесцева, О. Бут та інших. Існуючий масив наукових праць доповнюється значною кількістю аналітичних звітів та якісної публіцистики, зокрема представлених провідними аналітичними центрами та агенціями.

Натомість переважна більшість доступних результатів присвячена вивченню українсько-польських відносин з моменту їх офіційного встановлення у 1991 році й охоплює період до 2014-2015 років. Також основним фокусом досліджень є політична, економічна, транскордонна, освітня сфери, натомість менша увага приділена відносинам у сфері оборони та військово-технічної співпраці. При цьому майже відсутні дослідження новітнього етапу двосторонніх відносин двох країн.

Таким чином, проведення аналізу стану двосторонніх відносин України з Республікою Польща в умовах триваючої російсько-української війни та визначення напрямів їх розвитку на майбутнє є вельми актуальним та зумовило мету даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Оpubлікований масив фахових досліджень історико-гуманітарного, юридично-правового та соціально-економічного характеру дозволяє зробити висновок, що з часу налагодження дипломатичних відносин (1991 рік) відбулась їх поступова трансформація від пересічного двостороннього співробітництва прикордонних країн до стратегічного партнерства й рівня «колег» у Європейській спільноті [1]. Двосторонній діалог залишається важливим треком українсько-польських відносин.

Існуюча договірно-правова база охоплює усі рівні влади та найважливіші сфери двосторонніх українсько-польських відносин. За даними посольства України в Республіці Польща існуюча договірно-правова база між двома країнами наразі налічує понад 155 чинних міжнародних договірно-правових документів, більшість з яких була укладена у перше 10 річчя міждержавних відносин [4]. З початком збройної агресії РФ у 2014 році інтенсивність контактів між польською та українською сторонами залишається стабільно високою, ведеться активна робота щодо підготовки двосторонніх документів у сфері торговельно-економічного та енергетичного співробітництва, прикордонної співпраці, транспорту, екології, культурно-гуманітарного співробітництва, молодіжної політики та військово-технічної співпраці. *Весь*

Із 38 двосторонніх угод, укладених країнами з 2014 року, 6 відносяться до сфери оборони, зокрема Угода між Урядом Литовської Республіки, Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України стосовно створення спільної військової частини (Варшава, 19.09.2014), Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у сфері оборони (Варшава, 02.12.2016), Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністерством Національної оборони Республіки Польща щодо реалізації заходів військової підготовки Збройних Сил України (Варшава, 02.02.2017) тощо.

У двосторонніх міждержавних контактах сторони активно використовують трекпосольств, регулярні візити високого рівня. Натомість функціонує Консультаційний комітет Президентів України та Польщі, Парламентська асамблея України і Республіки Польща, низка міжурядових форматів (Комісія з економічного співробітництва, Координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва, Консультаційна комісія з питань

освіти представників національних меншин, Рада обміну молоді тощо), а також вельми активні контакти на рівні регіонів [5].

Польський досвід інтеграції в європейські (ЄС) та євроатлантичні структури (НАТО) активно вивчається українською стороною та використовується для просування власних національних інтересів. Причому в багатьох випадках двосторонні відносини використовуються як базис (основа) багатосторонньої (мультилатеральної) співпраці.

Рада зовнішньої політики «Українська призма» запропонувала авторську методику оцінки міжнародних відносин через визначену систему індикаторів, що оцінюються з використанням нормативної та фактологічної бази [6].

Узагальнені результати щодо оцінювання двосторонніх відносин України та Республіка Польща у 2015 – 2021 роках відповідно до визначеної методології наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Результати оцінювання українсько-польських двосторонніх відносин за аналітичними матеріалами «Українська призма: зовнішня політика» [6].

Індикатор оцінювання / загальний рейтинг	Рік аналізу						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Політичний інтерес/залученість	5	5	4	5	5	5	5
Інституційна співпраця	4	4	4	4	4	4	4
Стратегічне бачення	4	3	2	3	4	4	5
Діяльність	4	5	5	5	5	5	5
Результати	5	4	3	4	4	5	5
Рейтинг	B+	B+	B-	B+	B+	A-	A-

Аналізуючи отримані дані можна підсумувати, що у досліджуваному періоді в двосторонній співпраці двох країн при постійному високому політичному інтересі та активній діяльності, нажаль, доволі нестабільним є індикатор Стратегічного бачення, що знижує загальні результати діяльності.

Найбільш провальними для білатеральної співпраці двох країн були 2016 – 2018 роки через невизначеність цілей і напрямів розвитку українсько-польських відносин в умовах тогочасної кризи пошуку оптимального формату комунікації та взаємин. Факторами вразливості для двох країн були визначені внутрішньополітична нестабільність, інституційна нестійкість та брак взаємного розуміння в історичних питаннях. Проте у 2020-2021 роках намітилась позитивна динаміка за всіма аспектами оцінювання, що дозволило говорити про стратегічний рівень українсько-польських відносин.

Події 24 лютого 2022 року стали знаковими у випробовуванні відносин між двома країнами. Польська сторона стала однією з перших, хто надав українським військовим важку бронетехніку, наразі Польща є лідером коаліції з бронетехніки та продовжує роботу в цьому напрямку. Також, наприкінці 2022 року офіційна Варшава активно просувала ідею надання Україні танків західного зразка й систем ППО Patriot.

Важливість подальшої співпраці в оборонній й безпековій сферах засвідчується Спільною заявою українського та польського прем'єр-міністрів, в якій наголошується на потребі посилення співробітництва у військово-технічній, оборонно-промисловій, торговельно-економічній та енергетичній сферах, які наразі є вельми критичними для України.

Аналіз двосторонніх відносин з початком повномасштабного вторгнення відповідно до удосконаленої методики [6] відповідно до умов воєнного стану (за чотирма індикаторами – політичний інтерес/залученість, стратегічні комунікації, діяльність та основні результатів) свідчить, що

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Республіка Польща залишалась основним стратегічним партнером України. Ключовим аспектом є те, що за всіма оцінюваними показниками (індикаторами) під час оцінювання було отримано найвищий бал, що у підсумку дало максимальну рейтингову оцінку «А». Таким чином, у 2022 році Україна та Республіка Польща змогли максимально використати наявний потенціал двосторонньої співпраці, що дозволило досягти загального високого результату.

Натомість, закріпити досягнуті успіхи на довгострокову перспективу не вдалось. Враховуючи потреби України у значних обсягах військової та фінансової допомоги пріоритети зовнішньополітичної діяльності були сфокусовані на більш впливових гравців світової політики. Внаслідок цього 2023 рік відзначився кризою українсько-польських відносин, яка триває й донині, незважаючи на досягнуті політичні домовленості та часткове розблокування кордону.

В цілому, нами запропоновано наступні чинники впливу на двосторонні відносини України та Республіки Польща: зовнішні (глобальні) та внутрішні (притаманні безпосередньо цим країнам).

Зовнішні чинники обумовлені, насамперед змінами загальносвітового безпекового, політичного, економічного середовища, що в свою чергу ініційовані широкомасштабною війною в Європі, розв'язаною росією проти України. Україна стала епіцентром протистояння глобальних сил на європейському континенті, і це визначає стратегічну важливість і геополітичну ціну її опору російській інтервенції і просуванню на шляху до ЄС і НАТО.

Говорячи про геополітичні тенденції та процеси, можна відзначити головні з них, як то конфронтація «колективного заходу» і росії, що фактично обумовила глобальний конфлікт демократичного цивілізованого

світу і табору авторитарних країн; девальвація глобальних і регіональних міжнародних інституцій, в т.ч. безпекових; зростання загальної політичної та економічної кризи.

Щодо внутрішніх чинників двосторонніх українсько-польських відносин, то можемо виділити наступні: історичний – складність спільної історії, економічний – конкурентна економіка, політичний – національні особливості політичної системи, зміна політичних лідерів (керманічів), прихід до влади «проросійсько налаштованого» керівництва.

Окреслені внутрішні чинники обумовлюють загрозу позитивному розвитку двосторонньої співпраці, в т.ч. в умовах триваючої збройної агресії РФ. До того ж вони активно використовуються РФ в інформаційних кампаніях проти України, що також знижує потенціал українсько-польської співпраці.

Історичний чинник пов'язаний із історичним минулим двох країн. Враховуючи «болочість» даного питання для польської сторони, навіть в умовах війни слід шукати точок взаємопорозуміння. Оскільки зневажання історичного аспекту дає підґрунтя для активних спекуляцій не тільки зовнішньому ворогу, а й ворогам всередині країн. За позитивний орієнтир можна обрати взаємне визнання важливості теми Волині для поляків та пошуку форматів співпраці орієнтованої на вибаченні і повазі до партнерів. Ефективним інструментом в цьому може слугувати Українсько-польський Форум істориків, створений у 2015 році.

Економічний чинник є не менш загрозливим, оскільки очевидним є те, що ніхто не хоче втрачати власний зиск і нести збитки, навіть через допомогу країні, яка потерпає від агресора. Тому, не зважаючи на активну військову та політичну підтримку Республіки Польща, Україна залишається конкурентом на ринку збуту власних товарів. Це викликає певні економічні розбіжності між партнерами, що навіть переростають в торговельні війни із заборонаю експорту української аграрної продукції та блокуванням кордону.

Посилення негативного впливу економічного чинника на українсько-польські відносини також обумовлюється й перспективою вступу України до ЄС. Це означатиме конкуренцію української агропродукції на внутрішньому ринку Європейської співдружності. В такому випадку польські фермери можуть стати конкурентами для українських фермерів, які також прагнуть займати свою нішу на цих ринках. Також, якщо Україна стане привабливішою для іноземних компаній через велику кількість дешевої робочої сили та процесу відбудови, це може зменшити інтерес інвесторів до польського ринку, зокрема до експорту їхніх товарів, і мати негативний вплив на економіку й підприємства, зокрема у сфері експорту агропродукції.

Ще одним елементом економічної конкуренції двох країн можуть бути боротьба за працездатне населення. Для відбудови України необхідним є повернення своїх громадян, які рятувалися від російської агресії в Польщі. При цьому Польща має свій власний інтерес, оскільки українці становлять дешеву робочу силу, необхідну їй для пришвидшення економічного зростання.

Розглядаючи політичний чинник, слід враховувати особливості політичної системи кожної із країн. Оскільки Республіка Польща має дуже складне, часто розділене демократичне суспільство, де циркулює багато різних точок зору та політичних трендів. Із часом вони трансформувалися в політичні рухи та конституювалися в партії. Таким чином, розглядаючи двосторонні відносини України та Республіки Польща, можна передбачити, що окремі внутрішні сили обох країн є противниками їх позитивного розвитку. І підтвердженням даної тези є фактична неоднорідність політичної підтримки з боку польського суспільства на фоні загального позитивного ставлення польського народу в цілому. Свідченням цього є результати

соціологічних опитувань, що регулярно проводяться у обох країнах і становлять соціологічний перетин вподобань та підтримки політики, що офіційно провадиться політичною владою.

Польські ультраправі сили до повномасштабного вторгнення рф до України можна було б назвати проросійськими, адже саме вони розпалювала та піднімала болючі питання між Україною і Польщею щодо їх історичних травм, не підтримувала українських заробітчан та були налаштовані дуже євроскептично. Саме представники зазначених політичних сил просувають наратив, що польська влада в перші чергу має дбати про польських громадян, а тільки потім надавати допомогу Україні. Також просувається теза, що не потрібно бути в авангарді підтримки України, тому що це становить загрозу для національної безпеки Польщі. Натомість така позиція польського політикуму не є переважаючою, але даний аспект слід враховувати у розбудові двосторонніх відносин двох країн. Адже політична карта польської влади змінюється залежно від результатів виборів та підходів до формування Уряду, що в свою чергу відображається на політиці, позитивних та негативних аспектах двосторонніх відносин.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що окреслені чинники впливу мають обов'язково враховуватись при подальшій розбудові двосторонніх відносин. Наразі Україна та Республіка Польща мають спільні інтереси, серед яких пріоритетними є перемога над росією, стабілізація безпекової ситуації в Східній Європі, довгострокове вирішення питання білорусі та рф, надання Україні гарантій безпеки і членство в ЄС і НАТО. Саме тому двом країнам потрібно розвивати відносини стратегічного партнерства. Основою формули стратегічного партнерства між двома країнами має бути симетричне партнерство та прагматизм у реалізації визначених стратегічних напрямків

співпраці, зокрема через визначення чіткої спільної мети та стратегічного інтересу, який стане відправною точкою для прийняття політичних рішень.

Перспективним кроком в цьому напрямку вбачається схвалення Меморандуму про стратегічне партнерство між Україною та Республікою Польща, що дозволить визначити чіткі позиції спільної діяльності для обох країн з урахуванням пріоритетних національних інтересів та позицій країн на міжнародній арені. У подальшому доцільним було б розроблення та схвалення Стратегії розвитку стратегічного партнерства між Україною та Республікою Польща та Дорожньої карти як операційного документа її реалізації.

До того ж практична реалізація формули стратегічного партнерства буде вимагати послідовності та реалістичності стратегічного планування та необхідності підтримання регулярного політичного діалогу на різних рівнях влади. Перспективною моделлю вбачаються формати: за участі президентів, прем'єр-міністрів та керівників міністерств.

Дієвим інструментом у розвитку двосторонньої співпраці значним потенціалом може бути створення Міжурядового центру стратегічного партнерства на чолі з Уповноваженими Уряду з питань стратегічного партнерства України та Республіки Польща в кожній з держав.

Реалізація запропонованих кроків дозволить сформувати єдині погляди на модель стратегічного партнерства двох країн, чітко закріплених рядом нормативних документів, а також систематизувати та сконцентрувати інституційні форми двосторонньої співпраці двох країн на урядовому рівні, підвищити її ефективність.

В той же час на окресленому шляху мається ряд загроз щодо погіршення двосторонніх відносин через спекулювання на спільних

історичних травмах та економічній конкуренції. Саме тому пріоритетним завданням уряду України має стати розв'язання питань, які можуть перешкоджати розбудові довгострокових дружніх і стратегічних зв'язків між двома країнами, використовуючи наявні інструменти, з наявну інфраструктуру партнерства. Оскільки в умовах триваючої російсько-української війни ми маємо унікальний шанс максимально поглибити наші відносини з Республікою Польща, закріпивши їх на багато років вперед та викоринивши існуючі непорозуміння та образи. Це стане міцним підґрунтям створення нової системи безпеки в Східній Європі за лідерством цих двох країн.

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід зауважити, що розвиток двосторонніх відносин України та Республіки Польща в сучасних умовах випробовування світової системи безпеки на міцність має відбуватись з урахуванням минулого позитивного досвіду та існуючих напрацювань. В українсько-польських відносинах має бути визначення спільна мета та стратегічний інтерес, який стане відправною точкою для прийняття політичних рішень з метою реалізації визначених завдань. Основою формули стратегічного партнерства має бути симетричне партнерство та прагматизм у реалізації визначених стратегічних напрямків співпраці.

Перспективним вбачається ухвалення низки стратегічних документів, зокрема Меморандуму про стратегічне партнерство між Україною та Республікою Польща, Стратегії розвитку стратегічного партнерства між Україною та Республікою Польща та Дорожньої карти як операційного документу їх реалізації. Дієвим інструментом у подальшому розвитку двосторонньої співпраці та забезпечення реалізації стратегічних напрямів може бути Міжурядовий центр стратегічного партнерства на чолі з Уповноваженими Уряду з питань стратегічного партнерства України та Республіки Польща в кожній з держав.

Список використаних джерел:

1. Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України Погляд з Польщі та України. Аналітична доповідь. Режим доступу: https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2022/01/stan-i-perspektywypartnerstwa_ua_web-1.pdf.
2. Мелекєсцев К. І., Бут О. М. Україна та Республіка Польща: еволюція від білатеральних відносин до євроатлантичної інтеграції: монографія. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 200 с.
3. Зеленський у Польщі: У майбутньому між нашими народами не буде жодних кордонів. Режим доступу: <https://www.unian.ua/world/zelenskiy-u-polshchu-u-maybutnomu-mizh-nashimi-narodami-ne-bude-zhodnih-kordoniv-12206508.html>.
4. Посольство України в Республіці Польща. Договірні-правова база між Україною та Польщею. Режим доступу: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/233-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju>.
5. Посольство України в Республіці Польща. Інституційні механізми. Режим доступу: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/3394-naukovo-tehniche-spivrobotnictvo>.
6. Рада зовнішньої політики «Українська призма». Дипломатія воєнного часу: оцінка “чотири з плюсом” Режим доступу: <https://prismua.org/scorecards2022/>.

ODDÍL 11. PRÁVNÍ VĚDY

§11.1 ЯВИЩЕ ПРАВОВОЇ БАЙДУЖОСТІ У СУСПІЛЬНОМУ ПРОСТОРИ: СПЕЦИФІЧНІ СФЕРИ ПРОЯВУ З ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ (Карпінський Б.А., Львівський національний університет імені Івана Франка, Карпінська О.Б., кандидат юридичних наук, адвокат, Львівський національний університет імені Івана Франка)

Вступ. Динамічне накопичення ознак й прояв байдужості має специфічне значення у формуванні збалансованих правових взаємовідносин між людьми, оскільки через неї (тобто без проведення будь-яких дій), за відповідного динамічного синергізму може проходити розбалансування, а з тим й розмежування традиційних життєвих цінностей спільноти і ймовірної втрати накопичених тисячоліттями загальнолюдських якостей (зокрема, співпереживання чи загроза життю). Практика показує, що в сучасних умовах жорсткої боротьби України з державою-анексором (агресором), байдужість (прикриваючись декларативними намірами чи певною втомою) призводить до затягування виконання зобов'язань та зниження збірних надходжень від конкретних людей і держав.

Не слід нехтувати й тим, що байдужість в еволюційному плані залишається на різних рівнях життєдіяльності людини досить консервативним станом, який змінюється від задіяння мотиву. Властиво тому, виходячи з загрозливих наслідків при її синергічному прояві, явище байдужості має вчасно виявлятися та відчутно нівелюватися. Об'єктивно, цілеспрямований розгляд проблематики прояву байдужості у соціальній системі з врахуванням динамічних умов та логічне залучення її в

конкретизацію окремих статей правової науки є доцільним. Зазначимо також, що байдужість у правовому полі це, на жаль, передумова зміни ціннісних орієнтирів на різних рівнях (включно з міжнародно-інституційними), а з ними й прояв більшого зла [1–7].

В науковій літературі активно дискутуються питання, які стосуються тих чи інших проблемних аспектів розвитку держави чи людини у конституційному просторі. Так, у працях як вітчизняних науковців [1–3, 5–7, 18], так і зарубіжних – R. Bird [9], L. Camera [10], K. Carroll [11], G. Dent [12], D. Doran [14], R. Dubey [14], D. Fox [13], M. Giannakis [14], R. Gropas [8], J. Goodman [15], A. Hirschman [16], S. Huntington [17], P. Iglesias-Rodriguez [8], L. Lopucki [19], A. Masson [20], L. McCoy [21], D. Mee [14], S. Park [22], J. Proctor [23], M. Shariff [20], B. Taylor [24], A. Triandafyllidou [8], W. Weyrauch [19] та ін., представлено правничо-управлінську сутність нестабільності й розвитку світу, цивілізацій й господарчих систем; їх взаємодії, національні відмінності та узгодженість із генеральною стратегією держави; зіткнення і зсуви балансу влади серед цивілізацій; виділено загрози військової агресії з її злочинами проти людяності та геноцидом; охарактеризовано тенденційну зміну конституційної правосвідомості у бік піднесення національної ідеї, ідентичності й гідності українців в умовах воєнного стану; розглянуто характерні чинники обґрунтування прав людини через концепцію буттєвих прав і свобод людини (як явища, яке виникає та існує незалежно від держави).

Водночас, незважаючи на їх кількісні параметри, так і фундаментальну значущість наукових публікацій, ще не сформовано узагальнено-академічний підхід до комплексного поєднання правового забезпечення і врахування прояву мотивів людей у реальних ситуаціях, зокрема, напрямів й засобів активізації патріотизму громадян в умовах війни. Саме тому реальної

пріоритетності набувають підходи, які взаємодоповнюють поєднують право з засадничими положеннями як публічного управління, так і врахуванням конституційно-патріотичних можливостей громадян за структурних трансформацій.

Об'єктивно, що на такі процеси можуть додатково накладатись ще швидкозмінні процеси, зокрема, політико-фінансові кризи чи воєнні дії. Практично, обмеженість результативних наукових праць (з врахуванням сучасних реалій розвитку державотворення) за проблематикою розкриття байдужості через систему права та потреба і обумовили спрямованість цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Специфічні особливості прояву явища правової байдужості в процесній діяльності людини у суспільному просторі

Байдужість – це характерний психолого-емоційний стан, коли людина проявляє відсутність інтересу, емоційного відгуку чи зацікавленості у власному відношенні до певної ситуації, події, або іншої людини (груп людей) у суспільному просторі. Прийнято, що цей стан може обумовлюватись достатньо різними причинами, зокрема, втомленість, розчарування, втрата інтересу, або просто суб'єктивного бажання уникнути емоційного сплеску (впливу).

Зазначимо, що людина із своєю внутрішньо-енергетичною інтуїцією у багатьох випадках може передбачати як події, так і наслідки свого відчепного аспекту чи й власної бездіяльності, але часто не прагне брати на себе відповідальність, тобто не робить необхідних зусиль, щоб змінити ситуацію, перебуваючи в стані гіпнотичного сну перед нею та ще більш її ускладнюючи. Коректний аналіз обставин та прийняття рішення характеризує особу як таку, що не піддається спокусі ігнорування зовнішнього впливу, властиво опираючись на власне розуміння, опановування й контролювання обставин.

Загалом, фундаментальна сутність байдужості полягає у відсутності мотиву активної участі або відповідної реакції на події чи реальну взаємодію з іншими сторонами. Означене може проявлятися через відсутність емоційних виявів, тобто характерному не виявленні певного інтересу чи взаємодії. Фактично, прояви байдужості можуть бути достатньо відмінними, включаючи як відсутність емоційних ознак, пасивність, відсутність реакції на зовнішні подразники, так і характерну відсутність бажання взаємодіяти або приймати участь у спільних роботах (заходах).

Виходячи з наведеного, можливо стверджувати, що *явище правової байдужості* пов'язується з відсутністю будь-якого інтересу, уваги або відповідальності щодо врахування наявних правових положень чи норм у конкретному контексті діяльності людини (людей) в суспільному просторі, обумовлюючи тим ігнорування традиційними загальнолюдськими цінностями, зниження ефективності механізму формування і функціонування державотворення та обмежуючи прояв мотивної стабільності людських (чи колективних) взаємовідносин (табл. 1).

Таблиця 1

Сутнісно-базове наповнення та прояв явища правової байдужості в процесній діяльності людини у суспільному просторі

Базові правові аспекти байдужості	Сутнісне наповнення	Характерний прояв
1	2	3
Відсутність знань про закони й права	Незнання чинних законів та відповідних правових положень	Нерозуміння власних прав та обов'язків, можливість порушення закону через незнання його вимог щодо ситуації
Недбалість щодо дотримання й виконання правових норм	Відсутність бажання дотримуватись або реальної мотивації виконувати правові норми у своїй діяльності	Ігнорування або самовільне порушення законодавчих положень, норм, правил, тобто свідоме ухилення від власних обов'язків, які можуть системно впливати на ефективність результату

1	2	3
Байдужість до дотримання правопорядку	Відсутність інтересу до збереження правопорядку й стабільності, які забезпечуються та регулюються наявними правовими нормами	Ігнорування правничих норм чи загальноприйнятих правил без відчуття характерної особистої відповідальності, тобто загальна байдужість до прояву негативних ситуативних наслідків для суспільства загалом чи інших осіб
Власне дистанціювання, ігнорування та неучасть у правовому процесі	Відсутність бажання брати участь у правовому процесі або вирішенні конфліктних ситуацій відповідно до чинного законодавства	Відмова від власної участі у судових процесах, відсутність інтересу до врегулювання конфліктних ситуацій шляхом проведення правового аналізу й цілеспрямованого застосування законних засобів.

Джерело: сформовано авторами.

Зазначимо також, що байдужість може проявлятися і у неживій природі, однак там вона характеризується, насамперед, специфічною відсутністю зміни стану досліджуваного тіла від зовнішніх подразнень (впливів), зокрема, температури, тиску, радіації тощо.

На відміну від наведеного, у соціальному просторі прояв явища правової байдужості призводить до реальних трансформацій вже загальнолюдських цінностей на різних рівнях функціонування суспільних взаємовідносин.

Гіпотеза: прояв явища правової байдужості у суспільному просторі володіє накопичувальним ефектом у динаміці, порівняно із людським співпереживанням чи відповідальністю один за одного та які можуть поступово трансформуватись у дане явище за часово-тривалого проміжку чи розгляду територіально віддаленого об'єкта спостереження.

Можливо також підкреслити, що загальною специфічною рисою явища правової байдужості (ЯПБ) стає відсутність відповідальності в особи щодо її реального бажання діяти в межах законодавчого поля. Виходячи з наведеного,

правова байдужість може впливати на правопорядок, справедливість і рівень взаємодії між людьми у суспільному просторі. Правовими прикладами цього можуть бути конфліктні ситуації чисто як побутового характеру (зокрема, врахування черговості біля пішохідних переходів на автомобільних шляхах, суперечках у магазинах й базарах, не звертання уваги на домашнє насильство), так і вищого рівня (зокрема, міжкордонних блокувань й потрясіннях).

Водночас, більш значущим рівнем явища правової байдужості порівняно з її рівнем конкретної особи проходить за її зниження в державотворчому патріотизмі нації (ДТПН). Підкреслимо також, що державотворчий патріотизм нації (*state-creative patriotism of nation*) – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою означений патріотизм можливо оцінювати на основі використання двох підходів: якісного та кількісного (податкового) [1, с. 30–33; 2, с. 8–9].

Доцільно зазначити, що правова байдужість у ДТПН може мати специфічні прояви, які вказують на відсутність уваги, інтересу або відповідальності національної спільноти щодо дотримання чи врахування правових аспектів, зокрема:

- ігнорування або порушення конституційних основ, то в цьому аспекті цей прояв полягає у нецікавості або неповазі до базових положень конституції, яка визначає основні принципи й цінності національної держави;
- байдужість до прав людини та громадянських свобод, за неї постає відсутність реакції на порушення прав людини, нецікавість щодо забезпечення пріоритетності захисту громадянських свобод й прав;

- невідповідальність перед законом, постає у відсутності відповідальності перед законом, ігнорування його вимог й обхід чинних правових норм;
- байдужість до участі у державотворчих процесах, проходить через невідчуття необхідності або байдужість до участі в політичному житті, вираження своєї волі за проведення виборів та інших громадянських діяч;
- ігнорування або неповага до інститутів правосуддя, полягає у певній відсутності поваги до судової системи, відсутності довіри до правосуддя і рішень судових органів;
- небажання дотримуватися законів і норм, у цьому аспекті байдужість до пріоритету того, щоб жити відповідно до закону та дотримуватись правових положень й норм.

Означенні специфічні прояви явища правової байдужості в системі зниження рівня ДТПН об'єктивно впливатимуть на стабільність, розвиток і єдність нації, оскільки вони свідчать про характерну відсутність уваги та обмеженого залучення громадян до реалізації правових процесів й норм. На відміну від цього, заходи щодо подолання загрози правової байдужості через активізацію ДТПН можуть цілеспрямовано включати освіту, інформаційні кампанії та зміцнення правової культури в суспільному просторі.

Доцільно також підкреслити, що цілеспрямована увага до явища правої байдужості, окрім чисто раціональних і душевно-правових аспектів, має й прагматичну сторону, тобто конкретний фінансовий вимір у контексті його особливого зв'язку із рівнем тіньової економіки. Так, зміна лише на 1% рівня тіньової економіки світу через цілеспрямоване обмеження й уникнення прояву ЯПБ у суспільному просторі додатково дозволить отримати до сотні млрд доларів додаткових податкових надходжень у бюджети держав

(зокрема, за експертними даними Світового банку глобальна тінізація економіки оцінюється в 8–10 трлн дол. США щорічно). Частину цих фінансових ресурсів можливо буде використати на конкретні заходи щодо подальшого зниження рівня тіньової економіки, тобто активізувати процес боротьби з корупцією (властиво, корупція ще більш загрозлива навіть порівняно з тіньовою економікою, оскільки вона підриває духовні підвалини життєіснування суспільного простору), а з тим уникаючи її агрегування в явищі правової байдужості. Такий фундаментальний механізм (аналогічно, як підвищення попиту через зростання купівельної спроможності населення, обумовлює поштовх економіки до продукування товарів й послуг) дозволить людям ефективніше розуміти свої конституційні права, не оминаючи й безпосередніх обов'язків громадянина щодо сплати податків, формуючи через них власну державу.

Специфічні сфери прояву явища правової байдужості з позиції державотворчого патріотизму нації

Філософія і явище правової байдужості. Доцільно підкреслити, що розгляд специфіки прояву явища правової байдужості в філософських концепціях з позиції державотворчого патріотизму нації органічно включає в себе системний аналіз філософських поглядів про сутність громадянського захоплення та патріотичної відданості державі через призму правового підґрунтя у конкретних періодах становлення й розвитку державності. Виходячи з означеного в табл. 2 наведено загальну сутність прояву та базові підходи до оцінювання цього явища в філософських концепціях.

Таблиця 2

Напрями, сутнісне наповнення та особливості оцінювання явища правової байдужості в філософських концепціях у контексті державотворчого патріотизму нації

Напрями	Сутнісне наповнення	Оцінювання
<i>Обов'язок та відповідальність</i>	Філософські концепції, які базуються на державотворчому патріотизмі нації, переконливо наголошують на обов'язку та відповідальності громадян перед власною державою та її правовими нормами.	Систематизація й аналіз рівня внутрішньої мотивації громадян належно виконувати свої конституційні обов'язки та особливостей відчуття власної відповідальності перед функціонуючим правовим порядком з його правовим забезпеченням.
<i>Правова культура й громадянська освіта</i>	Філософські концепції виділяють і цілеспрямовано висвітлюють важливість правової культури й громадянської освіти в формуванні активної громадянської позиції.	Систематичний моніторинг рівня правової обізнаності у різних сегментах функціонування держави та участі громадян у конкретних громадських освітніх проєктах й програмах.
<i>Інтеграція в громадянське суспільство</i>	Філософські концепції підкреслюють роль і значення інтеграції громадян у громадянське суспільство через безпосередню участь у правових процесах та громадянських ініціативах.	Цілеспрямоване спостереження за рівнем участі громадян у громадських організаціях, проєктних заходах та інших формах проявлення громадянської активності.
<i>Етичні й моральні принципи</i>	В окремих філософських концепціях може бути наголошено на пріоритетності етичних й моральних принципів у формуванні правової свідомості громадян.	Системний аналіз відповідності поведінки громадян етичним й моральним нормам, які аргументуються та підкреслюються філософськими концепціями.
<i>Взаємодія з правосуддям</i>	Виділення та визначення ролі громадян у взаємодії з правосуддям і їхня реальна участь у формуванні правового середовища.	Порівняльний аналіз рівня довіри громадян до системи правосуддя і їхньої готовності приймати участь у правових процесах.
<i>Динаміка історичного розвитку</i>	Виділення та розгляд впливу історичного контексту на формування правової свідомості й громадянської активності на етапах розвитку державності.	Цілеспрямоване спостереження за процесними тенденціями щодо фактичного сприйняття громадянами ролі правового порядку протягом різних історичних періодів.

Джерело: сформовано авторами.

Окрім того, зазначимо, що оцінювання прояву ЯПБ в філософських концепціях з позиції ДТПН вимагає цілеспрямованого аналізу як самих концепцій, так і їхнього впливу на формування громадянської позиції в контексті дотримання громадянами правових норм у динаміці становлення й розвитку державотворення.

Релігія і явище правової байдужості. Загалом *релігія* – це багатоаспектна система вірувань із своїми стійкими цінностями й поведінковим світоглядом через безсумнівне мотиваційно-контролююче поклоніння віддаленому з орієнтованістю на узагальнене відображення людської духовності. Виходячи з фундаментальності логіки духовного наголосу «Будьте уважними», прояв явища правової байдужості у суспільному просторі в контексті релігії з позиції ДТПН і можливості його оцінювання володіють характерною специфікою (табл. 3).

Таблиця 3

Прояв явища правової байдужості у суспільному просторі в релігії з позиції державотворчого патріотизму нації та його оцінювання

Чинники	Прояв	Оцінювання
<i>Правова байдужість у релігійних практиках</i>	Найявна практика можливості, що окремі релігійні спільноти або індивіди можуть проявляти байдужість до виконання чи дотримання державних законів щодо їх обов'язків через вплив релігійних норм або відповідних переконань.	Властиво правова байдужість у цьому контексті практик обумовлює, а значить й призводить до недотримання певних правових норм поведінки та взаємовідносин через власні переконання в їхній неправомірності чи невідповідності усталеним релігійним положенням.
<i>Оцінювання впливу на державотворчий патріотизм нації</i>	За своєю сутністю, державотворчий патріотизм нації передбачає активну громадянську позицію та належну взаємодію з державною системою.	Якщо частина суспільства виявляє правову байдужість через свої релігійні переконання, то це може викликати додаткові напруження у відносинах між релігійними громадами та державною владою.
<i>Потенційне вирішення конфліктів</i>	Важливо на всіх рівнях відшукувати оптимальний компроміс та спільне узгодження позицій між державою й релігійними спільнотами.	Уважність до позицій сторін, відкритий діалог та взаєморозуміння сприяють вчасному вирішенню конфліктних ситуацій та забезпеченню взаємодії на користь становлення й розвитку державотворчого патріотизму нації.
<i>Освіта й інформаційна діяльність</i>	Нарощування освітнього рівня й інформованості суспільства дозволяє уникати практики активізації правової байдужості у релігійних громадах.	Цілеспрямоване поширення інформації щодо важливості дотримання законів для забезпечення стабільності та благополуччя нації сприяє усвідомленню громадянами їхнього власного внеску у процес державотворення.

Джерело: сформовано авторами.

Загалом, комплексне розв'язання проблеми правової байдужості у релігії обумовлює та вимагає збалансованого підходу, який враховує як релігійні переконання громадян, так і прагне до забезпечення відповідної гармонії між релігійними свободами та державними інтересами. Врахування релігійних поглядів населення та потреб держави через уникнення активізаційних наслідків явища правої байдужості особливо посилюється в умовах жорстких трансформаційних змін (зокрема, війни).

Історія і явище правової байдужості. В історії прояв явища правової байдужості в суспільному просторі та відповідне оцінювання об'єктивно відіграють достатньо вагому роль як у формуванні, так і утвердженні ДТІН. Властиво правова байдужість може виявлятися в різних аспектах історії, а її оцінка має на меті визначити вплив цього явища на правову систему, державні інституції та суспільство загалом. Зокрема, в табл. 4 наведено деякі характерні аспекти та приклади щодо означеного історичного процесу.

Таблиця 4

Чинники та оцінювання явища правової байдужості у суспільному просторі в історії з позиції державотворчого патріотизму нації

Чинники 1	Прояв 2	Оцінка 3
<i>Порушення прав людини й громадянських свобод</i>	Масові порушення прав людини, дискримінація, обмеження громадянських свобод на різних історичних етапах.	Оцінка деталізує та включає аналіз історичних подій, що свідчать про конкретні порушення прав й свобод, та відповідної реакції державних інституцій чи суспільства на ці явища. Доцільно розглядати правові документи й акти та враховувати специфіку їх дотримання в історичному контексті.
<i>Неправомірні зміни у владі</i>	Заворушення, державний переворот, порушення функціонування конституційного ладу.	Визначення реальних обставин, що обумовили заворушення і до неправомірних змін у владі, та системний аналіз проблемних наслідків для державної стабільності і правової системи у певному періоді.

1	2	3
<i>Воєнні конфлікти й права безпека</i>	Порушення міжнародного гуманітарного права, військові злочини.	Аналіз правових аспектів участі держави у воєнних конфліктах, дослідження правової відповідальності за воєнні злочини та врахування їх впливу на державотворчий процес у певному історичному періоді.
<i>Недостатність правового регулювання важливих аспектів суспільства</i>	Відсутність чітких норм та законів у сферах, які визначають соціально-економічний розвиток, забезпечують права національних меншин, екологічну безпеку території й виробництва тощо	Вивчення визначальних періодів історії для виділення й визначення проблем й трендів, які повставали перед державою та систематизація конкретних джерел й недоліків у законодавчому наповненні можливостей щодо правового регулювання тих чи інших аспектів розвитку суспільства у певному історичному періоді.

Джерело: сформовано авторами.

Оцінка ЯПБ в історії з позиції ДТПН дозволяє виявити характерні тенденції, які можуть принципово впливати на державотворення і становлення патріотичності нації, а також визначити певні пробіли законодавчого поля минулого й необхідні заходи для усунення негативних явищ у правовому просторі теперішнього періоду.

Психологія і явище правової байдужості. Прояви явища правової байдужості у суспільному просторі доцільно розглядати і через призму інструментарного апарату психології, оскільки людське мислення, становлення особистості, її поведінка в розвитку чи деградації відчутно залежать від зовнішнього сприйняття, яке нівелюється байдужістю до її інтересів і прагнень, наносячи психологічний стрес. Оцінювання цього явища вже в контексті ДТПН передбачає врахування особливостей поведінки людських спільнот (людей) у становленні та розвитку держави. Виходячи з означеного, проявами ЯПБ у психології на рівні спільноти чи окремої особи можна управляти (табл. 5).

Таблиця 5

Чинники та особливості прояву й протидії явищу правової байдужості у психології в контексті державотворчого патріотизму нації

Чинники	Прояв
Психологічні аспекти правової байдужості	<i>Байдужість як захисна реакція:</i> У психології байдужість може бути сприйнята як захисна реакція на невпевненість чи відчуття безпомічності стосовно складних правових процесів. Індивід може уникати взаємодії з правовими питаннями, спираючись на реакційний механізм захисту.
	<i>Психологічні бар'єри:</i> Низький рівень освіченості, відсутність довіри до системи правосуддя, апатія чи безпорадність служать реальними психологічними бар'єрами, які коагулюючись сприяють виникненню правової байдужості.
Взаємодія з державотворчим патріотизмом нації	<i>Формування патріотичних цінностей:</i> Державотворчий патріотизм прагне формувати позитивні національні цінності, які мають стимулювати громадян до активної участі у житті держави.
	<i>Зміцнення правової свідомості:</i> Патріотизм може слугувати каталізатором для зміцнення правової свідомості, підвищення інтересу до правових аспектів та стимулювання відповідальності перед законом.
Оцінювання та стратегіологія протидії наслідкам	<i>Дослідження психології поведінки:</i> Аналіз динаміки рівня правової байдужості через психологію поведінки людей провадиться на основі моніторингу їх рішень в конкретних випадках, тобто врахування психології виконавців, уникаючи конфліктність інтересів.
	<i>Освітні та інформаційні заходи:</i> Державотворчий патріотизм нації через розуміння психології поведінки впливає на поведінкову позицію громадян, тобто стає сприятливим для впровадження освітніх та інформаційних заходів, спрямованих на підвищення правової свідомості й активізацію громадянських поглядів.
	<i>Участь громадян:</i> Зміна поведінки людей від простих виконавців до активних громадян, які прагнуть впливати на рішення, які стосуються розвитку спільноти, вироблення стійкої громадянської позиції як пріоритету загального, внутрішня згода на лідерство іншого.

Джерело: сформовано авторами.

Практично, взаємодія між психологією, правовою байдужістю та державотворчим патріотизмом може слугувати основою для розроблення стратегіологічного тренду, спрямованого на залучення громадян до активної свідомої участі в формуванні психологічних орієнтирів уникнення процесу байдужості при міжособистісній діловій комунікації (зокрема, з урахуванням психологічного стану партнерів), нарощування правової культури та розвитку держави. Властиво, розуміння психологічних індивідуальних особливостей дозволяє вносити раціональні зміни в поведінку індивідуума, його емоційний стан та розвивати здібності (зокрема,

через аутотренінг, медитацію, нейролінгвістичне програмування), а значить формувати громадян з небайдужим мисленням і прагненням до позитивних змін у різних сферах державотворення. Загальне зміцнення патріотичних почуттів людей нейтралізує правову байдужість та об'єктивно сприяє формуванню їх відповідального ставлення до правових норм, оскільки патріотизм передбачає любов і відданість своїй державі.

Соціологія і явище правової байдужості. Прояви явища правової байдужості у суспільному просторі доцільно розглядати і в контексті розвитку соціологічної перспективи, зокрема, за оцінки динаміки зміни інтересу громадян до правових питань. Окрім того, об'єднавча позиція ДТПН щодо свідомої участі громадян у творенні власної держави активізує сприйняття і безпосередню участь громадян у правовому житті на різних рівнях функціонування держави. Означене в контексті ЯПБ та соціології наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Чинники та особливості прояву й протидії явищу правової байдужості в соціології в контексті державотворчого патріотизму нації

Чинники	Прояв
1	2
Прояви явища правової байдужості у соціології	<i>Соціально-економічні фактори:</i> Базові ознаки правової байдужості можуть виникати через фінансово-економічні труднощі, внутрішню дисгармонію й соціальну нерівність та певне відчуття віддаленості від справедливості рішень правових інституцій.
	<i>Сприйняття правосуддя:</i> Достатньо негативне сприйняття роботи правосуддя, постійна лавина корупційних скандалів та відчуття безпорадності перед цією системою можуть обумовити відмову від активної участі у багаторівневому правовому житті.
Державотворчий патріотизм нації та вплив на правову свідомість	<i>Формування громадянської ідентичності:</i> Державотворчий патріотизм сприяє виділенню і формуванню громадянської ідентичності та стійко підтримує життєве відчуття прив'язаності, а з тим й обов'язку, до держави.
	<i>Відчуття відповідальності:</i> Стійкі патріотичні цінності можуть стимулювати й зміцнювати відчуття відповідальності перед правовими нормами і підтримувати безпосередню готовність громадян взяти активну участь у правозахисних заходах.

1	2
<p><i>Оцінювання та стратегіологія протидії наслідкам</i></p>	<p><i>Соціологічні дослідження:</i> Виділення і дослідження рівня правової байдужості ґрунтується на аналізі публічної думки, соціологічних опитуваннях та моніторингу змін інтересу громадян до конкретних правових питань.</p>
	<p><i>Стимулювання патріотичних цінностей:</i> Розвиток і активна підтримка патріотичних освітніх програм та інформаційних кампаній сприяє формуванню позитивного іміджу та ставлення до правових процесів і публічних інституцій.</p>
	<p><i>Участь громадян:</i> Активне залучення громадян до ухвалення різносторонніх рішень, справедливі консультації з громадськістю та відповідне забезпечення доступності правової інформації стимулюють активізацію громадської участі у територіальному розвитку.</p>

Джерело: сформовано авторами.

Загалом, виділена масштабна взаємодія між правовою байдужістю, соціологією та державотворчим патріотизмом органічно визначає фундаментальний зміст соціально-політичного розвитку держави чи її регіонів у суспільному просторі, обумовлюючи тим сучасну потребу в становленні і застосуванні комплексних стратегій та системних заходів у контексті активізації засад функціонування суспільних відносин щодо безпосередньої участі громадян в процесному правовому житті нації. Соціологія дає узагальнену відповідь на зміну пріоритетів у суспільних відносинах (зокрема, ціннісних орієнтирів спільноти) через прояв явища публічної байдужості, дозволяючи приймати вчасні ефективні рішення, коли ситуація в соціальній сфері ще не вийшла за контрольовані межі.

Економіка і явище правової байдужості. В контексті економіки, прояви явища правової байдужості суспільному просторі та їх оцінка реально впливають на ефективність економічної системи, а з тим і загальну стабільність держави і її інституцій. Водночас, з позиції ДТПН, важливо забезпечити на етапах становлення й розвитку справедливий та законний економічний порядок. Виходячи з означеного, базові способи щодо оцінювання прояву наведено в табл. 7.

Таблиця 7

Прояв та оцінювання явища правової байдужості у суспільному просторі в економіці з позиції державотворчого патріотизму нації

Чинники	Прояв	Оцінка
<i>Корупція в економіці</i>	Неправомірні платежі за звернення до владних інституцій, хабарі, корупційні схеми у сфері адміністрування, діловодства та організації державних торгів.	Корупція у значній мірі сприяє нарощуванню ознаки нерівності серед підприємців, обмежує конкурентність у наданні послуг споживачам та гальмує економічний розвиток. Оцінка включає аналіз динаміки рівня корупції, її впливу на бізнес-середовище та потребу прийняття організаційно-правових заходів боротьби з нею.
<i>Порушення прав підприємців</i>	Постійне контролююче й перевіряюче втручання в засадничі положення права власності, ризиковий тренд на обмеження, поглинання й узурпацію бізнесу.	Недостатня правова захищеність прав підприємців обмежує формування сприятливого інвестиційного клімату, гальмує інвестиційний процес та розвиток бізнес-середовища. Оцінка включає аналіз законодавчо-судової системи та виділення заходів щодо підвищення можливостей захисту прав.
<i>Недостатня правова регуляція</i>	Відсутність зрозумілих, чітких та ефективних норм і правил у сфері підприємництва, біржового й фінансового ринку, кредитної системи тощо.	Недостатня правова регуляція обумовлює додаткові ресурсні втрати, викликає економічну нестабільність, ризики та несправедливі умови для функціонування бізнесу. Властиво тому, оцінка включає в себе аналіз законодавства і на його основі внесення необхідних змін у систему регуляторно-правових відносин.
<i>Безкарність за економічні злочини</i>	Недостатній сегмент доведення виявлених порушень до конкретних судових рішень або відносно незначні штрафи за економічні злочини.	Властиво безкарність може активізувати й стимулювати економічні правопорушення та створювати відчуття анархії й беззаконня в економічному середовищі. Оцінка включає в себе аналіз системи правосуддя та за потреби спрямовує увагу на необхідність удосконалення законодавства.

Джерело: сформовано авторами.

Оцінювання прояву ЯПБ у суспільному просторі в економіці з позиції активізації ДТПН вкрай важливе для цілеспрямованого забезпечення однаковості підходів і справедливості, стимулювання економічного зростання та наповнення бюджету і належної підтримки довіри до економічної системи держави.

Управління і явище правової байдужості. У контексті управління людьми то прояви явища правової байдужості можуть мати вагомий вплив на ефективність державного управління та властиво й на сприйняття населенням діяльності державних інститутів у певному періоді. Водночас, з позиції ДТПН доцільно розглядати взаємозв'язок між правовою байдужістю та здатністю держави формувати позитивну національну ідентичність і підтримувати зацікавленість громадян у спільній справі, оскільки лише так реалізується процесний зв'язок впливу одних на інших, відповідно до поставлених завдань через прийняті рішення. Базові чинники прояву й протидії ЯПБ в управлінні людьми з позиції ДТПН наведено в табл. 8.

Таблиця 8

Чинники та особливості прояву й протидії явищу правової байдужості в управлінні з позиції державотворчого патріотизму нації

Чинники	Прояв
Прояви явища правової байдужості в управлінні	<i>Невіра в ефективність чинної системи:</i> Байдужість громадян до діяльності державних інститутів виникає внаслідок певного переконання в неефективності та корупційності таких управлінських структур.
	<i>Відмова від участі в громадських ініціативах:</i> Громадяни свідомо уникають проявляти активну участь у громадських слуханнях й обговореннях, а з тим і прийнятті рішень через відчуття власного безсилля у впливі на них чи небажання займатися громадськими справами.
Державотворчий патріотизм нації та його роль в управлінні	<i>Формування ефективної системи управління:</i> Державотворчий патріотизм нації сприяє формуванню ідеології національного єднання, а через це стимулює розвиток ефективних та відповідальних систем управління.
	<i>Розбудова довіри до державних інститутів:</i> Патріотизм сприяє формуванню довіри громадян до державних інститутів та посилює їх імідж, що загалом впливає й на активність їхньої участі у процесах управління.
Оцінювання та стратегіологія протидії проявам правової байдужості	<i>Соціологічні дослідження та моніторинг:</i> Вибір тем і аналіз соціологічних спостережень дозволяє оцінити рівень правової байдужості та виділити причини її виникнення.
	<i>Освітні та інформаційні кампанії:</i> Налагодження подання і забезпечення населення прозорою інформацією щодо діяльності державних інститутів та логічна пріоритетність громадянської участі дозволяє знизити рівень правової байдужості.
	<i>Залучення громадськості до прийняття рішень:</i> Створення доступних платформ для громадського обговорення та участі у прийнятті рішень дозволяє активізувати громадянську позицію та знизити відчуття віддаленості влади від потреб людей.

Джерело: сформовано авторами.

Проблематичним в управлінні стає узагальнений прояв байдужості, оскільки людей, в яких він домінує, досить важко спрямовувати на забезпечення результату діяльності організаційної структури. Тобто в колективах де означені прояви стають визначальними, з апатією немає і розвиткового поступу вперед, проходить деградаційний процес, обумовлюючи тренд на спад показників діяльності. Загалом це відноситься і до керівного складу, яке також може попасти під вплив ЯПБ. Напевне колективи які не володіють прагненням до успіху і не удосконалюються, більше схиляються до тенденції плисти за течією, стають не конкурентоспроможними у суспільному просторі. Байдужість володіє втягуючою силою (потенціалом) нейтралізації прагнень, а без них немає нових досягнень, обумовлюючи спад переваги й конкурентоспроможності як особистості, так і колективу. Властиво, активування ДТПН стає базовим варіантом до додаткової мотивації працівників, даючи позитивний імпульс щодо змін ситуації з правовою байдужістю. Патріотизм підштовхує людей бути кращими у своїй професії, дбаючи за імідж організації й держави. Саме тому за ДТПН формується спільність суспільних взаємовідносин, розуміння цілей та єднання позицій людей, а з тим стає ефективнішим управління, де мотиваційний чинник стає вагомим.

Освіта і явище правової байдужості. У сучасному світі прояв явища правової байдужості у суспільному просторі в освіті з позиції ДТПН та його оцінювання принципово важливі для узагальненого розуміння ролі педагогіки у формуванні громадянської свідомості населення та патріотичного ставлення до держави. Виходячи з цього, деталізуємо деякі базові аспекти прояву ЯПБ в освітній сфері (табл. 9).

Таблиця 9

Прояв явища правової байдужості у суспільному просторі в освіті з позиції державотворчого патріотизму нації та його оцінювання

Чинники	Прояв	Оцінка
<i>Залученість в освітні програми</i>	Прояв правової байдужості виявляється у тому, яким чином та наскільки освітні програми різних рівнів враховують важливість вивчення правових норм, законів й громадянських обов'язків у динамічній системі державотворення.	Оцінка залученості аспектів байдужості в освітні програми вказує на ступінь уваги, яку приділяє держава формуванню системи правової свідомості серед населення у конкретному періоді становлення державотворчих процесів.
<i>Громадянська освіта і активна громадянська позиція</i>	Програми з громадянської освіти сприяють практиці цілеспрямованого формування активної позиції громадянськості та відповідального ставлення до правових норм.	Важливо оцінити, наскільки означені програми мотивують учнів чи студентів до безпосередньої участі в ініціативах громадських справ та свідомого дотримання законодавчих норм.
<i>Захист прав й свобод освітянської молоді</i>	Прояв правової байдужості відображається ще у тому, наскільки система освіти захищає права та свободи освітянської молоді, зокрема, право на вільне висловлювання думок та дотримання принципів рівності.	Аналіз й оцінка заходів забезпечення прав та свобод молодого покоління вказує на ставлення держави до формування громадянської самосвідомості серед молоді в освітньому процесі, виходячи з-пріоритетів державотворення у конкретному періоді.
<i>Патріотично спрямована початкова освіта</i>	Ознака обмеження і не включення навіть окремих патріотичних елементів у навчальний процес призводить до розширення простору правової байдужості у підростаючого покоління.	Оцінка включення патріотичних елементів у навчальний процес ще на початковому рівні вказує на трендову спрямованість освіти щодо цілеспрямованого формування гордості за свою націю та свідомого розуміння важливості дотримання правових норм для держави.
<i>Активна роль педагогів-викладачів</i>	Вчителі та педагоги відіграють ключову роль у формуванні свідомих громадян. Їхня реальна активність та відданість освітянській ниві дозволяють визначати рівень правової усвідомленості серед молодого покоління.	Системний аналіз та оцінка ставлення педагогів до системи правових питань щодо державотворення та їхня здатність надихати здобувачів власним переконанням на активну громадянську участь дозволяє ставати дієвим орієнтиром у справі вироблення свідомої позиції громадянина.

Джерело: сформовано авторами.

Узагальнюючи зазначимо, що пріоритетно враховувати обставину: освіта є фундаментальним інструментом щодо становлення і формування патріотичного відношення до держави та громадянської позиції. Властиво оцінка цих аспектів за різних ситуаційних умов й періодів дозволяє зрозуміти, наскільки ефективно освітня система сприяє розвитку правової свідомості та громадянської відповідальності в контексті ДТПН й уникнення прояву явища правової байдужості.

Військова справа і явище правової байдужості. У військовій справі прояв та оцінювання явища правової байдужості дозволяють виділити ефективність військової системи та й забезпечення національної безпеки і оборони з погляду державотворчого патріотизму нації. Загалом правова байдужість вказує на відсутність реальної зацікавленості чи відповідальності громадян у справах, пов'язаних з правом, а у мілітарних питаннях ще добавляються ознаки воєнного конфлікту, а з ним й умови воєнного стану. Оцінка цих специфічних аспектних взаємодій дозволяє визначити рівень дотримання відповідних законів та міжнародних норм у військових справах. Узагальнена специфічність полягає в тому, що загалом населення характеризується низьким рівнем участі у громадянському житті, відсутністю інтересу до конкретних правових питань, низькою свідомістю щодо прав та обов'язків, тобто апатичним станом. Означений прояв особливо небезпечний в умовах зовнішніх воєнних загроз та й війни, оскільки не сприяє свідомому виконанню конституційних обов'язків громадянами, акцентуючи увагу лише на права, а значить єднанню всіх перед жорсткими викликами і реалізації потенціалу ДТПН, виходячи з стратегіологічних інтересів розвитку держави. Базові чинники із особливостями прояву ЯПБ щодо означеної взаємодії наведено в табл. 10.

Таблиця 10

Чинники та особливості прояву й оцінки явища правової байдужості в військовій справі у контексті державотворчого патріотизму нації

Чинники	Прояв	Оцінка
<i>Порушення прав людини у воєнний час</i>	Неврахування прийнятих міжнародних норм щодо дотримання прав людини під час загострення воєнних конфліктів, зловживання правами громадян.	Оцінка включає вивчення звітів правозахисних організацій та міжнародних комісій для систематизації та визначення рівня дотримання прав людини в контексті проведення військових дій на конкретній території у певному періоді.
<i>Використання заборонених видів зброї</i>	Використання хімічної, біологічної чи ядерної зброї.	Здійснюється перевірка відповідності державних дій міжнародним домовленостям й конвенціям, а також аналіз можливих наслідків за їх ескалації для національної та міжнародної безпеки.
<i>Безкарність за воєнні злочини</i>	Недостатнє правове переслідування та покарання за вчиненні воєнні злочини.	Оцінка включає аналіз судових рішень і реакції національної влади на воєнні злочини для реалізації узагальненої функції забезпечення справедливості та відповідальності.
<i>Дотримання міжнародного гуманітарного права</i>	Невиконання міжнародних норм, спрямованих на обмеження утисків і страждань цивільного населення під час воєнних конфліктів.	Оцінка включає детальний аналіз практики дотримання характерних норм Женевських конвенцій і їх додаткових протоколів для захисту прав та безпеки осіб, які не приймають реальної участі у бойових діях проти цивільного населення конкретної території за воєнних конфліктів.

Джерело: сформовано авторами.

Ефективне функціонування правової системи та активна участь громадян у її процесах є пріоритетним елементом національної безпеки та оборони, а тому оцінка прояву ЯПБ у цій сфері з позиції ДТПН є важливою для забезпечення справедливості, правопорядку та збереження гідності громадян і держави в умовах військових конфліктів. Властиво, правова

байдужість може призвести до порушень правопорядку, створювати сприятливе середовище для накопичення правопорушень (зокрема, мобілізаційних) і загроз національній безпеці та обороні. Оскільки ДТПН передбачає активну громадянську позицію, готовність брати свідому участь у формуванні та розвитку держави то його цілеспрямована активізація і реалізація потенціалу стає результативним методом подолання правової байдужості у сфері національної безпеки та оборони за допомогою стимулювання активної громадянської позиції, патріотичного виховання й підтримки громадянської освіти. Так, уникнення загроз прояву ЯПБ у цій сфері проходить через реалізацію низки заходів: здійснення цілеспрямованого моніторингу рівня правової байдужості у суспільстві; формування і розвиток програм громадянської освіти, які спрямовані на підвищення правової свідомості громадян; створення мотиваційних стимулів для активізації безпосередньої участі громадян у правових процесах та розвитку держави.

Мистецтво і явище правової байдужості. Виходячи з того, що мистецтво – це характерно-образне осмислення й відображення дійсності через творчо-авторське внутрішнє чи зовнішнє відображення світу в художньому образі, тобто це творчість, яка відображає навколишній простір з позиції логічних інтересів й бачення автора, але своїм енергетично-духовним наповненням захоплює й надихає інших людей, навіть не зважаючи на плин часу. Прояв ЯПБ у суспільному просторі в мистецтві з позиції ДТПН та його оцінювання досить різностороннє, оскільки включає низку аспектів (табл. 11).

Таблиця 11

Прояв явища правової байдужості у суспільному просторі в мистецтві з позиції державотворчого патріотизму нації та його оцінювання

Чинники	Прояв	Оцінка
<i>Вільне висловлення й мистецтво</i>	Мистецтво є досить потужним засобом дієвого вираження індивідуальних й колективних переживань, включаючи політичні та соціокультурні погляди.	Оцінка має відображати вільність творців, тобто їхнє право на вільне висловлення своєї творчої позиції, а значить уникання творчих обмежень, об'єктивно якщо вони не порушують закони та етичні норми.
<i>Критика і відгук на суспільні проблеми</i>	Мистецтво може викликати обговорення наявних і суттєвих проблем суспільства, ініціювати зміни та стимулювати діалог.	Правова байдужість у цьому контексті може виявлятися в тому, як держава через нормативно-законодавче поле реагує на критичне мистецтво та чи забезпечує відповідну свободу висловлення для творчих працівників.
<i>Закони й цензура</i>	Дуже важливо забезпечити раціональний баланс між захистом прав творців та дотриманням законів, що регулюють мистецьке вираження власного уявлення.	Позначення правової байдужості може виявлятися в недостатньому нормативно-правовому захисті свободи мистецтва або, навпаки, у цілеспрямованій схильності до виділення тем і проведення цензурних заходів.
<i>Патріотизм через мистецтво</i>	Мистецтво споконвічно слугує інструментом для підтримки національного духу та патріотизму.	Оцінка якості дієвості внеску може бути здійснена на засадничих положеннях того, наскільки мистецька творчість виховує, вражає, об'єднує та підтримує фундаментальні цінності нації.
<i>Виховання й освіта</i>	Зниження чи уникнення правової байдужості включає розгляд ролі мистецтва у вихованні й формуванні громадянської позиції громадян.	Освітні програми можуть сприяти активному нарощуванню свідомого розуміння громадянами значення і потреби дотримання правових нормативів та безпосередньої участі в житті нації.

Джерело: сформовано авторами.

Властиво, означені базові аспекти пріоритетно-важливі для того, щоб забезпечити гармонійну взаємодію між мистецтвом, суспільством та державою, тобто підтримуючи свободу висловлення в художніх образах внутрішнього світу творця-автора, водночас мають дотримуватись закони і принципів цінності національної ідентичності, сприяючи тим загальнодомінантній активізації ДТПН на різних рівнях й розвиткових етапах.

Медицина і явище правової байдужості. Свої особливості явище правової байдужості має у медичній сфері, оскільки через її реальний прояв

відбувається безпосередній вплив на якість надання медичних послуг, громадське здоров'я та загальне формування довіри до системи охорони здоров'я. Водночас, з позиції ДТІН важливо враховувати взаємозв'язок між правовою байдужістю та медичними аспектами для забезпечення здоров'я громадян і зміцнення системи охорони здоров'я. Розглянемо означену медичну домінанту явища через відповідні прояви та необхідні протидії (табл. 12).

Таблиця 12

Чинники та особливості прояву й протидії явищу правової байдужості в медицині з позиції державотворчого патріотизму нації

Чинники	Прояв
Прояви явища правової байдужості в медицині	<i>Недотримання медичних стандартів:</i> Через байдужість щодо дотримання медичних норм і стандартів знижується якість надання медичних послуг, впливаючи на безпеку пацієнтів (зокрема, наведене проявилось за потрапляння у військові частини України неякісних турнікетів).
	<i>Неналежне дотримання медичної етики:</i> Байдужо-неуважне ставлення до моральних та етичних аспектів медичної практики може призвести до порушень прав пацієнтів (в окремих випадках ці права навіть запізно розглядати й осуджувати).
Державотворчий патріотизм нації та його вплив на медицину	<i>Забезпечення громадського здоров'я:</i> Властиво, державотворчий патріотизм нації передбачає здатність державних інституцій формувати ефективну систему охорони здоров'я для своїх громадян.
	<i>Розвиток медичної науки й освіти:</i> Дотримання ідеології патріотичних цінностей населення стимулюватиме залучення інвестицій у розвиток медичної науки, підвищення кваліфікації медичного персоналу та впровадження новітніх технологій у сфері охорони здоров'я, виходячи з інтересів громадян – платників податків.
Оцінювання та стратегіологія протидії проявам правової байдужості	<i>Моніторинг якості медичних послуг:</i> Проведення цілеспрямованого моніторингу та діагностична оцінка якості надання медичних послуг дозволяє вчасно виявляти та оперативно вирішувати проблемні аспекти, пов'язані з правовою байдужістю.
	<i>Сприяння медичній освіті та підвищенню її престижу:</i> Формування системи якісної медичної освіти та підвищення престижу медичної професії сприяє зниженню рівня правової байдужості у медичній сфері.
	<i>Залучення громадян до управління системою охорони здоров'я:</i> Активна участь громадян як у прийнятті фінансово-організаційних рішень, так і контролі за діяльністю медичних закладів підвищує їх відповідальність за належне витрачання ресурсів та формує загальну довіру до ефективності медичної системи.

Джерело: сформовано авторами.

Увага до прояву ЯПБ в медицині вимагає комплексного підходу для формування ефективної та провіреної системи охорони здоров'я, що відповідає сучасним вимогам активізації ДТІН, а значить забезпечує національне здоров'я та його благополуччя. Доцільно наголосити, що прояв ЯПБ у медицині може призводити до поширення й загострення хвороб, а з тим й до зростання кількості летальних наслідків серед населення. За певних умов ЯПБ обумовлює й катастрофічне поширення інфекційних захворювань. Практично, означене проявилось за КОВІД-19, призвівши до стрімкого поширення інфікування людської спільноти у різних державах на планетарному рівні й паралізувавши світову економіку з значними фінансовими і людськими втратами й накладанням ще і супутніх захворювань. Байдуже ставлення до життєвого права пацієнта на початковому етапі, приховування наслідків виходу з-під контролю вірусу та не вчасне реагування на поширення загрози інфікування інколи призводить й до паралічу медичної системи держави (зокрема, Італія), коли лікарі самі ставали перед жорстким вибором (порушуючи клятву Гіппократа): кому з пацієнтів надавати медичну допомогу в першу чергу, а від кого взагалі відмовитись.

Сталий розвиток і явище правової байдужості. За своїм сутнісним наповненням сталий розвиток визначає й встановлює баланс між задоволенням потреб нинішніх жителів з інтересами наступних поколінь щодо наявності безпечного і здорового навколишнього середовища [3–4, 18]. Означене потребує особливого підходу до уникнення чи певної нейтралізації ЯПБ (зокрема, в контексті захисту довкілля, дотримання справедливості, підвищення життєвого рівня), оскільки тут органічно задіюються інтереси й економічні можливості вже для розвитку наступних поколінь. Практично через концепційні положення щодо забезпечення реалізації парадигми сталого розвитку, властиво проходить дієва нейтралізація проявів ЯПБ в суспільному просторі, що дійсно відіграє пріоритетну роль у забезпеченні сучасної екологічної стійкості, ефективного використання ресурсів та

утвержденні принципів справедливості. Окрім того, з позиції ДТПН, також важливо враховувати правовий аспект сталого розвитку в контексті й прояву явища правової байдужості (табл. 13).

Таблиця 13

Прояв явища правової байдужості у суспільному просторі в сталому розвитку з позиції державотворчого патріотизму нації та його оцінювання

Чинники	Прояв	Оцінювання
<i>Невиконання екологічних стандартів</i>	Забруднення довкілля, невідповідальне використання природних ресурсів без дотримання екологічних нормативів.	Системний аналіз рівня уникнення правової байдужості через виконання екологічних стандартів та нормативів на національних та регіональних рівнях, визначення сумарного впливу та наслідків, як для навколишнього середовища, так і здорового довголіття й благополуччя нації.
<i>Відсутність ефективних механізмів відновлення природних ресурсів</i>	Неправомірно-масштабне вирубування лісів, нераціональне використання ґрунтових вод, знищення екосистем.	Цілеспрямоване дослідження наявних механізмів відновлення та охорони природних ресурсів, аналіз їх природної або матеріальної ефективності та врахування принципів сталого розвитку при їх удосконаленні чи створенні нових у контексті уникнення правової байдужості.
<i>Незабезпечення екологічної безпеки та здоров'я громадян</i>	Планетарно-наступальне забруднення повітря та води, невідповідність екологічних стандартів у промислових сферах.	Вибір загрозливих ознак й розробка інструментарного апарату щодо зниження правової байдужості у цій сфері, моніторинг та аналіз впливу екологічних факторів на здоров'я населення, визначення необхідних заходів для покращення екологічної безпеки.
<i>Невідповідальне використання енергетичних ресурсів</i>	Специфічна правова байдужість до тенденційного нарощування промислових викидів та споживання енергії, що призводить до активного зменшення виявлених запасів природних ресурсів.	Деталізований аналіз практики динамічного споживання енергетичних ресурсів та формування викидів шкідливих речовин на різних континентах, територіях й об'єктах, визначення комплексних заходів для підвищення енергоефективності та раціонального використання відновлювальних джерел енергії в контексті уникнення наслідків правової байдужості.
<i>Недостатність заходів щодо адаптації до змін клімату</i>	Певна правова байдужість й неспроможність суспільства адаптуватися до загрозливих ефектів зміни клімату, обмеженість реальних стратегій і заходів для різкого зниження вразливості до наслідків.	Цілеспрямоване дослідження наявних та вироблення перспективних стратегіологічних підходів щодо адаптації населення й природного середовища до наступальної дії зміни клімату в певному періоді з врахуванням аспектів явища правової байдужості; виділення програмно-організаційних заходів, насамперед, технологічно-фінансового плану щодо зниження вразливості всіх груп до передбачуваних наслідків.

Джерело: сформовано авторами.

Фундаментальна важливість підтримання постійної уваги до проблематики сталого розвитку через активне зниження рівня чи уникнення прояву ЯПБ дозволяє формувати адекватну викликам впевненість населення у перспективі екологічно-життєвих можливостей не лише для нинішніх, але й прийдешніх поколінь. Поколінь, котрі мають стійку державотворчу орієнтованість на засадничих положеннях дотримуватись принципів справедливості, багаторівневої свідомої підтримки заходів у забезпеченні узагальненого науково-технічного прогресу людства, навіть не зважаючи на принципову обмеженість природних ресурсів.

Також наголосимо, що вище наведенні варіанти специфічних напрямів прояву явища правової байдужості не є кінцевими, однак вони наочно показують його багатогранність та потребу в прийнятті зважених рішень у конкретних ситуаціях. Кожен з напрямів має характерні спільності й відмінності, демонструючи власні ознаки, виходячи з позиції державотворчого патріотизму нації та детальної розробки необхідних заходів.

Висновки. Явище правової байдужості у суспільному просторі, насамперед, відображає ситуацію, коли наявне пасивне ставлення громадян до свідомого дотримання законів й норм, які регулюють їхнє життя. Означене може бути реальним наслідком достатньо різних факторів, зокрема: недовіра до правосуддя, відчуття безпорадності перед правничою системою, некомпетентність чи неефективність правоохоронних органів, або неналежне відчуття безпеки через проблемність отримання покарання за порушення закону. Саме через загострення прояву явища правової байдужості, розглядаючи проблематику вже з позиції державотворчого патріотизму нації, відбувається зміщення ціннісних пріоритетів, формується загроза для національної єдності, стабільності різнопланових взаємовідносин та й розвитку. Оскільки державотворчий патріотизм нації спрямований в своїй

фундаментальній основі на зміцнення державності, законності та громадянської позиції то явище правової байдужості явно стоїть цьому на перешкоді. Властиво тому, державні інституції мають активно провадити політику на зниження й уникнення прояву даного явища через цілеспрямоване виховання громадянської свідомості та зміцнення правової культури громадян, отримуючи від того й вагомі податкові поступлення в бюджет.

В явищі правової байдужості у суспільному просторі найбільш рельєфно відображається сутнісне наповнення того, що ігнорування очевидного факту (починаючи від рівня окремої особи та завершуючи загальним рівнем людської спільноти) може мати проблемно-жорсткі, а то й катастрофічні наслідки загалом для державотворчого процесу.

Однак, у всіх випадках за явищем правової байдужості у соціальному просторі з позиції державотворчого патріотизму нації приховується фактор мотивного вибору, тобто свідоме прийняття конкретного рішення чи реальний вияв громадянської позиції, а його уникнення чи ігнорування (через особисті, психологічні, ментальні, релігійні перепони чи часово-територіальні відстані) призводить до наслідкового накопичення ризику із синергічним ефектом.

Властиво через означене прояв явища правової байдужості у соціальному просторі стає мультидисциплінарним, із специфічними особливостями розгляду, втратами та реальними можливостями уникнення за активізації державотворчого патріотизму нації.

Список використаних джерел:

1. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія „Держава і стратегіологія”).

2. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. №2. С. 6–15. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>.

3. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Аксиоматика та ознаки генезису життя й державотворення та їх соціо-економічне забезпечення. *Бізнес Інформ*. 2020. №9. С. 6–19. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-9-6-19>.

4. Карпінський Б. А., Божко С. М. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель : монографія. Львів : Логос, 2005. 256 с.

5. Макаренко О. Л. Правова визначеність добрих чеснот в образі українців як умова їхньої інтеграції до Європейського Союзу. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 40–48. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.6>.

6. Павко Я. Підрив Каховської ГЕС: перспективи притягнення злочинців до відповідальності. *Голос України*. 18 серпня 2023. URL: <http://www.golos.com.ua/article/372997> (дата звернення: 29.04.2024).

7. Юридична енциклопедія : в 6 томах / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2003.

8. Iglesias-Rodriguez P., Triandafyllidou A., Gropas R. After the Financial Crisis: Shifting Legal, Economic and Political Paradigms. London : Palgrave Macmillan, 2016. 365 p.

9. Bird Robert C. Law, Strategy, and Competitive Advantage. *Connecticut Law Review*. 2011. Vol. 44:1. P. 61–97. URL: https://opencommons.uconn.edu/law_review/131 (дата звернення: 29.04.2024).

10. Camera L. Education Department Begins Sweeping Rewrite of Title IX Sexual Misconduct Rules. *U.S. News*. 2021. URL: <https://www.usnews.com/news/education-news/articles/2021-06-07/education-department-begins-sweeping-rewrite-of-title-ix-sexual-misconduct-rules> (дата звернення: 30.04.2024).

11. Carroll K. The Deliberate Indifference Standard: A Broken Promise to Protect and Serve the Mentally Ill. *Touro Law Review*. 2021. 37. P. 399-425.

12. Dent G. W. The Role of Lawyers in Strategic Alliances. *Case Western Reserve Law Review*. 2003. URL: https://scholarlycommons.law.case.edu/faculty_publications/249 (дата звернення: 29.04.2024).

13. Fox D., Sims B. The Victimization of Transgender Individuals: Addressing the Needs of a Hidden Population. 2021. 26 p. URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/the-victimization-of-transgender-individuals/99785> (дата звернення: 28.04.2024).

14. Giannakis M., Doran D., Mee D., Dubey R. The design and delivery of modular legal services: implications for supply chain strategy. *International Journal of Production Research*. 2018. Vol. 56, Issue 20. P. 6607-6627. doi: <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1449976>.

15. Goodman J. Deliberately Indifferent: Institutional Liability for Further Harassment in Student-on-Student Title IX Cases. *Vanderbilt Law Review*. 2023. 75. P. 1273-1304.

16. Hirschman A. O. Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States. Harvard University Press, 1970. 162 p. URL: <https://pages.ucsd.edu/~bslantchev/courses/ps240/05%20Cooperation%20with%20States%20as%20Unitary%20Actors/Hirschman%20-%20Exit,%20voice,%20and%20loyalty%20%5BCh%201-5%5D.pdf> (дата звернення: 28.04.2024).

17. Huntington S. P. Political Order in Changing Societies. New Haven and London : Yale University Press, 1968. 488 p. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/bf7d/7528a7d3614f3550ec9ef1b869f7f7d731a1.pdf> (дата звернення: 28.04.2024).

18. Karpinsky B. A., Bozshko S. M. Economic Growth at sustainable development of economy : monografy. Lviv : Prostrir-M, 2006. 376 p.

19. Lopucki L. M., Weyrauch W. O. A Theory of Legal Strategy. *Duke Law Journal*. 2020. Vol. 49, No. 6. P. 1405–1486. doi: <https://doi.org/10.2307/1373051>.

20. Masson A., Shariff M. J. Legal Strategies. How Corporations Use Law to Improve Performance. *Verlag Berlin Heidelberg*. 2009. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-02135-0>.

21. McCoy L. Defining Deliberate Indifference and Institutional Liability Under Title IX. *Marguette Sports Law Review*. 2022. 32. P. 141–142.

22. Park S. K. Legal Strategy Disrupted: Managing Climate Change and Regulatory Transformation. *American Business Law Journal*. 2021. Vol. 58, Issue 4. P. 711–749. doi: <https://doi.org/10.1111/ablj.12194>.

23. Proctor J. Attorney alleges «deliberate indifference» to COVID-19 in NM prisons, threatens legal action. *New Mexico In Depth*. 2020. URL: <https://nmindepth.com/2020/attorney-alleges-deliberate-indifference-to-covid-19-in-nm-prisons-threatens-legal-action/> (дата звернення: 30.04.2024).

24. Taylor B. Professional Judgment or Deliberate Indifference? *University of Illinois Law Review*. 2020. URL: <https://illinoislawreview.org/online/professional-judgment-or-deliberate-indifference/> (дата звернення: 30.04.2024).

ODDÍL 12. SOCIÁLNÍ FILOZOFIE

§12.1 ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ В СИСТЕМІ РЕГУЛЯТОРІВ СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (Лаврівський В.В., Запорізький національний університет)

Вступ. Досліджуючи особливості правового феномену адвокатури у призмі цивілізаційних процесів, варто звернути увагу на наявність різноманітних наукових підходів до здійснення аналізу, виявляючи адвокатуру як складний соціальний інститут, особливості розвитку якого за певних історичних умов мають бути однозначно враховані.

Застосовуючи цивілізаційний підхід, до розглядуваного нами правового феномену, можна дослідити стан та розвиток суспільства в цілому, формування його інститутів з комплексних позицій, коли руйнується одноманітна картина світу, одномірність його розвитку, роз'яснюється своєрідність і неповторність як життєвого укладу, так і ментальних основ різноманітних спільнот.

Помітна роль цивілізаційного підходу в дослідженні інституту адвокатури та професійної адвокатської діяльності визначається й тим, що історично кожна цивілізаційна система вибудовує власну своєрідну систему захисту прав і свобод людини [1]. В історії людської цивілізації непоодинокими є факти заборони адвокатської діяльності, і навпаки, адвокатура часто ставала квітучим інститутом, а іноді використовувалась як знаряддя для здійснення політичної влади [2, с. 32].

Застосування герменевтичного підходу до дослідження феномену адвокатури за допомогою вивчення юридично-правових текстів дає змогу дослідити сутнісні характеристики самого інституту адвокатури в тому чи іншому соціумі у визначений проміжок часу [3, с.49].

Як зазначала вітчизняна дослідниця І. П. Косцова: «Визнання професіоналізму юриста залежить від герменевтичного тлумачення, уміння вибрати і реалізувати з множинності змістів норми права той, що закладав законодавець. Правова герменевтика вивчає проблему множинності змістів, коли символ розуміють як структуру значення, тобто коли один зміст (первинний, буквальный) означає одночасно й інший зміст (непрямий, вторинний), що досягається через перший»[4, с. 156].

Варто звернути увагу й на те, що вітчизняні дослідники професійної адвокатської діяльності включають у її комунікативний аспект комунікативно-психологічний контакт адвоката з підзахисним або з клієнтом під час першої зустрічі і на всіх інших стадіях досудового розслідування справи й судових процесів, зі складом суду та іншими учасниками судового процесу у всіх судових інстанціях, принцип збереження адвокатської таємниці, оскільки адвокат має вміння не тільки яскраво говорити, але й не розголошувати інформацію, яка є адвокатською таємницею [5, с. 15].

Виклад основного матеріалу. Звернемо увагу на те, що зі зміною парадигми філософування (йдеться про перехід від класичного до некласичного і посткласичного стилю філософування) філософська методологія не може не змінюватись. Вона потребує корегування відповідно до нових потреб і запитів філософсько-правової науки. Це означає, що філософський метод як такий вже не може бути єдиним, «а сама методологія раз і назавжди даною». У постнекласичній науці метод постає як нелінійна система методологічних ситуацій, у кожній з яких цей метод виражає міру співвіднесення, зокрема, хаосу – порядку, апіорного – апостеріорного, визначеного – невизначеного, вербалізованого – невербалізованого [6, с. 10].

Зосереджуючись на законодавчій практиці в Чеській Республіці, можливим буде визначити різні випадки, в яких «м'яке право ЄС» стає

юридично обов'язковим, також варто розглянути питання про те, як національний законодавчий орган може вирішити цю проблему. Чи є ми свідками зміни традиційного розуміння «м'якого права» як необов'язкового інструменту? І чи ця зміна також належним чином відображена в законодавчому процесі?

Відповідні дослідження показують, що за останні десятиліття значення «м'якого права» значно зросло в багатьох сферах політики ЄС. Хоча до 1968 року «м'яке право» рідко зустрічалося в європейському праві, акти «м'якого права» почали з'являтися частіше з формуванням внутрішнього ринку, особливо у формі повідомлень Комісії. Повідомлення Комісії 1980 року щодо наслідків відомого рішення у справі Кассіса де Діжона¹ може слугувати прикладом цього раннього періоду. Біла книга 1985 року про завершення внутрішнього ринку вже передбачала значний розвиток м'якого права в рамках правового порядку Співтовариства. М'яке право мало служити «посібником для органів державної влади щодо їхніх обов'язків, а також для громадян Співтовариства щодо прав, якими вони користуються». Комісія передбачила, що «враховуючи практичні недоліки часткове провадження», буде застосовано «більш систематичних дій», випустивши загальні повідомлення, в яких викладено правову ситуацію, зокрема щодо основних ринкових свобод або стосовно певного типу бар'єру. Кількість актів «м'якого права» значно зросла, особливо після Маастрихтської угоди, яка запровадила так звані другу та третю опору ЄС. У постлісабонський період можна спостерігати новий підхід, який свідомо включає складне м'яке право як частину формальних механізмів регулювання на рівні ЄС [7].

Загалом, акти м'якого права можуть впливати на національне та європейське законодавство декількома способами, наприклад, допомагаючи

¹ Commission Communication concerning the consequences of the judgment given by the Court of Justice on 20 February 1979 in Case 120/78 ('Cassis de Dijon') [1980] OJ C 256/2.

компетентним органам у тлумаченні положень директив і регламентів або слугуючи основою для прийняття національного законодавства [8].

Необхідне уточнення концепції «м'якого права», тому що термін «м'яке право» використовується в різних контекстах і для величезного розмаїття актів. Р. Уоллас і О. Мартін-Ортега вказують, що «м'яке право -це загальний термін, використовуваний для позначення юридично необов'язкових норм [9, с. 313].

Розглядаючи більш детально зв'язок між жорстким правом ЄС і м'яким правом ЄС, різні автори виділяють три основні функції, які може виконувати «м'яке право»[10]. *Перша*, де «м'яке» право виконує перед-законодавчу (pre-legislative) функцію в тому сенсі, що певний акт м'якого права може сприяти та прискорити підготовку та подальше прийняття юридично обов'язкового акта. *Друга*, так звана пара-законодавча (para-legislative) функція, її можна спостерігати у випадках, коли конкретний юридично необов'язковий акт служить тимчасовою або постійною заміною юридично обов'язкового акту. Це має місце, наприклад, у ситуаціях, коли ухвалення обов'язкового акта вважається непотрібним або політично неможливим, або коли немає компетенції Союзу для прийняття законів. Особливо ця пара-законодавча функція м'якого права ЄС є особливо проблематичною з точки зору легітимності. *Третя* категорія м'якого права ЄС включає ті акти, які доповнюють уже прийняті юридично обов'язкові акти, наприклад, у формі технічних інструкцій. У таких випадках наукова література посиляється на пост-законодавчу (або після-законну) функцію м'якого права. Акти, що підпадають під третю категорію м'якого права ЄС, можуть бути обов'язковими для установи, яка їх видає, якщо вони створюють законні очікування з боку адресатів. ми можемо сказати, що акти м'якого права ЄС, які прямо згадуються в законодавчих актах ЄС, становлять особливу

категорію та мають вагоме значення з точки зору національного впровадження права Союзу.

Другий тип актів м'якого права, тобто імплементаційні акти, зазвичай можна знайти в певних галузевих нормативних актах, як правило, у сферах *фінансового права* або права в *галузі енергетики*. Це стосується ситуації, коли жорсткий закон надає інституції чи агентству Європейського Союзу повноваження видавати акти м'якого права. Однак було б неправильно вважати, що адресати вирішують, чи будуть вони враховувати таке м'яке право чи ні. Такі акти зобов'язані приймати не лише національні органи влади у своїй адміністративній практиці, а й приватні особи. Чому? Оскільки нормативно-правовий акт жорсткого права зазвичай передбачає, що акт м'якого права повинен бути прийнятий до уваги всіма особами, яким він адресований.

Додатковою тенденцією є використання того, що можна назвати, з деяким перебільшенням, механізмом «дотримуйся або пояснюй і дотримуйся», тобто процедури, за якою юридично обов'язковий акт ЄС надає агенції ЄС право видавати загальні необов'язковий акт м'якого права, який передбачає режим «виконуй або пояснюй». Однак, якщо Агентство не задоволене роз'ясненням, воно може прийняти юридично обов'язкове індивідуальне рішення проти суб'єкта, що надав пояснення, яке робить рекомендацію обов'язковою в індивідуальному порядку². У цих випадках залишається сумнівним, якою мірою «м'яке» право все ще можна вважати необов'язковий документ [7].

Як зазначав П.О. Грималюк, «м'яке право» фактично є новим, мало дослідженим явищем. Проте значення актів «м'якого права» для правопорядку Європейського Союзу є вагомим, незважаючи на їх

² 1 See e.g., Art. 42 of Regulation (EU) 2022/2554 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on digital operational resilience for the financial sector and amending Regulations (EC) No 1060/2009, (EU) No 648/2012, (EU) No 600/2014, (EU) No 909/2014 and (EU) 2016/1011

рекомендаційний характер. «М'яке право» формується з правил поведінки які закріплені в документах, які не пов'язані юридично обов'язковою силою як такою, але можуть мати деякі непрямі правові наслідки, які можуть здійснювати практичний вплив [11].

До актів «м'якого права» належать зелені книги, білі книги, резолюції Європейського Парламенту, кодекси поведінки, рекомендації, повідомлення Європейської комісії, акти Європейського омбудсмена, програми майбутньої політики ЄС, плани дій органів ЄС, а також інші акти які можуть приймати форму висновків, резолюцій, декларацій. Такі акти мають загальний характер і покликані поступово заповнювати прогалини у законодавстві та приводити уже існуючі норми права у відповідність до висунутих органами ЄС вимогами та стандартами [11].

Акти «м'якого права» характеризується власною специфічною лексикою; можуть слугувати базисом для імплементації в національне право певних приписів; пов'язують органи ЄС між собою; можуть фіксувати тимчасові і попередні домовленості без прив'язки до обов'язкової сили...[11].

Аналіз сутності правового дискурсу свідчить про те, що суб'єкт права розглядається в контексті спроможності включитись у дискурсивну практику, яка існує в рамках інтерсуб'єктивного конституювання смислів суспільного буття. *Герменевтична* філософсько-правова парадигма, реалізована в комунікативній теорії права, порушує актуальні питання місця інтерпретативної складової *правової практики*, зокрема й професійної адвокатської діяльності. *Інтерпретація* в цьому випадку реалізується на двох рівнях: на рівні доведень, на якому засновуються твердження суб'єктів правових процесів, та на рівні раціональності, що стосується висловлювань [3, с.108].

Адвокатська практика у Чеській Республіці

Відповідно до ст. 37 Хартії основних прав і свобод Чеської Республіки³ кожен має право на кваліфіковану юридичну допомогу. Відповідно до статті 24 ЦПК Чеської Республіки особа у цивільному процесі може представляти свої інтереси самостійно або за допомогою представника на підставі довіреності. Як представник позивача або відповідача можуть виступати різні особи, серед яких є і адвокат. В даний час основним документом, що регулює діяльність адвокатів та адвокатських об'єднань, є Закон Чеської Республіки «Про адвокатуру» № 85/1996 від 13 березня 1996 (Закон про адвокатуру)⁴.

Адвокат зобов'язаний сплачувати внески на роботу ЧАК (Чеська адвокатська колегія) та виплати до соціального фонду. В 2013 році членський внесок до ЧАК становить 8000 чеських крон (близько 400 доларів США). Окрім чеських адвокатів, юридичні послуги в Чеській Республіці мають право надавати також «європейські адвокати» та адвокати з третіх держав. З моменту вступу Чеської Республіки до Європейський Союз (1 травня 2004 року) особливий статус мають так звані «європейські адвокати».

Відповідно до ст. 2 Закону про адвокатуру ними можуть бути громадяни, які:

- 1) є громадянами однієї з держав-членів Європейського Союзу, держав-членів Угоди про Європейський Економічний Простір або Швейцарської Конфедерації (далі за текстом – держава походження) або громадянами іншої держави та постійно проживають в одній з держав походження;
- 2) отримали у державі походження право надавати юридичні послуги під професійним позначенням, що використовується в державі походження,

³ Listina základních práv a svobod č. 2/1993, Úplné znění č. 746 podle stávu k 01.09.2009.

⁴ Zákon č. 85/1996 Sb. ze dne 13. března 1996, o advokacii

оголошеним у повідомленні Міністерства юстиції № 121/2007 від 10 травня 2007 року [12].

Частина третя Закону про адвокатуру виділяє два види «європейських адвокатів»: а) європейський адвокат-візитер; б) осілий європейський адвокат.

Існує низка обмежень, пов'язаних із діяльністю такого адвоката. Європейський адвокат-візитер не може бути членом адвокатського товариства чи компаньйоном адвокатської компанії. Він не має права брати участь у асамблеї і може обиратися до органів ЧАК.

Крім того, адвокат-візитер не має права укласти договори купівлі-продажу нерухомості, заставні договори, предметом яких є нерухоме майно, та договори про переведення власності або оренди підприємства або його частини, якщо такі стосуються нерухомого майна. На додаток до цього адвокат не має права робити заяву про справжність підпису. Відповідно до статті 25а Закону про адвокатуру адвокат має право замінити офіційне засвідчення підпису, що вимагається спеціальними нормами, своєю заявою, що має таку ж правову силу, якщо він сам склав документ або якщо чинна дія особа у присутності адвоката власноручно підписало його.

Осілим європейським адвокатом вважається європейський адвокат, якого внесено до списку європейських адвокатів, що ведеться у ЧАК. До осілого європейського адвоката практично у всіх випадках адекватно застосовуються положення Закону про адвокатуру та станових норм про права та обов'язки адвокатів, а також положення спеціальних правових норм, якщо вони визначають права та обов'язки адвокатів згідно з роботою в адвокатурі. Осілий адвокат має право надавати юридичні послуги на території Чеської Республіки на постійній основі. Невелике обмеження його діяльності полягає в тому, що осілий європейський адвокат, маючи право брати участь в асамблеї, не може обиратися до органів ЧАК.

Адвокат має право на винагороду. Він може також запитати відповідний аванс [13]. Регулювання оплати праці адвокатів у Чехії здійснюється наказом Міністерства юстиції Чеської Республіки № 177/1996 «Про винагороди та компенсації адвокатів за надання юридичних послуг (адвокатський тариф)» [14].

Професійна діяльність людини є антропологічно постійною величиною життєвого світу. Вона розкриває смислову наповненість людської присутності в ньому. Професійну діяльність адвоката можна назвати суб'єкт-об'єктним відношенням, адже на людину як об'єкт скеровуються зусилля професіонала (фахівця), витрачається час, розробляються стратегії впливу, прогнозується результат, який аналізується в ціннісній системі координат (як матеріальній, так і духовній). З іншого боку, «об'єктом» впливу людину можна назвати дуже умовно, оскільки професійна діяльність адвоката потребує Іншого, який в процесі взаємодії стає для нього «суб'єктом». Під час таких відносин для адвоката вибудовується своєрідний життєвий світ Іншого, доступний лише у форматі суб'єкт-суб'єктних відносин. У такому контексті бачимо, що «антропологічна константа» є відображенням інтенціональної природи професійної адвокатської діяльності [1].

Висновки. Тож маємо погодитись з думкою О.С.Заяць, де зазначено, що у призмі цивілізаційних процесів, адвокатура є незалежним соціальним інститутом, що дозволяє їй діяти не під тиском, лобіюючи певні інтереси, а задля ефективної реалізації закону й досягнення мети правосуддя – утвердження справедливості.. Розуміння правового дискурсу як специфічної перехідної форми комунікативної філософсько-правової парадигми від осмислення суцього в рамках функціонування свідомості (інтенціональність) та до його потрактування й інтерпретації пов'язане з процесом домінування у феноменологічному вченні герменевтичних традицій [1]. Інститут

адвокатури виступає невід'ємною частиною судової системи, незалежність якого базується на поділі влади, і яка може бути створена лише за наявності незалежної адвокатури, якою є адвокатура Чеської Республіки. Як відмічається у Висновку N (2013)16 Консультативної ради європейських суддів про відносини між суддями та адвокатами 15 листопада 2013 року, судді та адвокати відіграють різні ролі в судовому процесі, проте внесок представників обох професій є необхідним для досягнення справедливих та ефективних рішень в усіх судових процесах відповідно до закону. Адвокатура має недержавний самоврядний характер. Незалежність адвокатури від держави є ключовим принципом цього правозахисного інституту та необхідною умовою довіри людини в захисті її прав. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово підкреслює особливий статус адвокатів, відводячи їм одне з головних місць в системі здійснення правосуддя як посередникам між суспільством і судами.

Список використаних джерел:

1. Заяць О. С. Інтенціональний аналіз професійної адвокатської діяльності: філософсько-правовий дискурс. Дис.. док. юр. наук, Хмельницький, 2022. <https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/Заяць/diss%20Заяць.pdf>
2. Рябовол Л. Т. До питання про соціальну цінність права. *Право та державне управління*. 2019. № 2(35), т. 1. С. 30–36.
3. Заяць О. С. *Інтенціональні детермінанти професійної адвокатської діяльності: монографія*. Львів: Панорама, 2022. 517 с.
4. Косцова І. П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: *Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 153–158

5. Скрябін О. М. Психолого-правові аспекти розвитку комунікативних здібностей адвокатів. *Вісник Запорізького національного університету. Сер.: Юридичні науки.* 2011. № 3. С. 14–18.

6. Альчук М. Філософсько-правовий дискурс: історія і сучасність. *Вісник Львівського університету. Сер.: Філософсько-політологічні студії.* 2013. Вип. 3. С. 7–13.

7. Harald Christian Scheu, Bohumil Peterka, Making EU soft law legally binding. Challenges for the legislative practice in the Czech Republic, *The lawyer quarterly*, vol. 14 no. 1 / 2024, 39–52, <https://tlq.ilaw.cas.cz/index.php/tlq/issue/view/61>

8. Andone, C., Greco, S. Evading the Burden of Proof in European Union Soft Law Instruments: The Case of Commission Recommendations. *International journal for the semiotics of law.* 2018, Vol. 31, No. 1, pp. 79–99

9. Wallace R., Martin-Ortega O. *International Law.* / R.Wallace, O.Martin-Ortega, London, 2009. 438 p.

10. Senden, L. A. J. *Soft law in European Community Law.* Oxford: Hart Publishing, 2004.

11. Грималюк П.О., Загальний аналіз актів «м'якого права» («soft law») у праві Європейського Союзу, *Прикарпатський юридичний вісник* Випуск 3 (6), 2014, 340-349, http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2014/32.pdf

12. Sdělení Ministerstva spravedlnosti č. 121/2007 Sb. ze dne 10. Května 2007, kterým se oznamují profesní označení podle § 2 odst. 1 písm. b) zákona o advokacii.

13. Svejkovský J., Vychopeň M., Krym L., Pejchal A. a kol. *Zákon o advokacii. Komentář.* 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2012. S. 404

14. Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 177/1996 Sb. ze dne 4. Června 1996, o odměnách advokátů a náhradách advokátů za poskytování právních služeb (advokátní tarif).

ODDÍL 13. KULTURA A UMĚNÍ

§13.1 CREATIVE ACTIVITY OF VIKTOR SHPORTKO IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN POPULAR MUSIC (Shportko O., Kyiv University of Culture)

Introduction. In the context of consideration of musical art, great importance is attached to vocal and variety performance. Until now, this field of art has not received due attention from scientists and has not been considered a subject of deep analysis. However, the current situation indicates a significant development of variety performance at various levels of society, as well as in the system of art education, including primary, extracurricular and higher educational institutions. This demand for knowledge in the field of pop performance requires an in-depth study of all its aspects not only from a methodological point of view, but also taking into account socio-cultural, artistic and cultural aspects.

The study of the Ukrainian pop song on the example of the work of Viktor Shportko has a higher relevance in the light of modern scientific debates and cultural paradigms. In the context of cultural anthropology and musicology, consideration of Shportko's creative activity becomes the object of research aimed at analyzing the structure, content and socio-cultural context of Ukrainian pop music. This research is reflected in a wide range of scientific disciplines, including musicology, cultural studies, sociology and anthropology, and is important in the context of the development of scientific approaches to the analysis of cultural heritage. A careful study of Viktor Shportko's work contributes to the disclosure of a wide range of phenomenological, structural and historical aspects of Ukrainian pop music, contributing to the understanding not only of the creative process itself, but also of its influence on the socio-cultural environment. Such research is of great importance both for the academic community, which seeks to expand the

horizons of its knowledge, and for the general public, which is aimed at a deeper understanding and appreciation of the cultural output of Ukraine.

Ukrainian pop song in the second half of the 20th and the beginning of the 21st century is the subject of active scientific research in the context of musicology and cultural science. This period is marked by significant cultural diversity and dynamic changes in the musical sphere, reflecting cultural, social and political transformations in Ukrainian society. The pop song of this period is a complex phenomenon that reproduces not only musical aspects, but also the wider context of socio-cultural and historical realities. It is an important cultural object that reflects the national identity, cultural and social trends of Ukrainian society, as well as the influence of external factors on the country's music scene. The relevance of the study of the Ukrainian pop song is to reveal its role in the formation of the cultural landscape of the country, to understand its place and importance in the music industry, as well as to study the influence of famous performers on the formation of the musical taste and identity of the audience. The study of the Ukrainian pop song of the second half of the 20th and the beginning of the 21st century involves the analysis of various aspects of its work, including the analysis of stylistic features, textual content, artistic embodiment, as well as the study of the influence of socio-political and cultural factors on the formation of its character and perception by the audience.

The study of Viktor Shportko creative activity in the context of Ukrainian pop song opens up significant perspectives for understanding the evolution and influence of the musical culture of Ukraine. The mentioned study has the above-mentioned relevance in the context of musicological studies, because it is aimed at revealing the key aspects of the work of the famous performer, national artist of Ukraine Viktor Shportko, and his contribution to the formation and development of the Ukrainian pop music tradition. The analysis of Shportko's work allows for a

deeper understanding of various aspects of his performance skills, song selection, performance style and his interaction with the audience. Highlighting these aspects contributes to revealing the inner essence of his creative output and his role in the context of the Ukrainian pop music industry. Research devoted to the work of Viktor Shportko is important for understanding the development of Ukrainian pop music as a component of the country's cultural space. His repertoire, performance technique and influence on the formation of the audience's musical taste are the object of a detailed analysis within the framework of the above-mentioned study, which has significant scientific and cultural significance.

Presenting main material. In modern studies of musical art, great attention is paid to vocal pop performance, which is one of the key aspects of cultural activity. For a long period, this field of art did not attract much attention from academic researchers and was not considered the subject of a deep analysis of its specifics. However, the current situation reveals a wide spread of pop art at various levels of society and in the field of art education, which indicates an increase in interest in this field and the need for a systematic analysis of its various aspects. Such an analysis includes not only methodological aspects, but also taking into account socio-cultural, artistic and cultural factors.

Vocal variety performance has an important function in creating space for the psychological relief of the mass audience and response to real problems and feelings of society. The American art critic G. Sands emphasizes the importance of pop art as the deepest and most accurate reflection of the spirit of the time in which it is popular, compared to academic art, which is aimed at a more timeless dimension of existence. It should also be noted that pop culture includes various styles and directions of musical culture, which give it its identity at different levels. These styles, such as popular, modal and free jazz, folk rock, "new wave" and others, influence the audience and promote an emotional response to musical

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

works. Recently, there has been a rapid development of vocal pop art, which is due to the increasing availability of mass communication tools. This led to the fact that pop art became an important component of modern cultural practice and replaced other forms of cultural activity in its popularity.

One of the conditions for the effective functioning of pop music art is its dissemination, which becomes possible due to saturation with unique intonation, verbal and stylistic formulas characteristic of a certain period. Aesthetic aspects of the interaction between mass pop music art and the consumer of a vocal pop product are based on cultural and sociological factors aimed at the external design of the performance and the performer's style.

Ukrainian popular music of the mid-20th - early 21st centuries is an important cultural phenomenon that reflects the national identity and cultural heritage of the Ukrainian people. This period is characterized by a variety of musical genres and styles, from popular pop to experimental forms. In this context, Viktor Shportko's work is a unique phenomenon in Ukrainian pop music. It stands out for its unique performance style, authenticity of song texts and unique musical aesthetics that reflect the national traditions and spirituality of the Ukrainian people. Viktor Shportko's role in the formation and development of Ukrainian musical culture is significant, and his work plays an important role in the heritage of Ukrainian popular music.

In the process of formation and development of Ukrainian vocal pop music culture, important importance is attached to the phenomenon of folk song, which is a universal form of national and cultural identification. Stereotypical intonation formulas, which are mainly of folklore origin, contribute to the easy perceptibility of this musical genre and contribute to the expansion of audio-visual aesthetics. The differentiation of folk song creativity is determined by the degree of traditionalization of the sociocultural experience of the ethnic group, which

contributes to the variety of genre and stylistic variations in vocal pop art. Modern pop and vocal art is marked by the evolution of form- and stylistic, melodic-linguistic, texture-genre components, which is reflected in the change of the artistic paradigm. The strengthening of the folkloric element in the Ukrainian stage led to the wide use of folk song aesthetics, with the simultaneous application of modern musical trends, as well as to the professional "folklorization" and stylization of pop compositions, which contributes to the expansion of the artistic spectrum of the musical repertoire and the improvement of its quality characteristics.

In the context of Ukrainian pop music of the second half of the 20th and the beginning of the 21st centuries, the figure of Viktor Shportka stands out, who is an extraordinary phenomenon. The uniqueness of his creative path enriches the musical landscape and expands the understanding of pop culture of Ukraine. In the light of the historical development of pop music, the national context is important, because it determines the specificity and individuality of each performer. Shportko, performing as part of the "Vodograi" ensemble in Dnipropetrovsk, distinguished himself not only by his musical talent, but also by his unique approach to the performance style, which did not fit into the traditional framework of the domestic pop genre. His participation in the "Songs from life-79/80" contest drew attention to his work, and an invitation to the Kyiv Music Hall opened up new opportunities for artistic development. Despite a wide range of recorded songs, he did not achieve popularity in the genre of hits, because his uniqueness lay in an expressive lyrical style of performance. The recording of the song "Peony is Flying" by V. Kushnaryev in 1995 turned out to be the first significant step towards the recognition of Shportek as a prominent figure in Ukrainian pop music.

Viktor Mykhailovych Shportko, People's Artist of Ukraine and a recognized Ukrainian pop singer, was born on October 30, 1944 in the village of Sukhachivka, Dnipropetrovsk district, which is now part of the city of Dnipropetrovsk,

Dnipropetrovsk region. His professional career began in 1969 as a pop soloist in various regional philharmonics, in particular in Dnipropetrovsk, Odessa and Volgograd. Starting from 1978, he worked as a soloist in the Kyiv Music Hall and the Pop Symphony Orchestra of Ukraine. Viktor Shportko's education includes studying at the Dnipropetrovsk Pedagogical School, music department, and graduating from the Kyiv Institute of Culture with a specialty in directing pop and theatrical festivals. His artistic achievements have been recognized at various republican and international competitions and festivals. Since 2005, he has been the head of the department of pop vocal art at the Kyiv National University of Culture and Arts. Viktor Shportko's work is characterized by high skill and expressiveness of performance. His repertoire includes works by various authors, such as Oleksandr Osadchiy, Mykola Syngaivskyi, Volodymyr Ivasiuk, Platon Maiboroda, Mykhailo Kalandzhonok and others. He received the title of People's Artist of Ukraine in 1994 and continues to actively work in the Ukrainian music field. His participation in the vocal-instrumental ensemble "Vodogray" of the Dnipro Philharmonic enriched the sound of the collective with new vocal nuances. During his stay in the music hall of the Kyiv State Music School, Shportko actively toured in various cities of the former USSR and received an offer to participate in the contest "From songs to life", which took place with the participation of Central Television. His victory in this competition greatly increased his popularity, opening the way for active concert activity and cooperation with well-known music organizations and production centers. Viktor Shportko was also actively engaged in dubbing feature films and cartoons on various subjects. His concert programs have been presented in various countries of the world, where he has gained wide recognition as a talented performer and musical artist. Viktor Shportko, recognized as a highly qualified performer, is also known as an influential teacher who headed the pop singing department at the Kyiv

National University of Culture and Arts. His professional experience in the field of musical performance and education allowed him to actively shape the vocal skills and aesthetic preferences of young artists, including Kateryna Buzhynska, Natalya Valevska and Inesh Kdyrova. Professor Shportko also made a significant contribution to the theoretical field of music science, publishing textbooks, scientific articles and methodical materials on solo singing and vocal training methods, which were recognized and widely used in music educational institutions of Ukraine.

The creative contribution of the artist also covers his musical recordings, including several albums, among which the famous "I'm Victor", "A Peony is Flying", "We are Ukrainians" and "The Path to Jesus". His repertoire is constantly replenished with new works, which often become the subject of interest of both famous and young composers. Viktor Shportko himself is the author of the music and lyrics of some of his songs, among which we can mention such ones as "And you have to live", "Tsukerochka", "My love", "My road" and "Return". In addition, he recorded 10 modern romances by Ukrainian authors O. Potapenko and V. Tuzyk, which earned great recognition, in particular among connoisseurs of this musical genre.

Analyzing the performance repertoire of Viktor Shportko, we define the following genre and style categories:

Lyrical ballads: "We'll go where the grass is sloping", "Love bird", "When the rains come", "Song for mother", "Father's song", "Father's palms". Lyrical ballads in Viktor Shportko's repertoire are characterized by a deep expression of feelings and emotional saturation. They describe the inner world of the hero, his feelings and experiences, permeated with themes of love, nostalgia, family relationships and memories. The melodic structure of these songs is characterized by soft, melodic lines, creating an atmosphere of reflection and inner unfoldment

of feelings. The performance interpretation is distinguished by a sophisticated lyrical manner of performance, allowing to convey the emotional depth and expressiveness of the texts. Lyrical ballads are distinguished by a pronounced poetic content and imagery of the texts, making them particularly attractive to listeners. The analysis of this category of songs from repertoire emphasizes his high skill in creating lyrical compositions that charm listeners with their emotional sincerity and expressiveness.

The vocal and technical features of the performance of lyrical ballads are included in a complex structure, which involves a specific approach to the interpretation and emotional expression of texts with the help of vocal technique. The main aspects of this process include a number of key elements. First of all, it is important to note emotional intonation, which is determined by creating an atmosphere of emotional empathy by the performer. This is achieved through the careful deployment of vocal intonation, which allows you to convey a feeling of tenderness, warmth or sadness. The second important aspect is dynamics and phrasing. The performer controls the dynamics and phrasing in such a way as to reproduce the expressiveness and meaning of each musical phrase. The change in volume and tempo reflects the emotional state of the hero and the development of the musical plot. In addition, achieving intimacy and expressiveness of the performance is an important goal of the vocalist. This requires careful attention to the details of the text and melody in order to reproduce the inner world of the hero and express the emotional intensity of the song. Finally, control of the technical aspects of execution is key to ensuring stability and accuracy of execution. Mastery of vocal technique allows you to effectively convey the emotional depth of a song and convey its meaning to the listener. All of these aspects interact in a complex interplay to create a deep and emotionally charged performance of lyrical ballads. These songs, thanks to their expressiveness and emotional sound, attract the

attention of listeners and become an important component of Ukrainian musical culture.

Folk motifs and melodies: "We will go where the grass is sloping", "Love bird", "A peony flies", "Summer of late dahlias", "Autumn flowers". In turn, the songs, which have folklore motifs and melodies, are distinguished by their versatility and aesthetic value. They often use traditional motives and melodies from Ukrainian folklore, which gives them a special color and authenticity. Such compositions allow you to feel the connection with folk culture and traditions. In this category of songs, Victor Shportka's repertoire successfully combines folklore motifs with his own creativity, creating unique musical works. Songs such as "We'll go where the grass is sloping", "Love bird", "A peony flies", "Summer of late dahlias" and "Autumn flowers" are distinguished by deep poetics and emotional richness. They transport listeners to the world of nature, native land and folk traditions, creating a unique atmosphere and impression of stories told in Ukrainian folklore. The analysis of this category of songs from Viktor Shportko's repertoire indicates his ability to use folklore elements as a means of expression and communication with the audience, as well as his support and reproduction of Ukrainian cultural heritage through music.

The vocal and technical features of the performance of songs, which include folk motifs and melodies, are marked by a high degree of technical skill and thoughtfulness in conveying musical images. An important aspect is the observance of traditional melodic structures and rhythms of folklore, which allows to reproduce the authentic nature of the musical material. The use of folk singing techniques, such as group and oceanic voices, contributes to the creation of a sense of authenticity and specificity of folklore performance. Considerable attention is also paid to the emotional interpretation of compositions. The performer strives to reproduce the deep feelings and impressions that are embedded in the musical

material. A high level of emotional saturation and expressiveness allows you to achieve a touching sound and convey inner experiences to the listeners. It is also necessary to take into account the dynamics and phrasing of the performance, which helps to create musical drama and emphasize the emotional depth of the songs. Variations in volume, tempo and phrasing of performance serve to create tension and emphasize emotional moments. Finally, it is important to note the role of the performer's interaction with the audience, which is carried out with the help of active expression of emotions and the use of vocal expression techniques. This aspect of the performer's interaction with the audience ensures the formation of a shared musical experience and creates the impression of mutual communication through music. These aspects of performing skills contribute to the effective performance of songs with folklore motifs and melodies, ensuring their high quality and emotional appeal to listeners.

Life and philosophical compositions: "We'll go where the grass is inclined", "When the rains come", "Song for mother", "What was the first time", "My love, my land", "November". Thus, the songs, which can be attributed to life and philosophical compositions, impress with their depth and wisdom, reflecting various aspects of life and human relations. These songs are full of emotions, reflect inner experiences and mental states. In compositions such as "We will go, where the grasses are inclined", "When the rains fall", "Song for the mother", "What was the first time", "My love, my land" and "November", the author reveals deep philosophical thoughts and reflections on the essence of human existence, relations with nature and the world around. He creates poetic images that encourage contemplation and inner self-reflection. The analysis of this category of songs from Viktor Shportko's repertoire shows his high level of skill in conveying deep philosophical ideas through music. He demonstrates the ability to communicate with the audience through poetry and music, giving them the

opportunity to immerse themselves in the world of inner experiences and reflections on the meaning of life.

The vocal and technical characteristics of life and philosophical compositions in the repertoire of Viktor Shportko are marked by a deep and internal interpretation that reflects the depth and complexity of the lyrical content. These compositions require a sensitive and refined vocal performance to effectively convey the philosophical ideas and emotional depth embedded in the lyrics.

One notable aspect is the emphasis on expressive singing, where the performer must convey a wide range of emotions and states of mind through their vocal expression. This requires control over dynamics, timbre and phrasing to capture the nuances of lyrical content. In compositions such as "We'll Go Where the Grass Leans", "When the Rains Fall" and "November", the vocalist must move from brooding self-reflection to vulnerable emotional expression. In addition, these compositions often require a higher level of technical skill due to their complex melodic lines and complex harmonic structures. The performer must demonstrate precision in pitch control as well as skill in navigating melodic intervals and vocal ornamentation. Additionally, attention to vocal timbre and resonance is essential to the haunting atmosphere of these songs. The performer must use the vocal timbre to convey the mood and atmosphere of the lyrics, be it a sense of longing, melancholy or self-reflection. This requires a sensitive and refined approach to vocal performance, where the vocalist must adapt their vocal timbre to match the emotional content of the song. In general, the vocal and technical features of life and philosophical compositions in the repertoire of Viktor Shportko require a combination of emotional depth, technical skill and expressive nuances for the effective transmission of deep themes and ideas embedded in the lyrics of the songs.

Patriotic and national-patriotic songs: "Father's song", "A peony flies", "Father's land" "Hug, Ukraine". Analyzing the category of patriotic and national-patriotic songs from Viktor Shportek's repertoire, one can note their significance in the formation and maintenance of national identity and patriotic feelings. Each of these compositions reflects the deep patriotic conviction of the author and his sense of belonging to his native country. The song "Father's Song" expresses loyalty and love for the native land, focusing on the values of national culture and history. "Flying Peony" and "Father's Land" are marked by emotionally charged lyrics that convey the beauty of nature and the greatness of national symbols. The song "Embrace Ukraine" calls for unity and support of the state, reflecting the desire for unity and prosperity of the Ukrainian people. These compositions create an atmosphere of national pride and faith in the future of the native country, encouraging listeners to reveal patriotic feelings and actions to promote its development and prosperity.

The vocal and technical characteristics of patriotic and national-patriotic songs in the repertoire of Viktor Shportko are marked by an expressive performance aimed at conveying deep feelings and the patriotic essence of the texts. The performer must demonstrate high skill in expressing patriotic conviction and emotional confidence, using a variety of vocal techniques and expressiveness. Each of these compositions requires precision from the performer in the expression of national pride and love for the native country. The patriotism of the lyrics requires an expressive and enhanced performance from the vocalist to convey the emotional load and patriotic spirit of the songs. In the song "Father's Song" the artist's ability to clearly convey feelings of loyalty and love for the native land through vocal timbre and dynamics is important. "Flying Peony" and "Otchii Krai" require the performer to embody the beauty of nature and the greatness of national symbols in music, using vocal colors and different timbres to create an emotional

image. In the song "Embrace, Ukraine" the artist's ability to clearly convey a call for unity and support of the state through a dynamic and emotional performance is important. This composition requires high energy and sophisticated dynamics from the vocalist to create an atmosphere of unity and patriotism. Summing up, the vocal and technical characteristics of patriotic and national-patriotic songs in the repertoire of Viktor Shportko include the accuracy of the expression of patriotic feelings, high emotional richness and the ability to use various vocal techniques to convey the emotional content of the texts.

Songs about love and relationships: "Love bird", "My beloved" "November"

"Summer of late dahlias", "Father's palms". Considering the category of songs about love and relationships in the repertoire of Viktor Shportko, one can note the variety and depth of emotional expressiveness of each composition. The song "Love Bird" reveals the image of love as a free and elusive entity that is in a state of constant movement and openness. This creative work is full of metaphors and symbols that reflect the uniqueness and ethereality of love. "My Beloved" expresses deep feelings of devotion and passion, imbued with faith in the infinite power of love. This song emphasizes the importance and value of personal relationships, creating the image of a loved one as the highest value in life. "November" and "Summer of Late Dahlias" are permeated with a melancholic mood, which is tinged with nostalgic memories and reflects human experiences in different seasons and stages of life. These compositions reflect not only the feeling of love, but also the feeling of loss, rethinking and change. "Father's palms" creates an image of family ties and mutual understanding, emphasizing the warm and gentle atmosphere in the home environment. This song is marked by faith in family values and the strength of family unity. Noting the variety of topics and the emotional richness of each composition, we can conclude about the high artistic

level and expressiveness of the songs about love and relationships in the repertoire of Viktor Shportko.

Analyzing the vocal and technical characteristics of songs about love and relationships in the repertoire of Viktor Shportko, one should note the variety and depth of emotional expression of each composition. The song "Love Bird" reveals the image of love as a free and impermanent entity that is in a state of constant movement and openness. This creation is full of metaphors and symbols that reflect the uniqueness and ephemerality of love. "My Beloved" expresses deep feelings of devotion and passion, imbued with faith in the infinite power of love. This song emphasizes the importance and value of personal relationships, creating an image of a loved one as the highest value in life. "November" and "Summer of Late Dahlias" are permeated with a melancholic mood, overflowing with nostalgic memories and reflecting human experiences in different seasons and stages of life. These compositions reflect not only the feeling of love, but also the feeling of loss, rethinking and change. "Father's palms" creates an image of family ties and mutual understanding, emphasizing a warm and gentle atmosphere in the home environment. This song is marked by a belief in family values and the power of family unity. Taking into account the variety of topics and the emotional richness of each composition, we can conclude about the high artistic level and emotionality of the songs about love and relationships in the repertoire of Viktor Shportko.

The classification of songs by categories in Viktor Shportko's repertoire demonstrates important aspects of the evolution of the Ukrainian national song variety. Lyrical ballads, which include the works "We'll go where the grass slopes", "Love bird", "When the rains come", "Song for mother", "Father's song" and "Father's palms", are marked by deep emotional saturation and expressive psychological depth. Folk motifs and melodies inherent in the compositions "We'll go where the grass is inclined", "Bird of love", "Peony flies around", "Summer of

late dahlias" and "Autumn flowers" reveal uniqueness and aesthetic value, emphasizing traditional motifs and melodies Ukrainian folklore, which is reflected in various aspects of the creative process.

The life and philosophical compositions presented in the songs "We will go where the grass is inclined", "When it rains", "Song for mother", "What was the first time", "My love, my land" and "November" articulate deep philosophical thoughts and reflections on the essence of human existence, interaction with nature and the surrounding world. Patriotic and national-patriotic songs, which include the works "Father's Song", "A Peony is Flying", "Father's Land" and "Embrace Ukraine", act as an important mechanism for the formation of national identity and patriotic feelings. Songs about love and relationships, represented by the works "Love Bird", "My Beloved", "November", "Summer of Late Dahlias" and "Father's Palms", are characterized by high emotional expressiveness and depth of performance, which is revealed through the analysis of psychological aspects and musical vocal characteristics.

Victor Shportko's repertoire is marked not only by its diversity and expressiveness, but also by the depth of its creative approach, which can be analyzed from several key perspectives. First, it is important to refer to the thematic spectrum of the presented songs. From lyrical meditations on love and loss to patriotic origins and philosophical concepts, Shportka's repertoire encompasses a wide range of emotional and intellectual stimuli for the listener. Secondly, the peculiarities of the performance manner and stylistic design should be noted. The lyrical manner of performance, which is often associated with Shportek, allows you to convey inner feelings and create a special atmosphere of communication with the listener. The third key aspect is the artist's individual approach to the creative process. The choice of subject matter, stylistic design and musical sound reflects Shportko's inner world, his personality and perception of the surrounding reality. So,

analyzing the repertoire of Viktor Shportek, we see not only samples of popular music, but also a complex mosaic of creative identity reflected in his musical works.

Conclusions. Viktor Shportko's repertoire can be classified as diverse and multifaceted, covering various genres and styles of music. The singer turned out to be a successful performer of Ukrainian pop compositions, as well as romances, popular songs, and original works. His creative output includes both emotionally charged ballads and lyrical compositions, as well as lively, rhythmic songs, which demonstrates his versatility and versatility as a performer. Viktor Shportko's role in the development of Ukrainian pop music is important and significant. He made a significant contribution to the popularization of Ukrainian music both in Ukraine and abroad. His talent, professionalism and devotion to the art of music helped to raise the standards of performance and introduce new ideas into the development of pop culture. The pedagogical activity of Shportka, which took place at the department of pop singing, contributed to the formation of a new generation of musicians and performers who continue his legacy and contribute to the dynamic development of Ukrainian pop song.

References:

1. Antonyuk V. G. Ukrainian vocal school: ethnocultural aspect: monograph / V. G. Antoniuk. — Kyiv: Ukrainian Idea, 2001. — 144 p. 107 [In Ukrainian]
2. Aspelund D. L. Development of the singer and the ego of the voice / D. L. Aspelund. — M.; L.: Muzgiz, 1952. — 192 p. — P. 16.[In Ukrainian]
3. Kolubaev O. L. Galician popular song in the process of evolution regional tradition of pop music art: autoref. thesis to obtain of science stupa Ph.D. Sciences in art history: special. 17.00.03 "Musical art" / O. L. Kolubaev; Odessa national music Acad. named after A. V. Nezhdanova. — Odesa, 2014. — 20 p. [In Ukrainian]

4. Mozgoviy M.P. Formation and trends of Ukrainian development pop song: autoref. thesis for obtaining sciences. stupa Ph.D. Sciences with art history: special. 17.00.01 "Theory and History of Culture" / M.P. Mozgovyi; Kyiv. national University of Culture and Arts. — Kyiv, 2007. — 20 p.[In Ukranian]

5. Musical variety: dictionary / comp. V. M. Otkydach. — Kharkiv: I. V. Yakubenko, 2004. — 446 p.[In Ukranian]

6. Ovcharenko N. A. Theoretical and methodological principles of professional preparation of future teachers of musical art for vocal and pedagogical activity: diss. ... Dr. Ped. Sciences / N. A. Ovcharenko. — Kryvyi Rih, 2016. — 547 p. [In Ukranian]

7. Ryabukha T. M. Origins and intonation components of Ukrainian song variety shows: dis. ... candidate Sciences in art history / T. M. Ryabukha. — Kharkiv, 2017.— 263 p.[In Ukranian]

ODDÍL 14. LÉKAŘSKÉ VĚDY

§14.1 ДЗЕРКАЛЬНА ТЕРАПІЯ У ФІЗИЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ПІСЛЯ АМПУТАЦІЇ КІНЦІВКИ (Усенко С.М., Київський університет імені Бориса Грінченка, Неведомська Є.О., Київський університет імені Бориса Грінченка)

Вступ. Втрата кінцівки (кінцівок) внаслідок бойової травми, за літературними даними, займає одне з провідних місць серед причин ампутації у більшості країн світу. Актуальність даної проблеми в Україні значно зросла з 2014 року, що пов'язано з початком бойових дій внаслідок російської агресії на Сході. Згідно досліджень, в загальній структурі поранення військових переважають поранення кінцівок, що складає 62,5% [1]. Під час повномасштабної війни росії проти України, яка триває вже понад двох років, наслідками ракетних та артилерійських обстрілів і мінно-вибухових травм є втрата кінцівок (кінцівки). Серед постраждалих не лише українські військові, але й цивільні люди. Станом на 2023 рік, за словами Ольги Рудневої, керівника центру реабілітації українських військових з ампутованими кінцівками Superhumans, з початку війни 20 тисяч українців пережили принаймні одну ампутацію, більшість з них солдати [2].

Втрата кінцівок (кінцівки) ускладнює все подальше життя людини, адже її можливості стають обмеженими, крім того, може викликати почуття безпорадності, відірваності від суспільства і втрату власної значимості. Людині доводиться перелаштовуватися на новий ритм життя, відмовляючись від колишніх занять і переваг, стають недоступними багато видів діяльності, навіть самообслуговування є важким завданням. Тому актуальною є потреба у впровадженні удосконалених підходів до фізичної реабілітації українських

військових на тлі дедалі більшого збільшення відсотка людей, які внаслідок бойових дій і військових травм втратили кінцівку чи кінцівки та потребують тривалої фізичної реабілітації, що дасть змогу їм повернутися до звичного повноцінного життя.

З огляду на зазначене, мета дослідження полягала у виявленні ефективного впливу методу дзеркальної терапії у фізичній реабілітації українських військових після ампутації кінцівки.

Виклад основного матеріалу. Основними причинами ампутації кінцівок є наслідки артилерійських і ракетних обстрілів, а також мінно-вибухових пристроїв [3].

Втрату частини кінцівки унаслідок будь-якої травми називають травматичною ампутацією [4]. Коли жертва наступає на нажимну кришку фугасної міни, у результаті вибуху відбувається травматична ампутація стопи або ноги, яка супроводжується проникаючими пораненнями і опіками різного ступеня важкості контралатеральної ноги, промежини, сідниці, черевної порожнини, грудної клітки або рук. Важкість поранення, а також рівень травматичної ампутації залежить від кількості вибухової речовини до маси тіла жертви, а також положення ноги у момент контакту з міною. Саме близькість частини тіла до вибухового пристрою в момент вибуху надає мінно-вибуховій травмі (МВТ) її особливого специфічного характеру. Така рана являє собою приклад брудної і зараженої військової рани. Вибухова хвиля проривається крізь тканини і заганяє вгору в ногу землю, траву, гравій, металеві та пластмасові уламки корпусу міни, а також шматки взуття і уламки кісток зруйнованої стопи. Надмірний тиск вибухової хвилі стискає і руйнує стопу, яка зіткнулася з міною. Хвилі стискання, які виникли в результаті цього, поширюються по кістках, кровоносних судинах і шарах

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

м'яких тканин всієї довжини кінцівки. Ці хвилі стискання викликають переломи кісток. В наступний момент вибухова хвиля провокує скручування області перелому і відриває стопу. В той же час м'язи ноги з силою відкидаються вгору і назовні, і виникає «ефект парасольки». Локалізована ударна хвиля вибухових газів відриває від кістки, що лишилась окістя, прикріплені до неї м'язи: «парасолька» відкривається. Поверхневі м'язи гомілки, зокрема литкові м'язи, відкидаються назовні далі і тому пошкоджуються менше, ніж глибокі м'язові шари передньолатерального відділу і камбалоподібний м'яз. Фасціальні площини відділяються проксимально, результатом чого є переривчаста різнорідна втрата шкіри. Той же «ефект парасольки» спостерігається, коли стопою приводиться в дію міна, яка містить невелику кількість вибухової речовини. Тильна сторона і п'ята стопи зазвичай не пошкоджуються, в той час як підошва отримує важкі травми [5]. У результаті утворюється відкрита рана кінцівки зі шматками шкіри і сухожилів знизу. Непошкоджені структури, які були відкинуті вгору і назовні, спадають вниз, закриваючи собою і маскуючи обширно пошкоджені глибше тканини. Саме глибоке проникнення вибухової хвилі вздовж пухкої сполучної тканини навколо нервово-судинних пучків сприяє поширенню пошкодження далеко за межі травматичної ампутації. Набрякова рідина гематоми у випадку інфекції може поширюватися проксимально. Крім цього, розігріті газоутворювальні продукти вибуху не тільки розпилюють тканини стопи, що ввійшла в контакт з міною, але можуть також викликати коагуляційний некроз кінців кісток і м'яких тканин. Така коагуляція кровоносних судин може практично повністю зупинити кровотечу. Проте, опіки шкіри і м'язів, що виникають в межах радіусу дії первинного фактору вибуху, дуже важкі й погано піддаються лікуванню [6]. Крім того,

забруднення ран є ознакою постійної загрози сепсису, а також зневоднення та набряк тканин посилюють наслідки будь-якої початкової крововтрати і потребують проведення належної реанімації до хірургічного втручання [6].

Хірургічне втручання полягає в проведенні хірургічної ампутації (лат. *amputo* – відрізаю), тобто у відтинанні кінцівки протягом кістки (або декількох кісток) вище рваної і забрудненої кукси травматичної ампутації і в перетворенні її в правильно сформовану рівну хірургічну куксу (частина кінцівки, що залишається після ампутації (екзартикуляції)). Хірургічна ампутація виконується на тому рівні, який дає найбільші гарантії проти можливого розповсюдження інфекції з ділянки травми. Таким чином, хірургічна ампутація рятує життя хворого, але разом з тим ампутація перетворює хворого в людину з обмеженими можливостями.

У людини після ампутації кінцівки можуть з'являтися фантомні болі в тій кінцівці, якої вже немає у результаті хірургічної ампутації [7]. Фантомний біль (фр. *Fantôme*, лат. *Phantasma*, грецьк. *φάντασμα* – привид, уява) – це біль, що відчувається у втраченій частині тіла. Вперше явище «фантому» описав французький хірург Амбруаз Паре в 16 столітті. Він спостерігав, що після ампутації приблизно у 70–98% пацієнтів виникає ілюзія присутності ампутованої кінцівки – фантомної кінцівки. Вперше термін «фантомна кінцівка» ввів 1871 року американський невролог Сілас Вейр Мітчел [8].

Аналіз літератури дав нам змогу обґрунтувати, чому з'являється фантомний біль: в корі головного мозку існує генетично обумовлена нейронна мережа для «схеми» усього тіла. На відміну від кінцівки, яка ампутувана, ділянка головного мозку, пов'язана з нею, залишається збереженою, тому часто інші зони головного мозку сприймають сигнали з цієї області (пов'язаної з ногою або рукою), як ознака того, що кінцівка все

ще на місці. Проте, фантомна кінцівка не піддається довільному керуванню, тому деякі пацієнти відчують фантомну кінцівку наче паралізованою, оскільки відсутній зворотній зв'язок від неї до мозку та навпаки. Головний мозок посилає нервовий сигнал до фантомної кінцівки, але її ж немає, то й немає і відповіді «кінцівка → ділянка головного мозку». Головний мозок знову і знову надсилає нервовий сигнал до цієї фантомної кінцівки, але відповіді немає. У людини такий фізіологічний процес проявляється фантомним больовим відчуттям, яке важко вгамувати. Якби головний мозок отримав візуальний сигнал, що кінцівка порухалась, то фантомна кінцівка могла б вийти зі стану паралічу. На цьому припущенні й ґрунтується один із методів фізичної терапії – дзеркальна терапія як засіб знеболювання та альтернатива фармакологічним методам. Єдине, що слід зазначити, що дзеркальна терапія обмежена у своєму застосуванні тим, що ефективна лише при односторонній ампутації кінцівки.

Дзеркальна терапія – метод рухової реабілітації, при якому пацієнт виконує рух здоровою кінцівкою і дивиться на її відображення в дзеркалі [9]. При цьому в пацієнта створюється ілюзія, що уражена кінцівка рухається як здорова («дзеркальна ілюзія»). Відкрив цей метод у 1995 році індійський професор В.С. Рамачандран, невролог, психолог, доктор медицини, доктор філософії, директор Дослідницького центру вищої нервової діяльності (Center for Brain and Cognition), професор психології та нейрофізіології Каліфорнійського університету (Сан-Дієго). Метод був запропонований для лікування фантомних болів [10]. Ефективність 2-тижневого курсу дзеркальної терапії вперше було продемонстровано у пацієнта з ампутованою кистю, який страждав фантомними болями протягом 11 років [11]. На далі було описано застосування цього методу з метою відновлення рухової функції паралізованої кінцівки після інсульту, для лікування ряду

больових синдромів, для корекції синдрому одностороннього просторового ігнорування [12].

На сьогодні немає єдиної думки механізму впливу дзеркальної терапії на пацієнтів при втраті однієї кінцівки, проте, на нашу думку, дія дзеркальної терапії спричиняє розгальмування в структурно збережених, але функціонально неактивних ділянках півкуль головного мозку, у результаті чого відбувається лікування больових синдромів (фантомного болю).

Інші дослідники висувують декілька гіпотез щодо механізму впливу дзеркальної терапії на пацієнтів після ампутації однієї кінцівки:

1. Здійснення активації дзеркальних нейронів, що активуються як при виконанні дії, так і при спостереженні за даним процесом. Дзеркальні нейрони були вперше виявлені в премоторній корі у макак на початку 90-х рр. групою Rizzolatti [13]. Дзеркальні нейрони є нервовими клітинами, які активізують і стимулюють моторні центри головного мозку в той момент, коли пацієнт уявляє собі рух і спостерігає за рухами. Дзеркальні нейрони активуються під час виконання руками об'єкт-спрямованих дій і під час спостереження за тими ж діями, що виконуються іншими особами.

2. Дзеркальна ілюзія підвищує збудливість або активацію «дзеркальної» первинної моторної кори, іпсилатеральної по відношенню до кінцівки, що рухається [14].

3. Стимуляція моторної уяви за допомогою візуального зворотного зв'язку: при застосуванні дзеркальної терапії візуальний позитивний зворотній зв'язок додається до уяви («кінцівка рухається», «кінцівка рухається без болю», «дотик до кінцівки не викликає болю»); при уяві руху відбувається активізація тих же ділянок головного мозку, що і при виконанні руху, але трохи в меншому ступені [15].

4. Дзеркальна терапія підбадьорює, покращує настрій, сприяє позитивній мотивації пацієнта, адже завдяки дзеркальній ілюзії він бачить рух ураженої кінцівки.

З огляду на зазначене, метод дзеркальної терапії заснований на зоровій ілюзії присутності ампутованої кінцівки: головний мозок, отримуючи узгоджені сигнали від органу зору та інших органів чуття, перестає посилати больові імпульси в фантомну кінцівку.

Принцип методу дзеркальної терапії досить простий: перед пацієнтом з ампутацією однієї кінцівки ставиться дзеркало з поверхнею, що відбиває в сторону здорової кінцівки. Розмір дзеркала повинен бути достатньо великим, охоплювати всю уражену кінцівку і дозволяти пацієнтові побачити всі основні рухи у дзеркалі [16].

Вихідне положення пацієнта за методикою дзеркальної терапії при втраті кінцівки: сидячи з опором на кисті чи передпліччя; усічена кінцівка знаходиться за межами дзеркала та за межами поля зору пацієнта. При виконанні рухових завдань здоровою кінцівкою її дзеркальне відображення сприймається як сама хвора кінцівка, і у пацієнта виникає відчуття, що хвора рука / нога працює як здорова.

Розкриємо методику виконання вправ при дзеркальній терапії при втраті нижньої кінцівки:

1. Згинання пальців нижньої кінцівки – 5-7 разів.
2. Рух в гомілковостопному суглобі – згинання-розгинання – 5-7 разів.
3. Обертання в гомілковостопному суглобі – за та проти часової стрілки.
4. Приведення стопи до центру, торкаючись пальчиками дзеркала, та відведення стопи назовні.

5. Відведення нижньої кінцівки в сторону, вздовж поверхні кушетки та повернення її на вихідне положення.

6. Піднімання нижньої кінцівки над поверхнею кушетки та повернення її на вихідне положення.

Важливою умовою при дзеркальній терапії є те, щоб пацієнт постійно дивився у відображення в дзеркалі та уявляв, що рухи виконуються в усіченій кінцівці.

Дзеркальна терапія вважається ефективною, коли пацієнту вдається досягти ілюзії, що в нього, як і раніше, присутні обидві кінцівки, тоді головний мозок «заспокоюється», отримавши зворотній зв'язок від «фантомної кінцівки» і біль відступає.

Фізіотерапевтичний ефект від проведення дзеркальної терапії може бути симптоматичним, фантомний біль може знову з'являтися після даної процедури. Але в довгостроковій перспективі, щоденне систематичне виконання дзеркальної гімнастики суттєво зменшить та в багатьох випадках призводить до повного зникнення фантомного болю. Тим більш, що дзеркальна терапія не потребує значних витрат часу для фізичних терапевтів або значимих фінансових витрат для установи та пацієнта. Відносна простота методики виконання вправ при дзеркальній терапії дасть змогу пацієнтові застосовувати її самостійно у домашніх умовах під доглядом рідних.

У домашніх умовах рекомендують дозувати дзеркальну терапію таким чином: по 30 хв 5 днів на тиждень протягом 4 тижнів; двічі на день по 30 хв 2 дні на тиждень протягом 5 тижнів (режим дозування, що застосовувався в більшості досліджень); двічі на день по 15 хв 6 днів на тиждень протягом 4 тижнів [16]. Слід зазначити, що кожна процедура проводиться не довше періоду часу, при якому пацієнтові вдається відчувати ілюзію руху хворою кінцівкою як здоровою.

Висновки. Дзеркальна терапія – це нефармакологічна стратегія лікування, метод рухової реабілітації, при якому пацієнт виконує рух здоровою кінцівкою і дивиться на її відображення в дзеркалі, у результаті здійснюється перемодуляція кіркових механізмів, яка вгамовує фантомний біль у пацієнтів з ампутацією кінцівки. Дзеркальна терапія має доказову базу в якості додаткового методу рухової реабілітації та може застосовуватися як в стаціонарі, так і самостійно пацієнтом в домашніх умовах. Застосування дзеркальної терапії не потребує значних витрат часу для фізичних терапевтів або значимих фінансових витрат для закладу або пацієнта.

Дзеркальна терапія як ефективний, доступний та безпечний метод може застосовуватися в комплексній реабілітації українських військових з ампутацією кінцівки.

Список використаних джерел:

1. Tsema I.E., Bespalenko A. Analysis of limb amputations during armed conflict at the East of Ukraine. *Norwegian Journal of Development of the International Science*. 2016; (1): 79–80.
2. Upward of 20,000 Ukrainian amputees face trauma on a scale unseen since WWI. Associated Press. 2023. Available from: <https://apnews.com/article/ukraine-russia-war-amputees-wounded-soldiers-e2c5c47ea4b8326d980e630d3df87b77>
3. В Україні ампутації кінцівок сягнули масштабів Першої світової війни, – WSJ/ Режим доступу: <https://texty.org.ua/fragments/110304/v-ukrayini-amputaciyi-kincivok-vzhe-nabuly-masshtabiv-pershoyi-svitovoyi-vijny-wsj/>
4. Пономаренко О.В. Особливості хірургічної тактики при травматичних ампутаціях кінцівок. *Патологія*. 2016. №3 (38). С. 48–51.
5. Іпатов А.В. Комплексна технологія реабілітації інвалідів в Україні. *Медична реабілітація, курортологія, кінезотерапія*. 2004; 3 (39): 44–45.

6. Лоскутов О.Є., Заруцький Я.Л. Сучасна концепція діагностики та лікування вогнепальних і мінно-вибухових поранень кінцівок. Ортопедія, травматологія і протезування. 2016; 2: 5-9.

7. Lotze M, Flor H, Grodd W, Larbig W, Birbaumer N. Phantom movements and pain. An fMRI study in upper limb amputees. *Brain*; 2001.

8. Halligan, P. W. Phantom limbs: The body in mind. *Cognitive Neuropsychiatry*. 2002; 7 (3): 251–269.

9. Коломийчук А.О. Дзеркальна терапія в нейро-реабілітації. 2020. Режим доступу <https://vseosvita.ua/library/dzermalna-terapia-v-nejro-reabilitacii-282005.html>

10. Ramachandran V.S., Altschuler E.L. The use of visual feedback, in particular mirror visual feedback, in restoring brain function. *Brain*. 2009; 132:1693–1710.

11. Чекмарева О. Дзеркальна терапія рятує від фантомних болей. 2021. Режим доступу: <https://unci.org.ua/dzermalna-terapiya-ryatuye-vid-fantomnyh-bolej/>

12. Altschule E.L., Wisdom S.B., Stone L. et al. Rehabilitation of hemiparesis after stroke with a mirror. *Lancet*. 1999; 353:2035–2036.

13. Rizzolatti G., Craighero L. The Mirror-Neuron System. *Annual. Rev. Neurosci*. 2004; 27: 169-92.

14. Matthys K., Smits M., Van der Geest JN. et al. Mirror-induced visual illusion of hand movements: a functional magnetic resonance imaging study. *Arch. Phys. Med. Rehabil*. 2009; 90:675–681.

15. Stevens JA, Stoykov ME. Using motor imagery in the rehabilitation of hemiparesis. *Arch. Phys. Med. Rehabil*. 2013; 84:1090–1092.

16. Rothgangel A.S., Braun S.M. Mirror therapy: Practical protocol for stroke rehabilitation. Munich: Pflaum Verlag. [Internet]. 2013 July. [cited 2013.07.29]; Available from: <http://10.12855/ar.sb.mirrortherapy.e> 2013.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY
Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XLIII mezinárodní kolektivní monografie

Podepsáno k tisku 9. Smět 2024
Formát 60x90/8. Ofsetový papír a tisk
Headset Times New Roman.
Mysl. tisk. oblouk. 8.2. Náklad 100 kopií.
Náměste